

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
ŽURNĀLS

JOURNAL
OF THE UNIVERSITY OF LATVIA

Juridiskā
zinātne

Law

3

ISSN 1691-7677

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
ŽURNĀLS

Nr. 3.

Juridiskā zinātne

JOURNAL
OF THE UNIVERSITY OF LATVIA
No. 3

Law

UDK 34(051)
La 811

Latvijas Universitātes Žurnālu „Juridiskā zinātne”
(Journal of the University of Latvia „Law”)
finansē Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte.

Galvenais redaktors prof. *Dr. iur.* **Jānis Lazdiņš**, Latvijas Universitāte, Latvija

Redkolēģija

Prof. *Dr. habil. iur.* **Kalvis Torgāns**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. *Ph. D.* **Pauls Varuls** (*Paul Varul*), Tartu Universitāte, Igaunija

Prof. *Dr. iur.* **Pēters Jervelaidis** (*Peeter Järvelaid*), Tallinas Universitāte, Igaunija

Prof. *Dr. iur.* **Valentija Liholaja**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. *Dr. iur.* **Naģežda Ņižņika** (*Надежда Нижнюк*), Sanktpēterburgas IM universitāte, Krievija

Prof. *Dr. iur.* **Sanita Osipova**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. *Dr. iur.* **Ingo Zaengers** (*Ingo Saenger*), Vestfāles Vilhelma universitāte, Minstere, Vācija

Prof. *Dr. iur.* **Daiga Rezevska**, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. *Dr. iur.* **Kaspars Balodis**, Latvijas Universitāte, Latvija

Dr. iur. **Rainers Kempers** (*Rainer Kemper*), Vestfāles Vilhelma universitāte, Minstere, Vācija

Latviešu teksta literārā redaktore **Sandra Liniņa**

Maketu veidojusi **Andra Liepiņa**

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2012

ISSN 1691-7677

Saturs / Contents

Valentija Liholaja

Kriminālsodu politikas koncepcija un no tās izrietošie grozījumi Krimināllikumā <i>The Concept on Criminal Penalty Policy and the Resulting Criminal Law Amendments</i>	5
---	---

Jānis Lazdiņš, Kārlis Ketners

Tiesu nolēmumu ietekme uz Latvijas nodokļu tiesību dinamiku <i>Impact of court decisions on Latvian tax law developments</i>	21
---	----

Ringolds Balodis, Annija Kārklīņa, Edvīns Danovskis

Latvijas konstitucionālo un administratīvo tiesību attīstība pēc neatkarības atjaunošanas <i>Development of the Latvian Constitutional and Administrative Law after Regaining Independence</i>	41
--	----

Jānis Rozenfelds

<i>Superficies solo cedit</i> Latvijas tiesībās <i>Superficies Solo Cedit in Latvian Law</i>	105
---	-----

Kaspars Balodis

Latvijas komerciesību attīstība un perspektīvas pēc iestāšanās Eiropas Savienībā <i>The development and perspectives for commercial law of Latvia after the accession to the European Union</i>	120
---	-----

Jānis Kārklīņš

Vispārējo līgumtiesību attīstība Latvijā pēc neatkarības atgūšanas un nākotnes perspektīvas kontekstā ar Eiropas Komisijas risinājumiem virzībā uz vienotu Eiropas līgumtiesību izstrādi <i>Development of the general Latvian contract law after the renewal of independence and future perspectives in the context of European Commission's solutions for developing unified European contract law.</i>	133
--	-----

Artūrs Kučs

- Eiropas Savienības Padomes Pamatlēmums par krimināltiesību izmantošanu
cīņā pret noteiktiem rasisma un ksenofobijas veidiem un izpausmēm
un tā ieviešana Latvijas tiesību aktos
*Council Framework Decision on Use of Criminal Law in the Fight
against Certain Forms and Expressions of Racism and Xenophobia and
its Implementation into Latvian Law* 151

Irēna Ņesterova

- Tiesības sevi neapsūdzēt kā tiesību uz taisnīgu tiesu būtisks aspekts
vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanā
*The Right not to Incriminate Oneself as an Essential Aspect of the Right
to a Fair Trial in the Application of the Simplified Forms of Criminal Procedure. . .* 169

Kriminālsodu politikas koncepcija un no tās izrietošie grozījumi Krimināllikumā

The Concept on Criminal Penalty Policy and the Resulting Criminal Law Amendments

Dr. iur. Valentija Liholaja

LU Juridiskā fakultāte

Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

E-pasts: *Valentija.Liholaja@lu.lv*; tālr. 67034552

Raksts veltīts jautājumam par kārtējām izmaiņām mūsu valsts Krimināllikumā, kas saskaņā ar Kriminālsodu politikas koncepciju paredzētas kā Vispārīgās, tā arī Sevišķās daļas normās, būtiski skarot gan krimināltiesību doktrīnā un praksē nostiprinātās atziņas par atsevišķiem krimināltiesību institūtiem, gan arī sodu noteikšanu par noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu. Publikācijas ietvaros tiks pausts autores viedoklis par atsevišķu paredzēto grozījumu atbilstību teorijas atziņām un prakses vajadzībām.

Atslēgvārdi: Krimināllikums, noziedzīgs nodarījums, sods, kriminālsodu politika.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	5
1. <i>Par noziedzīgu nodarījumu klasifikācijas kritērijiem</i>	6
2. <i>Par daudzējādību un tās veidiem</i>	8
3. <i>Par sankciju veidošanu likumprojektā</i>	12
<i>Kopsavilkums</i>	16
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	17
<i>Atsauces</i>	18
<i>Summary</i>	20

levads

2009. gada 9. janvārī Latvijas Republikas Ministru kabinets apstiprināja Tieslietu ministrijas izstrādāto Kriminālsodu politikas koncepciju,¹ kurā ietverti konceptuāli priekšlikumi izmaiņām kriminālsodu sistēmā, kas „būtu izmantojami, izstrādājot nepieciešamos grozījumus Krimināllikumā² (turpmāk arī – KL) un citos normatīvajos aktos, kuru pieņemšana sekmētu efektīvāku tiesisko līdzekļu piemērošanu kriminālsodu politikas mērķu sasniegšanai”.³

Ņemot vērā Kriminālsodu politikas koncepcijā noteikto, Tieslietu ministrija ir izstrādājusi apjomīgu likumprojektu „Grozījumi Krimināllikumā”, kas 2010. gada 20. septembrī tika atbalstīts Ministru kabineta komitejas sēdē.⁴ Tie ir jau trīsdesmit astotie grozījumi Krimināllikumā tā divpadsmit pastāvēšanas gados,⁵ paredzot izmaiņas 338 no 405 pantiem.

Kriminālsodu politikas koncepcijas izstrāde un no tās izrietošie grozījumi Krimināllikumā ir nopietns pasākums ne tikai sodu politikas pārvērtēšanā un reformā, kas kopumā atzīstama par nepieciešamu, bet arī ietver sevī būtiskas izmaiņas vairāku krimināltiesību institūtu (piemēram, noziedzīgu nodarījumu klasifikācija, daudzējādība un tās veidi, sods un tā mērķis) izpratnē, kas nosaka nepieciešamību radikāli pārskatīt krimināltiesību doktrīnas atziņas. Vēlreiz rūpīgi izanalizējot Kriminālsodu politikas koncepciju, uz tās pamata sagatavoto likumprojektu⁶, kurā jau pēc izskatīšanas Ministru kabineta komitejas sēdē izdarīta virkne izmaiņu, un likumprojekta sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojumu (anotāciju)⁷, tapa šī publikācija ar autores pārdomām par atsevišķiem likumprojektā piedāvātajiem grozījumiem.

1. Par noziedzīgu nodarījumu klasifikācijas kritērijiem

Krimināllikuma aktuālās redakcijas 7. pantā noziedzīgi nodarījumi iedalīti kriminālpārkāpumos un noziegumos, savukārt noziegumi iedalīti mazāk smagos, smagos un sevišķi smagos.

Kā izriet no likuma normas, likumdevējs, iedalot noziedzīgus nodarījumus kriminālpārkāpumos un noziegumos, vadījies no Krimināllikuma Sevišķās daļas pantā vai panta daļā (punktā) paredzētā soda veida un brīvības atņemšanas soda maksimālās robežas, nosakot, ka ir tāds noziedzīgs nodarījums, par kuru paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ne ilgāku par diviem gadiem, vai vieglāks sods. Kriminālpārkāpums ietver sevī gan tīšus noziedzīgus nodarījumus, gan arī tādus, kas izdarīti aiz neuzmanības, likumdevējam to speciāli neakcentējot.

Savukārt, iedalot noziegumus mazāk smagos, smagos un sevišķi smagos, kā klasifikācijas kritērijs tiek izmantota arī vainas forma. KL 7. panta trešajā daļā par mazāk smagu noziegumu atzīst tīšu nodarījumu, par kuru likumā paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ilgāku par diviem gadiem, bet ne ilgāku par pieciem gadiem, kā arī nodarījumu, kas izdarīts aiz neuzmanības un par kuru paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ilgāku par diviem gadiem, bet ne ilgāku par desmit gadiem, bet par smagu noziegumu – tīšu nodarījumu, par kuru paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ilgāku par pieciem gadiem, bet ne ilgāku par desmit gadiem, kā arī aiz neuzmanības izdarītu nodarījumu, par kuru paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ilgāku par desmit gadiem (KL 7. panta ceturtā daļa). Atbilstoši KL 7. panta piektajai daļai sevišķi smags noziegums ir tīšs nodarījums, par kuru paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ilgāku par desmit gadiem, mūža ieslodzījums vai nāves sods.

Lai arī publikācijās tiek apspriesti vēl citi iespējami noziedzīgu nodarījumu klasifikācijas kritēriji,⁸ taču iepazīšanās ar citu valstu pieredzi šā jautājuma risināšanā liecina, ka tieši soda veids, brīvības atņemšanas soda maksimālā robeža un vainas forma ir tie kritēriji, kas tiek likti noziedzīgu nodarījumu klasifikācijas pamatā.

Likumprojektā ir paredzēts pārskatīt kriminālpārkāpuma izpratni, nosakot, ka tas ir nodarījums, par kuru nav paredzēta brīvības atņemšana, kā arī plānots pārskatīt nozieguma pazīmes, attiecīgi samazinot brīvības atņemšanas soda ilgumu. Domājams, ir apspriežama likumprojekta autoru iecere, kas ietverta KL 7. panta ceturtajā daļā, nosakot, ka „smags noziegums ir tīšs nodarījums, par kuru šajā likumā paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ilgāku par trim gadiem, bet ne ilgāku par astoņiem gadiem [...]”. Tālāk norādīts: „Ja par tīšu smagu noziegumu tiek paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ne ilgāku par pieciem gadiem, tad **par to var paredzēt arī vieglāku sodu**” (šeit un turpmāk autores izcēlums). Ņemot vērā to,

ka Krimināllikumā tādu smagu noziegumu skaits, par kuru izdarīšanu paredzēta brīvības atņemšana uz laiku no četriem līdz pieciem gadiem, būtiski pieaug un tās būs 124 sankcijas⁹, kurās līdz ar brīvības atņemšanu ietverta norāde arī uz īslaicīgu brīvības atņemšanu, piespiedu darbu un naudas sodu, diez vai tāda formāla pieeja sankciju veidošanai būtu atzīstama par pareizu.

Tā kā par sankciju veidošanu likumprojektā iecerēta atsevišķa saruna, te tikai norādīšu, ka pamatotu risinājumu attiecībā uz sodu, kas nav saistīts ar brīvības atņemšanu, un piespiedu darba paredzēšanu par smagiem noziegumiem piedāvājusi A. Reigase, norādot, ka, iespējams, piespiedu darbs nebūtu piemērojams par smagu noziegumu, kas saistīts ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, izraisījis smagas sekas, radījis būtisku kaitējumu, izdarīts lielā apmērā.¹⁰ Taču, ieskatoties likumprojektā, jāsecina, ka visi brīvības atņemšanai alternatīvie sodi paredzēti, piemēram, par personas nolaupīšanu, lietojot vardarbību vai draudus, pie tam brīvības atņemšanas sodu par to samazinot no desmit līdz pieciem gadiem (KL 153. panta pirmā daļa), līdzīgs regulējums noteikts par laupīšanu, kuras sastāva obligātas pazīmes ir vardarbība vai vardarbības piedraudējums (KL 176. panta pirmā daļa), uzbrukumu varas pārstāvim vai citai valsts amatpersonai; tāpat sodāma virkne smagu noziegumu, kuru sekas ir bijusi cilvēka nāve vai citas smagas sekas, piemēram, ārstniecības personas profesionālo pienākumu nepienācīga pildīšana (KL 138. panta otrā daļa), darba aizsardzības noteikumu pārkāpšana (KL 146. panta otrā daļa), būvniecības noteikumu pārkāpšana (KL 239. panta otrā daļa), dienesta stāvokļa ļaunprātīga izmantošana (KL 318. panta otrā daļa) utt.

Būtisks kaitējums, kas daudzās normās, izslēdzot norādi uz noziedzīga nodarījuma atkārtotību gada laikā, paredzēts kā kriminālatbildības nosacījums vai arī veido kvalificētu sastāvu, likumprojektā izvērtēts ir visai savdabīgi, ietverot to gan kriminālpārkāpumu, gan mazāk smagu, gan arī smagu noziegumu sastāvā, lai arī šim kritērijam ir vienota legāla definīcija ar visai nopietniem kritērijiem. Atbilstoši likuma „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”¹¹ 23. pantā noteiktajam atbildība par Krimināllikumā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, ar kuru radīts būtisks kaitējums, iestājas, ja noziedzīgā nodarījuma rezultātā ne vien nodarīts ievērojams mantiskais zaudējums (tas pārsniedz piecu Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu kopumu), bet arī apdraudētas vēl citas ar likumu aizsargātas intereses un tiesības vai arī šāds apdraudējums ir ievērojams. Savukārt, kā skaidrojais LR Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments, „Satversmē garantēto tiesību aizskārums katrā ziņā atzīstams par personas tiesību un interešu ievērojamu aizskārumu likuma „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību” 23. panta izpratnē.”¹²

Tāpat nepieciešams atzīmēt, ka KL 7. pantā paredzēts grozīt tā pirmo daļu, precizējot, ka noziedzīgi nodarījumi iedalās kriminālpārkāpumos un noziegumos **atbilstoši personas vai sabiedrības interešu aizskāruma raksturam un kaitīgumam**, likumprojekta anotācijā skaidrojot, ka patlaban Krimināllikumā „nav korekti norādīts šīs klasifikācijas kritērijs”, t. i., „definējot noziedzīga nodarījuma veidus, likumdevējs ir saistījis noziedzīga nodarījuma smagumu ar maksimālo sodu par konkrētu noziedzīgu nodarījumu, proti, jo bargāks sods ir paredzēts KL panta sankcijā, jo smagāks ir panta dispozīcijā definētais noziedzīgais nodarījums,” kas izrietot no Krimināllikuma 7. panta burtiskas interpretācijas.

Taču, iebilstot pret šādu skaidrojumu, jānorāda, ka sankcija jau arī ir tā krimināltiesību normas daļa, kurā likumdevējs, ņemot vērā noziedzīgā nodarījuma kaitīguma pakāpi, nosaka par to soda veidu un mēru.¹³ Varu tikai atkārtot savā laikā

pausto, ka likumsakarīgi būtu prezumēt, ka likumdevējs, kuram valsts deleģējusi veidot savu sodu politiku, paredzot krimināltiesību normas sankcijā to vai citu sodu, ir noteicis to adekvāti noziedzīga nodarījuma kaitīguma pakāpei, lai vērstos pret likumīgi aizsargāto interešu apdraudējumu.¹⁴

Ja tā, tad nav pamata norādīt uz kādu nekorektumu klasifikācijas kritēriju apzīmējumā, it īpaši likumprojekta anotācijā atzīstot, ka „KL pantu sankcijās paredzētais sods ir tieši atkarīgs no kaitīguma, ko rada vai var radīt konkrēts noziedzīgs nodarījums ar likumu aizsargātajām interesēm”. Principā neiebilstot pret KL 7. panta pirmās daļas jauno redakciju, kas uzskatāma vienīgi par normas precizējumu, tai pašā laikā jānorāda, ka, pirmkārt, tas jau izriet no iepriekš paustajām teorētiskajām atziņām par sankcijas būtību, otrkārt, bez burtiskas iztulkošanas ir virkne citu interpretācijas metožu, lai noskaidrotu teksta satura izpratni, kas, kā norādījis E. Meļķis, „ietver sevī gan izpratni par likumdevēja gribu, gan par likuma (normas) mērķi, pamatojumu, nolūku, jēgu – visu to, ko jurisprudencē sauc par *ratio legis*.”¹⁵

Domājams, nevar vērtēt pozitīvi pēdējos gados vērojamo tendenci iestrādāt Krimināllikuma normās tādus precizējumus, pat teorētiskus skaidrojumus, kas izriet no paša teksta satura un kam ir vieta komentāros un zinātniskajās publikācijās. Vēl tikai jāpiezīmē, ka tāda speciāla norāde uz nodarījuma raksturu un kaitīgumu kā noziedzīga nodarījuma klasifikācijas kritērijs rodama tikai atsevišķu bijušo PSRS republiku kriminālkodeksos, kur tāpat kā Krievijas Federācijas kriminālkodeksa¹⁶ 15. pantā minēts, ka kriminālkodeksā paredzētie nodarījumi tiek klasificēti atkarībā no to rakstura un sabiedriskās bīstamības pakāpes. Savukārt mūsu kaimiņvalstu – Igaunijas¹⁷ un Lietuvas¹⁸ – likumdevējs tāpat kā Austrijā¹⁹, Šveicē²⁰, Vācijas Federatīvajā Republikā²¹ un citās valstīs vien norāda uz veidiem, kā noziedzīgi nodarījumi tiek iedalīti, un kāds maksimālais sods par katru veidu ir paredzēts.

2. Par daudzējādību un tās veidiem

Likumprojektā paredzēts pārskatīt daudzējādības veidus, izslēdzot no Latvijas krimināltiesībām vienu no tiem – noziedzīgu nodarījumu atkārtotību, kas patlaban kā kvalificējoša pazīme ietverta vairāk nekā 40 Krimināllikuma pantos.

Saskaņā ar Krimināllikuma 25. panta pirmo un otro daļu noziedzīgu nodarījumu atkārtotība ir tad, kad viena persona izdara divus vai vairākus noziedzīgus nodarījumus, kas paredzēti vienā un tajā pašā šā likuma pantā, vai arī divus vai vairākus noziedzīgus nodarījumus, kas paredzēti dažādos šā likuma pantos, ja atbildība par šādu atkārtotību noteikta Krimināllikumā (piemēram, KL 181. pantā attiecībā uz atkārtotu zādzību, krāpšanu un piesavināšanos). Noziedzīgu nodarījumu atkārtotību neveido nodarījums, par kura izdarīšanu persona atbrīvota no kriminālatbildības vai par kuru iestājies kriminālatbildības noilgums, vai par kuru noņemta vai dzēsta sodāmība likumā noteiktajā kārtībā.

Tā kā patlaban saskaņā ar spēkā esošo regulējumu atkārtotība veidojas neatkarīgi no tā, vai persona par iepriekš izdarīto (izdarītajiem) noziedzīgo nodarījumu vēl nav saukta pie kriminālatbildības un visi noziedzīgie nodarījumi tiek iztiesāti vienā kriminālprocesā, vai arī par iepriekš izdarīto jau ir likumīgā spēkā stājies tiesas spriedums, ja vien ir saglabājušās juridiskās sekas, šīs atkārtotību veidojošās situācijas ir aplūkojamas atsevišķi, it īpaši tāpēc, ka rosinājums izslēgt no Krimināllikuma atkārtotību kā daudzējādības veidu, kas līdz ar to nosaka arī atteikšanos no tās kā apstākļa, kas veido kvalificētu sastāvu, tiek pamatots ar atšķirīgiem faktoriem, dažus no kuriem nepieciešams aplūkot plašāk.

Gan likumprojekta anotācijā, gan jau minētajā I. Gratkovskas un U. Zemzara publikācijā²² kā viens no argumentiem tiek minēts tas, ka, izslēdzot atkārtotību, vairāku noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas gadījumā tiks nodrošināta taisnīga un adekvāta soda noteikšana par katru izdarīto noziedzīgo nodarījumu, jo pašreizējā praksē esot izveidojusies situācija, ka nereti par vairākiem atkārtoti izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem, kas veido kvalificētu sastāvu, apsūdzētajam piespriež pārāk vieglu sodu, jo izdarītais tiek vērtēts nevis kā vairāki, bet gan kā viens noziedzīgs nodarījums.

To, ka sodu piemērošanas prakse visai bieži neatbilst Krimināllikuma 46. pantā definētajiem soda noteikšanas vispārīgajiem principiem, faktiski apstiprina visi LR Augstākās tiesas dažādu gadu apkopojumi par tiesu praksi atsevišķu kategoriju lietās²³ (tiesu prakses apkopšanā vairākos gadījumos piedalījusies arī šīs publikācijas autore), taču tā nav Krimināllikuma vaina. Likumdevējs, ņemot vērā atkārtotību kā kvalificējošu apstākli, attiecīgajā panta daļā (punktā) par vairāku noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu ir paredzējis bargāku sodu salīdzinājumā ar to, kāds noteikts par vienu atsevišķu tādu pašu vai tāda paša veida noziedzīgu nodarījumu. Piemēram, KL 175. panta pirmajā daļā par zādzību, kas izdarīta bez vainu pastipriņoņiem apstākļiem, paredzēta brīvības atņemšana uz laiku līdz četriem gadiem, par atkārtotu zādzību – uz laiku līdz sešiem gadiem, un, ievērojot likuma prasības, ir visas iespējas nodrošināt soda individualizāciju un noteikt sodu, kas būtu adekvāts nodarījumam.

Par to, ka adekvātu un taisnīgu sodu var noteikt, izmantojot pašreizējo regulējumu, savulaik izteicies arī U. Krastiņš, norādot, ka „Krimināllikuma Sevišķās daļas pantu sankcijas ir pietiekami elastīgas, lai ar atbilstošu sodu reaģētu uz tādu pašu (piemēram, vairāku zādzību) lielāku nodarījumu skaitu, kas veido atkārtotību.”²⁴ Taču tā vietā, lai skaidrotu tādas prakses cēloņus – nevarēšanu vai negribēšanu ievērot likumā noteikto – un sakārtotu sodu noteikšanas praksi, kā arī nodrošinātu likuma priekšrakstu ievērošanu šajā jomā, tiek izvēlēts cits pēdējos gados tik iecienītais risinājums – grozīt Krimināllikumu, par ko ne vienreiz vien jau ir paustas bažas saistībā ar šā likuma stabilitāti vai, pareizāk sakot, nestabilitāti.²⁵

Atsaucoties uz KL 50. panta pirmajā daļā noteikto, ka tad, ja persona izdarījusi vairākus patstāvīgus noziedzīgus nodarījumus, nosakāms atsevišķi sods par katru nodarījumu, tiek norādīts, ka viena soda piespriešana par vairākiem noziedzīgiem nodarījumiem to atkārtotības gadījumā neesot nedz pareiza, nedz taisnīga un faktiski kropļojot sistēmu. Te gan vispirms jāpiezīmē, ka KL 50. pantā patlaban ietverta soda noteikšanas kārtība gadījumos, kad persona izdarījusi vairākus patstāvīgus noziedzīgus nodarījumus, par ko paredzēta atbildība dažādos Krimināllikuma pantos, piemēram, par zādzību un huligānismu, kad par katru no šiem noziedzīgajiem nodarījumiem sods nosakāms atsevišķi un tad galīgais sods – pēc noziedzīgu nodarījumu kopības, ko nosaka, ietverot vieglāko sodu smagākajā vai arī pilnīgi vai daļēji saskaitot piesprieštos sodus. Pieņemot rosinātos grozījumus, šāda kārtība tiks attiecināta arī uz vairākiem tādiem pašiem vai tāda paša veida noziedzīgiem nodarījumiem, kas tagad veido atkārtotību.

Pirms modulēt situāciju, kāda veidosies sodu noteikšanā šādos gadījumos, nepieciešams aplūkot tās izmaiņas, kādas plānotas KL 50. pantā attiecībā uz galīgā soda noteikšanu. Ja patlaban KL 50. panta pirmajā daļā noteikts, ka soda kopējais laiks nedrīkst pārsniegt attiecīgajam soda veidam noteikto maksimālo sodu, tad likumprojektā ir iestrādāts cits princips, ņemot vērā noziedzīgo nodarījumu klasifikāciju un procesa virzītāju, kurš lemj par sodu, – prokurors, sastādot priekšrakstu par

sodu, vai tiesa, taisot spriedumu. Proti, likumprojektā paredzēts, ka tad, ja kopējo sodu nosaka tiesa, tā apmērs vai laiks drīkst pārsniegt maksimālo soda apmēru vai laiku, kāds paredzēts par **smagāko no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem**, bet ne vairāk kā par pusi no maksimālā soda apmēra vai laika, kāds paredzēts par smagāko no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem. Savukārt prokurors, sastādot priekšrakstu par sodu kriminālpārkāpuma vai mazāk smaga nozieguma gadījumā, kopējā soda apmēru vai laiku nedrīkst noteikt lielāku par maksimālo soda apmēru vai laiku, kāds paredzēts par smagāko no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem.

No nule minētā izsecināms, ka likumprojektā piedāvātais variants attiecināms tikai uz gadījumiem, kad izdarīti pēc smaguma un kaitīguma pakāpes atšķirīgi dažādi noziedzīgi nodarījumi vai vairākkārt izdarīts tāds pats nodarījums, kas kvalificējams saskaņā ar dažādām viena un tā paša panta daļām (punktiem), ievērojot kvalificējošās pazīmes, atkarībā no kurām diferencēta arī atbildība, piemēram, izdarīta zādzība bez kvalificējošām pazīmēm, tai seko zādzība personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās, tad izdarīta zādzība, iekļūstot dzīvoklī, un visbeidzot nozagts šaujamierocis. Atbildība par šādām zādzībām ir ietverta attiecīgi KL 175. panta pirmajā, otrajā, trešajā un ceturtajā daļā. Lai noteiktu kopējo sodu, daļēji vai pilnīgi saskaitot par katru no šīm zādzībām piespriesto sodu, tiesa, ja tā uzskatīs par nepieciešamu pārsniegt maksimālo brīvības atņemšanas soda laiku, kāds noteikts par šaujamieroča zādzību (likumprojektā tā ir brīvības atņemšana uz laiku līdz desmit gadiem), būs saistīta ar pusi no KL 175. panta ceturtajā daļā noteiktā soda, t. i., galīgais sods var sasniegt piecpadsmit gadus.

Taču, ja persona izdara vairākas zādzības, kas atbilst, piemēram, KL 175. panta pirmajā daļā ietvertajām pamatsastāva pazīmēm (nav izdarīts nedz vieglāks, nedz smagāks noziedzīgs nodarījums, bet gan visi nodarījumi ir ar vienādu smaguma pakāpi), par ko aktuālajā redakcijā ir paredzēta brīvības atņemšana uz laiku līdz četriem gadiem un visi iespējamie brīvības atņemšanai alternatīvie sodi, bet likumprojektā – tie paši sodi, kas nav saistīti ar brīvības atņemšanu, un brīvības atņemšana uz laiku līdz diviem gadiem, risinājums būs atšķirīgs.

Tā kā izdarītās zādzības klasificējamās kā mazāk smags noziegums, tiesa, noteikusi sodu par katru no tām KL 175. panta pirmās daļas sankcijas ietvaros, var ietvert vieglāko sodu smagākajā vai arī piemērot saskaitīšanas principu, taču tā ir saistīta ar soda maksimālo apmēru, kāds noteikts sankcijā par zādzību bez kvalificējošām pazīmēm, proti, piespiedu darbs 280 stundas, naudas sods simts minimālo mēnešalgu apmērā, brīvības atņemšana uz diviem gadiem. Kā redzams, tad šādā situācijā izdarīto noziedzīgo nodarījumu skaits tāpat neko nemainīs – būtu tie pieci, 10, 20 vai vēl vairāk²⁶, jo tie visi ir mazāk smagi noziegumi, par ko atbildība noteikta vienā panta daļā, un iziet ārpus šīs panta daļas sankcijām nebūs legāla pamata. Nemot vērā, ka visām šīm zādzībām būs vienāda smaguma pakāpe, KL 50. panta otrajā daļā plānojamā iespēja noteikt bargāku sodu par vairāku noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu nebūs izmantojama.

Varam ņemt citu piemēru, balstoties uz konkrētu kriminālprocesa praksi. K. P. ar pirmās instances tiesas spriedumu atzīts par vainīgu 35 laupīšanu izdarīšanā, kā kvalificējošas pazīmes inkriminējot atkārtotību un iekļūšanu dzīvoklī, par ko viņam noteikts sods – brīvības atņemšana uz piecpadsmit gadiem, kas ir KL 176. panta trešajā daļā patlaban paredzētais maksimālais sods.

Ja līdzīga situācija veidotos pēc Krimināllikuma grozījumu pieņemšanas, tiesa 35 reizes kvalificēs izdarīto laupīšanu saskaņā ar KL 176. panta otro daļu (laupīšana

izdarīta, iekļūstot dzīvoklī), katru reizi nosakot par to sodu, kas saskaņā ar likumprojektā paredzēto var būt brīvības atņemšana uz laiku līdz astoņiem gadiem, un tad noteiks galīgo sodu, kas, saskaitot piesprieštos 35 sodus, tāpat nevarēs pārsniegt šos astoņus gadus, jo, kā jau minēts, KL 50. panta trešās daļas jaunajā redakcijā iespēja pārsniegt maksimālo soda apmēru, nosakot galīgo sodu, tiek pieļauta tikai tad, ja kāds no izdarītajiem noziegumiem ir smagāks par citiem un sankcija par to ir bargāka, taču konkrētajā gadījumā visas laupīšanas ir ar vienādu smaguma pakāpi.

Tādējādi jāsecina, ka pēc būtības rezultāts nemainās – vai tas noteikts kā par atkārtoti izdarītām laupīšanām, iekļūstot dzīvoklī, kad tiek noteikts viens sods, vai arī nosakot 35 sodus un tad galīgo sodu. Ieguvējs neapšaubāmi ir noziedzīgus nodarījumus izdarījusī persona, kurai soda kopējais laiks vairāk netiks saistīts ar attiecīgajam soda veidam noteikto maksimālo laiku, bet par soda adekvātumu un taisnīgumu atļausos neizteikties.

Tai pašā laikā jānorāda, ka tas novedīs pie procesa virzītāja laika zaudējuma un dilemmas, kādu sodu katrā no 35 laupīšanas reizēm noteikt, ja tās visas ir vienādas kā pēc motivācijas, tā arī pēc izdarīšanas veida. K.P., uzdodoties par gāzes skaitītāju pārbaudītāju, ar viltu iekļuva gados vecu sieviešu dzīvokļos, tad, apmetis cietušajām ap kaklu galvenokārt divi, žņaudza, līdz tās zaudēja samaņu, pēc tam nolaupīja cietušajām piederošo naudu un mantas, no dzīvokļa aizgāja, aizslēdzot durvis. Jāpiezīmē, ka no 35 cietušajām 25 atrastas mirušas. Nāvi, kas iestājusies galvenokārt sirds asinsvadu nepietiekamības vai sirds išēmiskās slimības dēļ, pēc ekspertu atziņuma daudzos gadījumos varēja izsaukt psihoemocionālā spriedze, stress, pārbīlis, elpošanas apgrūtinājums utt.²⁷

Šis pats K.P. notiesāts arī par 13 slepkavībām, kas saistītas ar laupīšanu un izdarītas jau iepriekš aprakstītajā veidā, kvalificējot tās saskaņā ar KL 118. panta 3. punktu un nosakot mūža ieslodzījumu. Izslēdzot no Krimināllikuma atkārtotību, šīs slepkavības 13 reizes tiks kvalificētas saskaņā ar KL 117. panta 6. punktu kā slepkavība, kas saistīta ar laupīšanu, katru reizi par to nosakot arī sodu, kas atbilstoši KL 117. pantā noteiktajam ir mūža ieslodzījums vai brīvības atņemšana uz laiku no desmit līdz divdesmit gadiem.

Nosakot sodu saskaņā ar likumprojekta 46. panta otro un trešo daļu, jāņem vērā noziedzīgā nodarījuma raksturs un radītais kaitējums, vainīgā personība, atbildību mīkstinošie un pastiprinošie apstākļi. Šī prasība ir pamatota un nav nekas jauns, izņemot akcentu uz to, ka tieši no atbildību pastiprinošo un mīkstinošo apstākļu izvērtēšanas būs atkarīgs sods, ko noteiks, motivēti izvēloties mazāku vai lielāku soda apmēru, ievērojot piemērojamā soda veida vidējo lielumu.

Lai arī šāda pieeja kopumā ir vērtējama pozitīvi, tomēr jānorāda, ka analizējamam prakses piemēram tā nederēs, jo visos 13 slepkavības gadījumos kritēriji, kas ņemami vērā soda noteikšanā, sakrīt – visas slepkavības, kas izdarītas četru mēnešu laikā, ir sevišķi smagi noziegumi, izraisītās sekas ir neatgriezeniskas – atņemta dzīvība daudzām personām. Izvērtējot apsūdzētā personību, norādīts, ka iepriekšējā sodāmība dzēsta, narkoloģiskā uzskaitē nav bijis, konstatēti jaukti personības traucējumi, kas viņa uzvedību būtiski nav ietekmējuši, no Matīsa cietuma raksturots pozitīvi. Atbildību pastiprinošus apstākļus tiesa nekonstatēja, kā atbildību mīkstinoši apstākļi tika vērtēta daļēja savas vainas atzīšana, kas gan ir kļūdaini, un tas, ka apsūdzētais esot aktīvi veicinājis nodarījumu atklāšanu un izmeklēšanu.

Visu to izvērtējot, tiesai būs jānosaka sods, vadoties pēc brīvības atņemšanas soda vidējā lieluma, kas ir piecpadsmit gadi (20 + 10 : 2), un motivējot to katrā

gadījumā. Teorētiski iznāk, ka sods par pirmo un pēdējo slepkavību nevar atšķirties, jo izvērtējamie kritēriji pēc sava satura ir vienādi, bet atkārtotība vērā nav ņemama.

Visai divaina, lai neteiktu vairāk, šķiet KL 50. panta trešajā daļā ietvertā norāde, ka gadījumā, ja izdarīts sevišķi smags noziegums, kura rezultātā iestājusies cietušā nāve, **brīvības atņemšanas soda kopējo laiku var noteikt arī uz visu mūžu (mūža ieslodzījums)**. Iespējams, es kļūdus, mēģinot izprast šajā teikumā ietverto jēgu, taču iznāk, ka mūža ieslodzījumu iespējams noteikt arī tad, ja par iepriekš analizētajām slepkavībām būs 13 reizes noteikts brīvības atņemšanas sods. Vai tomēr vismaz par vienu slepkavību? Te atkal jautājums – par kuru pēc skaita būtu jāpiespriež mūža ieslodzījums, lai to varētu noteikt kā galīgo sodu? Tieši šis pēdējais variants šķiet loģiskākais, jo kā gan, saskaitot 13 brīvības atņemšanas sodus, kas noteikti uz laiku, piemēram, katru reizi uz desmit vai piecpadsmit gadiem, var iegūt mūža ieslodzījumu.

Vēl nesaprotamāk, kā mūža ieslodzījumu varētu piespriet vairāku KL 116. pantā paredzēto slepkavību gadījumā, kas tāpat ir sevišķi smags noziegums, kura rezultātā atņemta dzīvība vairākām personām, ja šīs normas sankcijā mūža ieslodzījums kā sods nav paredzēts. Tādā veidā tiktu pārkāpts KL 38. panta trešās daļas priekšraksts, ka brīvības atņemšanu uz visu mūžu (mūža ieslodzījums) var piespriet tikai Krimināllikuma Sevišķajā daļā īpaši paredzētajos gadījumos, kura grozīšana vai atcelšana likumprojektā nav paredzēta.

Domājams, ka pat atsevišķu situāciju analīze dod pamatu secinājumam, cik neviennozīmīgi vērtējams šis rosinājums atteikties no atkārtotības kā no kvalificējošas pazīmes. Likumprojekta anotācijā visai liela vieta ierādīta citu valstu regulējuma analīzei šajā jomā, cita starpā arī norādot uz Krievijas Federāciju, no kuras kriminālkodexa norāde uz atkārtotību (vairākkārtīgumu) izslēgta jau 2003. gadā, taču diemžēl nedz anotācijā, nedz plānotajiem grozījumiem veltītajā publikācijā nav ne vārda par to, ka Krievijas juristi arvien biežāk pauž viedokli, ka šāds risinājums ir bijis kļūdainis. Piemēram, S. Tasakovs (*C. B. Тасаков*), vērtējot atkārtotības izslēgšanu attiecībā uz slepkavību, norāda, ka šāds lēmums ir dziļi netikumisks, jo tādējādi tiek noniecinātas visas deklarācijas par cilvēka dzīvības vērtību.²⁸

Jāpiezīmē, ka Kriminālsodu politikas koncepcijas izstrādes gaitā bija ieteikts arī cits variants, ko savā laikā atbalstīja arī U. Krastiņš²⁹, proti, izslēgt atkārtotību gadījumos, ja persona par iepriekš izdarīto noziedzīgo nodarījumu jau saukta pie kriminālatbildības un notiesāta, recidīvu atzīstot par atbildību pastiprinošu apstākli. Domājams, ka tieši šāds risinājums būtu atzīstams par pareizu, ko autore ir vairākārt atbalstījusi³⁰, jo līdz ar to teorētiski zustu pamats diskusijām par principa *ne bis in idem* pārkāpšanu, savukārt, no praktiskā viedokļa raugoties, procesa virzītājam netiktu uzlikts ļoti ietilpīgs un pēc būtības nevajadzīgs darbs saistīt soda noteikšanu kriminālprocesos ar daudziem tādiem pašiem noziedzīgiem nodarījumiem.

3. Par sankciju veidošanu likumprojektā

Raksturojot likumprojektu „Grozījumi Krimināllikumā” daļā par sodiem, tiek uzsvērts, ka:

- 1) tiek maksimāli paplašinātas brīvības atņemšanai alternatīvo sodu – naudas soda un piespiedu darba – piemērošanas iespējas;
- 2) noziegumiem tiek būtiski samazinātas brīvības atņemšanas sodu minimālās un maksimālās robežas;

- 3) kriminālpārskatītiem un mazāk smagiem noziegumiem tiek būtiski palielināti naudas soda apmēri.

Aprēķināts, ka „vidēji piemērojamais brīvības atņemšanas sods tiek samazināts par diviem gadiem jeb par 30 %. Savukārt par mantiskiem noziegumiem, kas veido lielāko notiesāto īpatsvaru, brīvības atņemšanas sods tiek samazināts vidēji pat par 40 %.”³¹ Te vēl jāpieņem, ka likumprojekta pēdējā variantā paredzēts atteikties no aresta, kura piemērošana kārtējo reizi tika atlikta līdz 2015. gada 1. janvārim, tā vietā paredzot īslaicīgu brīvības atņemšanu uz laiku no piecpadsmit dienām līdz trim mēnešiem.

Savukārt likumprojekta anotācijā, izvērtējot sociālo ietekmi, tiek norādīts, ka:

- 1) ar likumprojektu tiks panāktas konceptuālas izmaiņas sodu sistēmā, kas ietekmēs efektīvāku tiesisko līdzekļu piemērošanu kriminālsodu politikas mērķu sasniegšanai;
- 2) veidojot kriminālsodu sistēmu, definējot kriminālsodus un citus piespiedu līdzekļus un to piemērošanas nosacījumus, tiks nodrošināts tiesiskais mehānisms, kas izmantojams, lai mazinātu noziedzīgu nodarījumu skaitu, atjaunotu taisnīgumu pēc noziedzīga nodarījuma izdarīšanas un atturētu sabiedrību no tā izdarīšanas;
- 3) likumprojektā paredzētie grozījumi nodrošinās tiesai un prokuroriem iespēju izvēlēties tādu krimināltiesisko līdzekli un tā mēru, kas ir maksimāli efektīvs katrā konkrētajā gadījumā, līdztekus tam nodrošinot vienveidīgas sodu politikas īstenošanu valstī, nepieļaujot nepamatotu kriminālsodu pastiprināšanu vai mīkstināšanu. Kā cita ietekme minēta arī brīvības atņemšanas soda izpildes atslogošana.

Viss minētais ir labi savirknēts un skan optimistiski, diemžēl nekas nav minēts par lietu patieso stāvokli noziedzības jomā un par to, kā turpmāk tiks nodrošinātas sabiedrības drošības intereses kaut vai pret mantiskajiem apdraudējumiem, kuru skaits 2010. gadā sasniedzis 34 908.³² Iztrūkst naudas soda apmēra palielināšanas sasaistes ar noziedzīgus nodarījumus izdarījušo personu maksāspēju, nav arī analizēts, vai un kā strauji pieaugošā vajadzība nodarbināt personas, kuras notiesātas ar piespiedu darbu, var ietekmēt centienus mazināt bezdarbnieku skaitu un bezdarba līmeni valstī.

Cenšoties izprast Krimināllikuma Sevišķās daļas pantu sankciju veidošanas principus un tās vadlīnijas, kas noteica likumprojektā piedāvātās izmaiņas tajās, pilnībā jāpievienojas D. Hamkovas paustajam, ka pantu sankcijas tiek veidotas „ārpus jebkādas sistēmas un noteikt kritēriju dažkārt ir neiespējami [...], netiek ņemtas vērā apdraudētās intereses un līdz ar to arī noziedzīga nodarījuma kaitīgums”.³³ Tā rezultātā īslaicīga brīvības atņemšana, kā arī ar brīvības atņemšanu nesaistīti sodi – piespiedu darbs un naudas sods – likumprojektā paredzēti visos gadījumos, kad noziedzīgais nodarījums klasificēts kā mazāk smags noziegums, par tišu noziegumu paredzot brīvības atņemšanu uz laiku, ne ilgāku par trim gadiem, un par smagu noziegumu, ja brīvības atņemšana par tišu nodarījumu nepārsniedz piecus gadus, brīvības atņemšanas sods daudzviet samazināts līdz šai robežai. Piemēram, KL 82. panta otrajā daļā brīvības atņemšanas sods par organizatorisku darbību, kas vērsta uz Latvijas Republikas valstiskās neatkarības likvidēšanu nolūkā iekļaut Latviju vienotā valstiskā veidojumā ar kādu citu valsti vai likvidēt citādā veidā, kas ir noziegums pret valsti, samazināts no sešiem līdz pieciem gadiem, papildus naudas sodam panta sankcijā ietverot arī īslaicīgu brīvības atņemšanu un piespiedu darbu.

Turpmāk īslaicīgu brīvības atņemšanu un piespiedu darbu varēs piespriest arī par jaundzimuša bērna slepkavību, par slepkavību, kas izdarīta stipra psihiska uzbudinājuma stāvoklī, un par slepkavību, ko izdarījusi valsts amatpersona, pārkāpjot personas aizturēšanas nosacījumus, kas ir smagi noziegumi un par ko paredzēts brīvības atņemšanas sods uz laiku līdz pieciem gadiem.

Šie noziegumi pret personas dzīvību tika izvēlēti apzināti, jo to rezultātā citai personai tiek atņemta dzīvība, un slepkavība ir viens no nedaudzajiem noziegumiem, kad izraisītās sekas ir neatgriezeniskas. Man varētu pamatoti iebilst, ka norādītās slepkavības ir izdarītas vainu mīkstinošos apstākļos, taču likumdevējs, veidojot šos privilēģētos sastāvus, to jau ir ņēmis vērā un noteicis sodu, kas ir daudzreiz mazāks nekā par slepkavību bez vainu mīkstinošiem apstākļiem. Cilvēka dzīvība atbilstoši starptautiskajos tiesību aktos noteiktajam ir demokrātiskas sabiedrības augstākā vērtība, savukārt tiesības uz dzīvību, kā norāda E. Levits, „ir cilvēka fundamentālas dabiskas tiesības”³⁴, kas kā vienas no pirmajām ievietotas pamattiesību katalogā. Paredzot par šo fundamentālo dabisko tiesību apdraudējumu piespiedu darbu, likumdevējs un valsts kopumā parādīs savu attieksmi pret dzīvības vērtību, vienlaikus izceļoties starp citām valstīm. Salīdzinājumam var norādīt jau iepriekš minēto valstu krimināllikumus, kuros par slepkavību vainu mīkstinošos apstākļos paredzēts tikai brīvības atņemšanas sods. Piemēram, par jaundzimuša bērna slepkavību Igaunijas Sodū kodeksā un Lietuvas Republikas kriminālkodeksā (tāpat kā patlaban mūsu valsts Krimināllikumā) paredzēta tikai brīvības atņemšana uz laiku līdz pieciem gadiem, Austrijas kriminālkodeksā – uz laiku no viena gada līdz pieciem gadiem.

Brīvības atņemšanai alternatīvie sodi visu pantu sankcijās, kur noziegumi klasificējami kā mazāk smagi vai kā smagi ar maksimālo brīvības atņemšanas sodu pieci gadi, paredzēti bez kāda dziļāka izvērtējuma. Par to liecina kaut vai KL 310. pants, kurā noteikta atbildība par bēgšanu no īslaicīgās aizturēšanas un ieslodzījuma vietas. Spēkā esošajā redakcijā panta pirmajā daļā noteikts sods – brīvības atņemšana uz laiku līdz trim gadiem. Ja bēgšana saistīta ar vardarbību vai ar vardarbības piedraudējumu pret apsardzi vai citu īslaicīgās aizturēšanas vai ieslodzījuma vietas amatpersonu vai ja tas izdarīts atkārtoti, vai ja to izdarījusi personu grupa, sods ir brīvības atņemšana uz laiku līdz pieciem gadiem. Pēc likumprojekta autoru ieceres arī šā panta abu daļu sankcijās paredzēta īslaicīga brīvības atņemšana, piespiedu darbs un naudas sods, lai arī persona bēg no ieslodzījuma vietas, kur izcieš brīvības atņemšanas sodu par iepriekš izdarīto noziedzīgo nodarījumu. Par kādu piespiedu darbu var runāt šādā gadījumā?

Īpaši apspriežama likumprojektā plānotā piespiedu darba piemērošana karavīriem, kuri ir KL XXV nodaļā „Noziedzīgi nodarījumi militārajā dienestā” ietverti noziedzīgo nodarījumu speciālie subjekti, paredzot šo soda veidu 19 pantu sankcijās no 24 nodaļā ietvertajiem. Kas te būtu iebilstams?

Pirmkārt, jānorāda uz karavīra īpašo statusu. Karavīrs atbilstoši Militārā dienesta likuma³⁵ 12. pantam tiesības uz darbu realizē, pildot militāro dienestu, un viņa dienesta dienas ilgums atkarīgs no dienesta nepieciešamības. Tieši ar karavīru pastāvīgo atrašanos dienesta vietā tiek skaidrots, kāpēc viņi nevar tikt pakļauti šādam soda veidam.³⁶ To, ka militārā dienesta pienākumu pildīšana nav savienojama ar piespiedu darbu, apstiprina arī citu valstu pieredze. Saskaņā ar Francijas kriminālkodeksa³⁷ 131-22. pantu sabiedriskajās interesēs veicamo darbu laiks tiek apturēts militārā dienesta pienākumu pildīšanas laikā. Igaunijas Sodū kodeksa 69. pantā „Sabiedriski derīgais darbs” ir paredzēta iespēja ieslodzījumu cietumā uz laiku līdz

diviem gadiem aizstāt ar sabiedriski derīgu darbu, bet panta trešajā daļā norādīts, ka uz probācijas dienesta ierēdņa iesnieguma pamata tiesa var apturēt termiņa tecējumu uz laiku, kad notiesātais iesaukts militārajā dienestā vai militārajās apmācībās. Lietuvas Republikas kriminālkodeksa 46. pantā „Publiskie darbi” gan nav atrunāts to personu loks, kurām šis soda veids nav piemērojams, taču nevienā no nodaļas „Noziegumi un kriminālpārkāpumi pret novada aizsardzības dienestu” panta sankcijām publiskie darbi kā soda veids nav norādīts.

Otrkārt, virknē gadījumu kriminālatbildība karavīram tiek noteikta jau pamatsastāvā vai arī kvalificētā sastāvā, ja noziedzīgais nodarījums izdarīts likumā noteiktajā laikā vai apstākļos. Piemēram, atbildība par patvaļīgu prombūtni (KL 332. pants) un dezertēšanu (KL 333. pants) paredzēta tad, ja šie noziegumi izdarīti kara vai izņēmuma stāvokļa laikā, kaujas apstākļos, sabiedrisko nekārtību, terorisma vai bruņota konflikta gadījumā izsludinātas ārkārtējās situācijas laikā, par ko patlaban paredzēta brīvības atņemšana attiecīgi uz laiku no trim līdz astoņiem gadiem un no desmit līdz piecpadsmit gadiem. Likumprojektā, paredzot samazināt brīvības atņemšanas sodu 332. pantā līdz diviem gadiem un 333. pantā līdz četriem gadiem, šo pantu sankcijā papildus tiks iekļauta īslaicīga brīvības atņemšana, piespiedu darbs un naudas sods. Noziedzīga nodarījuma izdarīšana kara laikā vai kaujas apstākļos kā kvalificējoša pazīme norādīta KL 334. panta otrajā daļā (izvairīšanās no aktīvā dienesta), KL 335. panta trešajā daļā (nepaklausība), savukārt KL 354. pantā (kaujas lauka patvaļīga atstāšana un atteikšanās lietot ieroci) paredzēta tad, ja tas izdarīts kaujas laukā. Būtiski samazinot patlaban paredzēto brīvības atņemšanas sodu (334. panta otrajā daļā – no desmit līdz piecpadsmit gadiem uz četriem gadiem, 335. panta trešajā daļā un 354. pantā – no desmit līdz piecpadsmit gadiem uz pieciem gadiem), arī šo pantu sankcijā būs ietverta gan īslaicīga brīvības atņemšana, gan piespiedu darbs un naudas sods. Rodas jautājums, cik adekvāts sods ir paredzēts par šāda veida noziegumiem, un kā minētajos apstākļos tiks izpildīts kaut vai tas pats piespiedu darbs.

Izanalizējot shēmu, kāda, šķiet, izmantota brīvības atņemšanas soda minimālās un maksimālās robežas samazināšanā, tā iznāk gaužām vienkārša – maksimālā soda robeža visbiežāk tiek samazināta par tik gadiem, lai attiecīgajā pantā paredzētais noziedzīgais nodarījums tiktu atzīts par vienu smaguma pakāpi zemāks, tādējādi mainot iepriekšējo klasifikāciju vai arī vienkārši samazinot tagad noteikto sankciju. Piemēram, par KL 80. pantā paredzētajām uz valsts varas gāšanu vērstajām darbībām brīvības atņemšanas maksimālo robežu no divdesmit gadiem paredzēts grozīt uz piecpadsmit gadiem; brīvības atņemšanas sodu par personas nolaupīšanu bez kvalificējošām pazīmēm paredzēts samazināt no desmit līdz pieciem gadiem. Par laupīšanu, konstatējot tikai pamatsastāva pazīmes, tagadējo desmit gadu vietā plānota brīvības atņemšana uz laiku līdz pieciem gadiem, turklāt vēl paredzot gan arestu, gan piespiedu darbu un naudas sodu.

No minētā izriet, ka laupīšana tās pamatsastāvā pēc kaitīguma pakāpes var neatšķirties no citiem svešas mantas nolaupīšanas veidiem, jo tāpat kā, piemēram, par zādzību, arī par laupīšanu var sodīt gan ar piespiedu darbu, gan ar naudas sodu, tiesa – nedaudz lielāku. Ja laupīšana izdarīta, lietojot šaujamo ieroci vai sprāgstošas vielas, vai ja tā saistīta ar smagu miesas bojājumu nodarīšanu cietušajam, vai ja tā izraisījusi citas smagas sekas, minimālais brīvības atņemšanas laiks samazināts no desmit uz pieciem gadiem, tādējādi, neskatoties uz to, ka laupītājs ir apdraudējis ne tikai cietušā mantiskās intereses, bet arī veselību vai pat dzīvību, par to viņš var atvadīties no brīvības vien uz pieciem gadiem.

Neturpinot šo sankciju izmaiņu pārskatu, jo to veidošanas principi, kas noteikti nebija nodarījuma kaitīguma pakāpes izvērtēšana, laikam izprotami tikai pašiem likumprojekta autoriem, tomēr nepieciešams norādīt, ka atsevišķos gadījumos piedāvātās izmaiņas vispār šķiet dīvainas. Kaut vai KL 175. panta ceturtajā daļā, 177. panta trešajā daļā un 179. panta trešajā daļā, kā arī vairākos citos pantos paredzētais brīvības atņemšanas sods – vienpadsmit gadi. Kāpēc ne desmit vai divpadsmit?

Visai diskutabla un neviennozīmīgi vērtējama³⁸ ir tādu sankciju veidošana, kurās ietverti pilnīgi visi Krimināllikumā paredzētie pamatsodi, un tādas pēc likumprojekta pieņemšanas būs vairāk nekā 300 sankcijas. Šajā sakarā jāpievienojas D. Hamkovas rakstītajam, ka „plašais alternatīvo sodu klāsts par vienu un to pašu nodarījumu apliecina likumdevēja nespēju noteikt nodarījuma patieso kaitīgumu”³⁹, kas var negatīvi ietekmēt vienveidīgas sodu politikas veidošanos.

Visbeidzot – daudzo grozījumu rezultātā Krimināllikums ir kļuvis grūti pārskatāms, kad tam pievienosies vēl vairāk nekā 300 izmaiņu, no sākotnējā Krimināllikuma faktiski nekas nebūs palicis pāri. Taču pastāvīgā Krimināllikuma darba grupa turpina ražīgi strādāt, apspriežot arvien jaunas iespējamās izmaiņas, nereti arī aizstājot ne tik sen iestrādātos grozījumus ar citiem vai izslēdzot tos, tāpēc būtu pēdējais laiks veidot jaunu Krimināllikuma redakciju tā vietā, lai šo kodifikāciju turētu atvērtu un vairākkārt viena gada laikā tajā kaut ko grozītu.

Kopsavilkums

1. Kriminālsodu politikas koncepcija, ko 2009. gada 9. janvārī apstiprinājis Ministru kabinets, ietver konceptuālus priekšlikumus izmaiņām sodu sistēmā, uz kuru pamata Tieslietu ministrija izstrādājusi apjomīgu likumprojektu „Grozījumi Krimināllikumā”, paredzot izmaiņas tā Vispārīgās un Sevišķās daļas normās.
2. Kriminālsodu politikas koncepcijas izstrāde un no tās izrietošie grozījumi Krimināllikumā vērtējami ne tikai kā sodu politikas reforma, kas kopumā atzīstama par nepieciešamu, bet arī kā pasākums, kas būtiski skars krimināltiesību doktrīnā un praksē nostiprinātās atziņas par vairāku krimināltiesību institūtu izpratni, nosakot nepieciešamību radikāli tās pārskatīt.
3. Sodu politikas koncepcijā aktualizēts jautājums par noziedzīgu nodarījumu klasifikācijas kritērijiem, iedalot tos kriminālpārkāpumos un noziegumos, kas savukārt tiek iedalīti mazāk smagos, smagos un sevišķi smagos noziegumos. Autore oponē likumprojekta un tā anotācijas autoriem, ka patlaban spēkā esošā Krimināllikuma 7. panta redakcijā nav korekti norādīts šis klasifikācijas kritērijs, jo, definējot noziedzīga nodarījuma veidus, likumdevējs esot noziedzīga nodarījuma smagumu saistījis ar maksimālo sodu par konkrētu noziedzīgu nodarījumu, proti, jo bargāks sods ir paredzēts Krimināllikuma panta sankcijā, jo smagāks ir panta dispozīcijā definētais noziedzīgais nodarījums.
4. Principā neiebilstot pret Krimināllikuma 7. panta pirmās daļas papildināšanu ar norādi, ka noziedzīgi nodarījumi tiek iedalīti kriminālpārkāpumos un noziegumos atbilstoši personas vai sabiedrības interešu apdraudējuma raksturam un kaitīgumam, kas, autoresprāt, vērtējams kā grozījums ar precizējošu raksturu, jāatzīmē, ka tas faktiski izriet no teorētiskajām atziņām par to, ka tieši sankcija ir tā krimināltiesību normas daļā, kurā likumdevējs, ņemot vērā noziedzīgā nodarījuma kaitīguma pakāpi, proti, to kaitējumu, ko rada vai var radīt konkrētais nodarījums ar likumu aizsargātajām interesēm, nosaka par to soda veidu un mēru. Līdz ar to nevar pozitīvi vērtēt pēdējos gados vērojamo tendenci iestrādāt

Krimināllikuma normās tādus precizējumus un pat teorētiskus skaidrojumus, kam ir vieta komentāros un zinātniskajās publikācijās.

5. Izvērtējot rosinājumu pārskatīt daudzējādības izpratni un izslēgt vienu no tās veidiem – noziedzīgu nodarījumu atkārtotību, tiek secināts, ka lietderīgāk būtu atteikties no atkārtotības kā kvalificējošas pazīmes tikai tādā gadījumā, ja persona par iepriekš izdarīto noziedzīgo nodarījumu jau saukta pie kriminālatbildības un sodīta, atzīstot recidīvu par atbildību pastiprinošu apstākli.
6. Izanalizējot likumprojektā ietvertos grozījumus, kas paredz izmaiņas Krimināllikuma Sevišķās daļas pantu sankcijās, tiek secināts, ka brīvības atņemšanai alternatīvie sodi ietverti visās krimināltiesību normās, kurās paredzētie noziedzīgie nodarījumi klasificējami kā mazāk smags noziegums un kā smags noziegums, ja par to paredzētā brīvības atņemšana nepārsniedz piecus gadus, neizvērtējot ar noziedzīgo nodarījumu apdraudēto interešu raksturu un nodarījuma kaitīgumu.
7. Domājams, ka nepamatota ir piespiedu darba attiecināšana uz karavīriem, kuriem, ņemot vērā to statusu un inkriminējamo noziedzīgo nodarījumu izdarīšanas laiku un apstākļus, šis soda veids nevar tikt piemērots un izpildīts.
8. Šaubas izraisa lietderība, veidojot Krimināllikuma Sevišķās daļas normu sankcijas, ietvert tajās visus sodu sistēmā paredzētos pamatsoda veidus, kas var negatīvi ietekmēt vienveidīgas soda piemērošanas praksi.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Baumaniš, J.* Noziedzīgu nodarījumu klasifikācijas kritēriji. *Jurista Vārds*, Nr. 29, 2006, 25. jūlijs.
2. *Gratkovska, I., Zemzars, U.* Kriminālsodu politikas aktualitātes. *Jurista Vārds*, Nr. 18, 2011, 3. maijs.
3. *Hamkova, D.* Krimināltiesību globalizācijas procesi un kriminālsods. No: Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. LU 69. konferences materiāli. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011.
4. *Krastiņš, U.* Atkārtotu noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija. No: Krimināltiesību teorija un prakse: viedokļi, problēmas un risinājumi 1998–2008. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009.
5. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008.
6. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009.
7. *Levits, E.* Piezīmes par Satversmes 8. nodaļu – Cilvēka pamattiesības. No: Satversme un cilvēktiesības. Gadagrāmata 1999. *Cilvēktiesību žurnāls*, Nr. 9–12, Rīga: Latvijas Universitāte, 1999.
8. *Liholaja, V.* Uz krimināllikuma desmitgadi atskatoties. *Jurista Vārds*, Nr. 46, 2009, 17. novembris; Nr. 48, 2009, 1. decembris.
9. *Liholaja, V.* Kāda ir sodu politika Latvijā. *Jurista Vārds*, Nr. 41, 2004, 26. oktobris.
10. *Melķiņš, E.* Tiesību normu iztulkošana. No: Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā. Rakstu krājums. Rīga: [B.i.], 2003.
11. *Niedre, A.* Vai izdosies saglabāt Krimināllikuma stabilitāti. *Jurista Vārds*, Nr. 203, 2001, 3. aprīlis.
12. *Niedre, A.* Par ko liecina grozījumi Krimināllikumā. *Jurista Vārds*, Nr. 27, 2004, 20. jūlijs.
13. *Nikuļceva, I.* Likums un tā grozījumi. *Jurista Vārds*, Nr. 14, 2008, 8. aprīlis.
14. *Reigase, A.* Piespiedu darbs krimināltiesībās. Likums un realitāte. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010.
15. *Зубкова, В. И.* Проблемные вопросы построения санкций в Уголовном законе РФ. В кн.: Научные основы уголовного права и процессы глобализации. Материалы Российского конгресса уголовного права. Москва: Проспект, 2010.
16. *Лихолая, В. А.* Повторности – нет, а что вместо этого? В кн.: Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию. Материалы VI Российского конгресса уголовного права. Москва: Проспект, 2011.
17. *Тасаков, С. В.* Нравственные основы уголовного права о преступлениях против личности. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2008.
18. *Трухин, А.* Тяжесть преступления как категория уголовного права. *Уголовное право*. № 2, 2005.

Normatīvie akti

1. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūlijs.
2. Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/332, 1998, 4. novembris.
3. Militārā dienesta likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 91, 2002, 18. jūnijs.
4. Par Kriminālsodu politikas koncepciju: LR Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra rīkojums Nr. 6. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 6, 2009, 13. janvāris.
5. Austrijas kriminālkodekss. No: *Krastiņš, U., Liholaja, V.* Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006.
6. Lietuvas Republikas kriminālkodekss. No: *Krastiņš, U., Liholaja, V.* Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004.
7. Sodu kodekss. No: *Krastiņš, U., Liholaja, V.* Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004.
8. Šveices kriminālkodekss. No: *Krastiņš, U., Liholaja, V.* Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006.
9. Vācijas Federatīvās Republikas kriminālkodekss. No: *Krastiņš, U., Liholaja, V.* Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006.
10. Уголовный кодекс Российской Федерации. Москва: ЭКСМО, 2011.
11. Уголовный кодекс Франции. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002.

Juridiskās prakses materiāli

1. LR Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2008. gada 1.septembra lēmums lietā Nr. SKK-351/2008.
2. LR Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas 2006. gada 22. marta lēmums lietā Nr. PAK-124.
3. Tiesu prakse krimināllietās par slepkavībām (Krimināllikuma 116.–118. pants). Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/summary/2010>.
4. Tiesu prakse krimināllietās pēc Krimināllikuma 160. un 162. panta. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/summary/2007>.
5. Likumprojekts „Grozījumi Krimināllikumā”. TMLik_141210_KL.
6. Likumprojekta „Grozījumi Krimināllikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). TMAnot_141210_KL.

Atsauces

1. Par Kriminālsodu politikas koncepciju: LR Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra rīkojums Nr. 6. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 6, 2009, 13. janvāris.
2. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūlijs.
3. *Gratkovska, I., Zemzars, U.* Kriminālsodu politikas aktualitātes. *Jurista Vārds*, Nr. 18, 2011, 3. maijs, 8. lpp.
4. Likumprojekts „Grozījumi Krimināllikumā”. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/top/?pid=40149704> [skatīts 20.06.2011.].
5. Plašāk par iepriekš izdarītajiem grozījumiem Krimināllikumā sk. *Liholaja, V.* Uz krimināllikuma desmitgadi atskatoties. *Jurista Vārds*, Nr. 46, 2009, 17. novembris; Nr. 48, 2009, 1. decembris.
6. Likumprojekts „Grozījumi Krimināllikumā”. TMLik_280711_KL.
7. Likumprojekta „Grozījumi Krimināllikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). TMAnot_141210_KL.
8. Sk., piemēram, *Baumanis, J.* Noziedzīgu nodarījumu klasifikācijas kritēriji. *Jurista Vārds*, Nr. 29, 2006, 25. jūlijs, 11.–13. lpp.; *Трухин, А.* Тяжесть преступления как категория уголовного права. *Уголовное право.* № 2, 2005, с. 60–61.
9. Salīdzinājumam – 2010. gadā izdotajā avotā uzskaitītas pavisam 14 sankcijas, kurās par smaga nozieguma izdarīšanu paredzēta iespēja piespriest arī piespiedu darbu. Sk. *Reigase, A.* Piespiedu darbs krimināltiesībās. Likums un realitāte. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 143.–145.lpp.
10. *Reigase, A.* Piespiedu darbs krimināltiesībās. Likums un realitāte. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 146.–147.lpp.
11. Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/332, 1998, 4. novembris.
12. LR Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2008. gada 1. septembra lēmums lietā Nr. SKK-351/2008.

13. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 30. lpp.
14. *Liholaja, V.* Kāda ir sodu politika Latvijā. *Jurista Vārds*, Nr. 41, 2004, 26. oktobris, 6. lpp.
15. *Melķīsis, E.* Tiesību normu iztulkošana. No: Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā. Rakstu krājums. Rīga: [B.i.], 2003, 110.–111. lpp.
16. Уголовный кодекс Российской Федерации. Москва: ЭКСМО, 2011.
17. Sodu kodekss. No: *Krastiņš, U., Liholaja, V.* Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 355. lpp.
18. Lietuvas Republikas kriminālkodekss. Turpat, 247. lpp.
19. Austrijas kriminālkodekss. No: *Krastiņš, U., Liholaja, V.* Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 242. lpp.
20. Šveices kriminālkodekss. Turpat, 340. lpp.
21. Vācijas Federatīvās Republikas kriminālkodekss. Turpat, 437. lpp.
22. *Gratkovska, I., Zemzars, U.* Kriminālsodu politikas aktualitātes. *Jurista Vārds*, Nr. 18, 2011, 3. maijs, 10.–11. lpp.
23. Sk., piemēram, Tiesu prakse krimināllietās par slepkavībām (Krimināllikuma 116.–118. pants). Pieejams: <http://www.at.gov.lv/info/summary/2010> [skatīts 29.06.2011.]; Tiesu prakse krimināllietās pēc Krimināllikuma 160. un 162. panta. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/info/summsry/2007> [skatīts 29.06.2011.].
24. *Krastiņš, U.* Atkārtotu noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija. No: *Krastiņš, U.* Krimināltiesību teorija un prakse: viedokļi, problēmas un risinājumi 1998–2008. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 119. lpp.
25. Sk., piemēram, *Niedre, A.* Vai izdosies saglabāt Krimināllikuma stabilitāti. *Jurista Vārds*, Nr. 203, 2001, 3. aprīlis, 1.–2. lpp.; *Niedre, A.* Par ko liecina grozījumi Krimināllikumā. *Jurista Vārds*, Nr. 27, 2004, 20. jūlijs, 1.–5. lpp.; *Nikuļceva, I.* Likums un tā grozījumi. *Jurista Vārds*, Nr. 14, 2008, 8. aprīlis, 2.–3. lpp.
26. *Gratkovska, I., Zemzars, U.* Kriminālsodu politikas aktualitātes. *Jurista Vārds*, Nr. 18, 2011, 3. maijs, 10. lpp.
27. LR Augstākās tiesas Kriminālietu tiesu palātas 2006. gada 22. marta lēmums lietā Nr. PAK-124.
28. *Тасаков, С. В.* Нравственные основы уголовного права о преступлениях против личности. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2008, с. 81–82.
29. *Krastiņš, U.* Atkārtotu noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija. No: *Krastiņš, U.* Krimināltiesību teorija un prakse: viedokļi, problēmas un risinājumi 1998–2008. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 117.–119. lpp.
30. Sk., piemēram, *Лихолая, В. А.* Повторности – нет, а что вместо этого? В кн.: Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию. Материалы VI Российского конгресса уголовного права. Москва: Проспект, 2011, с. 742–745.
31. *Gratkovska, I., Zemzars, U.* Kriminālsodu politikas aktualitātes. *Jurista Vārds*, Nr. 18, 2011, 3. maijs, 11. lpp.
32. Iekšlietu ministrijas Informācijas centra dati. Noziedzīgu nodarījumu sadalījums pēc piederības grupas objektiem – no 01.01.2010 līdz 31.12.2010.
33. *Hamkova, D.* Krimināltiesību globalizācijas procesi un kriminālsods. No: Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. Latvijas Universitātes 69. konferences materiāli. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 363.–365. lpp.
34. *Levits, E.* Piezīmes par Satversmes 8. nodaļu – Cilvēka pamattiesības. No: Satversme un cilvēktiesības. Gadagrāmata 1999. *Cilvēktiesību žurnāls*, Nr. 9–12, Rīga: Latvijas Universitāte, 1999., 23. lpp.
35. Militārā dienesta likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 91, 2002, 18. jūnijs.
36. Sk. *Niedre, A.* Piespiedu darbs. No: *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 354. lpp.; *Reigase, A.* Piespiedu darbs krimināltiesībās. Likums un realitāte. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 106. lpp.
37. Уголовный кодекс Франции. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002.
38. Par to plašāk sk. *Hamkova, D.* Krimināltiesību globalizācijas procesi un kriminālsods. No: Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. Latvijas Universitātes 69. konferences materiāli. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 363.–364. lpp.; *Reigase, A.* Piespiedu darbs krimināltiesībās. Likums un realitāte. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 140. lpp.; *Зубкова, В. И.* Проблемные вопросы построения санкций в Уголовном законе РФ. В кн.: Научные основы уголовного права и процессы глобализации. Материалы Российского конгресса уголовного права. Москва: Проспект, 2010, с. 679.
39. *Hamkova, D.* Krimināltiesību globalizācijas procesi un kriminālsods. No: Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. Latvijas Universitātes 69. konferences materiāli. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 365. lpp.

Summary

The article is devoted to the question of routine changes in Criminal Code of our state, which according to a concept of Criminal punishment policy is provided in rules of General part as well as in rules of Special part. They significantly affect both findings of particular institutions of Criminal Law (established in Criminal Law doctrine and practice) and determination of punishment of a criminal offence. Within the publication the author's opinion about compliance of certain proposed amendments with theoretical conclusions and needs of practice will be expressed.

Tiesu nolēmumu ietekme uz Latvijas nodokļu tiesību dinamiku

Impact of court decisions on Latvian tax law developments

Dr. iur. Jānis Lazdiņš

LU Juridiskā fakultāte

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras profesors

E-pasts: *Janis.Lazdins@lu.lv*; tālr. 67034512

Dr. oec. Kārlis Ketners

RTU Inženierekonomikas un vadības fakultāte

Muitas un nodokļu katedras profesors

E-pasts: *Karlis.Ketners@rtu.lv*; tālr. 67608620

Publikācija veltīta tādai aktuālai tiesību un ekonomikas zinātnes tēmai kā tiesu nolēmumu ietekme uz Latvijas Republikas (turpmāk arī – LR vai Latvija) nodokļu tiesībām saistībā ar integrāciju Eiropas Savienībā (turpmāk arī – ES). Autori izvirza tēzi, ka ar tiesu nolēmumu starpniecību tiek stiprināti demokrātiskas un tiesiskas valsts pamati un budžeta un nodokļu tiesībās tiek iedzīvīnāti taisnīguma, vienlīdzības, samērīguma u. c. tiesību principi.

Atslēgvārdi: nodokļu tiesības, *tax law, Steuerrecht*, tiešie nodokļi, *direct taxes, direkte Steuer*, netiešie nodokļi, *indirect taxes, indirekte Steuer*, nodokļu parāds, *tax arrears, Steuerschuld*, soda nauda, *tax penalties, Geldbuße*, nodokļu tiesību iztulkošana, *interpretation of tax laws, Interpretation des Steuerrechts*, tiesa, *court, Gericht*.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	22
1. <i>Nodokļa parāds un soda nauda budžeta formēšanas procesā nav vērtējami identiski</i>	23
2. <i>Darba ņēmējs sociāli ir apdrošināts vienlaicīgi ar stāšanos nodarbinātības attiecībās un savu pienākumu pildīšanas uzsākšanu</i>	27
3. <i>Citu ES dalībvalstu rezidentiem ir tiesības uz iedzīvotāju ienākuma nodokļa atvieglojumiem dalībvalstī, kur tiek saņemti lielākā daļa no ienākumiem</i>	29
4. <i>Eiropas Savienības ekonomiskā telpā ir pārnesama ne tikai sabiedrības (uzņēmuma grupas) peļņa, bet arī zaudējumi</i>	30
<i>Kopsavilkums</i>	32
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	33
<i>Atsauces</i>	36
<i>Summary</i>	40

levads

1990. gada 4. maijā Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākā Padome pieņēma deklarāciju „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”.¹ 1990. gada 4. maijs kļuva par atskaites punktu pakāpeniskai Latvijas integrācijai Eiropas Savienībā.² 1995. gada 12. jūnijā Latvija parakstīja Asociācijas līgumu³, bet jau 2000. gada 15. februārī uzsāka sarunas par iestāšanos Eiropas Savienībā.⁴ Šīs sarunas noslēdzās 2004. gada 1. maijā, kad Latvija kļuva par ES dalībvalsti.

Integrācija un iestāšanās Eiropas Savienībā nozīmēja arī Latvijas tiesību sistēmas saskaņošanu ar ES prasībām. Šajā procesā ievērojama nozīme bija (un joprojām ir) tiesu darbībai – judikatūrai. Judikatūras pilnveidošanā Latvijai ir nozīmīga ne tikai vietējo, bet arī Eiropas Savienības un starptautisko tiesu atziņas. Cilvēka pamattiesību skaidrošanā svarīga loma ir galvenokārt Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) judikatūrai, vienveidīgas ES tiesību izpratnes veidošanā – Eiropas Savienības tiesai (bijusī Eiropas Kopienų tiesa, turpmāk – EKT), bet LR Satversmes tiesai un LR Augstākās tiesas Senātam – taisnīguma, vienlīdzības, samērīguma u. c. principu iedzīvināšanā Latvijā, tai skaitā ar nodokļu tiesību piemērošanu saistītos jautājumos.

Integrācija Eiropas Savienībā nozīmē arī Latvijas dalību jaunās, specifiskās tiesiskās attiecībās. Vēl 1963. gadā EKT norādīja, ka Eiropas Ekonomiskā Kopiena (turpmāk – Kopiena) veido jaunu tiesisko kārtību, kas atvasināta no starptautiskajām tiesībām. Kopienų līguma pamatmērķis bija vērsts uz kopēja tirgus izveidi. Tirgus interese skar ne tikai dalībvalstis, bet arī tās pilsoņus. Šī mērķa sasniegšanai dalībvalstis, lai arī tikai dažās jomās, ir ierobežojušas savas suverēnās tiesības. Neatkarīgi no dalībvalstu tiesību aktiem Kopienų tiesības indivīdiem uzliek ne tikai pienākumus, bet rada arī indivīda tiesības.⁵

ES nodokļu tiesības izriet ne tikai no Eiropas Savienības un dalībvalstu nacionālajām tiesību sistēmām, bet arī no ES dalībvalstu starptautiskajām tiesībām un Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas.⁶

Atšķirībā no ierastajiem starptautiskajiem līgumiem Eiropas Savienībā izveidota sava tiesību sistēma, kura ir neatņemama dalībvalstu tiesību sastāvdaļa. Savukārt ES tiesību interpretācija daudzējādā ziņā ir atstāta EKT ziņā. Attiecībā uz nodokļu jomu EKT šo apstākli ir uzsvērusi vairākkārt:

*„By contrast with ordinary international treaties, the EEC treaty has created its own legal system which on the entry into force of the treaty became an integral part of the legal systems of the member states and which their courts are bound to apply.”*⁷

Publiskās varas, tai skaitā tiesu varas, funkciju veikšana nav iedomājama bez finanšu līdzekļu akumulēšanas valsts un pašvaldību budžetā (turpmāk – valsts un pašvaldības tiek iekļautas jēdzienos „valsts” vai „budžets”, vai „valsts budžets”). Citiem vārdiem sakot, valstij ir jābūt maksātspējīgai. „Nodokļi ir valstiski organizētas sabiedrības priekšnoteikums un valsts politikas sastāvdaļa. Ieņēmumi no nodokļiem veido būtisku kopējo valsts budžeta ieņēmumu daļu, nodrošinot valsts spēju pildīt savas funkcijas [...]”⁸ Tāpēc nodokļu jautājums vienlaikus ir valsts jautājums. Nodokļu ieņēmumi ir galvenais valsts funkciju finansēšanas un izdevumu segšanas avots, un par nodokļu īpatsvaru valsts budžetā liecina arī Latvijas valsts budžeta ieņēmumi.⁹

Nodokļi ir personu (fizisku, juridisku vai uz līguma vai norunas izveidotu personu) obligāti maksājumi budžetā, kas veicami normatīvajos aktos noteiktā apmērā un laikā. Atbilstoši Tomasa Hobsa (*Thomas Hobbes*, 1588–1679)¹⁰, Džona Loka (*John Locke*, 1632–1704)¹¹ un viņu sekotāju jauno laiku vēsturē izstrādātajai sabiedriskā

līguma teorijai valsts ir pašu cilvēku vienošanās (līguma) rezultāts par kolektīvu drošību (mieru), „draudzīgiem” kopdzīves noteikumiem, tiesībām baudīt sava īpašuma augļus utt.¹² Tā kā paši pilsoņi ir vienojušies par valsts dibināšanu un pastāvēšanu, tad viņu pienākums ir arī godprātīgi samaksāt valsts uzliktos nodokļus. Pretējā gadījumā valsts nespēs (vai nespēs pilnvērtīgi) pildīt uzliktās funkcijas, it īpaši, apkarojot ēnu ekonomiku, korupciju, to pašu nodokļu nemaksāšanu u. tml. Īpaši aktuāli tas ir Latvijas Republikā, kas pēc neatkarības atjaunošanas 1990.–1991. gadā ir izvēlējusies (līdzīgi citām ES dalībvalstīm) demokrātiskas un tiesiskas valsts modeli. Demokrātiskas un tiesiskas valsts pastāvēšana nav iedomājama bez godprātīgas nodokļu maksāšanas, bet, ja nodokļi netiek maksāti, arī bez valsts spējas tos piedzīt efektīvā un juridiski korektā formā. Protams, nodokļu administrēšana nevar pārvērsties valsts patvaļā, kas būtu pretēja konstitucionāli garantētām cilvēka pamattiesībām¹³ vai tiesību principiem, kas sakņojas dabisko tiesību skolas atziņās.¹⁴

Raksts ir veltīts demokrātiskas un tiesiskas valsts idejas stiprināšanai nodokļu tiesībās ar tiesas nolēmumu starpniecību. Autori uzmanību fokusē uz atsevišķu tiesas nolēmumu analīzi, kas saistīti ar:

- 1) valsts budžeta tiesiskām interesēm nodokļu parāda un soda naudas iekasēšanā;
- 2) darba ņēmēju sociālo tiesību garantijām neatkarīgi no tā, vai par viņiem ir vai nav veikti obligātie sociālie maksājumi konstitucionālo tiesību aspektā;
- 3) iespējām daļu no ienākumiem atbrīvot no aplikšanas ar iedzīvotāju ienākuma nodokli ES;
- 4) ES mātes-meitas sabiedrības peļņas un zaudējumu (brīva kapitāla) aprites nosacījumiem ES saimnieciskajā telpā.

1. Nodokļa parāds un soda nauda budžeta formēšanas procesā nav vērtējami identiski

Nodokļiem, kā jau tika secināts, ir izšķiroša nozīme valsts finanšu līdzekļu formēšanā. Līdz ar to jebkurai valstij jāizvēlas tāds nodokļu aplikšanas modelis, kas vislabāk atbilst tās vajadzībām, t. i., spējām un iespējām ne tikai nodokļus uzlikt, bet arī tos iekasēt. Vai nodokļu samaksa notiek labprātīgi (vēlamā forma) vai piespiedu kārtā (nevēlamā forma), tas ir otršķirīgs jautājums. Būtiski ir nodrošināt valsts funkciju izpildi. Šajā sakarā jāpiekrit Žana Bodīna (*Jean Bodin*, 1530–1596) izteikumam, ka „finanses ir valsts nervi”¹⁵. Tas ļauj secināt, ka valstij ir piešķirta ievērojama brīvība nodokļa sloga noteikšanā. To ir norādījusi arī Satversmes tiesa vairākos spriedumos.

„Valstij, nosakot un realizējot savu nodokļu politiku, ir plaša rīcības brīvība. Tajā ietilpst tiesības izvēlēties, kādas nodokļu likmes un kādām personu kategorijām paredzamas, kā arī tiesības noteikt attiecīgā regulējuma detaļas. Personas pamattiesības uz īpašumu netiek pārkāptas, ja valsts uzliek personai publiski tiesiskus naudas maksāšanas pienākumus [...]”¹⁶

Lai arī valstij tiek piešķirta ievērojama rīcības brīvība nodokļu noteikšanā, kā tas izriet arī no šī Satversmes tiesas sprieduma, autori vēlas akcentēt, ka nodokļu politikā valstij ir pienākums ievērot samērīguma principu. Minētajā Satversmes tiesas spriedumā tas skaidrots kā nodokļu maksājums, „[...] kas nav šai personai pārmērīgs apgrūtinājums un būtiski neietekmē tās finansiālo stāvokli”¹⁷. Pārmērīgs apgrūtinājums ir jāsaprot kā samērīguma pārkāpums. Par samērīguma nozīmi aplikšanā ar nodokļiem ir brīdinājis arī viens no ievērojamākajiem apgaismības laika

domātājiem Šarls Lujs de Monteskijs (*Charles Louis de Secondat, Baron de Montesquieu*, 1689–1755): „[...] nekas no valsts neprasa tādu gudribu un prātu, kā noteikt to [ienākumu] daļu, kuru pavalstniekiem ņemt, un to daļu, kuru viņiem atstāt”.¹⁸

Samērīguma ievērošana šajā gadījumā nozīmē arī taisnīguma ievērošanu. Turklāt likumdevējam būtiski ir izprast nodokļu maksātāju atšķirīgo attieksmi pret dažādu īpašuma objektu aplikšanu ar nodokli. Par to brīdina prof. Pauls Kiršhofs (*Paul Kirchhof*): „Pilsonis ir bargāk (cietsirdīgāk) skarts, ja nodoklis ik gadu atņem kaut vai dažus kvadrātmetrus zemes [...], nekā tad, ja nodoklis pieprasa tikko kā gūtā ienākuma daļu vai arī sadārdzina patēriņu ar cenu paaugstinājumu.”¹⁹

Lai arī nodokļu maksāšanas pienākums, no vienas puses, ir pašsaprotams, no otras puses, nodokļu nemaksāšana ir pazīstama visā pasaulē, ne tikai Latvijā vien. Iemesli tam ir dažādi – no neuzmanības līdz organizētiem centieniem izvairīties no nodokļu samaksas. Vispārīgā kārtībā nodokļa parādnieks ir pakļauts ne tikai nodokļa parāda, bet arī nokavējuma naudas un soda naudas samaksai.²⁰ Vai valsts attieksme pret nodokļu un nokavējuma naudas iekasēšanu, no vienas puses, un soda naudas iekasēšanu, turklāt bezstrīda kārtība, no otras puses, ir vērtējama identiski, ilgāku laiku bija diskutabls jautājums.

Problēmas risinājums noslēdzās ar Augstākās tiesas Senāta vairākiem nolēmumiem²¹ un Satversmes tiesas 2007. gada 11. aprīļa spiedumu lietā par likuma „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” 22. panta ceturtās daļas otrā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam.²²

Atsaucoties uz ECT spriedumiem lietās *Öztürk pret Vāciju*,²³ *Lauko pret Slovākiju*,²⁴ *Janosevic pret Zviedriju*,²⁵ Augstākās tiesas Senāts 2007. gada 20. decembra lēmumā norāda: „Nodokļa soda naudu var pielīdzināt kriminālsodam Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. panta (tiesības uz taisnīgu tiesu) izpratnē. Soda naudai salīdzinājumā ar lēmumu par nodokļa parāda uzrēķinu ir atšķirīgs raksturs un mērķis, proti, tā ir paredzēta, lai piespiestu nodokļu maksātājus pildīt pienākumus nodokļu jomā un sodītu pārkāpējus. Valsts finansiālās intereses, kas ir būtisks apsvēruma, lai nodrošinātu efektīvas nodokļu sistēmas funkcionēšanu, attiecībā uz soda naudas iekasēšanu nav tik svarīgas, jo, kaut arī nodokļu soda naudas var sasniegt ievērojamu naudas summu, tās nav paredzētas kā atsevišķs budžeta ienākumu avots.”²⁶

No tā Augstākās tiesas Senāts secina, ka „administratīvā akta darbības apturēšanas iespējamība ir izvērtējama atšķirīgi attiecībā uz nodokļu administrācijas lēmumu daļā par pienākumu samaksāt nodokļus un daļā par pienākumu samaksāt uzlikto soda naudu.”²⁷

Administratīvā procesa likuma 185. panta pirmā daļa vispārīgā kārtā nosaka: „Pieteikuma iesniegšana tiesā par administratīvā akta atcelšanu, atzišanu par spēku zaudējušu vai spēkā neesošu aptur administratīvā akta darbību no dienas, kad pieteikums saņemts tiesā.”²⁸

Ievērojot valsts budžeta (finanšu) intereses, attiecībā uz nodokļu parādu (tai skaitā soda naudu) bija paredzēts izņēmums – šajā gadījumā pieteikuma iesniegšana tiesā par attiecīgā administratīvā akta apstrīdēšanu automātiski neapturēja tā izpildi. 2008. gada 18. decembrī tika izdarīti grozījumi Administratīvā procesa likumā, nodalot nodokļa parāda piedzišanas iespējas no sodoša rakstura sankcijām. 185. panta ceturtās daļas pirmais punkts tika izteikts šādā redakcijā: „Administratīvais akts uzliek pienākumu samaksāt nodokli, nodevu vai veikt citu maksājumu valsts vai pašvaldības budžetā, izņemot sodoša rakstura maksājumus (naudas sodus un soda naudas)”²⁹

Tas gan nenozīmē, ka soda nauda nebūtu iekasējama pirms tiesas sprieduma stāšanās spēkā, jo arī lietā *Janosevic pret Zviedriju* Eiropas Cilvēktiesību tiesa, vērtējot personas argumentu, ka soda naudas iekasēšana pirms galīgā tiesas nolēmuma varētu būt pretrunā ar nevainīguma prezumpciju, ir paudusi viedokli, ka „nevainīguma prezumpcija principā neizslēdz nedz nodokļa, nedz soda naudas nekavējošu iekasēšanu.”³⁰

No rakstītā secināms, ka tiesu varai ir jābūt saprātīgi taisnīgai.³¹ „Tiesa, izlemjot lūgumu par administratīvā akta vai faktiskās rīcības darbības apturēšanu vai administratīvā akta darbības atjaunošanu, ņem vērā to, vai pārsūdzētā administratīvā akta darbība varētu radīt būtisku kaitējumu vai zaudējumus, kuru novēršana vai atļidzināšana būtu ievērojami apgrūtināta vai prasītu nesamērīgus resursus, un to, vai pārsūdzētais administratīvais akts ir pirmšķietami (*prima facie*) prettiesisks.”³² „Tātad pamats administratīvo aktu darbības apturēšanai ir nevis administratīvo aktu pārsūdzēšana pati par sevi, bet gan secinājums, ka administratīvais akts varētu būt prettiesisks (atzīstams par spēkā neesošu vai atceļams ar sagaidāmo tiesas spriedumu).”³³ Tam, vai lietas izskatīšanas gaitā pirmšķietamība par administratīvā akta vai faktiskās rīcības prettiesiskumu apstiprināsies vai nē, judikatūra piešķir otršķirīgu nozīmi pretēji pirmšķietamam prettiesiskumam, kas vērtējams kā saprātīgs risinājums demokrātiskas un tiesiskas valsts pamatu stiprināšanā.

Nodokļu soda naudas uzlikšanā un iekasēšanā Latvijā pastāv vēl vairākas problēmas.

No Latvijas tiesu prakses (sk., piemēram, lietu SKK-627/2008³⁴) izriet, ka nodokļa parāds, kas tiek kvalificēts kā izvairīšanās no nodokļa samaksas, ir krimināltiesisks noziegums Krimināllikuma 218. panta izpratnē, tādēļ arī noteiktais sods – krimināltiesiska sankcija. Minētajā lietā par apsūdzības pierādījumu apelācijas instances tiesa atzina Valsts ieņēmumu dienesta Rīgas reģionālās iestādes 2006. gada 30. novembra audita pārskatu par nesamaksāto iedzīvotāju ienākuma nodokli no nekustamā īpašuma pārdošanas, pat nepūloties noskaidrot patieso nodokļa parāda summu, vainojamās personas attieksmi pret nesamaksāto nodokļa parādu (subjektīvo pusi), kā arī neiedziļinoties administratīvajā tiesā līdz galam neizskatītā strīda būtībā, apelācijas instances tiesa atzina personu par vainīgu. Par laimi, Augstākās tiesas Senāts atcēla apelācijas tiesas instances spriedumu, norādot: „Nomaksājamā nodokļa apmērs ir viens no noziedzīgā nodarījuma, kas paredzēts Krimināllikuma 218. panta otrajā daļā³⁵, sastāva objektīvās puses pazīmēm. Apelācijas instances tiesa ir priekšlaicīgi izdarījusi secinājumu par nenomaksātā nodokļa apmēru, kas aritmētiski pat neatbilst apsūdzībā norādītajam apmēram.”³⁶

Kā pierāda šis gadījums, Latvijas nodokļu administrēšana strikti nenodala administratīvo procesu no kriminālprocesa. No vienas puses, normatīvais regulējams uzliek pienākumu nodokļu maksātājam sadarboties ar nodokļu administrāciju, bet, no otras puses, sekas tam var būt (faktiska) sevis apsūdzēšana, ja akli seko tiesas un normatīvajiem priekšrakstiem.

Piemēram, likuma „Par nodokļiem un nodevām” 32.² pants paredz, ka nodokļu maksātājs noteiktā termiņā sniedz minētajā likumā vai konkrētā speciālā nodokļa likumā paredzētās informatīvās deklarācijas vai pēc nodokļu administrācijas amatpersonas pieprasījuma sniedz papildu informāciju, kuru nesaņemot nav iespējama vai ir apgrūtināta budžeta iemaksājamās nodokļa summas vai pārmaksas summas noteikšana. Pie šādas informācijas pieder saimnieciskās darbības ieņēmumus un izdevumus apliecinājoši dokumenti, grāmatvedības uzskaites dokumenti, kā arī cita informācija, kas ir ietekmējusi vai varēja ietekmēt nodokļu aprēķinu un samaksu.

Vārdkopa „cita informācija” no pirmā acu uzmetiena šķiet plaši tulkojama. Tomēr tas tā nav. Nodokļu administrācijas tiesības ir ierobežotas, jo ir pierādāma saikne starp pieprasīto (citu) informāciju un tās nozīmi nodokļa maksājuma precizēšanā, protams, ja šādas informācijas sniegšana/pieprasīšana neizriet tieši no normatīvajos aktos noteiktā nodokļu maksātāja pienākumiem. Turklāt likuma „Par nodokļiem un nodevām” 38. pants nosaka: „Ja nodokļu maksātājs nepiekrīt nodokļu administrācijas aprēķinātajam nodokļu maksājumu lielumam, pierādījumus par nodokļu maksājumu lielumu nodrošina nodokļu maksātājs.”

Augstākās tiesas Senāts 2011. gada 16. maija spriedumā lietā Nr.SKA-123/2011³⁷ atzina, ka „rodas situācija, kurā vienlaicīgi notiek divi procesi, – administratīvais process iestādē attiecībā par papildu nodokļu un soda naudas noteikšanu un kriminālprocess, kurā procesa virzītājs kvalificē pārkāpumu un ceļ apsūdzību par iespējamo izvairīšanos no tā paša nodokļa samaksas, par ko paredzēta kriminālatbildība. Abiem procesiem ir atšķirīgi principi, kur galvenokārt saduras administratīvajā lietā piemērojamais līdzdarbības princips (likuma „Par nodokļiem un nodevām” 38. pants) un kriminālprocesa pamatprincips – nevainīguma prezumpcija, kas nozīmē, ka neviena persona netiek uzskatīta par vainīgu, kamēr tās vaina netiek konstatēta kriminālprocesuālā kārtībā; personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, nav jāpierāda savs nevainīgums; visas saprātīgās šaubas par vainu, kuras nav iespējams novērst, jāvērtē par labu personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību. Tādējādi tiek garantētas personas tiesības neapsūdzēt sevi pārkāpumā.[..]”. Šajā pašā spriedumā atzīts, ka „praksē ir vērojams, ka ne vienmēr Valsts ieņēmumu dienesta auditētajās lietās abi procesi pietiekami skaidri tiek nošķirti. Tomēr, lai atzītu, ka lēmums par papildus maksājamo nodokli un soda naudu administratīvajā lietā šādā situācijā kopumā ir prettiesisks, ir nepieciešams konstatēt konkrētus būtiskus pārkāpumus. Jāraugās, vai procesu nenošķiršanas dēļ ir iespējams veikt pienācīgu kontroli, proti, pārbaudīt būtiskus procesa vešanas apstākļus. Svarīgi, vai personas tiesiskā pienākuma noteikšana procesa noslēgumā nebalstās iepriekš minēto principu un personas tiesību pārkāpumus.”

Nozīmīga ir ECT prakse šajā jautājumā. Piemēram, lietā *Funke pret Franciju* atzīts, ka personai ir tiesības klusēt un nesekmēt sevī apsūdzēšanu.

„*The special features of customs law cannot justify such an infringement of the right of anyone «charged with a criminal offence», within the autonomous meaning of this expression in Article 6 (art. 6), to remain silent and not to contribute to incriminating himself.*”³⁸

Lietas būtība – muitas iestāde bija panākusi pieteicēja sodīšanu ar mērķi iegūt savā rīcībā dokumentus nodokļu maksājuma noteikšanai, lai gan tai nebija jāpārbauda par šādu dokumentu eksistenci un tā nespēja vai nevēlējās pierādījumus iegūt ar citiem līdzekļiem. Līdz ar to pirms soda uzlikšanas par nodokļu pārkāpumu varēja spriest tikai iespējamības kategorijā. Tādējādi muitas iestādes rīcība spieda pieteicēju sadarboties, sekmējot sevī apsūdzēšanu. ECT šādu muitas iestādes rīcību uzskatīja par Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. panta pirmās daļas pārkāpumu.

Idejiski tuva aplūkotajam gadījumam ir lieta *J. B. pret Šveici*.³⁹ Minētajā lietā ECT norāda, ka vispirms ir vērtējams, kādiem mērķiem kalpo pieprasītā informācija – nodokļa maksājuma precizēšanai, kas var novest arī pie papildu nodokļu maksājuma aprēķināšanas un uz tā pamata – nokavējuma naudas un soda naudas maksājumu uzlikšanas (*supplementary-tax proceedings*), vai arī tādēļ, lai konstatētu izvairīšanos no nodokļu maksāšanas (*tax-evasion proceedings*). Izvairīšanās no

nodokļu samaksas jeb krimināltiesiskais aspekts veidojas, ja tiek pārkāpta krimināltiesiski⁴⁰ (publiski tiesiski) aizliegta darbība (bezdarbība) vai administratīvā lieta (piemēram, audita lēmums) tiek transformēta krimināllietā. Citiem vārdiem sakot, galīgi noteiktais sods smaguma ziņā var tikt pielīdzināts krimināltiesiska rakstura sankcijai. Tādējādi likuma „Par nodokļiem un nodevām” 32.² un 38. panta regulējums var veidot Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. panta pārkāpumu, ja sods smaguma ziņā ir pielīdzināms kriminālsodam vai audita lieta tiek izmantota par pamatu krimināllietas ierosināšanai.

Tajā pašā laikā pilnīga pierādījumu nastas pārlikšana uz nodokļu administrāciju nozīmētu valsts fiskālo interešu apdraudējumu, jo nodokļu maksātājam īsti vairs nebūtu pienākuma ne pašam aprēķināt nodokli, ne sniegt papildu pierādījumus vai sadarboties ar nodokļu administrāciju u. tml. Pēc autoru domām, tāpēc ir jāpanāk saprātīgs līdzsvars (samērīgums) starp sabiedrības budžeta interesēm un indivīda pamattiesību aizsardzības prasībām. Turpinot domu par nodokļu parāda un nodokļu soda atšķirīgo vērtējumu nodokļu piedziņas kontekstā, būtu nepieciešams atdalīt nodokļu pamatsummas noteikšanas procesu (nodokļu revīziju-auditu) no nodokļu soda uzlikšanas procesa.

2. Darba ņēmējs sociāli ir apdrošināts vienlaicīgi ar stāšanos nodarbinātības attiecībās un savu pienākumu pildīšanas uzsākšanu

Sociālo garantiju nodrošināšanā ievēribu pelna Satversmes tiesas 2001. gada 13. marta spriedums lietā “Par likuma “Par valsts sociālo apdrošināšanu” pārejas noteikumu 1. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam, 1966. gada 16. decembra Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām 9. pantam un 11. panta pirmajai daļai”.⁴¹

Saeima 1997. gada 1. oktobrī pieņēma likumu „Par valsts sociālo apdrošināšanu”.⁴² Likuma 5. panta ceturtajā daļā tika noteikts: „Persona ir sociāli apdrošināta darba negadījumu apdrošināšanai, apdrošināšanai pret bezdarbu, invaliditātes apdrošināšanai, maternitātes un slimības apdrošināšanai un vecāku apdrošināšanai un tai (par to) ir jāveic obligātās iemaksas, sākot ar dienu, kad šī persona ir ieguvusi šā panta pirmajā daļā minēto statusu, izņemot pašnodarbinātā statusu. Persona ir sociāli apdrošināta pensiju apdrošināšanai, ja faktiski ir veiktas obligātās iemaksas.” Turklāt likuma pārejas noteikumu 1. punkts noteica: „No 1998. gada 1. janvāra līdz 2002. gada 1. janvārim sociāli apdrošināta ir persona, par kuru faktiski ir veiktas obligātās iemaksas. Šis nosacījums neattiecas uz personām, kas pakļautas darba negadījumu apdrošināšanai.” 1999. gada 25. novembrī Saeima grozīja Sociālās apdrošināšanas likumu, pagarinot pārejas noteikumu 1. punktā noteikto periodu līdz 2004. gada 1. janvārim.⁴³

Neiedziļinoties pat juridiskās niansēs, minētie pārejas noteikumi šķita prettiesiski. Dīvaini bija lasīt, ka likums pieļāva tādu darba ņēmēju iedalījumu, kur par vieniem faktiski tika veiktas sociālās apdrošināšanas iemaksas, bet par otriem – nē. To, ka šāda situācija, it īpaši privātajā nodarbinātības sektorā, pastāvēja, nevienam gan nebija noslēpums. Tomēr šāda prettiesiska kārtība nekādā ziņā nedrīkstēja rast atspoguļojumu valsts sankcionētā likumā. Tāpēc 20 Saeimas deputāti iesniedza konstitucionālu sūdzību, uzskatot, ka minētie pārejas noteikumi ir pretrunā ar Satversmes 1. un 109. pantu⁴⁴ un ANO 1966. gada 16. decembra Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām 9. pantu un 11. panta pirmo daļu.

Tika norādīts arī uz to, ka 1999. gadā Latvijā aptuveni par 80 000 darba ņēmēju darba dēvēji nebija vai nebija regulāri veikuši sociālās apdrošināšanas maksājumus. Tas nozīmēja, ka likums liedza ievērojamam skaitam darba ņēmēju Satversmē garantētās sociālās tiesības.

Uz sociālām tiesībām kā konstitucionālu vērtību spriedumā norādīja arī Satversmes tiesa, apgalvojot, „[...] ja kādas sociālās tiesības ir iekļautas pamatlikumā, tad valsts no tām nevar atteikties. Šīm tiesībām vairs nav tikai deklaratīvs raksturs,⁴⁵ [...] tiesībām uz sociālo aizsardzību Latvijā ir konstitucionāla vērtība⁴⁶ atbilstoši Satversmes 109. pantā noteiktajam.

Lai arī sociālās tiesības ir uzskatāmas par konstitucionālu vērtību, to realizācija ir atkarīga no valsts ekonomiskās situācijas un pieejamiem resursiem.⁴⁷ Bez tam sociālās tiesības nevar aizstāt ar sociālo palīdzību,⁴⁸ jo sociālās apdrošināšanas⁴⁹ un sociālās palīdzības⁵⁰ mērķi nav identiski.

Turpinājumā Satversmes tiesa secināja, ka sociālās apdrošināšanas sistēmā darba ņēmējam pie iekšzemes darba devēja ir noteikts īpašs stāvoklis, jo:

- „1) darba ņēmēji, kurus nodarbina darba devējs – iekšzemes nodokļu maksātājs – [...], ir vienīgās valsts sociālās apdrošināšanas sistēmā iesaistītās personas, kuras savu pienākumu pret šo sistēmu – savu daļu no obligātās iemaksu likmes ieskaitīt speciālajā budžetā – nav tiesīgas izpildīt tieši, bet tikai ar darba devēja starpniecību;
- 2) ar savu darbu šīs personas rada materiālos priekšnoteikumus sociālajai apdrošināšanai – darba devējam ir pienākums aprēķināt darba ņēmēja atalgojumu un nodrošināt darba ņēmēju ar šo atalgojumu, paredzot tajā arī valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas likmi. Turklāt iemaksas, kas jāveic darba ņēmējam, darba devējs ietur un likumā noteiktā termiņā ieskaita speciālajā budžetā. Darba ņēmējs šo kārtību nevar ietekmēt, viņš nevar atteikties no šādu ieturējumu izdarīšanas, nedz arī veikt šīs iemaksas pats. Likums neparedz arī apdrošināmajām personām pienākumu vai iespējas realizēt kontroli pār darba devēju – apdrošināšanas iemaksu veicēju”;
- 3) „ja darba devējs, pārkāpjot likumu, neveic obligātās iemaksas, noteiktām valsts institūcijām ir pilnvaras savas prasības pret šiem darba devējiem realizēt piespiedu kārtā. Apdrošināmās personas, kuras nevar ietekmēt ne darba devēja, ne tās institūcijas darbību, kas īsteno un/vai uzrauga sociālo apdrošināšanu, nedrīkst ciest tādēļ, ka citas personas nepilda vai nepienācīgi pilda savus likumā noteiktos pienākumus. Citādi mehānisms, kas radīts konstitucionālo tiesību realizācijai, neatbilstu savam mērķim⁵¹”.

Satversmes tiesa secināja, „ka darba ņēmējs kā sociālās apdrošināšanas attiecību subjekts savu pienākumu ir pilnībā izpildījis ar brīdi, kad viņš stājies nodarbinātības attiecībās un sācis pildīt savus darba pienākumus”.⁵² Savukārt valstij ir plašas pilnvaras un iespējas nodrošināt sociālo apdrošināšanas obligāto iemaksu piedzišanu bezstrīda kārtībā ar speciālu dienestu (vispirms ar Valsts ieņēmumu dienestu) starpniecību vai tiesas ceļā, kā arī iesniedzot pieteikumu tiesā par parādnieka darbības izbeigšanu vai maksātnespēju.⁵³

Satversmes tiesas spriedums neapšaubāmi ir stiprinājis Latvijas darba ņēmēju likumīgās tiesības sociālo tiesību jomā, kā arī veicinājis izpratni par tiesiskās paļāvības un tiesiskās drošības principu piemērojamību,⁵⁴ risinot juridiska rakstura kolizijas. Tāpēc par pašsaprotamu kļuva Satversmes tiesas gala secinājums par likuma “Par valsts sociālo apdrošināšanu” pārejas noteikumu 1. punkta neatbilstību Satversmes 109. pantam.

Tas nozīmēja, ka neatkarīgi no tā, vai iekšzemes darba devējs likumīgi ir veicis vai arī pretlikumīgi nav veicis sociālās apdrošināšanas iemaksas par darba ņēmēju, darba ņēmējs ir tiesīgs prasīt no valsts sociālās garantijas atbilstoši Satversmes 109. pantam, likumam „Par valsts sociālo apdrošināšanu” un citiem normatīvajiem aktiem.

3. Citu ES dalībvalstu rezidentiem ir tiesības uz iedzīvotāju ienākuma nodokļa atvieglojumiem dalībvalstī, kur tiek saņemti lielākā daļa no ienākumiem

Nodokļu mehānisma funkcionēšana izpaužas kā valsts un privāto interešu mijiedarbības rezultāts. Minētais attiecināms kā uz harmonizētajiem netiesajiem nodokļiem (muitas maksājumiem, pievienotās vērtības nodokli un akcīzes nodokli), tā arī uz tiesajiem nodokļiem (piemēram, ienākuma nodokļiem un sociālās apdrošināšanas maksājumiem). Lai gan ES tiesības nereglamentē tiešo nodokļu uzlikšanu, EKT ir norādījusi, ka dalībvalstīm savas pilnvaras jāīsteno atbilstoši Kopienas tiesībām,⁵⁵ turklāt nodokļu maksātāju tiesības un brīvības var tikt ierobežotas, attaisnojot ierobežojumus ar nozīmīgām sabiedrības interesēm.⁵⁶

Ievērojot tiešo nodokļu regulēšanas pieļaujamības ietvaru Eiropas Savienībā, ievēribu pelna EKT atziņu iestrādāšana Latvijas Republikas normatīvajā bāzē tiešo nodokļu diskursā.

Piemēram, EKT lietā *Šumakers pret Ķelnes-Altštates finanšu iestādi*⁵⁷ ir norādījusi, ka, neņemot vērā dalībvalstu savstarpējo nodokļu konvenciju noteikumus par fizisko personu ienākumu aplikšanu ar ienākuma nodokli, dalībvalstu nodokļu likumiem jāparedz, ka nerezidentiem no citām dalībvalstīm ir tiesības uz tādu pašu aplikamā ienākuma samazināšanu, kādas ir rezidentiem uz neapliekamo minimumu, nodokļa atvieglojumiem un attaisnoto izdevumu izslēgšanu no aplikamā ienākuma, ja nerezidenti ir ekonomiski salīdzināmā situācijā ar rezidentiem. Latvijā kā nerezidentu ekonomiskās situācijas kritēriju izmanto pazīmi, ka nerezidents gūst visus vai lielāko daļu no saviem ienākumiem iekšzemē. Tas ir bijis par pamatu likuma „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” grozījumiem,⁵⁸ paredzot, ka citas ES dalībvalsts rezidents, kurš Latvijā gūst 75 % un vairāk no saviem kopējiem ienākumiem, tiek pielīdzināts LR rezidentam un viņam ir tiesības atskaitīt likuma „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” 10. pantā noteiktos attaisnotos izdevumus, ir tiesības piemērot minētā likuma 12. pantā noteikto neapliekamo minimumu, kā arī ir tiesības uz 13. pantā noteiktajiem nodokļu atvieglojumiem.

Tāpat likumā „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” ir iestrādāta dividenžu aplikšanas sistēma, ievērojot EKT atziņas. Atbilstoši EKT 2000. gada 6. jūnija lēmumam lietā *Verkoijens pret Finanšu ministriju*⁵⁹ akcionāram, saņemot dividendes no citā dalībvalstī reģistrēta uzņēmuma, nevar piemērot augstāku nodokli kā akcionāram (kapitāla daļu turētājam), kas saņem dividendes no attiecīgajā dalībvalstī reģistrēta uzņēmuma. Ar 2004. gada 1. maiju stājās spēkā grozījumi likuma „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” 9. panta pirmās daļas 2. punktā,⁶⁰ kas nodrošināja, ka dividendēm, ko Latvijas rezidenti – fiziskās personas – saņem no ES dalībvalstu uzņēmumiem, tiek noteikts tāds pats nodokļu režīms kā dividendēm, kas tiek saņemtas no Latvijas uzņēmumiem.⁶¹

Attiecībā uz ziedojumiem sabiedriskā labuma organizācijām nozīmīgs ir EKT spriedums lietā *Heins Perše pret Līdenšaidas finanšu iestādi*⁶². Sprieduma atziņas ir iekļautas likuma „Par uzņēmumu ienākuma nodokli” 20.¹ pantā, Latvijas

sabiedriskā labuma organizāciju tiesības pielīdzinot Eiropas Savienības vai Eiropas Ekonomikas zonas dalībvalstī reģistrētas biedrības, nodibinājuma un reliģiskas organizācijas tiesībām, kuras darbojas Latvijas sabiedriskā labuma organizācijas nosaucieniem pielīdzināmā statusā.⁶³

4. Eiropas Savienības ekonomiskā telpā ir pārnesama ne tikai sabiedrības (uzņēmuma grupas) peļņa, bet arī zaudējumi

Viens no EKT nolēmumiem, kas ievērojami ietekmējis Latvijas nodokļu tiesības, ir EKT 2005. gada 13. decembra prejudicionālais nolēmums lietā C-446/03 (Nr. 107/05) *Marks & Spencer plc* (turpmāk – M&S) pret *David Halsey (Her Majesty's Inspector of Taxes)* (turpmāk – Apvienotā Karaliste vai AKNA)⁶⁴ sakarā ar mātes sabiedrības tiesībām pārņemt meitas sabiedrības zaudējumus.

M&S lieta ir nozīmīga ar to, ka šeit saduras ES dalībvalstu budžeta intereses tiešo nodokļu uzlikšanā un iekasēšanā ar ES tiesību politiku. No vienas puses, tiešo nodokļu jautājums ir nodots ES dalībvalstu kompetencē, no otras puses, „ES nodokļu politikas uzdevums ir nodrošināt, lai nodokļu noteikumi atbilstu izvirzītajiem mērķiem saistībā ar jaunu darbavietu radīšanu, ES konkurētspēju, kopējo tirgu un kapitāla brīvu apriti”.⁶⁵ Vairākos spriedumos to ir atzinusi arī EKT,⁶⁶ tai skaitā M&S lietā:

*„In that regard, it must be borne in mind that, according to settled case-law, although direct taxation falls within competence, Member States must none the less exercise that competence consistently with Community law.”*⁶⁷

Pēc autoru domām, minētā EKT nolēmuma izvilcumu saturu precīzi raksturojis prof. Heinrihs Vebers-Grellets (*Heinrich Weber-Grellet*) kā tiešo nodokļu „klusējošo harmonizāciju” (*stille Harmonisierung*)⁶⁸ ES mērogā.

Atbilstoši Eiropas Kopienų līguma (turpmāk – EKL) 43. un 48. pantam⁶⁹ ES pilsoņiem ir tiesības nodarboties ar uzņēmējdarbību jebkurā dalībvalstī, tai skaitā atvērt uzņēmuma pārstāvniecības, filiāles vai meitas uzņēmumus citās dalībvalstīs ar tādām pašām tiesībām kā attiecīgās dalībvalsts pilsoņiem. Šādas sabiedrības, kas izveidotas atbilstoši attiecīgās dalībvalsts normatīvajiem aktiem un kuru juridiskā adrese, galvenā vadība vai galvenā uzņēmējdarbības vieta ir Eiropas Savienība, ir pielīdzināmas fizisku personu tiesiskam statusam (izņēmums ir bezpeļņas sabiedrības).⁷⁰

EKT M&S lietā konstatēja, ka Apvienotās Karalistes normatīvie akti atbilst uzņēmējdarbības brīvības prasībām. Tomēr vienlaikus secināja, ka aizliegums ārvalsts rezidences valsts meitas sabiedrībai pārņemt zaudējumus uz rezidences valsts mātes sabiedrību ir pretrunā ar ES tiesībām (šajā attīstības stadijā):

„The exclusion of such an advantage in respect of the losses incurred by a subsidiary established in another Member State which does not conduct any trading activities in the parent company's Member State is of such a kind as to hinder the exercise by that parent company of its freedom of establishment by deterring it from setting up subsidiaries in other Member States. It thus constitutes a restriction on freedom of establishment within the meaning of Articles 43 EC and 48 EC, in that it applies different treatment for tax purposes to losses incurred by a non-resident subsidiary” (33., 34. punkts). Tāpat tika norādīts, ka nodokļu ieņēmumu samazināšanās nav pamats attaisnojumam kādas pamatbrīvības ierobežošanai (44. punkts).⁷¹

Neapšaubāmi sabiedrības zaudējumu pārņemšana no vienas dalībvalsts uz citu samazinās otrās budžeta ieņēmumus. Atļauja brīvi izvēlēties dalībvalsti, kurā ņemt vērā sabiedrības zaudējumus, var ievērojami apdraudēt kompetenču sadalījumu

starp dalībvalstīm tiešo nodokļu aplikšanas jomā. Tāpēc, lai arī EKT atzina kā pretēju EKL 43. un 48. pantam beznosacījuma liegumu pārnest zaudējumus no nerezidentes meitas sabiedrības uz rezidenti mātes sabiedrību, (pastāvot šādai iespējai rezidences valsts meitas sabiedrībai), tomēr par leģitīmiem tika atzīti arī tādu atvieglojumu piešķiršanas ierobežojumi, kas liedz nerezidentes meitas sabiedrībai pārnest zaudējumus uz rezidentes mātes sabiedrību, kamēr nerezidentei meitas sabiedrībai rezidences valstī pastāv iespēja ņemt vērā šos zaudējumus nākamajos taksācijas (finanšu) gados.

EKT prejudiciālais nolēmums neapšaubāmi stiprina ES integrācijas attīstības procesu, atvieglojot ne tikai sabiedrību peļņas, bet arī zaudējumu apriti ES ekonomiskā telpā. Tomēr tam varētu būt arī pretējs efekts. Par to brīdina prof. H. Vebers-Grellets: „Problemātiska attīstība vispirms ir tāpēc, ka Eiropas Kopienu Tiesu, šķiet, maz interesē nacionālās fiskālās vajadzības, tā neievēro teritoriālo principu un atbalsta specifiski eiropesku rīcību. Atšķirīgās perspektīvas (no vienas puses – nacionālā nodokļu suverenitāte; no otras puses – diskriminācijas aizliegums) nenovēršami novedīs pie spriedzes un konfliktiem. Ja ir jākompensē zaudējumi ārzemniekiem (*Marks & Spencer*), ja ārzemju akcionāriem ir tiesības uz nodokļu atlaidēm un tiem tiek piešķirtas nacionālo nodokļu priekšrocības, ja nedarbojas korespondences princips, tiek apgrūtinātas nacionālā likumdevēja iespējas realizēt (ieviest) taisnīgu nodokļu un sociālo sistēmu.”⁷²

Tiesības pārnest saimnieciskās darbības zaudējumus uz nākamajiem taksācijas (finanšu) gadiem ir uzskatāmas par nodokļu atvieglojumu, kas ļauj izlīdzināt negatīvo ienākumu.⁷³ Bieži, bet ne vienmēr, kā tas ir arī Latvijas gadījumā, zaudējumu pārvešanas mehānisms tiek saistīts ar grāmatvedības normatīvajos aktos noteikto pienākumu uzglabāt grāmatvedības attaisnojuma dokumentus⁷⁴ vai arī ar nodokļu administrācijas tiesībām pārskatīt nodokļu maksājuma apmēru, t.i., veikt nodokļu auditu attiecīgam periodam⁷⁵.

Pirms Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā saskaņā ar likuma „Par uzņēmumu ienākuma nodokli” 14.¹ panta otro daļu zaudējumu pārvešana uzņēmumu grupā bija iespējama starp LR rezidentiem „vai tādas valsts rezidentu, ar kuru Latvijas Republikai ir noslēgta konvencija vai līgums par nodokļu dubultās uzlikšanas un nemaksāšanas novēršanu”. Pēc iestāšanās Eiropas Savienībā minētajā likumā tika izdarīti pirmie nozīmīgie grozījumi (stājās spēkā 2005. gada 1. janvārī), kas paredzēja papildināt 14.¹ panta otro daļu ar vārdiem: „vai Eiropas Savienības dalībvalsts rezidents, kas, pamatojoties uz spēkā esošo konvenciju par nodokļu dubultās uzlikšanas novēršanu, netiek atzīts arī par citas valsts (kas nav Eiropas Savienības dalībvalsts) rezidentu”⁷⁶.

Tāpat tika paplašināta arī galvenā uzņēmuma un apakšuzņēmuma definīcija, „iekļaujot arī Eiropas Savienības dalībvalstu uzņēmumus, kuri ienākuma nodokļu uzlikšanas nolūkos, pamatojoties uz spēkā esošo konvenciju par nodokļu dubultās atlikšanas novēršanu, nav atzīstami arī par citas valsts (kas nav Eiropas Savienības dalībvalsts) rezidentiem”⁷⁷.

Ar 2006. gada 19. decembra grozījumiem likumā „Par uzņēmumu ienākuma nodokli” (stājās spēkā 2007. gada 1. janvārī) ES rezidentiem tika pielīdzināti pārējie Eiropas Ekonomikas zonas rezidenti.⁷⁸ Tika precizēti arī nosacījumi, kādos gadījumos uzņēmums ir uzskatāms par uzņēmuma grupas dalībnieku, kas pieļauj zaudējumu pārvešanu.⁷⁹

Lai arī formāli Latvijas normatīvie akti paredz zaudējumu pārvešanas iespējas uzņēmumu grupā, zaudējumu pārvešana ir ievērojami apgrūtināta:

- 1) ar uzņēmumu ienākuma nodokli apliekamiem ienākumiem (zaudējumiem) ir jābūt aprēķinātiem atbilstoši LR normatīvo aktu prasībām;
- 2) zaudējumus var pārnest tikai tādā gadījumā, ja zaudējumus nevar ņemt vērā nākamajos taksācijas periodos, nosakot apliekamo ienākumu rezidences valstī, vai zaudējumus nevar pārņemt cits rezidences valsts nodokļa maksātājs;⁸⁰
- 3) uzņēmumi ir uzņēmuma grupas dalībnieki visā taksācijas periodā, kurā radušies zaudējumi, kas tiek pārnesti, neviens no uzņēmumiem nav atbrīvots no uzņēmumu ienākuma nodokļa vai līdzīga nodokļa maksāšanas, sabiedrībai netiek piemērota uzņēmumu ienākuma nodokļa samazinātā likme vai netiek piemērota atlaide atbilstoši LR normatīvajiem aktiem par nodokļu piemērošanu brīvostās un speciālās zonās u.tml.⁸¹
- 4) turklāt 2010. gada 9. augustā tika izdarīti jauni grozījumi likumā „Par uzņēmumu ienākuma nodokli” (stājās spēkā 2011. gada 1. janvārī)⁸² saistībā ar jaunpieņemto Mikrouzņēmumu nodokļa likumu⁸³. Grozījumi nosaka, ka „[s] abiedrība ar ierobežotu atbildību, kura pēctaksācijas gadā kļuvusi par mikrouzņēmumu nodokļa maksātāju, taksācijas perioda zaudējumus nav tiesīga pārnest uz citu grupas dalībnieku”.⁸⁴ Mikrouzņēmuma nodokļa maksātāji nodokli maksā no apgrozījuma (ienākuma), nevis no peļņas.

Sabiedrības zaudējumi nav pārnesami uz nākamajiem taksācijas (finanšu) gadiem arī sabiedrības kontroles maiņas gadījumā.⁸⁵ Tomēr, ievērojot nepārtrauktības principu, iespēja pārnest zaudējumus tiek saglabāta, ja „[...] komercsabiedrība vai kooperatīvā sabiedrība, kurā notikusi kontroles maiņa, piecus taksācijas periodus pēc kontroles maiņas saglabā iepriekšējo pamatdarbības veidu, kas atbilst komercsabiedrības vai kooperatīvās sabiedrības pamatdarbības veidam divus taksācijas periodus pirms kontroles maiņas”.⁸⁶

Tādējādi jāsecina, ka (vismaz formāli) Latvijas normatīvie akti zaudējumu pārvešanā uzņēmumu grupā ir sekojuši M&S lietā iztīrītājam EKT ES tiesību interpretācijai.

Kopsavilkums

1. Valsts interese nodokļu iekasēšanā ir atšķirīga no soda naudas iekasēšanas par nodokļu parādiem. Nodokļu iekasēšana nodrošina valsts funkciju izpildi. Soda naudas iekasēšanas mērķis ir sodīt pārkāpējus. Tāpēc lēmums par bezstrīda piedziņas apturēšanu vai piedziņas apturēšanas atteikums attiecībā uz nodokļa parādu un soda naudas iekasēšanu var būt atšķirīgs.
2. Darba ņēmējs pie iekšzemes darba devēja ir uzskatāms par sociāli apdrošinātu personu ar brīdi, kad darba ņēmējs ir stājies nodarbinātības attiecībās un sācis pildīt savus darba pienākumus.
3. Liegums pārnest nerezidenta sabiedrības zaudējumus uz ES dalībvalsts rezidenta mātes sabiedrību pēc tam, kad meitas sabiedrības rezidences valstī ir izsmeltas iespējas ņemt vērā zaudējumus nākamajos taksācijas (finanšu) gados, ir pretējs EKL noteiktajai uzņēmējdarbības brīvībai.
4. ES rezidenti ir tiesības uz iedzīvotāju ienākuma nodokļa atvieglojumiem dalībvalstī, kur tiek saņemti visi vai lielākā daļa no ienākumiem. Ja ES rezidents Latvijā saņem 75 % un vairāk no saviem ienākumiem, tas ir pielīdzināms LR rezidentam.
5. ES rezidenti ir tiesības piemērot nodokļu atvieglojumus arī par ziedojumiem un dāvinājumiem citas Eiropas Savienības vai Eiropas Ekonomikas zonas

dalībvalsts sabiedriskā labuma organizācijām tāpat kā par ziedojumiem savas valsts analoga statusa organizācijām.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Braun, J. Einführung in die Rechtsphilosophie. Der Gedanken des Rechts. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006. ISBN 3-16-148982-9, ISBN-13 978-3-16-148982-2.
2. Dourado, A. P., da Palma Borges, R. The Acte Clair in EC Direct Tax Law. Amsterdam: IBFD, 2008. ISBN: 978-90-8722-036-5.
3. Eberts, D., Freija, I., Jarve, K., Jerņeva, J., L.Lutere-Timmele, D., Debora, P., Rone, D., Rūķe, I., Vasariņš, N. Eiropas Savienības tiesību piemērošana. Rokasgrāmata praktizējošiem juristiem. Zinātniskā redaktore Dace L.Lutere-Timmele. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007. ISBN 978-9984-790-28-2.
4. Kirchof, P. Der sanfte Verlust der Freiheit. Für ein neues Steuerrecht – klar, verständlich, gerecht. München, Wien: Carl Hansen Verlag, 2004. ISBN 3-446-22689-3.
5. Ketners, K., Titova, S. Nodokļu politika Eiropas Savienības vidē. Rīga: Banku augstskola, 2009. ISBN 978-9984-9985-2-7.
6. Lazdiņš, J. Latvijas Republikas tiesību attīstības tendences pēc neatkarības atjaunošanas 1990.–1991. gadā. No: *Latvijas Universitātes Žurnāls. Juridiskā zinātne*, Nr. 1, 2010, 53.–80. lpp. ISSN 1691-7677.
7. Levits, E. Latvijas tiesību attīstības tendences uz XXI gadsimta sliekšņa. No: *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 2000, 477.–506. lpp.
8. Medema, St. G., Samuels, W. J. (ed.), The history of economic thought: a reader. London: Routledge 2003, ISBN 0-425-20550-6.
9. Nodokļu ceļvedis. 1. sēj. Likumu „Par nodokļiem un nodevām” un „Par uzņēmumu ienākuma nodokli” komentāri. [B.v.]: Dienas business, Deloitte, [b.g.] [skatīts 08.03.2011.].
10. Nodokļu likumu komentāri. 4. sēj. Likumu „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” un „Par valsts sociālo apdrošināšanu” komentāri. [B.v.]: Dienas business, Deloitte&Touche, [b.g.] [skatīts 08.03.2011.].
11. Rütters, B., Fischer, C. Rechtstheorie. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts von Professor Dr. iur. Dres. h. c. Bernd Rütters vormals Richter am Oberlandesgericht und Professor Dr. iur. Christian Fischer unter Mitarbeit von Professor Dr. iur. Axel Birk. 5., überarbeitete Auflage. München: Verlag C. H. Beck München, 2010. ISBN 9783406580659.
12. Schlosser, H. Grundzüge der neueren Privatrechtsgeschichte. Rechtsentwicklungen im europäischen Kontext. 9., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Heidenberg: C. F. Müller Verlag, 2001. ISBN ISBN 3-8252-0882-6.
13. Schön, W. Tax Competition in Europe. Amsterdam: IBFD, 2003. ISBN 90-76078-55-6.
14. Vanistendael, F. EU Freedoms and Taxation. Amsterdam: IBFD, 2006. ISBN 978-90-76078-98-4.
15. Vildbergs, H. J., Feldhūne, G. Atsauces Satversmei (references/commentary/annotations to *Satversme*). Rīga: EuroFaculty, 2003. ISBN 9984-725-82-0.
16. Wank, R. Die Auslegung von Gesetzen. 3., neu bearbeitete Auflage. Köln, Berlin, München: Carl Heymanns Verlag KG, 2005. ISBN 3-452-25961-7.
17. Weber-Grellet, H. Europäisches Steuerrecht. München: Verlag C.H. Beck, 2005. ISBN 3 340650633X.
18. Zippelius, R. Rechtsphilosophie. Ein Studienbuch von Dr.Dr.h.c. Reinhold Zippelius em.o.Professor an der Universität Erlangen-Nürnberg. 4., neubearbeitete Auflage. München: Verlag C.H. Beck, 2003. ISBN 3406506674.
19. *Налого и налоговое право*. Под редакцией кандидата юридических наук А. В. Бризгалина. Москва: Аналитика – Пресс, 1997. ISBN 5-7916-0007-0.
20. *Пушкарёва, В.М. История финансовой мысли и политики налогов*. Москва: Финансы и статистика, 2003. ISBN 5-279-02390-6.

Normatīvie akti

1. 12.06.1995. Eiropas līgums par asociācijas izveidošanu starp Eiropas Kopienām un to Dalībvalstīm, no vienas puses, un Latvijas Republiku, no otras puses: Starptautisks līgums. Pieejams: <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0240121995061232769> [skatīts 08.07.2011.].
2. Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Pieejams: http://www.tiesibsargs.lv/lat/tiesibu_akti/eiropas_padomes_dokumenti/?doc=60 [skatīts 15.08.2011.].

3. Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes 1990. gada 4. maija Deklarācija „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=75539> [skatīts 08.07.2011.].
4. Latvijas Republikas Satversme, 8. nodaļa: LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=57980> [skatīts 15.08.2011.].
5. Likums „Par grāmatvedību”: LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=66460> [skatīts 08.03.2011.].
6. Likums „Par nodokļiem un nodevām”: LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=33946> [skatīts 15.07.2011.].
7. Likums „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli”: LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=56880> [skatīts 27.08.2011.].
8. Likums „Par uzņēmumu ienākuma nodokli”: LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=34094> [skatīts 27.08.2011.].
9. Likums „Par valsts sociālo apdrošināšanu”: LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=45466> [skatīts 19.07.2011.].
10. Krimināllikums: LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=88966> [skatīts 25.08.2011.].
11. Administratīvā procesa likums, 185. panta pirmā daļa: LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=55567> [skatīts 20.09.2011.].
12. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums: LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=68488> [skatīts 03.08.2011.].
13. Grozījumi likumā „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” (11.12.2003.): LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=82463> [skatīts 17.08.2011.].
14. Grozījumi likumā „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” (20.12.2004.): LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=98461> [skatīts 17.08.2011.].
15. Grozījumi likumā „Par uzņēmumu ienākuma nodokli” (19.12.2006.): LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=150698> [skatīts 25.07.2011.].
16. Grozījumi Administratīvā procesa likumā (18.12.2008.): LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=185916> [skatīts 15.07.2011.].
17. Likums „Par valsts budžetu 2010.gadam”, 1. pielikums: LR likums. Pieejams: <http://www.raksti/2009/200/BILDES/BUDZETS/BUDZETS%20P1.DOC> [skatīts 08.07.2011.].
18. Grozījumi likumā „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” (01.12.2009.): LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=202351> [skatīts 11.10.2011.].
19. Mikrouzņēmumu nodokļa likums: LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=215302> [skatīts 28.07.2011.].
20. Likums „Par valsts budžetu 2011.gadam”, 1. pielikums: LR likums. Pieejams: http://www.raksti/2011/066/BILDES/L_BUDZETS/BUDZETS%20P1_30.04.DOC [skatīts 08.07.2011.].

Judikatūra

1. European court of human rights, 25.02.1993, case of Funke v. France, application No. 10828/84. Pieejams: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=695686&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649> [skatīts 25.08.2011.].
2. European court of human rights, 21.02.1984, case of Öztürk v. Germany, application No. 8544/79. Pieejams: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=4&portal=hbkm&action=html&highlight=%D6zt%FCrk%20%7C%20v.%20%7C%20germany&sessionId=73652165&skin=hudoc-en> [skatīts 15.07.2011.].
3. European court of human rights, 02.09.1998, case of Lauko v. Slovakia, application No. 4/1998/907/1119. Pieejams: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Lauko%20%7C%20v.&sessionId=73652165&skin=hudoc-en> [skatīts 15.07.2011.].
4. European court of human rights, 03.05.2001, case of J.B. v. Switzerland, application No. 31827/96. Pieejams: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=697326&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649> [skatīts 26.08.2011.].
5. European court of human rights, 23.07.2002, case of Janosevic v. Sweden, application No. 34619/97. Pieejams: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=34619/97&sessionId=73649506&skin=hudoc-en> [skatīts 15.07.2011.].

6. EKT [European Court of Justice] 05.02.1963, case (C-26/62), NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend&Loos. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61962CJ0026:EN:HTML> [skatīts 15.08.2011.].
7. EKT [European Court of Justice] 15.07.1964, case (C-6/64), Flaminio Costa v. E.N.E.L. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61964CJ0006:EN:HTML> [skatīts 03.08.2011.].
8. EKT [European Court of Justice] 11.08.1995, case (C-80/94), G. H. E. J. Wielockx v. Inspecteur der directe belastingen. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61994CJ0080:EN:HTML> [skatīts 07.08.2011.].
9. EKT [European Court of Justice] 15.05.1997, case (C-250/95), Futura Participations SA and Singer v. Administration des contributions. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61995CJ0250:EN:HTML> [skatīts 07.08.2011.].
10. EKT [European Court of Justice] 16.08.1998, case (C-264/96), Imperial Chemical Industries plc (ICI) v. Kenneth Hall Colmer (Her Majesty's Inspector of Taxes). Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61996CJ0264:EN:HTML> [skatīts 07.08.2011.].
11. EKT [European Court of Justice] 06.06.2000, case (C-35/98), Staatssecretaris van Financiën v. B.G.M. Verkooijen. Pieejams <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61998CJ0035:EN:HTML> [skatīts 07.08.2011.].
12. EKT [European Court of Justice] [combined case] 08.03.2001, case (C-397/98), Metallgesellschaft Ltd [a.o.] and case (C-410/98), Hoechst AG and Hoechst (UK) Ltd v. Commissioners of Inland Revenue and HM Attorney General. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61998J0397:LV:HTML> [skatīts 27.07.2011.].
13. EKT [European Court of Justice] 07.09.2004, case (C-319/02), Petri Manninen. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62002J0319:LV:PDF> [skatīts 28.07.2011.].
14. EKT [European Court of Justice] 14.02.2005, case (C-279/93), Finanzamt Köln-Altstadt v. Roland Schumacker. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61993CJ0279:EN:HTML> [skatīts 07.08.2011.].
15. EKT [European Court of Justice] 13.12.2005, case (C-446/03), Marks&Spencer plc v. David Halsey (Her Majesty's Inspektor of Taxes). Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62003J0446:EN:HTML> [skatīts 27.07.2011.].
16. EKT [European Court of Justice] 27.01.2009, case (C-318/07) of Hein Persche v. Finanzamt Lüdenschheid. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62007J0318:EN:HTML> [skatīts 15.08.2011.].
17. Satversmes tiesas 2001. gada 13. marta spriedums lietā Nr. 2000-08-0109. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2000-08-0109.rtf> [skatīts 19.07.2011.].
18. Satversmes tiesas 2007. gada 11. aprīļa spriedums lietā Nr. 2006-28-01. Pieejams: http://iepriekseja.lbas.lv/tiesu%20prakse/satversmes%20tiesas%20spriedumi/2006_28_01.pdf [skatīts 15.07.2011.].
19. Satversmes tiesas 2010. gada 06. decembra spriedums lietā Nr. 2010-25-01. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2010-25-01x7nw.htm [skatīts 14.07.2011.].
20. Satversmes tiesas 2011. gada 13. aprīļa spriedums lietā Nr. 2010-59-01. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2010-59-01.htm [skatīts 14.07.2011.].
21. Satversmes tiesas 2011. gada 26. jūnija spriedums lietā Nr. 2001-02-0106. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2001-02-0106.rtf> [skatīts 02.08.2011.].
22. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2004. gada 18. maija lēmums lietā SKA-105 [nav publicēts].
23. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2004. gada 3. augusta lēmums lietā SKA-172 [nav publicēts].
24. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2007. gada 20. decembra lēmums lietā Nr. A42168405, arhīva Nr. SKA-0715-07. Pieejams: <http://juridika.tiesas.lv/template/index.php?type=3&id=425&cat=4> [skatīts 15.07.2011.].
25. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums lietā SKA-123/2011. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2011/05_2011/16_05_2011/AL_1605_AT_SKA-0123-2011.pdf [skatīts 25.08.2011.].
26. Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 2008. gada 2. decembra lēmums lietā SKK-627/2008. Pieejams: http://www.at.gov.lv/files/archive/department2/2007/2008/skk%20627_8_dz.doc [skatīts 15.07.2011.].

Atsauces

1. Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes 1990. gada 4. maija Deklarācija „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=75539> [skatīts 08.07.2011.].
2. Vairāk sk. *Lazdiņš, J.* Latvijas Republikas tiesību attīstības tendences pēc neatkarības atjaunošanas 1990.–1991. gadā. No: *Latvijas Universitātes Žurnāls. Juridiskā zinātne*, Nr. 1, 2010, 53.–80. lpp. ISSN 1691-7677.
3. 1995. gada 12. jūnija Eiropas līgums par asociācijas izveidošanu starp Eiropas Kopienām un to Dalībvalstīm, no vienas puses, un Latvijas Republiku, no otras puses. Starptautisks līgums. Pieejams: <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0240121995061232769> [skatīts 08.07.2011.].
4. *Levits, E.* Latvijas tiesību attīstības tendences uz XXI gadsimta sliekšņa. No: Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 2000, 495. lpp.
5. EKT [European Court of Justice] 05.02.1963, Case (C-26/62), NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend&Loos. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61962CJ0026:EN:HTML> [skatīts 15.08.2011.].
6. Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Pieejams: http://www.tiesibsargs.lv/lat/tiesibu_akti/eiropas_padomes_dokumenti/?doc=60 [skatīts 15.08.2011.].
7. EKT [European Court of Justice] 15.07.1964, Case (C-6/64), Flaminio Costa v. E.N.E.L. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61964CJ0006:EN:HTML> [skatīts 03.08.2011.].
8. Satversmes tiesas 2011. gada 13. aprīļa spriedums lietā Nr. 2010-59-01. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2010-59-01.htm [skatīts 14.07.2011.].
9. Sk., piemēram, pēdējo gadu LR budžetus: likuma „Par valsts budžetu 2010.gadam” 1. pielikumu. Pieejams: <http://www.likumi.lv/wwwraksti/2009/200/BILDES/BUDZETS/BUDZETS%20P1.DOC> [skatīts 08.07.2011.]; likuma „Par valsts budžetu 2011.gadam” 1. pielikumu. Pieejams: http://www.likumi.lv/wwwraksti/2011/066/BILDES/L_BUDZETS/BUDZETS%20P1_30.04.DOC [skatīts 08.07.2011.].
10. *Braun, J.* Einführung in die Rechtsphilosophie. Der Gedanken des Rechts. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, S. 187. ISBN 3-16-148982-9, ISBN-13 978-3-16-148982-2.
11. Turpat, S. 200, 201.
12. Turpat, S. 193–200, 207–213. Vairāk sk. *Ketners, K. Titova, S.* Nodokļu politika Eiropas Savienības vidē. Banku augstskola. Rīga: Banku augstskola, 2009, 9.–11. lpp. ISBN 978-9984-9985-2-7.
13. Sk. likuma „Latvijas Republikas Satversme” 8. nodaļu. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=57980> [skatīts 15.08.2011.].
14. Par dabisko tiesību skolu vairāk sk., piemēram, *Rüthers, B., Fischer, C.* Rechtstheorie. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts von Professor Dr.iur. Dres. h.c. Bernd Rüthers vormals Richter am Oberlandesgericht und Professor Dr. iur. Christian Fischer unter Mitarbeit von Professor Dr. iur. Axel Birk. 5., überarbeitete Auflage. München: Verlag C.H. Beck München, 2010, S. 272–299, 377–395. ISBN 9783406580659; *Schlosser, H.* Grundzüge der neueren Privatrechtsgeschichte. Rechtentwicklungen im europäischen Kontext. 9., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Heidenberg: C.F. Müller Verlag, 2001, S. 85–110. ISBN 3-8252-0882-6; *Zippelius, R.* Rechtsphilosophie. Ein Studienbuch von Dr.Dr.h.c. Reinhold Zippelius em.o.Professor an der Universität Erlangen-Nürnberg. 4., neubearbeitete Auflage. München: Verlag C.H. Beck, 2003, S. 92–100. ISBN 3406506674. *Medema, St. G., Samuels, W. J.* (ed.) The history of economic thought: a reader. London: Routledge 2003. ISBN 0-425-20550-6. u. c.
15. Citēts pēc: *Лушкарёва, В.М.* История финансовой мысли и политики налогов. Москва: Финансы и статистика, 2003, с. 9. ISBN 5-279-02390-6.
16. Satversmes tiesas 2011. gada 13. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2010-59-01 9. punkts. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2010-59-01.htm [skatīts 14.07.2011.]; Sk. arī Satversmes tiesas 2010. gada 6. decembra sprieduma lietā Nr. 2010-25-01 10. punktu. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2010-25-01x7nw.htm [skatīts 14.07.2011.]; „Vērtējot likumdevēja rīcības brīvības robežas attiecībā uz kāda nodokļa noteikšanu konkrētām objektam, jāņem vērā, ka Satversme *expressis verbis* pilnvaro likumdevēju pieņemt valsts budžetu, tādat noteikt valsts ieņēmumus un izdevumus. Līdz ar to Satversme pilnvaro likumdevēju iestot tādu fiskālo politiku, kas nodrošina valstij nepieciešamos ienākumus. Satversmes 105. pantā noteiktās pamattiesības nav aplūkojamas atrauti no personas konstitucionālā pienākuma maksāt pienācīgā kārtībā noteiktos nodokļus.”
17. Turpat.

18. Citēts pēc: *Налоги и налоговое право*. Под редакцией кандидата юридических наук А.В. Бризгалина. Москва: Аналитика – Пресс, 1997, с. 79. ISBN 5-7916-0007-0.
19. „Der Bürger ist härter betroffen, wenn die Steuer ihm jährlich von seinem Grundstück gleichsam einige Quadratmeter wegnimmt [...], als wenn die Steuer einenteil seines soeben erzielten Einkommens beansprucht oder den Preis für seinen Konsum versteuert“. Sk. Kirchhof, P. Der sanfte Verlust der Freiheit. Für ein neues Steuerrecht – klar, verständlich, gerecht. München, Wien: Carl Hansen Verlag, 2004, S. 63. ISBN 3-446-22689-3.
20. Sk., piemēram, likuma „Par nodokļiem un nodevām” 29., 32. pantu un turpmākos pantus. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=33946> [skatīts 15.07.2011.].
21. Sk. piemēram Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2007. gada 20. decembra lēmumu lietā Nr. A42168405, arhīva Nr. SKA-0715-07. Pieejams: <http://juridika.tiesas.lv/template/index.php?type=3&id=425&cat=4> [skatīts 15.07.2011.]; Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2004. gada 18. maija lēmumu lietā SKA-105 [nav publicēts]; Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2004. gada 3. augusta lēmumu lietā SKA-172 [nav publicēts] u. c.
22. Satversmes tiesas 2007. gada 11. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2006-28-01. 13. punkts. Pieejams: http://iepriekseja.lbas.lv/tiesu%20prakse/satversmes%20tiesas%20spriedumi/2006_28_01.pdf [skatīts 15.07.2011.].
23. European court of human rights, 21.02.1984, case of Öztürk v. Germany, application No. 8544/79. Pieejams: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=4&portal=hbk&action=html&highlight=%D6z%FCrk%20%7C%20v.%20%7C%20germany&sessionId=73652165&skin=hudoc-en> [skatīts 15.07.2011.].
24. European court of human rights, 02.09.1998, case of Lauko v. Slovakia, application No. 4/1998/907/1119. Pieejams: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbk&action=html&highlight=Lauko%20%7C%20v.%20%7C%20slovakia&sessionId=73652165&skin=hudoc-en> [skatīts 15.07.2011.].
25. European court of human rights, 23.07.2002, case of Janosevic v. Sweden, application No. 34619/97. Pieejams: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbk&action=html&highlight=34619/97&sessionId=73649506&skin=hudoc-en> [skatīts 15.07.2011.].
26. SKA-0715-07. Sk. tēzes (2. lpp.) vai lēmuma 10. punktu.
27. Turpat.
28. Administratīvā procesa likuma 185. panta pirmā daļa. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=55567> [skatīts 20.09.2011.].
29. Grozījumi Administratīvā procesa likumā (18.12.2008.): LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=185916> [skatīts 15.07.2011.].
30. SKA-0715-07, 10. punkts.
31. Sk. arī Latvijas Republikas Satversmes 92. pantu „Par tiesībām uz taisnīgu tiesu.” Satversmes Tiesas 2007. gada 11. aprīļa spriedumā lietā Nr. 2006-28-01 „Par likuma „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” 22. panta ceturrtās daļas otrā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam”, tika norādīts: „Taisnīguma princips nozīmē, ka iestādei un tiesai, pieņemot lēmumu, jāorientējas uz to, lai nonāktu pie taisnīga rezultāta, ievērojot iesaistīto personu tiesības un tiesiskās intereses.”
32. Administratīvā procesa likuma 185.¹ pants.
33. SKA-0715-07, 9. punkts
34. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2008. gada 2. decembra lēmums lietā SKK-627/2008. Pieejams: http://www.at.gov.lv/files/archive/departament2/2007/2008/skk%20627_8_dz.doc [skatīts 15.07.2011.].
35. Krimināllikuma 218. panta otrā daļa:
„Par izvairīšanos no nodokļu vai tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas vai par ienākumu, peļņas vai citu ar nodokli apliekamo objektu slēpšanu vai samazināšanu, ja ar to nodarīti zaudējumi valstij vai pašvaldībai lielā apmērā, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz pieciem gadiem vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu līdz simt divdesmit minimālajām mēnešalgām, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas, atņemot tiesības veikt uzņēmējdarbību uz laiku no diviem līdz pieciem gadiem vai bez tā.”
36. SKK – 627/2008.
37. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums lietā SKA-123/2011. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2011/05_2011/16_05_2011/AL_1605_AT_SKA-0123-2011.pdf [skatīts 25.08.2011.].
38. European court of human rights, 25.02.1993, case of Funke v. France, application No. 10828/84. Pieejams: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=695686&portal=hbk&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649> [skatīts 25.08.2011.].

39. European court of human rights, 03.05.2001, case of J.B. v. Switzerland, application No. 31827/96. Pieejams: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=697326&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649> [skatīts 26.08.2011.].
40. Sk. Krimināllikuma 218. pantu. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=88966> [skatīts 25.08.2011.].
41. Satversmes tiesas 2001. gada 13. marta spriedums lietā Nr. 2000-08-0109. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2000-08-0109.rtf> [skatīts 19.07.2011.].
42. Par valsts sociālo apdrošināšanu: LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=45466> [skatīts 19.07.2011.].
43. Satversmes tiesas 2001. gada 13. marta spriedums lietā Nr. 2000-08-0109, 2. lpp.
44. Satversmes 1. pants: „Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika.”
Satversmes 109. pants: „Ikvienam ir tiesības uz sociālo nodrošinājumu vecuma, darbnespējas, bezdarba un citos likumā noteiktajos gadījumos.”
45. Satversmes tiesas 2001. gada 13. marta spriedums lietā Nr. 2000-08-0109, 7. lpp.
46. Turpat, 7., 8. lpp.
47. „Sociālās tiesības, uz kurām attiecināma apstrīdētā tiesību norma, ir specifiska cilvēktiesību joma, kura valstu konstitucionālajos likumos un starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos formulēta kā vispārīgi valsts pienākumi. Regulēšanas mehānisms ir atstāts katras valsts likumdevēja ziņā. Sociālo tiesību realizācija ir atkarīga no valsts ekonomiskās situācijas un pieejamiem resursiem.” Sk. Satversmes tiesas 2011. gada 26. jūnija spriedumu lietā Nr. 2001-02-0106. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2001-02-0106.rtf> [skatīts 02.08.2011.].
48. *Vildbergs, H. J., Feldhūne, G.* Atsauces Satversmei (references/commentary/annotations to Satversme). Rīga: EuroFaculty, 2003, 180. lpp. ISBN 9984-725-82-0.
49. Par valsts sociālo apdrošināšanu: LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=45466> [skatīts 03.08.2011.].
50. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums: LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=68488> [skatīts 03.08.2011.].
51. Satversmes tiesas 2001. gada 13. marta spriedums lietā Nr. 2000-08-0109, 8., 9. lpp. Sk. arī likuma „Par valsts sociālo apdrošināšanu” 3. panta otrās daļas otro punktu, 12. panta pirmo daļu, 13. panta pirmo un otro daļu, 21. pantu u.c.
52. Satversmes tiesas 2001. gada 13. marta spriedums lietā Nr. 2000-08-0109, 11. lpp.
53. *Nodokļu likumu komentāri*. 4. sējums. Likumu „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” un „Par valsts sociālo apdrošināšanu”. [B.v.]: Dienas bizness, Deloitte&Touche, [b.g.], 5., 4., 9. lpp. [skatīts 08.03.2011.].
54. Sk. salīdzinošā nozīmē *Wank, R.* Die Auslegung von Gesetzen. 3., neu bearbeitete Auflage. Köln, Berlin, München: Carl Heymanns Verlag KG, 2005, S. 127, 128. ISBN 3-452-25961-7.
55. EKT [European Court of Justice] 14.02.2005, Case (C-279/93), Finanzamt Köln-Altstadt v. Roland Schumacker, 21.point. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61993CJ0279:EN:HTML> [skatīts 07.08.2011.]; EKT [European Court of Justice] 11.08.1995, Case (C-80/94), G. H. E. J. Wielockx v. Inspecteur der directe belastingen, 16. point. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61994CJ0080:EN:HTML> [skatīts 07.08.2011.]; EKT [European Court of Justice] 16.08.1998, Case (C-264/96), Imperial Chemical Industries plc (ICI) v. Kenneth Hall Colmer (Her Majesty's Inspector of Taxes). Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61996CJ0264:EN:HTML> [skatīts 07.08.2011.].
56. EKT [European Court of Justice] (31.point) 15.05.1997, Case (C-250/95), Futura Participations SA and Singer v. Administration des contributions. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61995CJ0250:EN:HTML> [skatīts 07.08.2011.].
57. C-279/93.
58. Grozījumi likumā „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” (20.12.2004.): LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=98461> [skatīts 17.08.2011.].
59. EKT [European Court of Justice] 06.06.2000, Case (C-35/98), Staatssecretaris van Financiën v. B.G.M. Verkooijen. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61998CJ0035:EN:HTML> [skatīts 07.08.2011.]. Vairāk sk. *Schön, W.* Tax Competition in Europe. Amsterdam: IBFD, 2003. ISBN 90-76078-55-6.
60. Grozījumi likumā „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” (11.12.2003.): LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=82463> [skatīts 17.08.2011.].
61. Ar likumu „Grozījumi likumā „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli”” (01.12.2009.) (pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=202351> [skatīts 11.10.2011.]) likuma „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” 9. panta pirmās daļas 2. punkts ir izslēgts, jo dividendes šobrīd ir apliekams ienākums. Tomēr tas

- nav radījis atšķirīgu attieksmi pret dividendēm, kas tiek saņemtas no Latvijas vai citu ES dalībvalstu uzņēmumiem. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=202351> [skatīts 11.10.2011.].
62. EKT [European Court of Justice] 27.01.2009, Case (C-318/07) of Hein Persche v. Finanzamt Lüdenscheid. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62007J0318:EN:HTML> [skatīts 15.08.2011.].
63. „Grozījumi likumā „Par uzņēmumu ienākuma nodokli” (24.09.2009.): LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=198717> [skatīts 17.08.2011.].
64. EKT [European Court of Justice] 13.12.2005, Case (C-446/03), Marks&Spencer plc v. David Halsey (Her Majesty's Inspector of Taxes). Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62003J0446:EN:HTML> [skatīts 27.07.2011.].
65. Eberts, D., Freija, I., Jarve, K., Jerņeva, J., Lutere-Timmele, D., Debora, P., Rone, D., Rūķe, I., Vasariņš, N. Eiropas Savienības tiesību piemērošana. Rokasgrāmata praktizējošiem juristiem. Zinātniskā redaktore Dace L.Lutere-Timmele. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007, 247. lpp. ISBN 978-9984-790-28-2. Vairāk sk. Dourado, A. P., da Palma Borges, R. The Acte Clair in EC Direct Tax Law. Amsterdam: IBFD, 2008. ISBN: 978-90-8722-036-5; Vanistendael, F. EU Freedoms and Taxation. Amsterdam: IBFD, 2006. ISBN 978-90-76078-98-4.
66. Sk., piemēram, EKT [European Court of Justice] [combined case] 08.03.2001. Case (C-397/98), Metallgesellschaft Ltd [a.o.] and Case (C-410/98), Hoechst AG and Hoechst (UK) Ltd v. Commissioners of Inland Revenue and HM Attorney General. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61998J0397:LV:HTML> [skatīts 27.07.2011.].
67. C-446/03, 29. punkts [item].
68. Weber-Grellet, H. Europäisches Steuerrecht. München: Verlag C.H. Beck, 2005, S. 141. ISBN 3-406-50633-X.
69. EKL panti atbilst EKL pirms Lisabonas līguma stāšanās spēkā – autoru piebilde.
70. Sk. arī C-446/03 30., 31. punkts.
71. Sk. arī EKT [European Court of Justice] 07.09.2004, Case (C-319/02), Petri Manninen. 49. point. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62002J0319:LV:PDF> [skatīts 28.07.2011.].
72. „Problematisch ist die Entwicklung vor allem deshalb, weil der EuGH wenig Rücksicht auf die nationalen fiskalischen Bedürfnis zu nehmen scheint, sich ganz augenscheinlich über das Territorialitätsprinzip hinwegsetzt und spezifisch europäisch agiert. Die unterschiedlichen Perspektiven (nationale Souveränität auf der einen Seite; Diskriminierungsverbote auf der anderen Seite) müssen unweigerlich zu Konflikten und Spannungen führen. Wenn ausländische Verluste verrechnet werden müssen (Marks&Spencer), wenn ausländische Anteilseigner steueranrechnungsberechtigt sind, wenn nationale Steuervergünstigung auch in Auslandsfällen zu gewähren sind, wenn das Korrespondenzprinzip nicht gilt, wird es dem nationalen Gesetzgeber schwer gemacht, seine eigenen Vorstellungen von einem gerechten Steuer- und Sozialsystem durchzusetzen”. Sk. Weber-Grellet, H. Europäisches Steuerrecht ... S. 141, 142.
73. LR nodokļu maksātāji, kas maksā ienākumu nodokli saskaņā ar likumu „Par uzņēmumu ienākuma nodokli” (UIN) ir tiesīgi segt zaudējumus hronoloģiskā secībā no nākamo astoņu taksācijas periodu aplikamā ienākuma. Īpaši noteiktām uzņēmējdarbības formām – 10 gadus (14. panta pirmā daļa, 2.¹ daļa un desmitā daļa). Saimnieciskās darbības veicēji, kas maksā ienākuma nodokli saskaņā ar likumu „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” (turpmāk – IIN) ir tiesīgi segt zaudējumus hronoloģiskā secībā no nākamo triju taksācijas periodu aplikamā ienākuma, bet personas, kuras veic saimniecisko darbību īpaši atbalstāmās teritorijās – sešus gadus (UIN 14. panta 1.¹ daļa, IIN 11. panta devītā un desmitā daļa). Mikrouzņēmuma ienākuma nodokļa maksātājiem nav tiesību pārņest zaudējumus uz nākamiem taksācijas periodiem. Sk.: likumu „Par uzņēmumu ienākuma nodokli”; pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=34094> [skatīts 27.08.2011.]; likumu „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli”; pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=56880> [skatīts 27.08.2011.]; Mikrouzņēmumu nodokļa likumu; pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=215302> [skatīts 28.07.2011.].
74. Likuma „Par grāmatvedību” 10. pants nosaka, ka gada pārskati ir jāuzglabā līdz uzņēmuma reorganizācijas vai likvidācijai. Citi dokumenti atbilstoši to kategorijai no 5 līdz 75 gadiem. Pastāv iespēja dokumentāciju uzglabāt elektroniskā formā. Sk. likumu „Par grāmatvedību”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=66460> [skatīts 08.03.2011.].
75. LR nodokļu auditu (precizēšanu) var veikt triju gadu laikā pēc likumā noteiktā maksāšanas termiņa iestāšanās. Sk.: likuma „Par nodokļiem un nodevām” 23. panta otro daļu. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=33946> [skatīts 03.08.2011.].
76. Grozījumi likumā „Par uzņēmumu ienākuma nodokli” (20.12.2004.): LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=98462> [skatīts 22.07.2011.].

77. *Nodokļu ceļvedis*. 1. sēj. Likumu „Par nodokļiem un nodevām” un „Par uzņēmumu ienākuma nodokli” komentāri. [B.v.]: Dienas bizness, Deloitte, [b.g.], 9., 10., 22. lpp.
78. Grozījumi likumā „Par uzņēmumu ienākuma nodokli” (19.12.2006.): LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=150698> [skatīts 25.07.2011.].
79. Sk. UIN 14.¹ panta 3. daļu:
„Šā panta izpratnē galvenā uzņēmuma apakšuzņēmums – uzņēmumu grupas dalībnieks – ir iekšzemes uzņēmums vai uzņēmums – tādas valsts rezidents, ar kuru Latvijas Republikai ir noslēgta konvencija vai līgums par nodokļu dubultās uzlikšanas un nodokļu nemaksāšanas novēršanu, vai citas Eiropas Ekonomikas zonas valsts rezidents, kurš, pamatojoties uz spēkā esošo konvenciju par nodokļu dubultās uzlikšanas novēršanu, netiek atzīts arī par citas valsts (kas nav Eiropas Ekonomikas zonas valsts) rezidentu, no kura vismaz 90 procenti pieder:
1) galvenajam uzņēmumam;
2) vienam galvenā uzņēmuma apakšuzņēmumam vai vairākiem šādiem apakšuzņēmumiem;
3) galvenajam uzņēmumam un vienam tā apakšuzņēmumam vai vairākiem šādiem apakšuzņēmumiem kopā jebkādās kombinācijās”.
80. UIN 14.¹ panta 6.¹ daļa.
81. Sk. UIN likuma 14.¹ pantu kopumā.
82. „Grozījumi likumā „Par uzņēmumu ienākuma nodokli” (09.08.2010.): LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=215306> [skatīts 25.07.2011.].
83. Sk. Mikrouzņēmumu nodokļa likumu: LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=215302> [skatīts 25.07.2011.].
84. UIN 14.¹ panta 7.¹ 2. daļa.
85. Sk. UIN 14. panta otro daļu.
86. UIN 14. panta trešā daļa.

Summary

The paper provides insight into such a topical issue of economics and law as the influence of case-law on Latvian tax system in the context of integration in the EU. The authors argue that case-law further strengthens democracy and rule of law by implementing fundamental law principles – justice, equality, and proportionality and other – in the budget and tax law. The paper looks closely at case-law related to different aspects of tax law such as: different assessments of tax debts and penalties within the framework of tax recovery, rights and duties of tax payers related to the employment taxation (social security contributions and personal income tax relief) as well as tax treatment of the groups of companies.

Latvijas konstitucionālo un administratīvo tiesību attīstība pēc neatkarības atjaunošanas

Development of the Latvian Constitutional and Administrative Law after Regaining Independence

Dr. iur. Ringolds Balodis

LU Juridiskā fakultāte
Valststiesību zinātņu katedras profesors
E-pasts: Ringolds.Balodis@lu.lv

Dr. iur. Annija Kārklīņa

LU Juridiskā fakultāte
Valststiesību zinātņu katedras docente
E-pasts: Annija.Karklina@lu.lv

Mag. iur. Edvīns Danovskis

LU Juridiskā fakultāte
Valststiesību zinātņu katedras lektors
E-pasts: Edvins.Danovskis@lu.lv

Rakstā retrospektīvi analizēti nozīmīgākie notikumi konstitucionālo un administratīvo tiesību jomā Latvijas Republikā otrajā neatkarības posmā. Raksta autori ir valststiesību eksperti, kas cēlušies apskatīt pēdējo 20 gadu notikumus objektīvi un neatkarīgi. Atsevišķi notikumi, skatoties no esošās tiesiskās realitātes, tiek aplūkoti ar atšķirīgu saturu izpratni. Lai gan raksts ierindojams pārskata pētījumos, tajā apzināti nav ievērots hronoloģiski skrupulozais dalījums posmos, kas nereti ir sastopams juridiskajā literatūrā,¹ jo svarīgākais ir ne tikai *ad litteram* (lat. – burtiski) uztvert kādas norises, bet izprast procesu būtību praktiskai izmantošanai jeb *ad usum* (lat. – lietošanai, izmantošanai). Konkrēto rakstu nevajadzētu saistīt ar autoru darbavietām un Latvijas Universitātes vai Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes oficiālo nostāju. Raksta mērķauditorija ir tiesību zinātņu studenti, kas apgūst administratīvās un konstitucionālās tiesības.

Rakstā lietotie saīsinājumi:

AP – Augstākā padome

AT – Augstākā tiesa

CVK – Centrālā vēlēšanu komisija

Neatkarības deklarācija – LPSR AP deklarācija „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”

ST – Satversmes tiesa

VDK – Valsts drošības komiteja

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika

Satversme – Latvijas Republikas Satversme

Atslēgvārdi: pirmais neatkarības posms, otrais neatkarības posms, okupācija, Satversme, Satversmes grozījumi, Latvijas konstitucionālās tiesības, Neatkarības deklarācija, Pilsoņu kongress, Saeima, pārejas parlaments, Ministru kabinets, Satversmes tiesa, Tiesībsargs, Administratīvā procesa likums, administratīvais process, vispārējie tiesību principi, pilsonība, dubultpilsonība, nepilsoņu statuss, kontinuitātes teorija, vēlēšanas, tautas nobalsošana, kontrasignācija, likumdošanas iniciatīvas tiesības, tautas tiesības atsaukt Saeimu, tiesības apturēt likuma publicēšanu, pamattiesības, pamattiesību katalogs, cilvēktiesību ievērošana, cilvēktiesību aizsardzība, valsts pārvaldes institucionālā sistēma, konstitucionālā sūdzība.

Satura rādītājs

1. Latvijas Republikas valstiskuma atjaunošana un nostiprināšana	42
1.1. Izšķiršanās par neatkarības atjaunošanas procedūru	43
1.2. Neatkarības atjaunošanas akts	44
1.3. Divvaldības periods (1990. gada 4. maijs–1991. gada 21. augusts)	45
1.4. Atteikšanās no jaunas konstitūcijas rakstīšanas un virzība uz Satversmes atjaunošanu pilnā apjomā	46
2. Satversmē nostiprināto institūciju attīstība pēc Satversmes darbības atjaunošanas . . .	46
2.1. Tiesa	47
2.2. Parlaments	47
2.3. Valdība	48
2.4. Valsts prezidents	49
2.5. Valsts kontrole	49
3. Konstitucionālās kontroles orgāna – Satversmes tiesas – izveidošana un spriedumu nozīme tiesību sistēmas attīstībā	50
4. Valsts pārvaldes institucionālās sistēmas izveidošana un attīstība	52
5. Administratīvā procesa tiesību attīstība	57
6. Pamattiesības	58
6.1. Pamattiesību attīstība no 1990. līdz 1998. gadam	59
6.2. Pamattiesības un Satversme	61
6.3. Tiesībsarga institūcijas izveide un ietekme uz cilvēktiesību attīstību	64
7. Pilsoņu kopuma tiesību attīstība	66
7.1. Tautas nobalsošana	66
7.1.1. Tautas nobalsošanas gadījumi, kas bija noteikti Satversmē tās darbības atjaunošanas brīdī	66
7.1.2. Tautas nobalsošanas gadījumi, kuri ieviesti pēc Satversmes darbības atjaunošanas	70
7.1.3. Pēc neatkarības atjaunošanas notikušās tautas nobalsošanas	72
7.2. Likumu ierosināšanas tiesības (likumdošanas iniciatīva)	74
7.3. Vēlēšanu tiesības	77
7.3.1. Saeimas vēlēšanas	78
7.3.2. Eiropas Parlamenta vēlēšanas	80
7.3.3. Pašvaldību vēlēšanas	80
8. Pilsonības institūts	81
Kopsavilkums	84
Izmantoto avotu saraksts	84
Atsauces	91
Summary	104

1. Latvijas Republikas valstiskuma atjaunošana un nostiprināšana

Pagājušā gadsimta astoņdesmito gadu beigās Padomju Savienība sāka lēnām, taču neatvairāmi tuvojies savam sabrukumam. Pilnībā tā no pasaules kartes izzuda vien 1991. gadā, un trīs Baltijas valstis atkal kļuva neatkarīgas. No mūsdienu

skatupunkta šie notikumi ir viegli aprakstāmi pāris rindkopās, tomēr tā bija nopietna cīņa vairāku gadu garumā no 1986. gada, kad sevi pieteica *Helsinki-86*², līdz pat faktiskās neatkarības brīdim, kas iestājās pēc tam, kad Krievijas Federācija no mūsu valsts izveda savus Bruņotos spēkus, – 1994. gada 31. augustā. Tā bija cīņa par padomju okupācijas fakta atzīšanu, par tiesiskās kontinuitātes pasludināšanu ar 1918. gadā 18. novembrī dibināto Latvijas Republiku, par valstiskuma atjaunošanu. Okupācijas faktu pavisam noteikti nevajag uzskatīt par ticības jautājumu, no kura atkarīgs, vai ar partiju apvienību „Saskaņas centrs” var doties valdībā³, vai pat par reliģisku simbolu⁴, jo gan Latvijas vēsturnieki⁵, gan juristi⁶, gan parlaments⁷ un konstitucionālās kontroles institūcija – Satversmes tiesa⁸ – ir atzinusi, ka padomju vara Latvijā 1940. gadā tika nodibināta prettiesiski un notikušais ir vērtējams kā okupācija (svešas teritorijas ieņemšana ar bruņota spēka palīdzību) un aneksija⁹ (PSRS pārvaldes sistēmas pārņemšana uz Latviju). Protams, šāda pieeja ir klajā pret-runā ar PSRS laikā sludināto pārliecību par Latviju kā vien latviešu apdzīvotu teritoriju¹⁰, kas veiksmīgi kļuvusi par daļu no PSRS, jo imperiālistiskās valstis militāri nespēja atbalstīt Latvijas buržuāzijas uzbrukumu revolucionārai kustībai¹¹.

1.1. Izšķiršanās par neatkarības atjaunošanas procedūru

Atskatoties uz notikumiem, kas saistās ar Latvijas neatkarības atjaunošanu, varam secināt, ka, ja neskaita neatkarības pretinieku priekšlikumu rīkot Latvijā referendumu, kāds paredzēts Latvijas PSR konstitūcijā Latvijas neatkarības pasludināšanai¹², iespējami bija vien divi reāli attīstības scenāriji – pilsoņu kongress, kad neatkarības atjaunošanu paveiktu nevis okupācijas varas institūcijas, bet Latvijas Republikas pilsoņi un to pēcnācēji, vai parlamentārais ceļš, kad neatkarību pasludinātu LPSR AP.

Pilsoņu kongress. Latvijas Republikas pilsoņiem un to pēcnācējiem būtu jāizvēl savi pārstāvji, kuriem vajadzētu atjaunot Latvijas Republiku, Satversmi un radīt pamatu turpmākajam parlamentārajam ceļam, lai likvidētu okupācijas sekas. Šis ceļš bija juridiski korekts, taču grūtāk realizējams un, iespējams, konfrontējošāks, jo pastāvētu parlaments un tā izveidota valdība, kas varētu tik vienkārši arī nepieņemt pašizformēšanai. Jāsaka, ka Neatkarības deklarācijas pieņemšanas priekšvakarā visi priekšdarbi Pilsoņu kongresa organizēšanai bija paveikti. 1989. gada nogalē jau bija reģistrēti ap 700 000 Latvijas Republikas pilsoņu, no kuriem 1990. gada 8.–23. aprīļa vēlēšanās piedalījās 678 862 pilsoņi. Pavisam nobalsoja aptuveni 63 % no visiem balsstiesīgajiem LR pilsoņiem. Pilsoņu kongresa vēlēšanās tika izvēlēti 232 delegāti, kuriem vajadzēja atjaunot Latvijas neatkarību.

Parlamentārais ceļš. Augstākā padome atšķirībā no Pilsoņu kongresa, kas tika veidots, strikti vadoties pēc pirmā neatkarības laika pilsonības pazīmēm, bija padomju radīts pārstāvniecības institūts, kas ievēlēts saskaņā ar nedemokrātisku vēlēšanu likumu no vienmandātu apgabaliem. Tiesa, Pilsoņu kongresa ceļš bija sarežģītāks no varas nodošanas aspekta, kamēr, izvēloties Augstākās padomes scenāriju, ar valdību problēmām nevajadzētu būt un varas transformācija noritētu harmoniskāk. Ir pausts viedoklis, ka īsti nebija mehānisma, kā praksē iedzīvīnāt Pilsoņu kongresa ceļu.¹³

Tā laika aculiecinieki juristi Augstākās padomes vēlēšanas raksturoja kā „pusdemokrātiskas”¹⁴. Satversmes tiesa vēlāk nonāca līdz līdzīgam secinājumam: „AP tika ievēlēta daļēji brīvās vēlēšanās un nebija kompetenta izlemt jebkuru jautājumu, jo pauda ne tikai Latvijas pilsoņu, bet arī citu Latvijas PSR iedzīvotāju politisko gribu.”¹⁵ Augstāko padomi ievēlēja vēlēšanu kopums, kura galvenā pazīme bija tiesiskā

saikne ar PSRS. Starp LPSR AP vēlētājiem bija ne tikai Latvijas Republikas pilsoņi un to pēcnācēji, bet arī okupētās valsts (PSRS) pilsoņi, kas bija iebraukuši Latvijas teritorijā pēckara gados, tai skaitā okupācijas karaspēka militārpersonas un viņu ģimenes locekļi.¹⁶ Līdzīgi kā citās padomju republikās¹⁷ arī LPSR AP darbojās saskaņā ar LPSR Konstitūciju. Tāpat kā citur PSRS un Austrumeiropas padomju blokā AP Prezidijs kopā ar Ministru padomi daļēji veidoja republikas valdību.¹⁸ Protams, šāds modelis pārkāpj varas dalīšanu un ir konceptuāli atšķirīgs no demokrātisku valstu parlamentu darbības, kur parlamenta spīkera primārais uzdevums ir vadīt parlamentu un reprezentēt valsti. PSRS sistēmas aizstāvju uzskati sakrita ar galēji noskaņoto Pilsoņu kongresa pārstāvju domām. VDK Konstitucionālās aizsardzības daļas vadība uzskatīja, ka Neatkarības deklarācija nav likumīga, jo ir pretrunā ar PSRS konstitūciju un PSRS prezidenta dekrētu, tādējādi tā ir deklarācija, kurai nav nekāda juridiska spēka.¹⁹ 1989.–1990. gadā konfrontācija starp LPSR AP un Pilsoņu kongresu sāka apdraudēt neatkarības atjaunošanas procesu,²⁰ jo svarīgi tomēr bija praktiski atgūt neatkarību, nevis šajos padomju impērijas sabrukšanas apstākļos meklēt teorētiski vispareizāko juridisko risinājumu. Šā iemesla dēļ par veiksmi un panākumu ir jāuzskata LPSR AP 1990. gada 4. maijā pieņemtā deklarācija „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”²¹, jo tādējādi tika radīta iespēja virzīties faktiskās neatkarības virzienā. Šai sakarā lielā mērā tieši republikas komunistu elites spēja pārorientēties izšķīra to, ka Augstākā padome varēja kļūt par pārejas laika parlamentu.²² Protams, parlamentārā ceļa pamatā ir apstākļi, ka LPSR AP vēlēšanās 1990. gada 18. martā deputātu vairākums nobalsoja par Neatkarības deklarāciju.²³ Pilsoņu kongresam vēsturiski bija lemts palikt kā rezerves variantam. Ja neatkarības atbalstītāju būtu mazākums, tad vienīgais iespējamais ceļš būtu Pilsoņu kongress. Sanākot divas nedēļas pēc Neatkarības deklarācijas pieņemšanas, Pilsoņu kongress 1990. gada 15. maijā varēja vien konstatēt, ka LPSR AP pieņemtais dokuments ir tiesiski korekts un politiski izsvērts un tā pamatnostādnes atbilst arī Pilsoņu kongresa gribai.²⁴ Līdz ar to Pilsoņu kongresam kā neatkarības atjaunotājam zuda jēga, jo uzdevums bija izpildīts un mērķis – Latvijas valsts atjaunošana – sasniegts. Arī Latvijas konstitucionālajā doktrīnā atzīts, ka Augstākās padomes konstitucionālās funkcijas bija ierobežotas, tomēr tā bija kompetenta nodrošināt to, ka tiek pilnībā atjaunots legītimais Latvijas valstiskums.²⁵

1.2. Neatkarības atjaunošanas akts

Ciktāl Satversmes normas nav aizstājušas 1990. gada 4. maija Neatkarības deklarāciju,²⁶ dokuments joprojām ir spēkā esošs konstitucionāls akts, kas pēc savas konstitucionālās nozīmes un lomas ierindojams Latvijas valstiskumu konstituējošo dokumentu sarakstā līdzās 1918. gada 18.novembra proklamēšanas aktam, Tautas Padomes politiskajai platformai un 1920. gada 27. maija deklarācijai par Latvijas valsti, kā arī Satversmei. Eksperti, salīdzinot Neatkarības deklarāciju ar līdzīgiem dokumentiem Lietuvā un Igaunijā, atzīst, ka deklarācija ir precīzāk formulēts dokuments.²⁷ Neatkarības deklarācija ierindojama konstitucionālu likumu rangā saskaņā ar LPSR Konstitūciju,²⁸ jo par to nobalsoja 138 LPSR AP deputāti. LPSR konstitucionālā likuma pieņemšanai bija nepieciešami tikai 134 no 201 deputāta.

Neatkarības deklarācija, ko Augstākā padome pieņēma 1990. gada 4. maijā, radikāli atšķiras no citas Augstākās padomes deklarācijas „Par Latvijas valsts suverenitāti”, kas bija pieņemta gadu agrāk – 1989. gada 28. jūlijā. Deklarācija „Par Latvijas valsts suverenitāti” vērtējama kā Padomju federācijas subjekta dumpīgs paziņojums par automātisku nepakļaušanos federācijas likumiem, nevis kā revolucionārs akts.

Tikai Neatkarības deklarācija Latvijas tiesību sistēmā nostiprināja nepārtrauktības doktrīnu²⁹ un attiecīgi sniedza juridisku izvērtējumu, ka 1918. gada 18. novembrī dibinātā republika pastāv joprojām un Augstākā padome atjauno šis valsts suverēno varu.³⁰ Valsts nepārtrauktības doktrīna, kas ir juridiskas personas nepārtrauktības jeb identitātes princips starptautiskās tiesībās,³¹ kalpoja par pamatu valstiskuma atjaunošanai. Neatkarības deklarācija „izrāva” Latviju no padomju tiesību loka un noteica pienākumu pārejas periodā ievērot kontinuitātes (valstiskās pēctecības) principu attiecībā uz pirmā neatkarības posma tiesību aktiem,³² kas, bez šaubām, ir radikāls solis. Līdz ar Neatkarības deklarācijas atziņu, ka neviens likums Satversmi nav atcēlis,³³ tiek uzsākta Padomju tiesību sistēmas demontāža,³⁴ līdztekus iesākot jaunās tiesību sistēmas veidošanas darbus. Par revolucionāru jāuzskata arī deklarācijā ietvertais lēmums atjaunot Satversmes darbību visā Latvijas teritorijā, bet līdz Satversmes jaunās redakcijas pieņemšanai – apturēt Satversmi. Izņēmums ir Satversmes 1., 2., 3. un 6. pants jeb Satversmes konstitucionāli tiesiskais pamats, kurš ir grozāms tikai tautas nobalsošanā. Deklarācijas izstrādātāji ir atzinuši,³⁵ ka Pilsoņu kongresa pārmetums par to, ka Neatkarības deklarācija neatcēla 1940. gada Saeimas deklarāciju par padomju varas nodibināšanu Latvijā, ir pamatots. Protams, Neatkarības deklarācija gan atcēla deklarāciju par Latvijas inkorporāciju PSRS sastāvā, taču nerunāja par padomju politiskā režīma iedibināšanu, iemesls, pēc deklarācijas izstrādātāju domām, bija bažas, ka, atceļot minēto deklarāciju, Augstākajai padomei tiks izsists pamats zem kājām – tā pati sevi šādā veidā atzīst par nelikumīgu okupācijas iestādi, kas nevar pieņemt Neatkarības deklarāciju.³⁶ Lai nu kā, bet Neatkarības deklarācija dalību PSRS sastāvā atzīst par prettiesisku no paša sākuma un okupācijas faktu pasludina kā juridisku faktu.³⁷ Neatkarības pasludināšana deklarācijā tiek balstīta uz tēzi, ka Latvijas valsts un tās 1922. gada Satversme *de iure* savu darbību nav pārtraukusi, kas nozīmē, ka valsts nevis tiek proklamēta, bet gan tiek atjaunota.

1.3. Divvaldības periods (1990. gada 4. maijs – 1991. gada 21. augusts)

Tiesību literatūrā ir secināts, ka valsts atjaunošanas posms no 1990. gada 4. maija līdz 1991. gada 21. augustam ir tipisks divvaldības periods.³⁸ Tas ir likumsakarīgi, jo šai periodā Latvijas Republikas rīcībā vēl nebija pietiekamu resursu, lai spētu pilnībā nodrošināt valsts varu visā valsts teritorijā iespaidīga padomju karaspēka kontingenta klātbūtnes dēļ. Šī laika sarežģīto situāciju apliecina arī tas, ka 1990. gada 26. septembrī Augstākā padome pieņēma likumu „Par prokurora uzraudzību Latvijas Republikā”, saskaņā ar kuru tika izveidota Latvijas Republikas Prokuratūra, neskatoties uz to, ka turpināja darboties PSRS ģenerālprokurora pakļautībā esošā LPSR Prokuratūra. Ja pirmā vēl tikai veidojās, tad pēdējā, kas bija finansiāli izdevīgākā situācijā,³⁹ konsekventi darbojās pret Latvijas neatkarību.

Šajā periodā „pārejas parlaments” – LPSR AP – veica plānveidīgu PSRS un citu tiesību aktu aizstāšanu ar jauniem tiesību aktiem. Tika pieņemti vairāki likumi, kas kardināli mainīja līdzšinējo dzīvi, tika nostiprināts sociālismam neraksturīgais cilvēktiesību katalogs. Tikai viena gada laikā Augstākā padome, aizpildot tiesisko vakuumu, steigā pieņēma 140 likumu un 349 lēmumus.⁴⁰ Latvija 1991. gadā pievienojās 51 starptautiskam dokumentam cilvēktiesību jomā.⁴¹ Lai gan dažkārt nopietnas problēmas izraisīja veco PSRS normu atcelšana, kas saistījās ar nespēju tās aizstāt ar jauniem funkcionētspējīgiem aktiem,⁴² kopumā process noritēja apbrīnojami sekmīgi.

1.4. Atteikšanās no jaunas konstitūcijas rakstīšanas un virzība uz Satversmes atjaunošanu pilnā apjomā

Neatkarības deklarācijas autori uzskatīja, ka Satversme ir novecojusi, tādēļ nepieciešams izstrādāt jaunu, laikam atbilstošu valsts konstitūciju. 1922. gada Satversme šķita pārāk īsa, nekonkrēta, un Neatkarības deklarācijas 7. punktā tika paredzēts izveidot komisiju, kurai jāizstrādā jauna Satversmes redakcija. Jaunajam pamatlikumam ir jāatbilst „politiskajam, ekonomiskajam un sociālajam stāvoklim”. Zināma loma bija tam, ka 1922. gada Satversmē nebija ietvertas pamattiesības. Viens no Neatkarības deklarācijas izstrādātājiem – profesors Dr. iur., Dr. habil. science pol. T. Jundzis – norādījis, ka priekšlikumu par jaunas Satversmes veidošanu izraisīja apstākļi, ka Satversmē nebija sadaļas par cilvēka un pilsoņa tiesībām un brīvībām.⁴³ 1990. gada 31. jūlijā no 22 Augstākās padomes deputātiem tiek izveidota speciāla darba grupa,⁴⁴ kura uzsāk darbu pie jaunas konstitūcijas izstrādes. Pārejas laika Satversme – Pamatlikums pārejas periodam – bija gatava 1991. gada 6. jūnijā un iesniegta AP Prezīdijam.⁴⁵ Dokuments sastāvēja no 95 pantiem un tika pieņemts pirmajā lasījumā.⁴⁶ Iespējams, ka Augstākā padome to būtu arī izskatījusi atlikušajos divos balsojumos un pieņēmusi, taču 1991. gada 19. augustā PSRS valsts apvērsuma mēģinājums tam pielika punktu.

Ideja par jaunu konstitūciju pilnībā tiek noraidīta⁴⁷ līdz ar 1991. gada 21. augusta konstitucionālā likuma „Par Latvijas Republikas valstisko statusu”⁴⁸ pieņemšanu. Likums pilnībā atjauno Latvijas valstisko suverenitāti un 1. pantā noteic, ka Latvijas Republikas valstisko statusu nosaka 1922. gada 15. februāra Satversme. LPSR Konstitūcija no šī brīža vairs netika atzīta par spēkā esošu. Konstitucionālais likums „Par Latvijas Republikas valstisko statusu” ir Neatkarības deklarācijai pakārtots dokuments, kurā uzsvērts, ka 1991. gada 19. augustā PSRS valsts apvērsuma rezultātā ir beigušas pastāvēt PSRS valsts varas un pārvaldes institūcijas un PSRS valdība ir apliecinājusi savu nespēju risināt konstruktīvas sarunas par Latvijas valstiskās suverenitātes atjaunošanu. Jāsaka, ka līdzīgu likumu dienu iepriekš bija pieņēmusi Igaunijas AP, un acīmredzot Igaunijas notikumi lika sarosīties arī Latvijas parlamentāriešiem.⁴⁹

Izvērtējot šo periodu, jāsecina – tas, ka savulaik Kārļa Ulmaņa autoritārais režīms Satversmi „iesaldēja”⁵⁰ un nomainīja ar citu konstitūciju, sniedza Latvijai lielisku iespēju izvēlēties no Igaunijas un Lietuvas atšķirīgu konstitucionālu risinājumu. Kaimiņvalstīm bija jāveido un jāapstiprina jaunas konstitūcijas,⁵¹ bet Latvija varēja atjaunot 1922. gada Satversmi. Satversmei ir vērtība kā nacionālās identitātes elementam. Lasot šo dokumentu, ir jūtama pagātnes elpa, jo to pieņēmuši Latvijas valsts pirmā vēlēta parlamenta deputāti. Reti kurai valstij valstiskums ir ticis vardarbīgi pārtraukts un tad atjaunots pēc pusgadsimta. Tas ir vienīgais šāds precedents pasaulē. No salīdzinošo konstitucionālo tiesību skatupunkta Satversmes gadījums ir unikāls.⁵²

2. Satversmē nostiprināto institūciju attīstība pēc Satversmes darbības atjaunošanas

Jau pirms 5. Saeimas sanāksšanas pārejas parlaments spēra pirmos soļus valsts pārvaldes reorganizācijā. Vairākas pirmajā neatkarības posmā pastāvējušās institūcijas tika atjaunotas, daudzas tika radītas no jauna. Lai arī, ņemot vērā kontinuitātes jeb valstiskās nepārtrauktības teoriju, Latvija pagājušā gadsimta deviņdesmitajos gados ir tā pati, kas trīsdesmitajos gados, tomēr realitātē, atjaunojot Satversmi, nācās

daudzus Satversmē minētos institūtus izveidot pilnīgi no jauna (piemēram, Valsts prezidents un Valsts kontrole) vai uz padomju struktūru pamata veidot Satversmei un jaunajai politiskajai iekārtai atbilstošas iestādes.⁵³ Konkrētajā attīstības stadijā Latvijā tika likvidētas, pārveidotas un apvienotas daudzas padomju varas laikā izveidotas institūcijas. Tika pieņemti jauni likumi (represēto personu īpašumu atgūšanas, denacionalizācijas, banku veidošanas un uzņēmumu privatizācijas jomās) un atjaunoti pirmā neatkarības laika likumi (piemēram, Civillikums, Valsts kontroles likums un likums par Ministru kabineta iekārtu), reorganizētas (arī likvidētas) tipiskas sociālistiskā saimniecības veida iestādes, tostarp Valsts celtniecības ministrija, Latvijas Materiālo resursu ministrija, Komunālās saimniecības ministrija un Agrorūpnieciskā ministrija. Ministrijās un iestādēs kadru nomaiņa pāris gados vietām sasniedza pat 95 procentus. Sprotams, ka tik straujas reformas nevarēja būt vispusīgi pārdomātas, tāpēc lielai daļai šajā laikā pieņemto lēmumu bija pagaidu raksturs un pārkārtojumi bija fragmentāri.⁵⁴ Galvenais uzdevums bija ātrāk pabeigt privatizācijas procesu, lai atbrīvotu no valsts monopola iespējami daudz tautsaimniecības nozaru. Pārejas laika parlamenta valdībai, kuru vadīja Ivars Godmanis, šķita, ka, privātajās rokās nododot iespējami daudzas nozares, īpašumus un uzņēmumus, Latvijā sāksies attīstība. Radikāla cenšanās likvidēt visu ar padomju varu saistīto ir izskaidrojama, taču tā radīja arī stihisku kolhozu, rūpnīcu, valsts saimniecību un valsts uzņēmumu iznīcināšanu. Valsts palaida garām vienreizēju iespēju izmantot padomju mantojumu, lai uzsāktu nopietnu attīstību jaunajos apstākļos. Pie tā vainojams attiecīgu speciālistu trūkums. Procesa nepārskatāmību veicināja arī jau minēto padomju laika ministriju strauja likvidēšana (ar lozungu, ka šādu ministriju normālās valstīs nav), kas gan paātrināja privatizāciju, taču lielā mērā likvidēja valsts uzskaiti un kontroli. Tas bija nacionālās eiforijas laiks, kas faktiski Latvijā izslēdza iespēju konkurētspējīgas tautsaimniecības attīstībai. Rūpniecības apjomi ievērojami samazinājās, un Latvija pārtapa par nelielu patērētājvalsti.

2.1. Tiesa

Līdz ar Satversmes atjaunošanu un pirmās pēckara Saeimas darba uzsākšanu sākas aktīvs darbs pie konstitucionālo orgānu atjaunošanas. Daži bija jāveido pilnīgi no jauna (Valsts kontrole, Valsts prezidenta institūts), taču bija arī tādi, kas jau darbojās. Atjaunotā Latvijas Republikas tiesu sistēma, kā arī prokuratūra nāca mantojumā no LPSR. Taču padomju tiesu sistēmas pārveidošanas darbi noritēja smagi, jo demokrātiskai valstij piemērotu tiesu iekārtu nevar radīt vienā mirklī. Pārejas laika parlaments, negaidot uz Satversmes VI nodaļas atjaunošanu, 1992. gadā pieņēma likumu „Par tiesu varu”, kas uzsāka tiesu reformu.

2.2. Parlaments

Pārejas laikā parlaments savu darbību pārkārtoja atbilstoši jaunajai tiesiskajai realitātei. 1992. gada 25. augustā Augstākā padome pieņēma likumu „Par Latvijas Republikas Augstākās Padomes darba organizāciju līdz Saeimas sanāksšanai”. Normatīvais dokuments bija pretrunā gan ar 1978. gada LPSR konstitūciju, gan ar 1922. gada Satversmi,⁵⁵ taču bija gana labs, lai demokratizētu likumdošanas darbu. Augstākās padomes pieņemtais likums „Par 5. Saeimas vēlēšanām” bija grozīts un papildināts 1922. gada likums par Saeimas vēlēšanām, kas nodrošināja 1993. gada 5. un 6. jūnija vēlēšanas. Tika ievēlēta 5. Saeima, vēlēšanās piedaloties 89,9 % balss-tiesīgo Latvijas pilsoņu, kas joprojām ir nepārspēts vēlēšanu aktivitātes rekords visā Latvijas demokrātisko likumdevēju vēlēšanu vēsturē. Beidzot parlaments bija

ievēlēts demokrātiskās vēlēšanās, kas, bez šaubām, to būtiski atšķīra no iepriekšējā pārejas laika parlamenta. Otrā neatkarības posma pirmā Saeimas sēde sanāca 1993. gada 6. jūlijā,⁵⁶ izbeidzot pārejas laika parlamenta darbību. Pilnā apjomā spēkā stājās 1922. gada Satversme. Līdz ar Satversmes darbības atjaunošanu Latvijā visaugstākajā līmenī tika atzīta demokrātiska valsts iekārta, parlamentāra republika un varas dalīšana, kas garantē līdzsvaru un savstarpēju kontroli starp varas atzariem un veicina varas mērenību. Satversmes atjaunošanas fakts vēl vairāk nostiprināja saistību ar pirmskara tiesību kontinuitāti. Jāpiekrīt tiesību zinātnē izteiktajam secinājumam, ka, kaut arī Satversme tika atjaunota, tā faktiski atradās tādā pašā situācijā kā jauna konstitūcija, jo tā brīža valsts institūcijas un to darbība neatbilda Satversmē noteiktajam modelim.⁵⁷ Taču, ņemot vērā, ka atjaunotajai valstij bija iespējams izmantot arī pirmā neatkarības posma normatīvo pieredzi, jau tuvāko mēnešu laikā pēc Satversmes atjaunošanas tika izveidotas un sāka darboties visas Satversmē paredzētās institūcijas un sākās jauns valsts normatīvās sistēmas pilnveidošanas process. Saeima Satversmē noteiktā kārtībā apstiprināja Ministru kabinetu. 1993. gada 16. jūlijā tika pieņemts likums „Par 1925. gada 1. aprīļa likuma „Ministru kabineta iekārta” atjaunošanu”,⁵⁸ kas noteica MK sastāvu.⁵⁹ Likums atcēla 1992. gada 18. marta likumu „Par Latvijas Republikas Ministru padomi”. Tas tika precizēts un tajā tika paredzēta virkne amatu un institūciju, kas nebija pirmajā neatkarības posmā (piemēram, parlamentārie sekretāri, īpašu uzdevumu ministri utt.).⁶⁰

Saeimas normatīvā regulējuma attīstība, neskatoties uz neskaitāmajiem uzlabojumiem (31 labojums!),⁶¹ šķiet harmoniska. 1994. gadā⁶² pieņemtais Saeimas kārtības rullis darbojas vēl šodien – 2012. gadā. Latvijas parlamenta normatīvais regulējums ik gadu tiek pilnveidots. Likums konkretizē Satversmes II un V nodaļā nostiprinātā normatīvā regulējuma darbības pamatu. Salīdzinot ar pirmo neatkarības posmu, par vienu gadu ir palielināts Saeimas pilnvaru termiņš.⁶³ Atbilstoši mūsdienu izpratnei par pilngadību vēlēšanu tiesības piešķirtas no 18 gadiem, nosakot arī, ka turpmāk parlamenta vēlēšanas notiks tikai vienu dienu – oktobra pirmajā sestdienā. Satversmē precizēta Saeimas deputāta svinīgā solījuma (zvēresta) došanas kārtība un solījuma saturs.⁶⁴ Joprojām aktuālas ir diskusijas par izmaiņām Saeimas vēlēšanu likumā, neskatoties uz 2009. gada grozījumiem, kuri nepieļauj t. s. lokomotīvu principa izmantošanu partiju deputātu kandidātu sarakstos, kā arī neatļauj kandidātiem balotēties vairāk nekā vienā vēlēšanu apgabalā⁶⁵. Diemžēl praksē ir atrastas jaunas iespējas, kā apiet ierobežojumus. Uz ārkārtas 11. Saeimas vēlēšanām tika dibināta Zatlera reformu partija un Šlesera reformu partija LPP/LC. Lai gan pēdējai tas nepalīdzēja iekļūt parlamentā, šķiet, pirmajai Zatlera vārds bija pamatvilcējspēks. Tas atkal uzjunda agrākās diskusijas⁶⁶ par uzlabojumu nepieciešamību vēlēšanu tiesiskajā regulējumā, un nākas piekrist akadēmiķim T. Jundzim, kas domā, ka vēlēšanu sistēma ir jāmaina radikāli,⁶⁷ jo pastāvošā proporcionālā vēlēšanu sistēma ir uzskatāmi pierādījusi, ka politiskā atbildība ir pielīdzināma nullei.

2.3. Valdība

Šobrīd Ministru kabineta darbību bez Ministru kabineta iekārtas likuma detali zēti nosaka Ministru kabineta kārtības rullis⁶⁸, tam padotās valsts pārvaldes institucionālo sistēmu nosaka Valsts pārvaldes iekārtas likums. Atjaunojot Ministru kabinetu, tā darbību reglamentējošais normatīvais regulējums tapa mokoši. Piemēram, 1991. gadā valdības darbu regulēja 1983. gada 23. decembra LPSR Ministru padomes reglaments, kas vairākkārtīgi tika uzlabots, līdz 1992. gadā tika apstiprināts jaunais Latvijas Republikas valdības reglaments. 1993. gada 10. augustā iepriekšminēto

reglamentu atcēla un pieņēma Ministru kabineta iekšējās kārtības un darbības noteikumus, kurus atcēla 1994. gada 14. jūnijā, jo tika pieņemti citi, taču 1996. gada 30. aprīlī tie atkal tika aizstāti.⁶⁹ Jāsaka, ka 2002. gada 12. martā tika pieņemts Ministru kabineta kārtības rullis, kas atcēla 1996. gada normatīvo regulējumu, kuru savukārt 2009. gadā aizstāja jauns Ministru kabineta kārtības rullis, kas ir spēkā šobrīd. No 1993. gada līdz 2012. gada nogalei Latvijā ir nomainījušās 14 valdības.

2.4. Valsts prezidents

Otrā neatkarības posma pirmais Valsts prezidents Guntis Ulmanis tika ievēlēts 1993. gada 7. jūlijā. Lai arī lielākajai sabiedrības daļai viņš nebija pazīstams, par valsts galvu G. Ulmanis kļuva, lielā mērā pateicoties tautas nostalgiskajām atmiņām par Kārli Ulmani, ar kuru Guntis Ulmanis ir radniecīgās attiecībās.⁷⁰ G. Ulmanis sekmīgi izpildīja savas prezidentūras laika divus lielus uzdevumus – no nulles izveidoja prezidenta institūciju, vienlaikus piepildot to ar saturu. Ja parlaments, valdība un tiesa tika radīta uz padomju laikā izveidoto institūciju pamata, tad valsts galvas institūts līdz Satversmes darbības atjaunošanai nepastāvēja. Pirms Saeimas atjaunošanas 1991. gada 20. jūnijā pirmajā lasījumā atbalstītajā Pamatlikumā pārejas periodam Valsts prezidenta institūts nebija paredzēts, bet valsts galvas pienākumus pildīt tika uzticēts Saeimas priekšsēdētājam. Šai sakarā interesanti atcerēties, ka 1992. gada rudenī, kad Latvijas valsts galvu uzaicināja uz ANO kārtējo sesiju, sākās diskusija, vai par to uzskatāms Augstākās padomes vai Ministru padomes priekšsēdētājs.⁷¹ 2007. gadā Saeima pēc ilgstošas sabiedriskas apspriešanas pieņēma Valsts prezidenta ievēlēšanas likumu⁷². Līdz šī likuma pieņemšanai prezidenta ievēlēšanas kārtību normatīvie akti tikpat kā neregulēja un ar vēlēšanām saistītos jautājumus izlēma Saeimas Frakciju padome.⁷³ Salīdzinot ar pirmo neatkarības periodu, Latvijas valsts galvas institūts būtiskas izmaiņas nav pieredzējis, ja neskaita, ka pilnvaru termiņš tika pagarināts no trim uz četriem gadiem.⁷⁴ Pie Valsts prezidenta darbojas virkne prezidenta funkcijas atbalstošu komisiju. Kā viena no pēdējā laika ievērojamākajām jāmin Valsts prezidenta V. Zatlera 2007. gada nogalē izveidotā Konstitucionālo tiesību komisija. Tā veikusi vairākus nopietnus pētījumus konstitucionālo tiesību jomā, sekmējot tiesiskās domas attīstību.⁷⁵ Komisijā darbojās konstitucionālo tiesību eksperti (ES tiesas tiesnesis E. Levits, Saeimas Juridiskā biroja vadītājs G. Kusiņš u.c.), kuru kompetencē ir sniegt viedokli par Satversmes interpretāciju un pilnveidošanu un veicināt zinātniskus pētījumus par konstitucionālo tiesību jautājumiem.⁷⁶ Par prezidenta institūcijas normatīvo regulējumu jāsaka, ka visi bijušie prezidenti ir kritizējuši ierobežoto Valsts prezidenta pilnvaru apjomu⁷⁷ un ievēlēšanas kārtību, uzskatot, ka to maiņa dotu iespēju pilnvērtīgāk nodrošināt darbu šajā amatā. Bez šaubām, tas padarītu efektīvāku izpildvaru un būtu pozitīvi vērtējams solis, taču tam jābūt saistītam arī ar korekcijām parlamenta ievēlēšanas modeli.

2.5. Valsts kontrole

Satversmes atjaunošana radīja nepieciešamību izveidot Satversmē noteikto Valsts kontroles institūtu, tādēļ 1993. gada 28. oktobrī tika atjaunots 1923. gada likums „Par Valsts kontroli”.⁷⁸ Šis likums 2002. gadā tika aizstāts ar jaunu Valsts kontroles likumu, kas paplašināja konstitucionālā orgāna darba apjomu, iekļaujot tajā arī Eiropas Savienības piešķirto līdzekļu revīziju un revīzijas kvalitātes uzlabošanu. Tāpat likumā vairs netika paredzēta administratīvās sodīšanas funkcija.

3. Konstitucionālās kontroles orgāna – Satversmes tiesas – izveidošana un spriedumu nozīme tiesību sistēmas attīstībā

Konstitucionālās tiesas mūsdienās pastāv lielākajā daļā demokrātisko valstu, un to eksistence drīzāk ir pašsaprotama. Pavisam citādi tas bija pagājušā gadsimta 30. gadu sākumā, jo tieši 1933. gadā Latvijā izskanēja ierosinājums Satversmi papildināt ar normu, kas paredzētu tādas speciālas tiesas izveidošanu, kuras pienākumos ietilptu pārbaudīt likumu, valdības un prezidenta lēmumu atbilstību valsts pamatlikumam.⁷⁹ Lai arī priekšlikums Satversmē neiekļuva, tomēr jau pašas diskusijas fakts vien nedaudz vairāk kā desmit gadus pēc pirmās šāda tipa tiesas nostiprināšanas konstitūcijā (1920. gada Čehoslovākijas konstitūcijā) un dažus gadus pēc pirmās šādas tiesas darba uzsākšanas (Austrijas konstitūcijas 1929. gada grozījumi)⁸⁰ liecina, ka jau tolaik Latvijas konstitucionālā attīstība gāja kopā ar Rietumeiropu. Tas savā ziņā savijas ar Latvijas vācu minoritātes augsto intelektuālo potenciālu, kas pasaules elpu un jaunākos elementus tiesību jomā ienesa arī mūsu zemē. Diemžēl Latvijas konstitucionālā attīstība tika pārtraukta. Baltvācieši repatriējās uz etnisko dzimteni, daudzu latviešu valststiesībnieku likteņi (piemēram, profesora Kārļa Dišlera) aprāvās Sibīrijā. Tā saucamās “likumu tiesas” jautājums atkal tika aktualizēts pēc vairāk nekā piecdesmit gadiem – pēc Otrā pasaules kara un Latvijas pasludināšanas par neatkarīgu valsti. Lai gan padomju tiesību skola neatzina konstitucionālo kontroli (tāpat kā varas dalīšanu u. c. demokrātiskai sistēmai raksturīgus institūtus), tomēr Neatkarības deklarācijas izstrādātāji iekļāva dokumentā šādas tiesas izveidošanu. Dokumenta 6. punkts paredzēja Konstitucionālās tiesas izveidošanu Latvijā, kuras kompetencē būtu skatīt „strīdus jautājumus par likumdošanas aktu piemērošanu”⁸¹. Pārejas laika parlaments gan šo paša nosprausto tiesībpolitikas uzdevumu „piemirsa”, jo likumā “Par tiesu varu”⁸² Augstākās tiesas kompetencē bija spriest par konstitucionālās uzraudzības jautājumiem (9. pants), taču, ņemot vērā, ka partija „Latvijas ceļš” Satversmes tiesas izveidošanu iekļāva savā priekšvēlēšanu programmā un tā dominēja 5. Saeimā, Konstitucionālās uzraudzības tiesu palāta Augstākās tiesas sastāvā reāli izveidota netika. 1993. gadā tika izstrādāts Satversmes tiesas likumprojekts, 1994. gadā minētais 9. pants no likuma „Par tiesu varu” tika svītrots, bet likumā iekļauta atsauce, ka Satversmes tiesas darbību regulē Satversmes tiesas likums. Likums tika pieņemts 1996. gadā⁸³, un Satversmes tiesas statuss tika nostiprināts arī konstitucionāli. Neskatoties uz atsevišķu politiķu uzskatu,⁸⁴ ka konstitucionālā kontrole ir jānodod Augstākajai tiesai, veikti arī attiecīgi grozījumi Satversmes 85. pantā⁸⁵, nosakot, ka Latvijā pastāv Satversmes tiesa, kas likumā noteiktās kompetences ietvaros izskata lietas par likumu atbilstību Satversmei, kā arī citas ar likumu tās kompetencē nodotās lietas.

Satversmes tiesa, kuras pienākumos ir kontrolēt Satversmes ievērošanu dzīvē, reāli sāka funkcionēt 1996. gada 9. decembrī, kad četri no tiesnešiem, kas nebija bijuši tiesneša amatā iepriekš, nodeva tiesneša zvērestu.⁸⁶ Nav šaubu, ka Satversmes tiesas izveidošana ir uzskatāma par nozīmīgāko notikumu neatkarību atguvušās Latvijas konstitucionālo tiesību attīstībā. Tā iezīmēja kvalitatīvi jaunas juridiskās domas attīstības sākumu. Pirmo lietu Satversmes tiesa izskatīja 1997. gada 28. aprīlī.⁸⁷ Jaunās konstitucionālās institūcijas aktīvā pozīcija politiķiem jau no paša sākuma šķita neērta, tomēr, neraugoties uz konfrontāciju ar izpildvaru⁸⁸ un tiesībzinātnieku atšķirīgajiem viedokļiem par tiesas spriedumiem,⁸⁹ Satversmes tiesa kļūst par cienījamu un tautā augsti respektētu institūciju. Būtībā ir radīts mehānisms, kas iedzīvina konstitūciju, pārvēršot šķietami deklaratīva rakstura tiesību normas par

reāli piemērojamām.⁹⁰ Likumdevējs Satversmes tiesai ir piešķīris noteiktu pilnvaru kopumu un tiesības izvērtēt likumdevēja un izpildvaras pieņemto aktu atbilstību Satversmei. Ja vispārējai tiesai nākas saskarties ar privātpersonu strīdiem, tad administratīvā tiesa jau analizē valsts amatpersonu lēmumus, bet Satversmes tiesai jāizšķir tiesību strīdi, kas tieši skar likumdevējus kā politiskā,⁹¹ tā individuāli materiālā aspektā.⁹² Protams, konstitucionālajai tiesai kā pēdējam autoritatīvajam konstitūcijas interpretētājam savos nolēmumos jāprot novilkt robeža starp konstitucionālajām tiesībām un politiku.⁹³ Taču Satversmes tiesa ir „likumu tiesa”, kura radīta, lai novērstu likumdevēja brāķi, tās darbības teorētiskais pamatojums balstās varas dalīšanas principā, un tai jānovērš varas uzurpācijas tendences.⁹⁴ Pēdējā laika skaļākais skandāls, kas saistīts ar šo konstitucionālo orgānu, ir Satversmes tiesneses Vinetas Muižnieces lieta.⁹⁵ Jau pēc apstiprināšanas par Satversmes tiesnesi prokurātūra viņai uzrādīja apsūdzības par dienesta dokumentu viltošanu iepriekšējā darbavietā. Tiesnese pirms ievēlēšanas tiesneša amatā, būdama Saeimas deputāte, vadīja tiesu varai pašu nozīmīgāko Saeimas komisiju – Juridisko komisiju. Tiesnese tika izdota kriminālvajāšanai,⁹⁶ un skaidrs, ka tiesas un parlamenta autoritāti šis notikums nevauro. Politiska ietekme bija skaidri samanāma Satversmes tiesas veidošanās sākumā, kad Saeimā ievēlēja vien sešus no septiņiem tiesnešiem, tādēļ tiesas priekšsēdētāju profesoru A. Endziņu sākotnēji varēja ievēlēt vien par pienākumu izpildītāju. Par Satversmes tiesnešu kandidātiem partijas cīnījās, apstiprinot pirmā sasaukuma tiesnešus,⁹⁷ tāpat izvēloties vēlākos tiesnešus.⁹⁸ Tas liecina, ka arī Latvijas demokrātija nav spējusi izvairīties no politiskās cīņas, vērtējot tiesnešu kandidātus konstitucionālai tiesai. Tomēr Satversmes tiesa savas pastāvēšanas laikā sevi pamatā ir pierādījusi kā neatkarīgu, principiālu un konkrētā brīža konjunktūrai pāri stāvošu mūsdienīgu institūciju. Protams, Satversmes tiesu ir ne tikai slavējuši. Neņemot vērā konstruktīvu kritiku (piemēram, par varas dalīšanas principa robežu neizpratni un formālismu spriedumu secinājumu daļas argumentos),⁹⁹ ir bijuši dažādi pārmēti.¹⁰⁰ tai skaitā pat par politisko angažētību,¹⁰¹ „tiesnešu ieinteresētību lietas iznākumā” un „iesaistīšanos diskusijās par politiku un ekonomiku, kas padara apšaubāmu tiesas lēmumu tiesisko kvalitāti”¹⁰². Pirmā Satversmes tiesas priekšsēdētāja A. Endziņa vārdiem runājot, ir bijušas dažādas kolīzijas ar Satversmes tiesu, pat mēģinājums to likvidēt un nodot tās kompetenci Augstākajai tiesai.¹⁰³

2001. gadā notika jauns pavērsiens Satversmes tiesas darbības kompetencē un indivīda tiesību aizsardzībā, jo 2001. gada 1. jūlijā spēkā stājās grozījumi Satversmes tiesas likumā,¹⁰⁴ kas Latvijā iedibināja konstitucionālās sūdzības institūtu. Kopš šī brīža jūtami pieauga Satversmes tiesas darba apjoms. Fizisko personu iesniegto konstitucionālo sūdzību skaits desmitiem reižu pārsniedza pārējo subjektu (Valsts prezidents, Valsts kontrole, Saeimas deputāti, tiesas u.c.) pieteikumu skaitu. Iesniegto konstitucionālo sūdzību skaitam ir tendence pieaugt – 2001. gadā bija 308 sūdzības, bet 2010. gadā jau 572 sūdzības. Tiesību zinātnē secināts, ka tieši indivīdi ir tie, kas aktivizē konstitucionālās kontroles procesu, tas ir arī saprotams, jo tieši konstitucionālā sūdzība ir nozīmīgs līdzeklis personu tiesību aizsardzībai pret valsts patvaļu.¹⁰⁵

Lai gan vērā ņemamu artavu vispārējo tiesību principu interpretācijā un piemērošanā ir devušas administratīvās tiesas,¹⁰⁶ piemēram, privātpersonu tiesību ievērošanas principa attīstībā,¹⁰⁷ Satversmes tiesas ieguldījums vispārējo tiesību principu piemērošanā un izskaidrošanā ir neatsverams. Piemēram, tiesības uz labu pārvaldību. Pirmo reizi šis princips ir minēts ST 2003. gada 25. marta spriedumā lietā Nr.2002-12-01, bet 2003. gada 18. decembra spriedumā lietā Nr.2003-12-01 secināts, ka labas pārvaldības princips izriet no Satversmes 1. pantā ietvertā demokrātiskas

republikas jēdziena un līdz ar to tam ir konstitucionāls rangs.¹⁰⁸ Jāsaka, ka labas pārvaldības princips ir ienācis tiesiskajā aprītē, tieši pateicoties Satversmes tiesai, un par tā iekļaušanu pamattiesību katalogā, šķiet, mūsdienās šaubās vien reti.¹⁰⁹ Bez pieminētā labas pārvaldības principa Satversmes tiesa ir aplūkojusi virkni citu principu: tiesiskās paļāvības principu,¹¹⁰ likumu varas principu,¹¹¹ tiesību virsvadības principu,¹¹² tiesiskuma principu,¹¹³ pašvaldību principu,¹¹⁴ patvaļas aizlieguma principu,¹¹⁵ samērīguma principu, kas nosaka nepieciešamību ievērot saprātīgu līdzsvaru starp personas un valsts vai sabiedrības interesēm,¹¹⁶ kā arī daudzus citus principus, kuri, pateicoties tiesas interpretācijai, ir ieguvuši konkrētu saturu.

Faktiski jau visi Satversmes tiesas spriedumi būtu jāuzskata par tiesībpolitiku veidojošiem, taču atsevišķi spriedumi izceļami īpaši. Pirmkārt, tas būtu ST 2010. gada 18. janvāra spriedums lietā Nr.2009-11-01, kas juridiskajā literatūrā tā arī tiek dēvēts.¹¹⁷ Šis spriedums, kas, salīdzinot to ar citiem, ir atzīstams par vienu no argumentētākajiem spriedumiem, aplūkoja tiesu neatkarību, tiesneša statusa aspektus un tiesības uz taisnīgu tiesu. Kā otro noteikti var minēt ST 2007. gada 29. novembra spriedumu lietā Nr. 2007-10-0102 par Latvijas un Krievijas robežlīguma ratifikāciju. Satversmes tiesa izskatīja Saeimas frakcijas „Jaunais laiks” deputātu pieņemumu, kurā bija pausts uzskats, ka likums, ar kuru Ministru kabinets tiek pilnvarots līgumu parafēt, ir neatbilstošs 1990. gada 4. maija Neatkarības deklarācijai. Pēc deputātu domām, šādu jautājumu varēja lemt tikai Latvijas pilsoņi tautas nobalsošanā. Šajā Satversmes tiesas spriedumā Satversmes tiesa nostiprināja Latvijas valsts nepārtrauktības doktrīnu un sniedza būtiskus apsvērumus par Satversmes 3. pantā ietvertu valsts teritorijas jēdzienu.

4. Valsts pārvaldes institucionālās sistēmas izveidošana un attīstība

Valsts pārvaldes institucionālās sistēmas izveidošana sākās dažas dienas pēc Neatkarības deklarācijas pieņemšanas. Neatkarības deklarācijas pieņemšanas brīdī darbojās LPSR konstitūcijā noteiktā un ar citiem LPSR tiesību aktiem izveidotā pārvaldes sistēma. Pārejas posmā līdz Satversmes darbības pilnīgai atjaunošanai valsts pārvaldes institucionālo sistēmu noteica Augstākās padomes likumi un Ministru padomes lēmumi. 1990. gada maijā Augstākā padome pieņēma likumu „Par Latvijas Republikas Ministru padomes sastāvu”¹¹⁸, kurā bez Ministru padomes struktūras bija iekļauti arī programmatiski uzstādījumi izveidot komisiju likumprojekta „Par Latvijas Republikas valdību” izstrādei un iesniegt priekšlikumus par departamentu veidošanas nepieciešamību. Likuma 7. pants noteica, ka pārējos jautājumus regulē LPSR AP likums „Par Latvijas PSR Ministru padomi”. Līdzīgu likumu, kas par spēku zaudējušu atzina iepriekšējo, Augstākā padome pieņēma arī 1991. gada 13. novembrī.¹¹⁹

1992. gada 18. martā Augstākā padome pieņēma likumu „Par Latvijas Republikas Ministru Padomi”.¹²⁰ Šis likums jau sākotnēji bija iecerēts kā pagaidu likums – likuma 46. pants noteica, ka Ministru Padome noliek savas pilnvaras ievēlētās Latvijas Republikas Saeimas priekšā tās pirmajā sesijā. Likuma teksts atspoguļo valsts pārvaldes institucionālo nenoteiktību. Likuma 1. pants noteica, ka Ministru Padome ir „valsts augstākā izpildu un rīcības institūcija, kas īsteno izpildvaru ar tai pakļautajām valsts pārvaldes institūcijām un amatpersonām. Ministru Padome īsteno izpildvaru arī ar pašvaldību palīdzību.” Likuma 4. panta 4. punkts noteica, ka Ministru Padome dibina, reorganizē un likvidē citas valsts pārvaldes institūcijas,

bet likuma 35. pants noteica, ka Ministru Padome valsts pārvaldes funkciju veikšanai vai valsts uzņēmumu pārzināšanai var izveidot valsts pārvaldes institūcijas rajonos un republikas pilsētās. Likumā nebija ietverti detalizētāki noteikumi par valsts pārvaldes institūciju struktūru, padotību un kompetenci. Jāņem vērā, ka laika posmā līdz Satversmes spēkā stāšanās brīdim Latvijas Republikā netika atzīts varas dalīšanas princips – likuma „Par Latvijas Republikas Ministru Padomi” 6. pants noteica, ka Augstākā padome ir tiesīga atcelt Ministru Padomes un ministriju aktus, savukārt praksē Augstākā padome ar likumiem izveidoja vairākas tai padotas institūcijas. Neilgi pirms Satversmes spēkā stāšanās tika publicēts Augstākās padomes Juridiskās pārvaldes atzinums par likumdošanas aktu atbilstību Satversmei. Tajā norādīts, ka Satversmes 58. pantam neatbilst Latvijas banku privatizācijas fonda statūti, kuros noteikts, ka privatizācijas fonds ir neatkarīga valsts institūcija, likums „Par Latvijas Republikas vides aizsardzības komiteju”, kurā noteikts, ka šī komiteja ir pakļauta Augstākajai padomei, un likums „Par arhīviem”, saskaņā ar kuru valsts arhīvu ģenerāldirektoru ieceļ Augstākā padome, bet viņa vietnieku – Augstākās padomes prezidijs.¹²¹

Pirmajos gados pēc neatkarības atjaunošanas valsts pārvaldes vienotība nepastāvēja pat terminoloģiski. Profesors Ilmārs Bišers norādījis, ka padomju laikā nelietoja terminu „institūcija” sāka plaši izmantot „Augstākās padomes darbības laikā, kas šo vārdu nez kāpēc ļoti iemilēja un sāka ar to apzīmēt visdažādākos tiesību subjektus. Tā likumos sāka dēvēt gan atsevišķas iestādes, gan to struktūrvienības, gan organizāciju iekšējās lēmējstruktūras, gan pat atsevišķas amatpersonas. Radās liels juceklis, un arī pašlaik mums atsevišķos gadījumos nav izdevies noskaidrot, ko likumdevējs savulaik ar šo terminu ir apzīmējis”¹²². Šajā laikā netika risināts arī jautājums par valsts un tās veidojumu tiesībspēju un rīcībspēju. Nenoteiktība valsts institucionālās sistēmas regulējumā pārejas posmā ir skaidrojama ar to, ka Augstākās padomes kā pārejas posma likumdevēja uzdevums nebija risināt konceptuālus valsts pārvaldes sistēmas attīstības jautājumus.

Pēc Satversmes spēka atjaunošanas pirmais mēģinājums regulēt valsts pārvaldes institucionālo sistēmu bija 1994. gadā Satversmes 81. panta kārtībā pieņemtie Ministru kabineta noteikumi ar likuma spēku „Par ministriju iekārtu”¹²³. Šajos noteikumos pirmoreiz kopš neatkarības atjaunošanas regulēti šādi jautājumi:

- 1) ministriju struktūra (sastāv no departamentiem, kas iedalīti nodaļās);
- 2) ministrijām padoto iestāžu statuss;
- 3) padotības veidi.

Šo noteikumu 13. punkts noteica, ka „visas valsts institūcijas un iestādes ārpus ministrijām, izņemot Saeimas kanceleju un Valsts prezidenta kanceleju, atrodas Ministru kabineta pakļautībā vai pārraudzībā, ja likumā nav noteikts citādi”. Tātad vēl joprojām pastāvēja arī tādas iestādes, kuras bija padotas Saeimai vai arī likumā nosauktas kā pastāvīgas. Ministriju un iestāžu juridiskais statuss bija regulēts pretrunīgi. No vienas puses, noteikumu 3. punkts pasludināja, ka ministrija darbojas Latvijas Republikas vārdā un tās darbības ir saistošas Latvijas Republikai. No otras puses, noteikumi gan ministrijām (3. punkts), gan pārējām iestādēm (15. un 17. punkts) piešķīra juridiskas personas statusu.

Ministriju pakļautībā un pārraudzībā esošo iestāžu regulējums drīzāk bija jau pastāvošā stāvokļa konstatējums. Galvenā atšķirība starp pakļautības un pārraudzības iestādi bija tā, ka pārraudzības iestādei rīkojumu par tās lēmuma vai rīcības atcelšanu/apturešanu varēja dot tikai tad, ja šāds lēmums bija pretrunīgs, turpretim pakļautības iestādēm bija saistoši jebkuri augstākas iestādes rīkojumi. Taču

noteikumi neparedzēja nekādu citu iestāžu klasifikāciju, vien sniedza to piemērveida uzskaitījumu: „inspekcijas, pārvaldes, dienesti, fondi un citas iestādes”.

1995. gadā Ministru kabinets akceptēja Latvijas valsts pārvaldes reformu koncepciju,¹²⁴ kurā ietvertās nostādnes bija pamats turpmākajai valsts pārvaldes institucionālajai reformai, kas noslēdzās līdz ar Valsts pārvaldes iekārtas likuma pieņemšanu. Koncepcijā bija noteikta Ministru kabineta institucionālā sistēma, kuru veidoja ministrijas, Valsts kanceleja, ministriju padotības (pakļautības un pārraudzības) iestādes, sadarbības organizācijas, Ministru kabineta pilnvarotas sabiedriskās organizācijas. Koncepcijā minētās sadarbības organizācijas un Ministru kabineta pilnvarotās sabiedriskās organizācijas bija mēģinājums ietvert valsts pārvaldes institucionālajā sistēmā arī tādus tiesību subjektus, kuriem deleģēti valsts pārvaldes uzdevumi, bet kuras nav publisko tiesību subjekti (arī šis termins koncepcijā lietots pirmreizēji). Šie subjekti normatīvi tā arī netika iekļauti valsts pārvaldes institucionālajā sistēmā.

Koncepcijā bija ietverti precīzi pakļautības un pārraudzības iestāžu nošķiršanas kritēriji. Pakļautības iestādes izveidoja Ministru kabinets, bet pārraudzības iestādes tika izveidotas uz likuma pamata. Pārraudzību Ministru kabinets varēja īstenot tikai trijos veidos:

- 1) iestādes vadītāja izvēlē (vai rekomendācijā par iestādes vadītāju Saeimai, ja likums iestādes vadītāju paredz iecelt Saeimai);
- 2) ieteikumā par finanšu līdzekļu piešķiršanu vai nepiešķiršanu no valsts budžeta;
- 3) tikai prettiesisku lēmumu vai rīcības apturēšanā.

Tomēr ne koncepcijā, ne arī vēlāk izstrādātajā Ministriju iekārtas likumā nebija noteikti kritēriji, pēc kuriem noteikt iestādes statusu (pakļautības vai pārraudzības iestāde). Vēlāk tika uzskatīts¹²⁵, ka šādu kritēriju neesība ir koncepcijas un likuma trūkums. Tika piedāvāts pakļautības iestāžu statusu noteikt iestādēm, kuras veido nozares politiku, sadala un kontrolē finanšu resursus, rada priekšnoteikumus normatīvu aktu izpildei (izsniedz atļaujas un licences). Pārraudzības iestādes turpretim nodarbošoties ar normatīvo aktu ievērošanas kontroli.¹²⁶ Šis ieceres normatīvi netika nostiprinātas.

Tomēr koncepcijā noteiktā institucionālā sistēma palika neskaidra. Papildus jau minētajām institucionālajām vienībām bija paredzēts, ka „ministrijas pārziņā var būt arī citas iestādes un organizācijas, kas nav valsts pārvaldes iestādes. Tās darbojas attiecīgās ministrijas vadībā un pilnībā vai daļēji tiek finansētas no valsts budžeta.”

Vēl joprojām koncepcijā tika ietverta nostādne, ka ministrijas un to iestādes ir juridiskas personas. Turklāt tika norādīts, ka koncepcijā minētās sadarbības organizācijas ir publisko vai privāto tiesību juridiskās personas. Koncepcijā nebija pamatota juridiskas personas statusa nepieciešamība. 1998. gadā arī juridiskajā literatūrā tika izteikta kritika par juridisko personu statusa piešķiršanas praksi, norādot, ka netika nošķirtas publisko tiesību juridiskās personas no privāto tiesību juridiskajām personām un ignorēti šo juridisko personu nošķiršanas kritēriji (dibināšanas pamats, kompetence u. c.).¹²⁷

Koncepcijā ietvertais institucionālās sistēmas modelis tika iekļauts 1997. gadā pieņemtajā Ministriju iekārtas likumā.¹²⁸ Likumā gan nebija pārņemta ideja par to subjektu ietveršanu institucionālajā sistēmā, kuriem deleģēti pārvaldes uzdevumi. Kopumā laika posmā no 1993. gada līdz 1997. gadam no padomju iekārtas pārmantotā valsts pārvaldes struktūra tika gandrīz pilnībā likvidēta. Jaunās valsts pārvaldes struktūras tika veidotas, ņemot vērā demokrātiskas, likumam pakļautas,

efektīvas un racionālas pārvaldes modeli.¹²⁹ Detalizēts pārvaldes reformu ietekmējošo aktu saraksts un šī procesa apraksts par laiku no 1993. līdz 1998. gadam norādīts arī rakstā „Pa valsts pārvaldes reformas kāpnēm”.¹³⁰

Tomēr jaunās tūkstošgades sākumā tika konstatēts, ka valsts pārvaldes institucionālās sistēmas regulējums ir nepietiekams. 2000. gadā problēmas risināšanai Saeimā tika iesniegti divi likumprojekti – Valsts pārvaldes iekārtas likuma projektu iesniedza Ministru kabinets, bet pēc tam Saeimas komisija izstrādāja un iesniedza izskatīšanai Publisko institūciju likuma projektu.¹³¹ Publisko institūciju likuma projektā lietotā terminoloģija un juridiskās konstrukcijas bija smagnējas un neveiklas (pastāvēja publiskas personu apvienības (valsts, pašvaldības un pašpārvaldes), publiskas iestādes un publiski nodibinājumi, kas tika uzskatīti par personu apvienību atvasinājumiem, iestādes – orgāni, autonomas iestādes utt.). Likumprojektā atspoguļojās konceptuālas pieejas trūkums valsts pārvaldes institucionālās sistēmas veidošanā un neizpratne par Satversmes 58. pantā noteiktā valsts pārvaldes vienotības principa saturu. Likumprojekts bija mēģinājums aprakstīt esošo dažādos normatīvajos aktos ietvertu pretrunīgo valsts pārvaldes institucionālo sistēmu. Līdzīgi arī Valsts pārvaldes iekārtas likuma projekts pārsvarā centās juridiski konstatēt jau pastāvošo institucionālo dažādību.

Būtisks pavērsiens Valsts pārvaldes iekārtas likuma projekta izstrādē notika tā izskatīšanas procesā Saeimā; otrajā lasījumā likumprojektā iekļautās konceptuālās nostādes izklāstītas vēlāk publicētajā Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcijā.¹³²

Valsts pārvaldes iekārtas likumā tika ietverta skaidra publisko tiesību juridisko personu koncepcija – Latvijas Republika kā sākotnējā publisko tiesību juridiskā persona un atvasinātas publisko tiesību juridiskās personas. Valsts pārvaldes iestādes (ministrijas u. c.) turpmāk ir tikai institucionālas vienības šo juridisko personu ietvaros. Atvasinātas publisko tiesību juridiskās personas ir juridiski (bet ne hierarhiski) no Latvijas Republikas atdalītas publisko tiesību juridiskās personas – tās tiek izveidotas ar likumu vai uz likuma pamata, tām ir sava autonoma kompetence un savs budžets. Šobrīd atvasinātu publisko tiesību juridisko personu tipiski piemēri ir pašvaldības un valsts dibinātās augstskolas¹³³, taču šādas publisko tiesību juridiskās personas paredzētas arī citos likumos (piemēram, šāds statuss ir Rīgas un Ventspils ostas pārvaldēm).¹³⁴ Publisko tiesību juridiskā persona ir tiesību subjekts, bet tās iestāde nav (iestādei nav patstāvīgas tiesībspējas). Publisko tiesību juridiskās personas orgāns un iestādes darbojas attiecīgās juridiskās personas (nevis savā) vārdā, tādēļ:

- 1) tiesvedības procesā kā puse ir nevis attiecīgā iestāde, bet gan publisko tiesību juridiskā persona;
- 2) par iestādes paveikto atbild publisko tiesību juridiskā persona ar sava budžeta līdzekļiem¹³⁵ (izņēmums ir publiskās aģentūras, kuras ir valsts pārvaldes iestādes, bet kurām ir savs budžets).

Valsts pārvaldes iekārtas likums izsmeloši nosaka publiskas personas tiesībspēju gan privāttiesiskās, gan publiski tiesiskās attiecībās.¹³⁶

Jau kopš Satversmes darbības atjaunošanas aktuāls bija jautājums par Satversmes 58. panta („Ministru kabinetam ir padotas valsts pārvaldes iestādes”) tvērumu un tā savietojamību ar vairākos normatīvajos aktos paredzētajām autonomajām iestādēm. Šo problēmu analizēja un risinājumu sniedza Satversmes tiesa, 2006. gada spriedumā atzīstot, ka Satversmes 1. pants pieļauj „atsevišķos gadījumos, kad citādi nav iespējams nodrošināt pienācīgu pārvaldību, veidot patstāvīgās valsts iestādes. [...] Taču Satversmes 1. pants noteic arī stingras robežas. Nav pieļaujama tādu patstāvīgu

valsts iestāžu veidošana, kurām piešķirtās funkcijas ir iespējams tikpat efektīvi īstenot arī Ministru kabineta padotībā esošai iestādei. Šī konstitucionālā norma noteic arī tās jomas, kurās nedrīkst tikt veidotas patstāvīgas valsts iestādes. Demokrātiskā republikā principiāli svarīga ir parlamentāra kontrole, kas tiek īstenota ar atbildīgas valdības starpniecību, pār bruņotajiem spēkiem un valsts drošības iestādēm.¹³⁷ To ņemot vērā, 2008. gadā pieņemtā Ministru kabineta iekārtas likuma¹³⁸ 2. panta otrā daļa nosaka, ka Saeima ar likumu var nodot izpildvaras īstenošanu atsevišķās jomās arī citām institūcijām, kuras nav padotas Ministru kabinetam, bet kuru darbības uzraudzībai likumā ir noteikti efektīvi mehānismi. Izvērstis pētījums par tā saucamajām pastāvīgajām iestādēm ietverts Ministru kabineta 2005. gada Konceptijā „neatkarīgo” jeb pastāvīgo iestāžu statusa regulēšanai.¹³⁹ Šobrīd pastāvīgās iestādes pārsvarā ir publisko tiesību juridiskās personas.¹⁴⁰ Jāuzsver, ka pastāvīgās iestādes nedrīkst jaukt ar konstitucionālajiem orgāniem un citām institūcijām, kas neietilpst Satversmes 58. panta tvērumā, – Saeimu, Valsts kontroli, Augstāko tiesu, Satversmes tiesu, Tiesībsarga biroju, Valsts prezidenta kanceleju, kuras nav valsts pārvaldes institucionālās sistēmas elementi¹⁴¹, jo tām nav pastāvīgas juridiskas personības¹⁴² (šo orgānu darbības valsts pārvaldes jomā (piemēram, neatbildēšana uz iesniegumiem) ir pieskaitāmas Latvijas Republikai).

Valsts pārvaldes institucionālā sistēma kopš Valsts pārvaldes iekārtas likuma spēkā stāšanās ir nostabilizējusies. Administratīvi teritoriālās reformas ietvaros būtiskas izmaiņas notikušas pašvaldību struktūrā,¹⁴³ kā arī valsts dienesta sistēmā.¹⁴⁴ 2008. gadā tika pieņemts un stājās spēkā jauns Ministru kabineta iekārtas likums,¹⁴⁵ kurš cita starpā sašaurina Ministru kabineta tiesības izdot noteikumus, to pieļaujot tikai:

- 1) ja likumā ietverts tiešs pilnvarojums;
- 2) apstiprinot starptautiskos līgumus (ievērojot likumā „Par Latvijas Republikas starptautiskajiem līgumiem”¹⁴⁶ noteikto);
- 3) ja tas nepieciešams Eiropas Savienības tiesību aktu piemērošanai un attiecīgais jautājums ar likumu nav noregulēts (sk. likuma „Par Latvijas Republikas starptautiskajiem līgumiem” 31. panta pirmo daļu).

Turpmāk svarīgi normatīvajos aktos lietot Valsts pārvaldes iekārtas likumam (kā valsts pārvaldes institucionālās sistēmas „jumta likumam”) atbilstošus terminus. Šobrīd izņēmumi sastopami:

- 1) dažos pirms Valsts pārvaldes iekārtas likuma pieņemtajos normatīvajos aktos (piemēram, Satversme, Civillikums);
- 2) normatīvajos aktos, kuros Valsts pārvaldes iekārtas likumā lietotie termini tiek lietoti citā nozīmē (piemēram, termins „iestāde” Administratīvā procesa likumā);
- 3) normatīvajos aktos, kuros vairāki Valsts pārvaldes iekārtas likumā minētie subjekti apzīmēti ar citu (kopīgu) terminu (piemēram, termins „institūcija” Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā, termins „budžeta iestāde” Likumā par budžetu un finanšu vadību).

Šādi izņēmumi (no juridiskās tehnikas viedokļa) ir attaisnojami tikai tad, ja Valsts pārvaldes iekārtas likumā lietoto terminu lietošana vai to lietošana attiecīgā nozīmē ir apgrūtināša vai ja ir citi būtiski apsvērumi.

5. Administratīvā procesa tiesību attīstība

LPSR nebija likuma, kas regulētu procesu, kādā valsts pārvalde pieņem privātpersonām saistošus individuālus tiesību aktus. Šāda likuma neesība bija viens no galvenajiem tiesiskuma deficīta iemesliem pirmajos gados pēc neatkarības atjaunošanas. Jau 1992. gadā tika izteikts aicinājums izstrādāt vienu likumu, kas regulētu administratīvo procesu. Šīs idejas iniciators bija Egils Levits, kurš uzsvēra nepieciešamību nošķirt administratīvo procesu un administratīvo pārkāpumu regulējumu (pēdējais attiecoties uz krimināltiesībām). Administratīvā procesa likuma idejas formulējums bija šāds – tiesiskā valstī stingri un precīzi jānosaka, kādā veidā funkcionē valsts aparāts un arī katra tā sastāvdaļa, t.i., katrs ierēdnis. Centrālais jautājums – kas pieņem lēmumus (kas tos nedrīkst pieņemt).¹⁴⁷

1995. gadā Ministru kabinets pieņēma Administratīvo aktu procesa noteikumus¹⁴⁸, kuros ietvertais regulējums bija par pamatu turpmākajam darbam pie Administratīvā procesa likuma projekta vispārīgās daļas un daļas par administratīvo procesu iestādē. Darbs pie Administratīvā procesa likuma projekta izstrādes tika sākts jau 1996. gadā. Sākotnējā likuma koncepcija paredzēja ļoti plašu administratīvā procesa jēdziena saturu (iekļaujot tajā arī valsts pārvaldes iekšējās procedūras un administratīvo pārkāpumu lietvedību).¹⁴⁹ Vēlāk tika izstrādāta jauna koncepcija. Likuma izstrādes pamatojums un izstrādes norise atspoguļota vairākās publikācijās.¹⁵⁰

Kopš Administratīvā procesa likuma stāšanās spēkā 2004. gada 1. februārī Latvijā tika izveidotas administratīvās tiesas: administratīvā rajona tiesa, administratīvā apgabaltiesa un Administratīvo lietu departaments kā viens no Augstākās tiesas Senāta departamentiem. Administratīvo tiesu izveidošanas mērķis ir nodrošināt efektīvu tiesu kontroli pār izpildvaras darbībām, un šī mērķa sasniegšanas galvenais līdzeklis ir tiesnešu specializācija. Tiesnešu atlases procedūrā tiek pārbaudītas tiesneša amata kandidāta zināšanas attiecīgajā amata vietā, respektīvi, tiesnesis, kurš pretendē uz administratīvā tiesneša amatu, demonstrē zināšanas tieši administratīvā procesa tiesībās.¹⁵¹

Administratīvā procesa likuma 104. panta trešā daļa administratīvajām tiesām piešķir tiesības nepieņemot Ministru kabineta noteikumus un pašvaldību saistošos noteikumus, ja tiesa atzīst, ka tie neatbilst augstāka juridiskā spēka tiesību normām. Šī administratīvo tiesu kompetence, kas nepiemīt vispārējās jurisdikcijas tiesām, ir pamatota ar Administratīvā procesa likuma mērķi – nodrošināt tiesas kontroli pār izpildvaras darbībām. Tā kā Ministru kabineta noteikumi un pašvaldību saistošie noteikumi ir valsts pārvaldes (nevis likumdošanas) darbības formas, tad administratīvā tiesa var kontrolēt šos pārvaldes normatīvos aktus, ja tie piemērojami konkrētā lietā.

Izsmelošs pārskats par administratīvo tiesu izveidošanas motīviem, izveidošanas procesu, tiesu noslogotības problēmām un to procesuālajiem risinājumiem, būtiskākajiem nolēmumiem un judikatūras maiņu laika posmā no 2004. līdz 2009. gada sākumam sniegts 2009. gadā notikušajā konferencē „Administratīvo tiesu pirmie pieci gadi”.¹⁵² Jāuzsver, ka tieši administratīvo tiesu prakse ir bijusi nozīmīgs administratīvo tiesību normu izpratnes veicinātājs un attīstītājs. Tāpat jānorāda, ka administratīvā procesa tiesību attīstība nav nošķirama no Satversmes tiesas prakses, it īpaši, tulkojot un piemērojot no Satversmes izrietošos vispārējos tiesību principus. Piemēram, svarīgs ir Satversmes tiesas konstatējums, ka iestādei, izdodot administratīvo aktu, samērīguma princips ir jāievēro arī tad, ja tiesību norma iestādei neparedz rīcības brīvību (izdodams t. s. obligātais administratīvais akts).¹⁵³ Šis Satversmes tiesas lēmums tagad nosaka administratīvās tiesas tiesības koriģēt likumdevēja kļūdu un

novērst likumā paredzēta obligāta administratīva akta izdošanu netipiskos gadījumos, ja tas noved pie samērīguma principa pārkāpuma.¹⁵⁴

Neilgi pēc Administratīvā procesa likuma stāšanās spēkā tika pieņemts Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likums,¹⁵⁵ kurš konkretizē Satversmes 92. pantā paredzētās tiesības uz taisnīgu atlīdzinājumu par kaitējumu, kas nodarīts administratīvā procesa ietvaros.

Būtiska administratīvā procesa tiesību makrolīmeņa problēma ir Administratīvā procesa likuma nozīme administratīvo pārkāpumu lietvedībā, kas jau sākotnēji identificēta Administratīvā procesa likuma izstrādes darba grupas ziņojumā, norādot, ka Administratīvā procesa likumam nevajadzētu regulēt administratīvo pārkāpumu lietvedību, jo administratīvo pārkāpumu lietvedība ir soda piemērošanas process.¹⁵⁶ Attiecīga ideja tika nostiprināta arī Administratīvā procesa likuma spēkā stāšanās likuma¹⁵⁷ 2. panta otrajā daļā, kurā sākotnēji bija paredzēts, ka līdz ar Administratīvā procesa likuma spēkā stāšanos administratīvo pārkāpumu lietvedību regulēs īpašs likums. Līdz šim brīdim atsevišķs administratīvo pārkāpumu lietvedību regulējošs likums nav pieņemts, tādēļ tiesu praksē dažbrīd tika uzskatīts, ka Administratīvā procesa likums administratīvo pārkāpumu lietvedībā vispār nav piemērojams. Šādu viedokli 2009. gada novembrī noraidīja Augstākās tiesas Senāts,¹⁵⁸ uzsverot, ka vēl joprojām Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā neregulētajos jautājumos (pagaidu aizsardzības līdzekļi, atlīdzinājums u. c.) piemērojams Administratīvā procesa likums. Tomēr šāda divu procesuālo likumu vienlaicīga piemērošana ir sarežģīta; šo problēmu var risināt tikai izsmeltošs administratīvo pārkāpumu lietvedības regulējums, ko Tieslietu ministrija apņēmusies izstrādāt.¹⁵⁹ Kopš 2012. gada 1. jūlija visas administratīvo pārkāpumu lietas izskata vispārējās jurisdikcijas tiesas (iepriekš lielāko daļu skatīja administratīvās tiesas). Savukārt šī raksta tapšanas laikā Saeimā tiek skatīti grozījumi Administratīvā procesa likumā, kuros otrajā lasījumā atbalstīta iecere noteikt, ka administratīvais akts turpmāk nebūs administratīvo pārkāpumu lietvedībā pieņemts lēmums.¹⁶⁰ Tas nozīmē pilnīgu atteikšanos no Administratīvā procesa likuma normu piemērošanas administratīvo pārkāpumu lietvedībā, kas bija likumdevēja iecere jau 2001. gadā. Tomēr doktrināri administratīvo pārkāpumu tiesības joprojām ir aplūkojamas kā administratīvo tiesību sastāvdaļa, jo administratīvā sodīšana ir viens no valsts pārvaldes uzdevumiem. Kaut arī saturiski administratīvo pārkāpumu tiesības līdzinās krimināltiesībām, fakts, ka šo uzdevumu veic valsts pārvaldes iestāde, ir būtisks (līdzīgi kā administratīvajās tiesībās tiek pētīta ierēdņu disciplinārā atbildība, kaut arī saturiski tā līdzinās darbinieku disciplinārajai atbildībai).

6. Pamattiesības

21. gadsimta otrajā desmitgadē doma, ka cilvēktiesības funkcionē tieši un nepastarpināti,¹⁶¹ neatkarīgi no tā, cik konkrēti cilvēktiesību normas ir izvērstas normatīvos aktos, nešķiet oriģināla, bet ir pašsaprotama. Skaidrs, ka jebkāds paplašināts brīvību un tiesību uzskaitījums jebkurā gadījumā nebūs izsmeltošs, to var izvērst¹⁶² vai atvasināt jaunas tiesības. Respektīvi, cilvēka tiesības piemīt no dzimšanas tāpēc, ka cilvēks ir cilvēks, un neviena valsts vara tās nevar ne piešķirt, ne atņemt. Cilvēktiesību aizsardzība kā viena no tiesiskas valsts svarīgākajām garantijām nosaka valsts pienākumu nodrošināt efektīvu aizsardzību ikvienam, kura tiesības ir pārkāptas.¹⁶³ Turklāt konstitūcijā iekļautās tiesības un brīvības neaizsargā tikai individu, jo, aizsargājot individuālās intereses, tās kalpo arī kopējam labumam.¹⁶⁴

Demokrātiska valsts ir tik stabila, cik pilsoņi ir apmierināti ar taisnīgu attieksmi pret to. 2009. gada 13. janvāra nemieri Vecrīgā, kas dēvēti arī par Bruģa revolūciju, bija stihisks iedzīvotāju protests pret valsts attieksmi, kas izpaudās masu nekārtībās un iedzīvotāju sadursmēs ar policiju. Protams, šis sašutums lielā tādā pašā nav saistāms ar pamattiesībām klasiskā izpratnē, jo iedzīvotāju sociālās nodrošinātības un pārtības līmenis bieži vien ir ārpus klasisko pamattiesību definīcijām. Lai vai kā, ir skaidrs, ka iedzīvotāju protests bija skaidrs mājiens Latvijas valsts varai, ka nepietiek formāli rūpēties par tautu, bet nepieciešams mainīt savu attieksmi pašos pamatos.

6.1. Pamattiesību attīstība no 1990. līdz 1998. gadam

Cilvēktiesību ievērošana atkarīga no tiesiskās realitātes, jo cilvēktiesību normu teksti – kā nacionālie (piemēram, Satversmē noteiktās pamattiesības), tā starptautiskie (konvencijas, līgumi un deklarācijas) – ir vien orientējoši kritēriji, uz kuriem balstās cilvēktiesību realitātes jautājums.¹⁶⁵ Šāda izpratne šobrīd ir, taču atjaunotās Latvijas Republikas pilsoņiem deviņdesmito gadu sākumā priekšstati par cilvēktiesībām bija pretēji demokrātiskā un tiesiskā valstī valdošajiem.¹⁶⁶ Plaši bija izplatīta skeptiska attieksme pret cilvēktiesību jēdzienu¹⁶⁷ un pārliecība, ka valstij ir absolūtas tiesības kontrolēt cilvēku. To labi ilustrē stīvēšanās ap Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksu, kuru 1996. gadā pēc Valsts prezidenta iniciatīvas Tieslietu ministrija vēlējās papildināt ar normu, kas paredzētu sodu par darbošanos reliģiskajās organizācijās, kuras nav reģistrētas. Minētās likumjaunrades pamatā bija vēlme ierobežot neregistrētās Jehovas liecinieku kustības darbību. Lai novērstu cilvēktiesību ierobežojošās normas iekļaušanu kodeksā, uz Saeimas komisiju bija spiests ierasties ASV vēstnieks Latvijā un Ārlietu ministrijas pārstāvji, kuri uzskatīja, ka izstrādātie grozījumi ir pretrunā ar starptautisko tiesību normām.¹⁶⁸ *Sovjetiskai* jeb padomju tiesiskai izpratnei, kas Latvijā vēl valdīja pagājušā gadsimta deviņdesmitajos gados, bija raksturīgi, ka cilvēktiesību normas nepieciešams „iedarbināt” ar citiem normatīviem aktiem (likumu, instrukcijām utt.), jo tās esot pārāk abstraktas.¹⁶⁹ Atcerēsimies PSRS un Latvijas kā šīs savienības subjekta konstitūcijas. Konstitūcijas ietvēra plašu brīvību un tiesību klāstu (tiesības uz bezmaksas veselības aizsardzību, tiesības izraudzīties profesiju, tiesības uz dzīvokli, bezmaksas izglītību, apziņas brīvību, tiesības izmantot kultūras sasniegumus, personas neaizskaramības tiesības, tiesības uz privāto dzīvi utt.).¹⁷⁰ Tās bieži vien netika īstenotas dzīvē, un vairākas no tām jau sākotnēji tika iecerētas kā vien skaļi deklaratīvi paziņojumi, kuru nolūks ir kalpot sociālisma slavināšanas propagandai. Dzīvē šīs tiesības tālāk par lozungiem netika. Turklāt kā gan praksē var darboties normas, ja tās nepiepilda ar saturu?¹⁷¹ PSRS nepastāvēja konstitucionālās kontroles institūts, un tiesību piemērotājiem interpretācijā būtisks bija ideoloģiskais uzstādījums, ko sniedz komunistiskā partija. Tātad praksē neskaitāmās konstitucionāla ranga tiesības un brīvības nekad netika ievērotas un tika regulāri pārkāptas (vārda brīvība, preses brīvība, reliģijas brīvība utt.). Atmosfēra aktīvistu pagājušā gadsimta deviņdesmito gadu sākumā gribēja reālas, nevis deklaratīvas tiesības. Atsakoties no padomju idejām, Neatkarības deklarācijas autori dokumenta 8. punktā ierakstīja valsts apņemšanos ievērot sociālās, ekonomiskās, kultūras tiesības un politiskās brīvības. Turpat arī ir iekļauts nosacījums par iepriekšminēto tiesību un brīvību apjomu, kas jāievēro. Tām „jāatbilst vispārārstītam starptautiskām cilvēktiesību normām”. Lai nodrošinātu demokrātiskas sistēmas funkcionēšanu, lielā steigā, ko prasīja šis laiks, pārejas laika parlaments¹⁷² izstrādāja virkni likumu, kuriem vajadzēja pamattiesības īstenot dzīvē. Sākotnējie likumi gan bija nepilnīgi, jo nedz likumdevējs, nedz izpildvara nespēja sagatavot

dzīvei piemērotus detalizētus normatīvos aktus. Sākotnēji pieņemtie likumi vēlāk tika nopietni papildināti (likums „Par tiesu varu”¹⁷³) vai aizvietoti ar jauniem. Steigā pieņemto un mūsdienu standartiem neatbilstošo 1990. gada 11. septembra likumu „Par reliģiskajām organizācijām”¹⁷⁴ vēlāk nomainīja 1995. gada 7. septembra Reliģisko organizāciju likums¹⁷⁵. Atsevišķi jāmin 1937. gada Civillikums, kuru pamatā atjaunoja sākotnējā redakcijā, izņēmums ir Ģimenes tiesību sadaļa, kas tika nopietni labota, lai ievērotu dzimumu līdztiesības pamatprincipus. Daži likumi vēl joprojām tiek grozīti, lai tie atbilstu mūsdienu apstākļiem. Piemēram, 1990. gada likums „Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem”¹⁷⁶, kuram būtu skaidri jānosaka plašsaziņas līdzekļu veidošanās, bija visai vispārīgs un drīzāk deklaratīvs nekā normatīvs. Likums tika grozīts tikai pēc 21 gada, lai tiesību piemērotāji – valsts notāri – varētu masu informācijas līdzekļu reģistrā izdarīt ierakstus, atlikt izdarīt ierakstus, veikt iepriekšreģistrētas informācijas izmaiņas, balstoties uz likuma normām, nevis uz izjūtām un analogiju. Jāteic, ka likums „Par arodbiedrībām”¹⁷⁷ nav grozīts vēl joprojām un palicis ļoti nepilnīgs, kas kaitē arī arodbiedrību kustībai. Kā redzams, jaunā demokrātiskā valsts pēc Neatkarības deklarācijas pieņemšanas strauji spēra pirmos soļus cilvēktiesību nodrošināšanā. 1990.–1993. gadā notika sociālistiskajām tiesībām neraksturīga pilsonisko brīvību (cilvēktiesību kataloga) nostiprināšana.¹⁷⁸ Līdz 5. Saeimas sasaukšanai tiek pieņemta virkne likumu, kuri garantē vārda brīvību, reliģijas brīvību, pulcēšanās brīvību (likums „Par sabiedriskajām organizācijām un to apvienībām”¹⁷⁹), taisnīgu tiesu un tiesības uz advokāta aizstāvību tiesā („Latvijas Republikas Advokatūras likums”¹⁸⁰), kā arī citas tiesības un brīvības (piemēram, likums „Par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju”¹⁸¹). Minētajos normatīvajos aktos virknei PSRS režīma laikā nefunkcionējošu pamattiesību tika atrunāti darbības principi. Īpaši šajā liberalizējošo un demokratizējošo likumu rindā jāizdala konstitucionālais likums „Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi”¹⁸², kurā tika uzskaitītas pamattiesības, piemēram, 3. pantā (cilvēka tiesības uz īpašumu), 18. pantā (tiesības uz taisnīgu tiesu), 21. pantā (mantošanas tiesības), 33. pantā (autortiesību aizsardzība) 22. pantā (tiesības veikt uzņēmējdarbību), 36. pantā (ģimenes un laulības tiesības) utt. Jāpiebilst, ka, izstrādājot šo likumu, likumdevējs balstījās uz starptautisko cilvēktiesību dokumentiem un vēlējās likumam noteikt sevišķu statusu, konstitucionālu rangu. Tomēr likums, kura nosaukumam tiek piešķirts vārds „konstitucionāls”, par tādu formāli juridiski nevarēja tikt atzīts. Likums neatbilda Latvijas Republikas Satversmē noteiktajam (Satversme neparedz konstitucionālus likumus) un nebija pieņemts atbilstoši LPSR Konstitūcijai (nepietika balsu). To apzinājās paši Augstākās padomes deputāti, kas, likumu apspriežot trešajā lasījumā, diskutēja par likuma konstitucionalitāti.¹⁸³ Eksperti ir norādījuši, ka apšaubāmā statusa dēļ likums savu uzdevumu pildīja vāji.¹⁸⁴

Mainoties Latvijā politiskajam režīmam un atjaunojot cilvēku konstitucionālās tiesības uz īpašumu, mainījās arī ekonomika. Sociālistisko saimniekošanu nomainīja brīvais tirgus. Tas nozīmēja valsts monopola radikālu samazināšanu, denacionalizāciju un privātpašuma rehabilitāciju. Sākotnēji privātpašuma atjaunošana bija viens no svarīgākajiem uzdevumiem.¹⁸⁵ No valststiesību skatījuma šo īpašuma tiesību nodrošināšanas sākums meklējams Neatkarības deklarācijas 8.punktā, vēlāk konstitucionālajā likumā „Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi”¹⁸⁶. Vienā raktā nav iespējams minēt visus pasākumus, kurus valsts īstenoja, lai iedzīvinātu tiesības uz īpašumu dzīvē. Svarīgi bija arī valsts amatpersonām mainīt uzskatu sistēmu. Var mainīt konstitūciju, politisko sistēmu u. tml., taču, ja pašos pamatos nemainās domāšana, nekas jauns nenotiek. Spilgts piemērs ir gadījums ar toreizējo Ministru

prezidentu I. Godmani, kas vēlējās ar administratīvām metodēm palielināt to uzņēmumu skaitu, kas nodarbotos ar maizes ražošanu un tirdzniecību¹⁸⁷, jo valdība uztraucās par maizes trūkumu un vēlējās ko darīt lietas labā. 1990. gadā tika pieņemts Uzņēmumu reģistra likums¹⁸⁸ un sākās pirmo uzņēmumu reģistrācija. 1992. gadā valdība vēlējās, lai Uzņēmumu reģistrs palielinātu tieši to uzņēmumu skaitu, kuriem ir saistība ar maizes ražošanu un apriti. Uzņēmumu reģistrs varēja nodrošināt reģistrāciju kā pakalpojumu, taču tā spēkos nebija palielināt reģistrēto subjektu skaitu. Pamazām valsts vara sāka izprast civiltiesību jeb privāttiesību principu, ko tiesību zinātnē dēvē par privātautonomiju. Civiltiesību jomā subjekts patstāvīgi lemj par savu tiesību izmantošanu¹⁸⁹, kamēr publiskajās tiesībās amatpersonas darbojas saskaņā ar tiesību normām, no kurām tās smeļas savu kompetenci. Līdzīgus piemērus var minēt arī par citu brīvību ieviešanu praksē.

1998. gadā Satversme tiek papildināta ar VIII nodaļu, kurā ietvertas cilvēka pamattiesības. Gadu pirms šī notikuma – 1997. gadā 27. jūnijā – Latvijā spēkā stājās 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija un vairāki tās protokoli¹⁹⁰. Šī konvencija tiek uzskatīta par visefektīvāko tiesību aizsardzības līdzekli pasaulē.¹⁹¹ Līdz ar konvenciju Latvijai saistoši kļuva Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi un judikatūra, kas liek interpretēt savu tiesību sistēmu atbilstoši šai judikatūrai un aizpildīt likumu „robustus”.

Pagājušā gadsimta deviņdesmito gadu beigās Latvija nosprauda sev stratēģisku mērķi – iekļauties Eiropas Savienībā. Arī tas ietekmēja tiesību sistēmu, jo par vienu no galvenajiem valdības uzdevumiem tika izvirzīta Latvijas tiesību aktu tuvināšana Eiropas standartiem.¹⁹² Lai realizētu šo mērķi, Latvija vispirms bija spiesta nodrošināt to institūciju stabilu darbību, kurām valstī bija jāgarantē demokrātijas, likuma varas un cilvēktiesību ievērošana.¹⁹³

6.2. Pamattiesības un Satversme

Nav šaubu, ka vieni no nozīmīgākajiem Satversmes grozījumiem kopš tās pieņemšanas joprojām ir Satversmes 1998. gada 15. oktobra grozījumi,¹⁹⁴ kuri papildina Satversmi ar jaunu VIII nodaļu, kas nosaka personu pamattiesību konstitucionālo rangu Latvijā. Šīs nodaļas pieņemšana ir īpaši būtisks notikums no konstitucionālo tiesību viedokļa, jo personu pamattiesību regulējums no šī brīža tiek ietverts hierarhijas ziņā augstākstāvošajā normatīvajā aktā – valsts konstitūcijā. Protams, Latvijas konstitucionālo tiesību praktiķi paši apzinājās, ka pamattiesību kataloga neesība valsts pamatlikumā ir nopietns trūkums,¹⁹⁵ taču sava loma nenoliedzami bija arī starptautisko ekspertu aizrādījumiem par to, ka cilvēktiesībām Latvijā nav noteikts konstitucionāls rangs un pamattiesību katalogs būtu jāiekļauj Satversmē.¹⁹⁶ Svarīgs bija arī tas apstāklis, ka pārējās Baltijas valstīs – Igaunijā un Lietuvā – pieņemtas jaunas konstitūcijas, kurās iekļautas modernas pamattiesību sadaļas. Latvijas tiesību eksperti vēlējās Satversmes papildināšanu ar VIII nodaļu, cerot, ka tas samazinās spriedzi starp iedzīvotājiem un valsts aparātu, tādā veidā stabilizējot demokrātisko Latvijas valsti.¹⁹⁷

Lai arī Satversmes pirmajās septiņās nodaļās ir noteikti konstitūcijas pamatprincipi, pamatā mūsu konstitūciju veido normas, kas noteic valsts varu īstenojošos valsts varas orgānus, to kompetences un savstarpējās attiecības.¹⁹⁸ Pamattiesību kataloga sākotnējā konstitūcijas tekstā nebija. Protams, pamattiesības demokrātiskā valstī darbotos pat tad, ja nebūtu rakstiskas konstitūcijas. Ja Satversme nebūtu papildināta ar VIII nodaļu, tiesību piemērotājiem tik un tā būtu jāņem vērā Latvijā ratificētie starptautiskie cilvēktiesību dokumenti, kā arī Eiropas Savienības tiesas

un Eiropas Cilvēktiesību tiesas atziņas. Latvijā cilvēka tiesības darbotos līdzīgi kā Lielbritānijā, kur nav rakstiskas konstitūcijas. Saskaņā ar 1994. gadā pieņemto likumu „Par Latvijas Republikas starptautiskajiem līgumiem” (13. pants) ratificēto starptautisko līgumu normas ir spēkā pat tad, ja Latvijas likumos ir citāds regulējums. Respektīvi, tiesību normu kolīziju gadījumā ir piemērojama starptautiskā līguma norma. Protams, rezultāts būtu tāds pats, tikai jāņem vērā, ka pamattiesības ir viena no tām tiesību jomām, kur prakse lielā mērā ir saistīta ar tiesu darbību, jo tiesu spriedumos paustie principi un juridiskās atziņas cilvēktiesību jautājumos ļauj sasniegt taisnīgu rezultātu, bet tiesnešiem, spriežot lietas, nevajadzētu vienmēr konkrētos nolēmumus pamatot ar starptautiskajām konvencijām vai citu tiesu atziņām. Tiesu atziņām, kā tas ir atzīts juridiskajā literatūrā, ir vadlīniju raksturs, kam jākalpo konstitūcijās un likumos nostiprināto tiesību satura noskaidrošanai.¹⁹⁹ Šādiem gadījumiem drīzāk vajadzētu būt izņēmumiem, nevis praksei. Turklāt vienmēr pastāvētu iespēja izmantot 1. panta legāldefinīciju [Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika], lai, balstoties uz pamattiesību atvērtības klauzulu, attiecīgās tiesības un brīvības „ielasītu”. Satversmes 1. pantā noteiktais demokrātijas jēdziens ir t. s. funkcionālais juridiskais jēdziens, kas attiecas gan uz lēmumu pieņemšanas procesu, gan pamatvērtībām demokrātiskā valstī.²⁰⁰ Satversmes tiesas praksē ir atzīts, ka no 1. panta izriet valsts pienākums ievērot virkni tiesiskas valsts pamatprincipu.²⁰¹ Tomēr jāsaaka, ka Eiropā šāda prakse būtu drīzāk izņēmums, un jāpiekrīt juridiskajā doktrīnā paustajam, ka pamattiesību katalogs nav deklaratīvs, bet tajā ietvertās garantijas ir svarīgākā Latvijas konstitūcijas sastāvdaļa.²⁰² Konstitūcija ir juridiskā spēka ziņā augstākais nacionālais tiesību avots un tiesību akts,²⁰³ tāpēc pamattiesību kataloga nostiprināšana Satversmē ir ne vien likumsakarīga, bet no tiesību sistēmas viedokļa pat nepieciešama. Turklāt šādi tiek pabeigts Satversmes radītāju iesāktais darbs. Kā zināms, 1922. gadā Satversmes sapulcei izskatot Satversmi otrajā lasījumā, netika savākts nepieciešamais balsu skaits²⁰⁴ Satversmes otrai daļai „Pamatnoteikumi par pilsoņu tiesībām un pienākumiem”. Tagad vairs nevar pārmet, ka Satversme ir *Rumpfkonstitution*²⁰⁵ jeb latviski „rumpis bez galvas”.²⁰⁶

Ar VIII nodaļas spēkā stāšanās spēku zaudē konstitucionālais likums «Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi», kas pieņemts 1991. gada 12. decembrī un bija spēkā līdz 1998. gada 5. novembrim. Līdz ar konstitucionālā likuma (lai arī likums faktiski bija kvazikonstitucionāls) spēka zaudēšanu konstitucionālā līmenī vairs neparādās neviens tieši norādīts pienākums, kas šai ziņā Latvijas Satversmi atšķir no citām valstīm (piemēram, Polijas, Igaunijas, Lietuvas, Bulgārijas, Vācijas, Krievijas, Indijas, Francijas, Japānas, Armēnijas).²⁰⁷

Jāuzsver, ka ar to pašu likumu, kas Satversmi papildināja ar VIII nodaļu, tika grozīts arī Satversmes 4. un 77. pants. Satversmes 4. pants papildināts ar teikumu, ka valsts valoda ir latviešu valoda, savukārt ar grozījumiem Satversmes 77. pantā noteikts, ka arī Satversmes 4. pants grozāms tautas nobalsošanā. Līdz šim tiesību zinātnē nav bijuši pētījumi par Satversmes 4. pantā ietvertās normas nozīmi, tomēr jāuzsver, ka valsts valodas statusa noteikšana un šīs normas svars ietekmē arī pārējo Satversmes normu saturu.

Valsts valodas statuss pirmās neatkarības posmā ilgu laiku normatīvi nebija regulēts, tomēr vērtīgus apsvērumus par valsts valodas statusu norādījis Senāts kādā lietā par firmas nosaukumu, secinot, ka 1932. gada 18. februāra noteikumi par valsts valodu „nokārto vienīgi valodas jautājumu, nosakot, ka valsts valoda ir latviešu valoda un ka tā obligatoriski lietojama valsts un pašvaldības iestādēs un sarakstē ar

viņām.[...] Noteikumu nolūks bija formāli fiksēt to līdz tam faktiski jau sen atzīto aksiomu, ka valsts valoda ir latviešu valoda.”²⁰⁸

Saeimā valsts valodas statusa regulēšanas vieta Satversmes sistēmā apspriesta Juridiskās komisijas sēdē, kur deputāti vienojušies attiecīgo normu ietvert 4. pantā, nevis VIII nodaļā.²⁰⁹ Šāda lēmuma motīvi komisijas protokolā nav norādīti. Tomēr, ņemot vērā faktu, ka Satversmes 4. pants saistībā ar grozījumiem Satversmes 77. pantā kļuvis par grozāmu tikai tautas nobalsošanā, iespējams izvirzīt hipotēzi, ka Satversmes 4. pantā ietvertas arī tiesības uz valsts valodas – latviešu valodas – lietojumu, kuras konkretizētas Valsts valodas likumā²¹⁰. Līdz šim Satversmes tiesa šādu Satversmes 4. panta tulkojumu nav sniegusi. Praktiska nozīme atzinumam par tiesībām lietot valsts valodu ir arī, izlemjot jautājumu, vai persona var iesniegt konstitucionālo sūdzību par kādas tiesību normu neatbilstību tikai Satversmes 4. pantam. Šai problēmai nepieciešams atsevišķs pētījums, tomēr jāuzsver, ka Satversmes 4. pantam ir nozīme citu Satversmes pantu iztulkošanā. 2002. gadā, grozot Satversmes 18., 21., 101. un 104. pantu²¹¹ un nostiprinot Satversmes 4. pantā ietverto konstitucionālo vērtību, Saeimā tika uzsvēta šo grozījumu ciešā saikne ar Satversmes 4. pantu.²¹² Tāpat var secināt, ka arī Satversmes 90. pantā noteikto tiesību aspekts – zināt normatīvo regulējumu – kopsakarā ar Satversmes 4. pantu nozīmē zināt tiesības valsts valodā.

Atšķirībā no 1922. gada Satversmes otrās daļas projekta Satversmes VIII nodaļai nav izmantots kādas vienas konstitūcijas prototips (jāatceras, ka Satversmes otrās daļas paraugs bija Vācijas 1919. gada konstitūcija, kas iesaukta par Veimāras konstitūciju), bet tā saturiski orientēta uz Konvenciju un ANO dokumentiem. Jāsaka, ka Satversmē ir iekļauts visai plašs tiesību katalogs. Satversmē ir gan pilsoniskās un politiskās tiesības, gan ekonomiskās, sociālās un kultūras tiesības, gan arī „trešās paaudzes tiesības” – tiesības uz labvēlīgu vidi. Kā to ir atzīmējusi Satversmes tiesa,²¹³ ja kādas sociālās tiesības ir iekļautas pamatlikumā, tad valsts no tām nevar atteikties. Šīm tiesībām krīzes apstākļos nācās izturēt nopietnus pārbaudījumus.²¹⁴ Satversmē tiesības uz atbilstošu dzīves līmeni *expressis verbis* nav minētas, taču tās tiek aizsargātas ar citu Satversmē minētu tiesību starpniecību (93., 111., 109. pants u. c.).²¹⁵ Satversmes VIII nodaļa veidota, ievērojot pagājušā gadsimta sākuma latviešu valodas specifiku un juridisko lakonismu. Tas noteikti atstāj zināmu iespaidu uz interpretāciju, lai gan pieņemts, ka cilvēktiesības tiek formulētas visai abstrakti, tādēļ to saturs nosakāms saprātīgas interpretācijas ceļā, par pamatu ņemot indivīda lomu rietumu demokrātijā.²¹⁶ Satversmes Pamattiesību nodaļas izstrādātāji, kas tolaik bija labākie valsts konstitucionālo tiesību speciālisti, paši apzinājās trūkumus,²¹⁷ kas saistās ar vēlmi grozījumos saglabāt Satversmes valodas un juridiskās tehnikas stilu.²¹⁸ Satversmes VIII nodaļas formulējumi lakonisma dēļ atpaliek no Konvencijas sniegtajiem plašajiem un konkrētajiem kritērijiem.²¹⁹ Īpaši tas attiecas uz ierobežojumiem, kas atšķirībā no Konvencijas Latvijas konstitūcijā rodami vien 116. pantā. Protams, jāpiekrīt Satversmes pētniekiem, ka pastāvošā 116. panta konstrukcija nav sastopama nevienā citā valstī,²²⁰ jo šāds risinājums nevar būt visaptverošs. Patiešām, šis pants, kuram ir sarežģīta konstrukcija, maldina ar ilūziju, ka tajā ir uzskaitītas visas tiesības, kuras var ierobežot (piemēram, nav minētas pamattiesības, kuras uzskaitītas Satversmes 109.–114. pantā), tāpat nesaprotami ir izdalīta reliģijas brīvības ierobežošana.²²¹ Nav tieši noteikts, kuras tiesības būtu saistāmas ar valsts drošības interesēm. Nav skaidrības par pamattiesību ierobežošanu krīzes apstākļos utt. Tāpat par trūkumu jāuzskata savulaik no panta svītrotais samērīguma princips, jo tādējādi pants tikai daļēji noteic pamattiesību ierobežošanas tehniku.²²² Protams, Eiropas

Cilvēktiesību tiesas prakse ir zināma izeja no strupceļa, jo, to izmantojot, Satversmes tiesai ir iespējas precīzāk formulēt savus spriedumus. Tāpat Satversmes tiesa ir secinājusi, ka, neskatoties uz atsevišķu Satversmes pantu (piemēram, 91. panta) nepiemēšanu 116. pantā, nevar uzskatīt, ka attiecīgajām tiesībām nevar noteikt ierobežojumus, jo tas nonāktu pretrunā ar citos Satversmes pantos garantētajām citu personu pamattiesībām, kā arī Satversmes vienotības principu, jo Satversme ir vienots veselums un tajā ietvertās normas ir tulkojamas sistēmiski.²²³ Šai ziņā lie-la loma ir Satversmes tiesas praksei, jo gan nosacījumus, kam jābūt ierobežojumu pamatā²²⁴ un kas kalpo par ierobežojuma attaisnojošu pazīmi,²²⁵ gan samērīguma lietošanas kritērijus²²⁶ savos spriedumos ir izstrādājusi pati tiesa.

6.3. Tiesībsarga institūcijas izveide un ietekme uz cilvēktiesību attīstību

Pievienošanās Konvencijai paātrināja Satversmes 8. nodaļas pieņemšanu un lika valstsvīriem domāt par tādu institūciju izveidi, kas kalpotu par filtru Latvijas iedzīvotāju sūdzībām Eiropas Cilvēktiesību tiesā. Pirmkārt, jāatzīmē Satversmes tiesas izveidošana, kura no 2000. gada sāka skatīt iedzīvotāju konstitucionālās sūdzības. Otrkārt, minētajam nolūkam atbilda arī administratīvo tiesu kā specifiska tiesu atzara izveide, kuras pamatmērķis bija vispārējās jurisdikcijas tiesu atslogošana. Treškārt, saskaņā ar 1995. gada Latvijas valdības Nacionālo cilvēktiesību aizsardzības programmu tika pieņemts likums par Valsts cilvēktiesību biroju²²⁷ (VCB), kas kļūst par savdabīgu pārejas modeli uz Tiesībsarga institūtu un galveno iestādi pamattiesību aizsardzības sfērā.²²⁸ Neskatoties uz smagnējo VCB direktora izraudzīšanos un apstiprināšanu, VCB netika uzskatīts par ombudu, jo VCB bija koleģiāla „cilvēktiesību aizsardzības iestāde”, kuras virsuzdevums bija veicināt cilvēktiesību ievērošanu Latvijā. Tādējādi jau sākotnēji Latvijā tika izveidota viena universāla iestāde atšķirībā no valstīm, kur darbojas vairāki ombudi (piemēram, Lielbritānijā).²²⁹ VCB pastāvēja no 1995. līdz 2007. gadam, pēc tam pārtopot Tiesībsarga birojā.²³⁰ No 1997. gada VCB kļuva par Starptautiskās ombudu institūcijas locekli. Veidojot VCB, par pamatu tika ņemti vairāku cilvēktiesību un ombudinstiūciju darbības paraugi, bet visvairāk – Austrālijas.²³¹ Līdzīgi Austrālijas prototipam likums par VCB noteica trīs galvenos iestādes darbības virzienus – individuālu sūdzību pieņemšanu un izskatīšanu, cilvēktiesību situācijas analīzi un pētniecību, kā arī sabiedrības izglītošanu un informēšanu par cilvēktiesībām.²³² Lai gan VCB vajadzēja darboties arī kā mediatoram un, grozot likumus cilvēktiesību aizsardzības jomā, bija jābūt katalizatoram, praksē šī aina nebija tik optimistiska. Turklāt viens no galvenajiem uzdevumiem, kāpēc šī iestāde vispār tika veidota, bija iedzīvotāju sūdzību izskatīšana par cilvēktiesību pārkāpumiem. Salīdzinot VCB un Valsts prezidenta kancelejas saņemto sūdzību skaitu mūsu gadsimta pirmajos trīs gados, var konstatēt, ka lauvas tiesu sūdzību pilsoņi sūtīja tieši valsts pirmajai personai, nevis ombudam. Valsts prezidenta kanceleja 2001. gadā saņēma gandrīz astoņreiz vairāk iedzīvotāju iesniegumu nekā VCB (Valsts prezidents – 8 916, VCB – 969), bet turpmākajos divos gados – piecreiz vairāk (2002. gadā Valsts prezidents – 9 893, VCB – 1 151, 2003. gadā Valsts prezidents – 9 973, VCB – 1 437).²³³ Liela daļa no prezidentam adresētajām iedzīvotāju sūdzībām ir par iespējamiem amatpersonu pārkāpumiem, kā arī nepamatotiem iedzīvotāju tiesību aizskārumiem.²³⁴ Valsts prezidente V. Viķe-Freiberga, vēloties abu sūdzību grupu izskatīšanas slogu novirzīt no Valsts prezidenta institūta, kā arī ņemot vērā Eiropas Savienības ieteikumus par ombuda institūtu,²³⁵ izveidoja darba grupu ombuda institūcijas koncepcijas izstrādei. Darba grupā piedalījās Latvijas Juristu biedrības, Satversmes tiesas, VCB, Bērnu tiesību aizsardzības centra pārstāvji,

kā arī divi Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes profesori.²³⁶ Par vadītāju tika norīkots Kanādas Broka universitātes politoloģijas profesors J. Dreifelds. Iniciatīvu atbalstīja arī ANO un EDSO institūcijas. Darba rezultāts bija Valsts prezidenta likumdošanas iniciatīva. 2004. gada 16. jūnija vēstulē prezidents rosīna Saeimu pieņemt Tiesībsarga likumu, norādot, ka VCB darbība ir jāpaplašina, jāizveido institūcija, kuras nosaukums atbilstu mandāta apjomam. Bija iecerēts, ka Tiesībsarga birojs atslogos tiesas, spējot atrisināt problēmas daudz ātrāk, neliekot iedzīvotājiem tērēt naudu juridiskajām konsultācijām un prasības pieteikumu sastādīšanai, bet vienkārši personīgi interesējoties par lietas apstākļiem un pieprasot amatpersonu paskaidrojumus par kāda lēmuma vilcināšanu, nelabvēlīgu un nekompetentu attieksmi u.tml.²³⁷ Izskanēja arī cerība, ka tiesībsargs būs kā "zibensnovēdējs", kas uzlabos psiholoģisko klimatu sabiedrībā.²³⁸ Sabiedrībā plauka cerība, ka tiesībsargs nostiprinās indivīda pozīciju iepretim valsts varai un gādās, lai valsts vara Latvijā izturētos cienīgi un ar respektu pret ikvienu cilvēku.²³⁹ Pašiem politiķiem gan nebija ilūziju par jauno institūciju, kas nodrošinās cilvēktiesību standartu ievērošanu valstī ar „brīnumnūjiņas” palīdzību, jo tas būtībā ir visas valsts pārvaldes uzdevums.²⁴⁰ Tika pieņemts likums,²⁴¹ kas spēkā stājās ar 2007. gada 1. janvāri. Ar šo brīdi var uzskatīt, ka izveidota Latvijas Republikas Tiesībsarga institūcija. Līdz ar Tiesībsarga biroja izveidi VCB tiesiskais mandāts tiek paplašināts, klāt nākot labas pārvaldības funkcijai. Veikti arī atsevišķi tehniski uzlabojumi, kas pamatā saistīti ar VCB prakses pārdomātu analīzi. Saskaņā ar likumu tiesībsargs ir Saeimā apstiprināta amatpersona, kura savā darbībā ir neatkarīga. Latvijas ombuda darbību nodrošina saskaņā ar Tiesībsarga likuma 18. panta pirmo daļu izveidots birojs, kas ir patstāvīga valsts iestāde, kura nodrošina funkciju izpildi.²⁴² Birojs neietilpst Satversmes 58. pantā noteiktajā Ministru kabinetam padoto valsts pārvaldes iestāžu sistēmā. Atšķirībā no Valsts prezidenta, tiesām un Valsts kontroles Tiesībsarga biroja statuss pagaidām nav nostiprināts Satversmē. Likumdevējs, ievērojot Tiesībsarga biroja neatkarību budžeta jomā, tam nosaka līdzīgas tiesības kā Likuma par budžetu un finanšu vadību 19. panta piektajā daļā minētajām konstitucionālajām institūcijām (piemēram, Valsts kontrolei).²⁴³

Pēc spraiģām politiskām cīņām²⁴⁴ par pirmo tiesībsargu kļuva viens no Neatkarības deklarācijas autoriem, bijušais Satversmes tiesas tiesnesis R. Apšītis. Jāatzīmē, ka viņš viedokli bieži paudis nevis personīgi, bet to ir darījuši Tiesībsarga biroja darbinieki (piemēram, kad kāds Latvijas Pasta darbinieks izvietojis Krievijas karogu vai tā saukto Georga lenti pie darba automašīnas²⁴⁵ u. c.).

Nav šaubu, ka universāla Tiesībsarga biroja izveide balstījās uz ekonomiskiem apsvērumiem, jo jau 2001. gadā Valsts prezidentes izveidotā darba grupa tika aplūkojusi iespēju izveidot arī atsevišķu ombudu, kas būtu atbildīgs tikai par pašvaldību jautājumiem.²⁴⁶ Tāpat Latvijai noteikti būtu nepieciešams bērnu tiesību ombuds, jo, ja agrāk ar šādiem jautājumiem nodarbojās Bērnu tiesību aizsardzības centrs, kura funkcijas zināmā mērā pārņēma Ģimenes un bērnu lietu ministrija, tad šobrīd tādas institūcijas nav. Latvijā darbojas atsevišķas iestādes ar ombuda iezīmēm. Tāds, piemēram, ir Patērētāju tiesību aizsardzības centrs, kurš aizstāv konkrētas sociālas grupas intereses, agrāk darbojās Reliģisko lietu pārvalde, kuras pienākumos ietilpa palīdzēt reliģiskajām organizācijām, piemēram, rosinot priekšlikumus likumos, kas uzlabotu reliģijas brīvību un novērstu diskrimināciju u.tml.

Tomēr jaunajai struktūrai ir arī savi trūkumi: ir maz tādu pārbaužu lietu, kas veiktas pēc personīgās iniciatīvas, nav daudz pieteikumu Satversmes tiesā un visbeidzot – tiesībsargam ir mazāka autoritāte nekā savulaik bija VCB. Šis institūts

joprojām nav nostiprināts valsts pamatlikumā, taču tam nav sakara ar iestādes kapacitāti, un šķiet, ka to nevar norakstīt tikai uz līdzekļu trūkumu. Neraugoties uz to, VCB un šobrīd arī Tiesībsarga institūcija jau ar savu pastāvēšanu un vadītāja kandidatūru izraudzīšanos²⁴⁷ vien ir veicinājušas pamattiesību aizsardzību valstī un piesaistījušas sabiedrības uzmanību arī labas pārvaldības jautājumiem.

Kopš Tiesībsarga likuma pieņemšanas joprojām būtiskākie ir 2008. gada grozījumi,²⁴⁸ kas pagarināja tiesībsarga pilnvaru termiņu no četriem uz pieciem gadiem un pavēra iespēju par tiesībsargu kļūt tiesnešiem un ierēdņiem, jo paredzēja (9. panta otrā daļa), ka, beidzoties tiesneša pilnvarām, tiesnesim vai ierēdnim ir tiesības atgriezties savā iepriekšējā amatā. Tika palielināts to Saeimas deputātu skaits (no vismaz pieciem uz 1/3 daļu), kuriem ir tiesības rosināt tiesībsarga atstādināšanu. Tāpat likuma grozījumi precizēja tiesībsarga pilnvaras attiecībā uz dokumentu pieprasīšanu no indivīdiem un iestādēm, to apjomu un termiņiem, kā arī paredzēja viņa klātbūtni valdības sēdēs padomdevēja statusā.

7. Pilsoņu kopuma tiesību attīstība

Saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmes 2. pantu Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai. Tauta savu suverēno varu īsteno gan tiešās, gan pārstāvniecības demokrātijas veidā. Tiešās demokrātijas mehānismi ir tautas nobalsošanas un vēlēšanu likumdošanas iniciatīvas. Savukārt pārstāvniecības demokrātijas pamatā ir princips, ka tauta rīkojas un pieņem lēmumus ar savu pārstāvju starpniecību. Abas šīs demokrātijas formas pēc Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas ir piedzīvojušas būtisku attīstību.

7.1. Tautas nobalsošana

1991. gada 3. martā – laikā, kad bija pieņemta Latvijas Neatkarības deklarācija, bet Latvijas faktiskā neatkarība un Satversmes darbība vēl pilnībā nebija atjaunota, – notika Vislatvijas tautas aptauja, kurā varēja piedalīties visi Latvijas pastāvīgie iedzīvotāji vecumā no 18 gadiem. Aptaujas dalībniekiem bija jāatbild uz jautājumu – “Vai jūs esat par demokrātisku un valstiski neatkarīgu Latvijas Republiku?”. Aptaujas rezultāti pārlicinoši parādīja iedzīvotāju atbalstu neatkarīgas valsts izveidei, jo no 87,56 % balsstiesīgo, kuri piedalījās šajā aptaujā, 73,68 % iedzīvotāju teica jāvārdu Latvijas neatkarībai.²⁴⁹ Tas arī bija viens no faktoriem, kas tā laika likumdevēju – Augstāko padomi – mudināja veikt nākamās darbības valstiskuma atjaunošanas virzienā. Juridiski tā nebija tautas nobalsošana, bet tomēr šai aptaujai pēc formas piemita visas tautas nobalsošanas pazīmes: balsošana vēlēšanu iecirkņos, rūpīga norises procesa kontrole, nopietni izstrādāta juridiskā bāze.²⁵⁰

7.1.1. Tautas nobalsošanas gadījumi, kas bija noteikti Satversmē tās darbības atjaunošanas brīdī

1993. gada 6. jūlijā, kad pilnā apmērā tika atjaunota 1922. gadā pieņemtās Latvijas Republikas Satversmes darbība, tajā bija noteikti tikai četri gadījumi, kuros rīkojama tautas nobalsošana.

- 1) **Ja Saeima ir grozījusi Satversmes 1., 2., 3. vai 6. pantu, tad šādi pārgrozījumi, lai tie iegūtu likuma spēku, ir nododami tautas nobalsošanai (Satversmes 77. pants).**

1998. gada 15. oktobrī tika pieņemts likums „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”, ar kuriem cita starpā tika papildināts Satversmes 77. pants, nosakot, ka tautas nobalsošana rīkojama arī tad, ja Saeima grozījusi Satversmes 4. pantu un

pašu 77. pantu. Kā to norādījusi Satversmes tiesa savā judikatūrā, tautas nobalsošana Satversmes 77. panta kārtībā būtu jāriko arī tādā gadījumā, ja Saeima grozītu šos Satversmes pantus nevis tekstuāli, bet pēc būtības, – neizdarot tekstuālus pār-grozījumus tieši 77. pantā, bet šādus pārgrozījumus ietverot citos tiesību aktos.²⁵¹ Tie principi, kas ir nostiprināti Satversmes 1., 2., 3., 4. un 6. pantā, veido Satversmes konceptuālo pamatu, proti, regulē pašus būtiskākos jautājumus Latvijas valstī, nosaka valsts iekārtas pamatprincipus, aizsargā Latvijas Republikas neatkarību un demokrātisko iekārtu,²⁵² un šos principus nevar grozīt Saeima bez tautas akcepta.

Latvijas vēsturē līdz šim tādas tautas nobalsošanas nav bijušas. Kontekstā ar šo tautas nobalsošanu pirms Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā diskusijas raisīja jautājums par to, vai Latvijas dalība Eiropas Savienībā neietekmēs Satversmes 1. pantā ietverto neatkarības jēdzienu un 2. pantā nostiprināto tautas suverenitātes principu un vai tādēļ nav nepieciešams rīkot tautas nobalsošanu Satversmes 77. panta kārtībā. Atbildīgās institūcijas secināja, ka, iestājoties Eiropas Savienībā, Latvijas suverenitāte un neatkarība netiek aizskarta, tādēļ nav nepieciešams rīkot tautas nobalsošanu Satversmes 77. pantā noteiktajā kārtībā.²⁵³

Jauna juridiska rakstura diskusija saistībā ar Satversmes 77. pantu norisinājās, kad tika lemts jautājums pa Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu. Pieteicēji – Saeimas deputāti – vērsās Satversmes tiesā, uzskatot, ka ar robežlīguma noslēgšanu ir ticis aizskarts Satversmes 3. pants un līdz ar to jāriko tautas nobalsošana 77. panta kārtībā. Tomēr, izskatot lietu, Satversmes tiesa atzina, ka robežlīgumā minētā valsts robeža neaizskar Satversmes 3. pantā noteikto Latvijas valsts teritorijas daļu, tātad Satversmes 3. pants nav aizskarts un tautas nobalsošana nav jāriko.²⁵⁴ Līdzīgi arī 2009. gada spriedumā t. s. Lisabonas lietā, kur pieteicēji bija norādījuši, ka likums „Par Lisabonas līgumu, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu” pēc būtības esot grozījis Satversmes 2. pantu un tādēļ bija nepieciešams sarīkot tautas nobalsošanu, Satversmes tiesa nav konstatējusi tādas Lisabonas līguma normas, kas aizskartu Satversmes 2. pantā nostiprināto tautas suverenitātes principu. Tiesa nosprieda, ka arī šajā gadījumā tautas nobalsošana nav jāriko.²⁵⁵

2) Valsts prezidents ir ierosinājis Saeimas atlaišanu (Satversmes 48. pants).

Šī tiesību norma ir spēkā no Satversmes pieņemšanas un līdz šim nav grozīta. Jānorāda, ka Satversmes 48. pants ir cieši saistīts ar Satversmes 50. pantu, kurš nosaka: „Ja tautas nobalsošanā vairāk nekā puse no nodotām balsīm izsakās pret Saeimas atlaišanu, tad Valsts Prezidents uzskatāms par atlaistu un Saeima ievēl jaunu Valsts Prezidentu uz atlaistā Prezidenta atlikušo pilnvaru laiku.” Ārvalstu tiesību zinātnieki šo tautas nobalsošanas gadījumu raksturojuši kā visai savdabīgu.²⁵⁶ Savulaik jau profesors K. Dišlers ir norādījis, ka „Valsts Prezidentam vajadzētu dot tiesību ierosināt Saeimas atlaišanu, neriskējot ar savu amata stāvokli”.²⁵⁷ Šāds priekšlikums tika pausts arī 2008. gada Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklī par Saeimas priekšlaicīgu vēlēšanu mehānisma pilnveidošanu,²⁵⁸ uz kuru balstoties Valsts prezidents V. Zatlers vairākkārt²⁵⁹ iesniedza Saeimā likumdošanas iniciatīvas, piedāvājot izteikt Satversmes 48. pantu jaunā redakcijā, nosakot Valsts prezidentam patstāvīgas tiesības atlaist Saeimu, neparedzot tautas nobalsošanu. Taču neviena no iesniegtajām iniciatīvām vēl nav noslēgusies ar attiecīgu grozījumu pieņemšanu.

Savulaik profesors K. Dišlers, analizējot Satversmes 48. pantā nostiprināto procedūru, izteica šaubas, „vai Saeimas atlaišanas ierosināšana kļūs par dzīvī pie-lietojamu institūtu”²⁶⁰. Arī citi mūsdienu tiesību zinātnieki bija pauduši līdzīgus

pieņēmumus. Šīs prognozes nav piepildījušās, jo 2011. gada 28. maijā Valsts prezidents V. Zatlers izdeva rīkojumu Nr. 2 „Par Saeimas atlaišanas ierosināšanu”. Pamatojoties uz šo rīkojumu, CVK 2011. gada 30. maijā izsludināja un 23. jūlijā sarīkoja tautas nobalsošanu par 10. Saeimas atlaišanu.

Minētais Valsts prezidenta rīkojums rosināja virkni diskusiju juristu vidū²⁶¹, tai skaitā pieteikuma iesniegšanu Administratīvajā rajona tiesā, kurā lūgts atcelt Centrālās vēlēšanu komisijas lēmumu Nr. 10 „Par tautas nobalsošanas izsludināšanu”. Galvenās diskusijas juristu vidū raisīja jautājums par to, vai Valsts prezidents varēja izdot rīkojumu par Saeimas atlaišanu tik īsu laiku pirms sava prezidentūras termiņa beigām (prezidenta V. Zatlera pilnvaru termiņš beidzās 2011. gada 7. jūlijā), jo tādējādi faktiski nebija iespējams īstenot Satversmes 50. pantā nostiprināto mehānismu, ka tad, ja tautas nobalsošanā vairāk nekā puse balsotāju izteiktos pret Saeimas atlaišanu, Valsts prezidents būtu uzskatāms par atlaistu. Administratīvā tiesa nolēma atteikt pieņemt pieteikumu, jo secināja, ka Centrālās vēlēšanu komisijas lēmums nav patstāvīgs lēmums, kas dibina tiesiskās attiecības valsts pārvaldes jomā, bet gan tikai Valsts prezidenta pieņemtajam rīkojumam pakārtots organizatorisks izpildes instruments. Centrālās vēlēšanu komisijas lēmums arī pats par sevi nav vērsts uz jaunu tiesisku seku radīšanu (vēl jo vairāk – konkrētām personām), jo iespēja tautai balsot par Saeimas atlaišanu tiek dota nevis ar Centrālās vēlēšanu komisijas lēmumu, bet gan ar Valsts prezidenta rīkojumu.²⁶² Tādējādi 2011. gada 23. jūlijā notika tautas nobalsošana, kurā vēletāju aktivitāte bija 44,73 %. Par 10. Saeimas atlaišanu nobalsoja pārliecinošs vairākums balsotāju – 94,3 %, bet pret 10. Saeimas atlaišanu bija tikai 5,48 % balsotāju.²⁶³ Jāatzīmē, ka tautas nobalsošana par Saeimas atlaišanu būtu uzskatāma par notikušu pat tādā gadījumā, ja tajā piedalītos tikai daži vēletāji, jo šis ir vienīgais Latvijas Satversmē paredzētais tautas nobalsošanas gadījums, kuram nav nepieciešams kvorums. Līdz ar to 2011. gada 23. jūlija tautas nobalsošanā, pamatojoties uz Satversmes 48. pantu, 10. Saeima tika atlaista, un CVK izsludināja jaunas Saeimas vēlēšanas, kurām saskaņā ar Satversmes 48. pantu jānotiek ne vēlāk kā divus mēnešus pēc Saeimas atlaišanas. Tādējādi 2011. gada 17. septembrī Latvijā notika pirmās ārkārtas vēlēšanas Latvijas vēsturē.

3) Valsts prezidents ir apturējis likuma publicēšanu uz diviem mēnešiem, un šo divu mēnešu laikā ir saņemts ne mazāk kā vienas desmitās daļas vēletāju pieprasījums nodot apturēto likumu tautas nobalsošanai (Satversmes 72. pants).²⁶⁴

Šis ir savdabīgs regulējums ar divpakāpju raksturu – vispirms ir jāsavāc vismaz vienas desmitās daļas vēletāju paraksti, tādējādi pieprasot sarīkot tautas nobalsošanu, pēc tam, ja nepieciešamais parakstu skaits ir savākts, tiek rīkota tautas nobalsošana. Šīs Satversmes 72. pantā nostiprinātās tautas nobalsošanas nolūks ir likuma atcelšana. Šajā tautas nobalsošanas gadījumā tauta izlieto savu veto tiesību jeb tiesību noraidīt Saeimas pieņemtu likumu.²⁶⁵

Valsts prezidentam likums obligāti jāaptur, ja to pieprasa ne mazāk kā viena trešā daļa Saeimas locekļu (72. panta otrais teikums), taču arī pašam Valsts prezidentam ir rīcības brīvība – tiesības apturēt likuma publicēšanu uz diviem mēnešiem (72. panta pirmais teikums).

Satversmes 72. pantā ir nostiprināta sarežģīta procedūra, un jāpiekrīt tiesību zinātnē paustajam viedoklim, ka, neraugoties uz to, ka Satversme nenosaka priekšnoteikumus, kad Valsts prezidents ir tiesīgs izmantot šīs tiesības, Valsts prezidents droši vien izšķirsies par likuma publicēšanas apturēšanu tikai tad, ja tajā skartais jautājums būs principiāli svarīgs un nozīmīgs Latvijas valstij.²⁶⁶

Līdzšinējā praksē Valsts prezidenti vairākkārt ir apturējuši likuma publicēšanu pēc Saeimas deputātu pieprasījuma, taču vislielākās diskusijas konstitucionālo tiesību jomā Satversmes 72. panta kontekstā norisinājās 2007. gadā, kad Valsts prezidente V. Viķe-Freiberga 2007. gada 10. martā izmantoja savas Satversmes 72. pantā noteiktās tiesības, apturot likumu „Grozījumi Nacionālās drošības likumā” un „Grozījumi Valsts drošības iestāžu likumā” publicēšanu uz diviem mēnešiem.²⁶⁷ Šī bija pirmā reize Latvijas konstitucionālo tiesību vēsturē, kad Valsts prezidents bija apturējis likuma publicēšanu pēc savas iniciatīvas. Minētais gadījums raisīja virkni konstitucionāla rakstura diskusiju, tai skaitā par to, vai šādam Valsts prezidenta rīkojumam (t.i., kad likums tiek apturēts pēc Valsts prezidenta iniciatīvas) ir nepieciešama kontrasignācija (līdzparakstīšana).²⁶⁸ Valsts prezidente šo likuma publicēšanu bija apturējusi bez kontrasignācijas, un, ņemot vērā, ka pret to netika celtas iebildes, tika iedibināta prakse, ka šādiem lēmumiem kontrasignācija nav nepieciešama.²⁶⁹ Otrs jautājums, kas tika plaši apspriests, bija par to, vai pēc tam, kad paziņojums par likuma publicēšanas apturēšanu ir publicēts, to var atsaukt. Praksē radās interesanta situācija, jo pēc tam, kad šie likumi bija apturēti, Saeima atcēla iepriekš akceptētos kritiski vērtētos grozījumus, tādējādi it kā labojot savu kļūdu. Līdz ar to radās juridiska rakstura neskaidrība, vai ir rīkojama parakstu vākšana un tautas nobalsošana. Tomēr konstitucionālo tiesību eksperti pauda samērā vienotu nostāju par to, ka tas, ka Saeimas vairākums pēc likuma apturēšanas izdara grozījumus, neaptur nedz parakstu vākšanu, nedz tautas nobalsošanu.²⁷⁰

4) **Saeima nav pieņēmusi bez satura grozījumiem ne mazāk kā vienas desmitās daļas vēlēšanu iesniegtu likumprojektu vai Satversmes grozījumu projektu (Satversmes 78. pants).**

Šis Satversmes 78. panta regulējums, kas paredz tautas nobalsošanu, ja parlaments neapstiprina vēlēšanu iesniegto likumprojektu, ir savdabīgs un maz sastopams citās valstīs. Kā norādījusi I. Ņikuļceva, no Eiropas valstīm šāds regulējums pastāv tikai Šveicē.²⁷¹

Šis tautas nobalsošanas gadījums ir cieši saistīts ar otru tiešās demokrātijas institūtu – vēlēšanu likumdošanas iniciatīvu un tādēļ sīkāk tiks apskatīts turpmākajā apakšnodaļā. Taču attiecībā uz tautas nobalsošanu praksi jānorāda, ka pēc neatkarības atjaunošanas trīs reizes tautas nobalsošana tika rīkota tā iemesla dēļ, ka Saeima nebija akceptējusi vēlēšanu iesniegto likumprojektu. Pirmā tautas nobalsošana, pamatojoties uz Satversmes 78. pantu, tika sarīkota 2008. gada 2. augustā, jo Saeima 2008. gada 5. jūnijā bija noraidījusi vēlēšanu iesniegto likumprojektu, kurš paredzēja grozīt Satversmes 78. un 79. pantu, nosakot, ka ne mazāk kā vienai desmitajai daļai vēlēšanu ir tiesības rosināt Saeimas atlaišanu.²⁷² Tāpēc 2008. gada 2. augustā notika tautas nobalsošana. Lai gan tajā 608 847 vēlētajī nobalsoja „par” likumprojekta pieņemšanu, tas tomēr netika pieņemts, jo saskaņā ar Satversmes 79. pantu, lai grozījumi Satversmē iegūtu likuma spēku, par to būtu bijis jānobalso vismaz pusei no visiem balsstiesīgajiem pilsoņiem, t. i., 757 468 vēlētajiem.²⁷³ Otra tautas nobalsošana šī paša iemesla dēļ notika pavisam drīz – 2008. gada 23. augustā, jo Saeima bija noraidījusi vēlēšanu iesniegto likumprojektu „Grozījums likumā „Par valsts pensijām””.²⁷⁴ Arī šis likumprojekts tautas nobalsošanā netika pieņemts, jo tautas nobalsošanai nebija kvoruma.²⁷⁵ Savukārt trešā tautas nobalsošana, kura balstīta uz Satversmes 78. pantu, notika 2012. gada 18. februārī, jo Saeima bija noraidījusi ne mazāk kā vienas desmitās daļas vēlēšanu iesniegtos Satversmes grozījumus, kuri paredzēja piešķirt krievu valodai Latvijā otras valsts valodas statusu. Šie grozījumi

tautas nobalsošanā netika pieņemti, jo tos neatbalstīja vismaz puse no visiem balsstiesīgajiem, kā to nosaka Satversmes 79. pants.

7.1.2. Tautas nobalsošanas gadījumi, kuri ieviesti pēc Satversmes darbības atjaunošanas

Pēc Satversmes darbības atjaunošanas Satversmē ir tikuši nostiprināti vēl trīs gadījumi, kuros rikojamās tautas nobalsošanas.

1) Izlemjams jautājums par Latvijas dalību Eiropas Savienībā, kuru ierosina Saeima (Satversmes 68. pants).

Šis tautas nobalsošanas gadījums tika nostiprināts Satversmē 2003. gadā²⁷⁶, ņemot vērā, ka 2002. gada 13. decembrī Latvija Kopenhāgenā saņēma uzaicinājumu iestāties Eiropas Savienībā, pēc kura jautājums par tautas nobalsošanu kļuva par vienu no svarīgākajiem iekšpolitiskajiem jautājumiem.

Vienlaikus 2003. gadā tika veikti grozījumi Satversmes 79. pantā attiecībā uz kvorumu, nosakot, ka tautas nobalsošanai nodotais lēmums par Latvijas dalību Eiropas Savienībā vai būtiskām izmaiņām šīs dalības nosacījumos ir pieņemts, ja balsotāju skaits ir vismaz puse no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita un ja vairākums ir balsojis par Latvijas dalību Eiropas Savienībā vai būtiskām izmaiņām šīs dalības nosacījumos.

Jāatzīmē, ka jautājums par veidu, kādā izlemjama dalība Eiropas Savienībā, bija plašas polemikas objekts gan juristu, gan politiķu vidū.²⁷⁷ Tika apspriesti trīs iespējamie varianti, par ko sarīkot tautas nobalsošanu:

- 1) grozījumi Satversmē;
- 2) likums, ar kuru tiek apstiprināts Latvijas iestāšanās ES līgums;
- 3) abstrakts jautājums.

Par piemērotāko darba grupa atzina balsojumu par abstraktu jautājumu, jo tas pieļautu iespējami vienkāršāku un skaidrāk saprotamu balsošanai nododamā jautājuma formulējumu.

Tādējādi 2003. gada 20. septembrī notikušajā tautas nobalsošanā vēlētājiem bija jāatbild uz jautājumu "Vai jūs esat par Latvijas dalību Eiropas Savienībā?"²⁷⁸. Referendumā piedalījās 1 010 467 balsotāji. Ņemot vērā, ka 66,97 % vēlētāju sniedza pozitīvu atbildi uz šo jautājumu, Latvija 2004. gada 1. maijā kļuva par pilntiesīgu ES dalībvalsti, tādējādi noslēdzās būtisks posms mērķtiecīgi īstenotās ārpolitikas jomā.

2) Izlemjams jautājums par būtiskām izmaiņām nosacījumos par Latvijas dalību Eiropas Savienībā, un to pieprasa vismaz puse Saeimas locekļu (Satversmes 68. pants).

Arī šis tautas nobalsošanas gadījums Satversmē tika nostiprināts 2003. gadā vienlaikus ar jautājumu par Latvijas dalību ES.

Darba grupa, kura izstrādāja Satversmes grozījumus saistībā ar plānoto dalību ES, pamatoja nepieciešamību pēc šādas tautas nobalsošanas, norādot: „tā kā jautājums par dalību ES ir atkarīgs no tautas izvēles, tad nebūtu korekti to aprobežot tikai ar iestāšanos vai izstāšanos. Izmaiņas Eiropas Kopienas dibināšanas līgumā vai Līgumā par Eiropas Savienību ļoti būtiski varētu mainīt līdzsvaru starp nacionālā līmenī izlemjamiem jautājumiem un ES ekskluzīvo kompetenci. Tādēļ, lai uzturētu leģitimitāti Latvijas dalībai ES, ir nepieciešams paredzēt iespēju nodot tautas nobalsošanai arī jautājumus par izmaiņām Līgumos”²⁷⁹.

Šāda tautas nobalsošana būtu rīkojama tikai par būtiskiem ar ES saistītiem jautājumiem, un to, vai šīs izmaiņas ir tik būtiskas, lai nodotu tautas nobalsošanai, izšķirtu vismaz puse Saeimas deputātu. To, ka deputātiem ir tiesības, bet ne

pienākums nodot tautas nobalsošanai ar Eiropas integrāciju saistītus jautājumus, norādījusi arī Satversmes tiesa savā judikatūrā.²⁸⁰ Jānorāda, ka prasība, lai šādu pieprasījumu izteiktu vismaz puse Saeimas locekļu, ir diezgan augsts sliekšnis un prasa lielu politisko konsensu, kas nozīmē, ka, visticamāk, tautas nobalsošanas tiešām tiks rīkotas tikai par patiesi svarīgiem Eiropas integrācijas jautājumiem.

Līdz šim Latvijā šādas tautas nobalsošanas nav notikušas. Kā jau iepriekš minēts, 2008. gadā Satversmes tiesā gan tika iesniegta konstitucionālā sūdzība, lai apstrīdētu Lisabonas līguma ratificēšanas kārtību, norādot uz iespējamu Satversmes 68. panta ceturtās daļas pārkāpumu, jo Latvijā nenotika tautas nobalsošana par Lisabonas līgumu, ar ko tika grozīts Līgums par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgums. Latvijā Lisabonas līgumu ratificēja Saeima, kaut gan citās valstīs par tā apstiprināšanu tika lemts referendumos. Izskatot lietu, Satversmes tiesa nosprieda, ka Satversmes 68. pantā noteiktā kārtība nav pārkāpta.²⁸¹

3) Tautas nobalsošana par Saeimas atsaukšanu (Satversmes 14. pants).

Šis tautas nobalsošanas gadījums Latvijas konstitucionālajās tiesībās tika ieviests tikai 2009. gadā 8. aprīlī, pieņemot līdz šim pēdējos Satversmes grozījumus.²⁸² Minētie grozījumi stājās spēkā līdz ar 10. Saeimas sanākšanu – 2010. gada 2. novembrī.

Saskaņā ar Satversmes 14. pantu ne mazāk kā vienai desmitajai daļai vēlētāju ir tiesības ierosināt tautas nobalsošanu par Saeimas atsaukšanu. Ja tautas nobalsošanā par Saeimas atsaukšanu nobalso vairākums no balsotājiem un vismaz divas trešdaļas no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita, tad Saeima uzskatāma par atsauktu. Tiesību ierosināt tautas nobalsošanu par Saeimas atsaukšanu nevar izmantot gadu pēc Saeimas sanākšanas, gadu pirms Saeimas pilnvaru beigām, Valsts prezidenta pilnvaru pēdējo sešu mēnešu laikā, kā arī agrāk par sešiem mēnešiem pēc iepriekšējās tautas nobalsošanas par Saeimas atsaukšanu.²⁸³ Tiesības vēlētājiem rosināt un izlemt jautājumu par parlamenta atsaukšanu ir reti sastopamas citās pasaules valstīs.²⁸⁴

Tādējādi pēc šo grozījumu spēkā stāšanās ir paplašināts Saeimas pilnvaru pirmstermiņa izbeigšanās gadījumu skaits, jo līdzās līdzšinējam regulējumam, kas paredzēja tiesības **atlaist** Saeimu Satversmes 48. panta kārtībā, vēlētājiem tagad ir arī tiesības **atsaukt** Saeimu, kas nozīmē, ka tagad arī tauta pati var iniciēt tautas nobalsošanu par Saeimas atlaišanu un nav nepieciešams, lai šo procesu uzsāktu Valsts prezidents Satversmes 48. pantā noteiktajā kārtībā.

Jāatzīmē, ka centieni nostiprināt Satversmē tautas tiesības atsaukt Saeimu bija arī iepriekš – 2008. gada 2. augustā notika tautas nobalsošana par likuma „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” pieņemšanu. Šo Satversmes grozījumu projektu bija iniciējusi Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība, un tas paredzēja grozīt Satversmes 78. un 79. pantu, nosakot, ka vēlētājiem ir tiesības rosināt Saeimas atlaišanu. Saeima šo vēlētāju rosināto Satversmes grozījumu projektu noraidīja, tādēļ likumprojekts atbilstoši Satversmes 78. pantam bija jānodod tautas nobalsošanai. Tautas nobalsošanā vēlētāju aktivitāte nebija pietiekama, likumprojekts netika pieņemts (tautas nobalsošanā piedalījās 42 % vēlētāju, no kuriem pārliecinošs vairākums – 96,78 % atbalstīja grozījumu pieņemšanu).²⁸⁵ Pēc nesekmīgā 2008. gada augusta referendumā Valsts prezidents V. Zatlers nāca klajā ar uzdevumu Saeimai izstrādāt Satversmes grozījumus, kuri jau 2009. gada 8. aprīlī tika arī pieņemti.

Tādējādi patlaban Satversme paredz septiņus gadījumus, kuri izlemjami tautas nobalsošanā. Gadījumi, kuros rīkojama tautas nobalsošana, un detalizēts ar to saistītais normatīvais regulējums atrodams speciālā normatīvajā aktā – 1994. gada 31. martā Saeimā pieņemtajā likumā „Par tautas nobalsošanu un likumu

ierosināšanu”.²⁸⁶ Pieņemot šo likumu, Saeima lielā mērā ir saglabājusi 1922. gada likumā „Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu” ietvertu regulējumu.

7.1.3. Pēc neatkarības atjaunošanas notikušās tautas nobalsošanas

Jānorāda, ka, salīdzinot ar pirmskara Latviju, mūsdienās tautas nobalsošanas praksē notiek salīdzinoši biežāk. Laika posmā no 1922. gada, kad stājās spēkā Satversme, līdz 1934. gadam, kad tika apturēta Satversmes darbība, notika četras tautas nobalsošanas (1923., 1927., 1931. un 1933. gadā), un tās visas balstījās uz Satversmes 78. pantā noteikto pamatojumu, t. i., Saeima nebija pieņēmusi vēlēšanu iesniegtās likumdošanas iniciatīvas.²⁸⁷ Pēc neatkarības atjaunošanas Latvijā ir sarīkotas astoņas tautas nobalsošanas (neskaitot 1991. gada 3. marta iedzīvotāju aptauju par Latvijas Republikas neatkarību), un tās notikušas dažādu iemeslu dēļ.

Pirmā tautas nobalsošana atjaunotajā Latvijas Republikā notika 1998. gada 3. oktobrī vienlaikus ar 7. Saeimas vēlēšanām. Šajā tautas nobalsošanā vēlētajiem bija jāizlemj atcelt vai atstāt spēkā Saeimas 1998. gada 22. jūnijā pieņemto likumu “Grozījumi Pilsonības likumā”. Tautas nobalsošana tika rīkota, pamatojoties uz Satversmes 72. pantu, jo pēc likuma grozījumu apturēšanas notikušajā parakstu vākšanā likuma nodošanu tautas nobalsošanai atbalstīja vairāk nekā viena desmitā daļa no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos balsstiesīgo pilsoņu skaita. Šie grozījumi paredzēja, ka, pamatojoties uz vecāku pieteikumu, Latvijas pilsonībā tiek uzņemti tie Latvijas nepilsoņu un bezvalstnieku bērni, kuri dzimuši pēc 1991. gada 21. augusta, nepieprasot latviešu valodas prasmi, tāpat grozījumi paredzēja atcelt naturalizācijas kvotas jeb logus. Šajā tautas nobalsošanā piedalījās 69,8 % vēlēšanu (jeb 97,14 % no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlēšanu skaita). To var uzskatīt par vienu no visplašāk apmeklētajām tautas nobalsošanām Latvijas vēsturē. Tā kā vairākums balsotāju bija pret likuma atcelšanu, grozījumi Pilsonības likumā atcelti netika un stājās spēkā. Jaunpieņemtais regulējums atbilda Eiropas rekomendācijām un uzlaboja Latvijas ārpolitisko stāvokli.

Otra tautas nobalsošana notika 1999. gada 13. novembrī. Tajā vēlētajiem bija jālemj par to, vai atcelt likumu „Grozījumi likumā „Par valsts pensijām””, kurus Valsts prezidents pēc vienas trešās daļas deputātu lūguma bija apturējis (Satversmes 72. panta kārtībā). Likums paredzēja pakāpenisku pensionēšanās vecuma paaugstināšanu līdz 62 gadiem un vairākas citas izmaiņas. Pretstatā referendumam par pilsonības jautājumiem, šajā tautas nobalsošanā vēlēšanu aktivitāte nebija pietiekama, lai to varētu uzskatīt par notikušu, un tādēļ apturētais likums tautas nobalsošanā netika atcelts, kaut arī 94,17 % no balsotājiem bija atbalstījuši tā atcelšanu.

Trešā tautas nobalsošana tika sarīkota 2003. gada 20. septembrī. Šajā tautas nobalsošanā vēlētajiem bija jāatbild uz jautājumu “Vai jūs esat par Latvijas dalību Eiropas Savienībā?”. Pārliciecinātais vairākums – 66,97 % vēlēšanu – nobalsoja par Latvijas dalību Eiropas Savienībā.

Ceturtā tautas nobalsošana tika sarīkota 2007. gada 7. jūlijā. Tā notika par Valsts prezidentes V. Vīķes-Freibergas apturēto likumu “Grozījumi Nacionālās drošības likumā” un “Grozījumi Valsts drošības iestāžu likumā” atcelšanu. Šis bija pirmais gadījums Latvijas vēsturē, kad Valsts prezidents pēc savas iniciatīvas apturēja likuma publicēšanu (Satversmes 72. panta kārtībā). Parakstu vākšanā tautas nobalsošanas sarīkošanu atbalstīja 14 % no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos balsstiesīgo pilsoņu skaita, taču tautas nobalsošanā saņemtais derīgo balsošanas zīmju kopskaits par katru no likumiem nebija pietiekams, lai tautas nobalsošanu uzskatītu par notikušu, un tādēļ apturētie likumi atcelti netika.

Tiešās demokrātijas īstenošanas ziņā īpaši aktīvs bija 2008. gads, kad valstī viena mēneša laikā tika sarīkotas divas tautas nobalsošanas. 2008. gada 2. augustā notika referendums par likuma „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” pieņemšanu. Arī šajā tautas nobalsošanā vēlēšanu aktivitāte nebija pietiekama un līdz ar to likumprojekts netika pieņemts.²⁸⁸ Vēlētāju zemās aktivitātes dēļ negatīvs iznākums bija arī 2008. gada 23. augustā notikušajai tautas nobalsošanai par vēlēšanu ierosināto, bet Saeimā noraidīto likumprojektu „Grozījums likumā „Par valsts pensijām””. Tādēļ saskaņā ar Satversmes 78. pantu arī bija jāriko tautas nobalsošana. Šajā tautas nobalsošanā piedalījās tikai 22,9 % vēlēšanu, līdz ar to tā uzskatāma par nenotikušu.

Septītā tautas nobalsošana notika 2011. gada 23. jūlijā, kad, ņemot vērā Valsts prezidenta V. Zatlera 2011. gada 28. maija rīkojumu Nr. 2 „Par Saeimas atlaišanas ierosināšanu”, tika sarīkota tautas nobalsošana par 10. Saeimas atlaišanu. Šajā tautas nobalsošanā, kurā vēlētajiem bija jāatbild uz jautājumu „Vai Jūs esat par 10. Saeimas atlaišanu?”, piedalījās salīdzinoši maz vēlēšanu (44,73 %), no kuriem pārliecinošs vairākums – 94,3 % balsotāju – nobalsoja par Saeimas atlaišanu, un tādēļ Saeima tika atlaista.

Astotā tautas nobalsošana kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas notika 2012. gada 18. februārī par likumprojekta “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” pieņemšanu. Vēlēšanu iesniegtais likumprojekts paredzēja grozījumus vairākos Satversmes pantos, nostiprinot Latvijā krievu valodu kā otru valsts valodu, taču Saeima šos grozījumus noraidīja un līdz ar to saskaņā ar Satversmes 78. pantu bija jāriko tautas nobalsošana. Droši var apgalvot, ka šī tautas nobalsošana izraisīja visplašākās diskusijas tiesību zinātnieku vidū, kā galveno izvirzot jautājumu, vai vēlētajiem var iniciēt grozījumus par jebkuru jautājumu pat tad, ja tas, iespējams, ir pretrunā Satversmes garam un nacionālas valsts principam. Šī tautas nobalsošana noveda pie aktīvām diskusijām par tā saucamo Satversmes kodola saturu²⁸⁹ un jautājuma, kāda ir CVK un Valsts prezidenta loma vēlēšanu rosināta likumprojekta virzības kontekstā. Virkni neskaidrību raisīja arī tas, ka mēnesi pirms tautas nobalsošanas Saeimas deputāti iesniedza pieteikumu Satversmes tiesā, lūdzot apturēt tautas nobalsošanu. Satversmes tiesa pieņēma lēmumu neapturēt tautas nobalsošanu, un šī raksta tapšanas brīdī lieta ir sagatavošanas stadijā. Šī tautas nobalsošana izcēlās ar lielu aktivitāti – tajā piedalījās 71 % vēlēšanu, no kuriem 74,8 % balsoja pret Satversmes grozījumiem²⁹⁰, t. i., pret krievu valodu kā otru valsts oficiālo valodu (lai Satversmes grozījumi tiktu pieņemti, tos saskaņā ar Satversmes 79. pantu jāatbalsta vismaz pusei no visiem balsstiesīgajiem).

Latvijas līdzšinējā vēsturē tautas nobalsošanas ir notikušas dažādu iemeslu dēļ. No septiņiem Satversmē noteiktajiem gadījumiem, kad rīkojamas tautas nobalsošanas, praksē vēl neizmēģināti palikuši trīs gadījumi – Satversmes 14. pantā nostiprinātais mehānisms, kas dod vēlētajiem tiesības atsaukt Saeimu, Satversmes 77. panta kārtībā apstiprināmie Satversmes grozījumi un Satversmes 68. panta kārtībā tautas nobalsošanā izlemjamie jautājumi par būtiskām izmaiņām nosacījumos par Latvijas dalību Eiropas Savienībā.

Lai arī tautas nobalsošanas pēdējo gadu laikā ir notikušas diezgan bieži, tomēr tās nav izcēlušās ar lielu vēlēšanu aktivitāti – vairākās no tām nav izdevies sasniegt noteikto kvoruma sliekšni. Jāatzīmē gan, ka arī visās četrās pirmskara Latvijā notikušajās tautas nobalsošanās neizdevās iegūt nepieciešamo kvorumu, un šie fakti dažkārt tiesību zinātnē raisa diskusijas par to, vai nebūtu nepieciešams noteikt zemāku kvoruma sliekšni tautas nobalsošanām.²⁹¹

Latvijā nepastāv konsultatīvie referendumi, kas nozīmē, ka visas Satversmē paredzētās tautas nobalsošanas ir ar saistošu (obligātu) rezultātu.

Atšķirībā no daudzām citām valstīm Latvijā patlaban vēl nepastāv pašvaldību līmeņa referendumi, taču, iespējams, drīz Latvijas pašvaldību iedzīvotāji varēs paust savu viedokli arī šādos referendumos, jo pašlaik notiek darbs pie vietējo pašvaldību referenduma likumprojekta izstrādes.²⁹²

7.2. Likumu ierosināšanas tiesības (likumdošanas iniciatīva)

Jau kopš Satversmes pieņemšanas tajā ir ietverts vēlētāju likumdošanas iniciatīvas regulējums. Satversmes 64. pants nosaka – Latvijā likumdošanas tiesības pieder Saeimai, kā arī tautai Satversmē paredzētajā kārtībā un apmēros. Satversmes 65. pants precizē, ka likumprojektus var iesniegt Saeimai viena desmitā daļa vēlētāju, savukārt Satversmes 78. pants nosaka vēlētāju likumdošanas iniciatīvas realizācijas kārtību: „Ne mazāk kā vienai desmitai daļai vēlētāju ir tiesība iesniegt Valsts Prezidentam pilnīgi izstrādātu Satversmes grozījumu projektu vai likuma projektu, kuru Prezidents nodod Saeimai. Ja Saeima to nepieņem bez pārgrozījumiem pēc satura, tad tas ir nododams tautas nobalsošanai.” Minētais Satversmes regulējums ir palicis nemainīgs līdz mūsdienām.

Tautas nobalsošanā un likumu ierosināšanā var piedalīties visi Latvijas pilsoņi, kuriem ir tiesības vēlē Saeimu. Vēlētājiem ir tiesības iniciēt gan likumu projektus, gan Satversmes grozījumu projektus, un neatkarīgi no tā, kāda veida normatīvais akts tiek iniciēts, tā ierosināšanas kārtība ir vienāda.

Vēlētāju likumu ierosināšanas tiesības nebūt nepastāv visās demokrātiskajās valstīs. Arī Eiropas mērogā šādas tiesības nemaz nav pārāk plaši izplatītas.²⁹³

Ar likumdošanas iniciatīvas tiesībām saistītos jautājumus regulē jau iepriekš pieminētais 1994. gada likums „Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu”, kurā gan likumu ierosināšanai atvēlētais regulējums ir samērā lakonisks.

Vēlētāju likumu ierosināšanas procedūrā ir vairāki posmi.

- 1) Saskaņā ar likuma „Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu” 22. pantu ne mazāk kā 10 000 balsstiesīgajiem Latvijas pilsoņiem ir tiesības, norādot savu vārdu, uzvārdu un personas kodu, iesniegt Centrālajai vēlēšanu komisijai pilnīgi izstrādātu likumprojektu vai Satversmes grozījumu projektu. Katram parakstam ne agrāk kā 12 mēnešus pirms likumprojekta vai Satversmes grozījumu projekta iesniegšanas Centrālajai vēlēšanu komisijai jābūt apliecinātam pie zvērināta notāra vai pašvaldības institūcijā, kura veic notariālas darbības. Šo likumdošanas iniciatīvas pirmo stadiju organizē vēlētāji, neiesaistot tajā valsts institūcijas.

Jāatzīmē, ka, pieņemot 1994. gada likumu, tajā tika noteikts lielāks nepieciešamais likumprojekta iniciatoru skaits, jo līdz tam šos jautājumus regulēja 1922. gada likums, kurš noteica, ka tiesības iesniegt likumprojektu ir ne mazāk kā tūkstošiem vēlētāju.

Jautājumi, kas attiecas uz šo likumdošanas iniciatīvas stadiju, ir tikuši analizēti arī Satversmes tiesas judikatūrā – pēc 20 Saeimas deputātu pieteikuma Satversmes tiesai bija jāizvērtē, vai likuma “Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu” 22. panta otrais teikums, kurš paredz, ka likumprojektu iesniedzēju parakstiem jābūt apliecinātiem pie zvērināta notāra, atbilst no Satversmes 1. panta izrietošajam labas pārvaldības principam. Satversmes tiesa 2009. gada 19. maija spriedumā norādīja, ka valsts izraudzītie līdzekļi, apliecinot parakstus pie notāra vai bāriņtiesā, šobrīd ir efektīvākie līdzekļi leģitīmā mērķa sasniegšanai, jo ar citiem līdzekļiem

leģitīmo mērķi nevar sasniegt tādā pašā kvalitātē. Tas ļauj likumu ierosināšanas stadijas pirmajā posmā nodrošināt personas gribas izteikuma īstumu un derīgumu, lai samazinātu iespēju ar viltotiem parakstiem vai citādā prettiesiskā veidā ietekmēt tautas likumdošanas procesu un tādējādi aizsargātu demokrātisku valsts iekārtu. Satversmes tiesa spriedumā norādīja, ka apstrīdētajā normā noteiktā kārtība, kas ietver vēlētāju tiesību ierobežojumus, ir nepieciešama demokrātiskā valstī. Tāpat Satversmes tiesa secināja, ka likumdevēja izraudzītie līdzekļi ir piemēroti leģitīmā mērķa sasniegšanai, šāda kārtība nodrošina tiesību vienlīdzīgu īstenošanu, un nolēma, ka apstrīdētā norma nav pretrunā labas pārvaldības principam.²⁹⁴ Pēdējo gadu laikā aizvien biežāk tiek iniciēti visai pretrunīgi vērtējami likumprojekti, kas ir vērsti pret valsts nacionālo identitāti (piemēram, centieni nostiprināt Satversmē krievu valodu kā otru valsts valodu un grozījumi Pilsonības likumā, kas paredz automātisku nepilsoņu uzņemšanu Latvijas pilsonībā).²⁹⁵ Tas ir rosinājis jautājumu par nepieciešamību paaugstināt likumprojekta iesniegšanai nepieciešamo minimālo parakstu sliekšni. 2012. gadā Saeimā tika pieņemts likumprojekts, kurš paredzēja, ka šādas tiesības būtu 50 000 vēlētāju, taču tas tika apturēts. Paredzams, ka drīz jautājums par nepieciešamo minimālo parakstu sliekšni atkal varētu nonākt Saeimas darba kārtībā, jo vairākas Saeimā pārstāvētās politiskās partijas ir paudušas apņēmību atgriezties pie šī jautājuma.²⁹⁶

- 2) Ja tiek konstatēts, ka ir savākts nepieciešamais derīgu parakstu skaits – parakstu vākšanas organizēšanu uzņemas valsts. CVK paziņo, ka tiek uzsākta parakstu vākšana šā likuma ierosināšanai, vienlaikus nogādājot vēlēšanu komisijām attiecīgo likumprojektu vai Satversmes grozījumu projektu, kā arī parakstu vākšanas lapas (likuma 23. pants). Parakstu vākšanas termiņš ir 30 dienas.
- 3) Ja likumprojektu vai Satversmes grozījumu projektu ir parakstījusi ne mazāk kā viena desmitā daļa no pēdējās Saeimas vēlēšanās balsstiesīgo Latvijas pilsoņu skaita, Valsts prezidents šo likumprojektu vai Satversmes grozījumu projektu iesniedz Saeimai, kurai tas jāizskata tajā sesijā, kurā iesniegts. Ja likumprojekts vai Satversmes grozījumu projekts iesniegts sesiju starplaikā vai ārkārtas sesijā, tas jāizskata nākamajā kārtējā sesijā vai šā likumprojekta vai Satversmes grozījumu projekta izskatīšanai īpaši sasauktā ārkārtas sesijā (likuma 25. pants). Saeimai ir pienākums izskatīt vēlētāju iesniegto projektu, taču nav pienākuma to akceptēt.
- 4) Ja Saeima iesniegto projektu nepieņem vai pieņem ar pārgrozījumiem pēc satura, saskaņā ar Satversmes 78. pantu rīkojama tautas nobalsošana. Šajā stadijā parādās atšķirība starp to, vai vēlētāji ir rosinājuši vienkāršu likuma projektu vai Satversmes grozījumu projektu, jo attiecīgo grozījumu pieņemšanai ir atšķirīgas kvoruma prasības – tautas nobalsošanai nodotais Satversmes pārgrozījums ir pieņemts, ja tam piekrīt vismaz puse no visiem balsstiesīgajiem, savukārt likumprojekts ir pieņemts, ja balsotāju skaits ir vismaz puse no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita un ja vairākums ir balsojis par likumprojekta pieņemšanu (Satversmes 79. pants).

Vēlētāju likumdošanas iniciatīvas tiesības ir praksē izmantots mehānisms. Pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas notikušas 12 CVK organizētas parakstu vākšanas, no kurām septiņas tika rīkotas saistībā ar vēlētāju likumdošanas iniciatīvām, jo ne mazāk kā 10 000 vēlētāju bija iesnieguši likumprojektu (pārējās parakstu vākšanas notika 72. panta kārtībā, kad Valsts prezidents bija apturējis Saeimas pieņemtu likumu).²⁹⁷

Pirmo reizi pēc neatkarības atgūšanas vēlēšanu iniciēta parakstu vākšana notika 1995. gadā, kad apvienība "Tēvzemei un Brīvībai" Centrālajā vēlēšanu komisijā iesniedza 11 222 vēlēšanu parakstītu likumprojektu "Pilsonības likums". Parakstu vākšanas laikā Pilsonības likumprojekta ierosinājumu parakstīja 116 153 vēlētaji. Tādējādi kopā ar CVK iesniegtajiem parakstiem Pilsonības likumprojekta ierosinājumu bija atbalstījuši 126 564 vēlētaji, kas nebija pietiekami, lai likumprojekts tiktu iesniegts Saeimā.

2000. gada 30. martā Latvijas arodu savienība "Energija" iesniedza Centrālajai vēlēšanu komisijai 12 337 Latvijas pilsoņu parakstītu likumprojektu "Grozījumi Enerģētikas likumā". Pēc parakstu vākšanas CVK konstatēja, ka vēlēšanu iesniegto likumprojektu atbalstījuši 307 330 vēlētaji jeb 22,9 % no pēdējās Saeimas vēlēšanās balsstiesīgo skaita. Likumprojekts tika iesniegts Valsts prezidentei, kas to nodeva izskatīšanai Saeimai. Saeima šo vēlēšanu iesniegto likumprojektu pieņēma bez satura grozījumiem.²⁹⁸

2002. gadā parakstu vākšanas procedūru Satversmes grozījumu projekta par tautas vēlēšanu prezidentu atbalstam ierosināt mēģināja politiskā apvienība „Centrs”, kas 2002. gada 16. septembrī Centrālajai vēlēšanu komisijai iesniedza 10 587 vēlēšanu parakstītu Satversmes grozījumu projektu. Pēc iesniegto parakstu pārbaudes CVK konstatēja, ka iesniegto parakstu skaits ir nepietiekams parakstu vākšanas uzsākšanai, jo pārbaudes rezultātā par nederīgiem tika atzīti 3995 paraksti.²⁹⁹

2008. gadā tika iniciēti citi Satversmes grozījumi – Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība uzsāka parakstu vākšanu un 1. februārī iesniedza Centrālajā vēlēšanu komisijā 11 095 vēlēšanu parakstītu likumprojektu, kurš paredzēja grozīt Satversmes 78. un 79. pantu, nosakot, ka ne mazāk kā vienai desmitajai daļai vēlēšanu ir tiesības rosināt Saeimas atļaišanu. Parakstu vākšanā saņemtais parakstu skaits bija 14,6 % jeb vairāk nekā viena desmitā daļa no pēdējās Saeimas vēlēšanās balsstiesīgo pilsoņu skaita, tāpēc Satversmes grozījumus nodeva Valsts prezidentam, kurš tos iesniedza Saeimā. Saeima 2008. gada 5. jūnijā noraidīja vēlēšanu rosināto Satversmes grozījumu projektu, tāpēc 2008. gada 2. augustā notika tautas nobalsošana. Lai gan 608 847 vēlētaji nobalsoja „par”, tomēr likumprojekts „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” tautas nobalsošanā netika pieņemts, jo, lai grozījumi Satversmē iegūtu likuma spēku, par to pieņemšanu saskaņā ar Satversmes 79. pantu bija jānobalso vismaz 757 468 vēlētajiem jeb pusei no visiem balsstiesīgajiem pilsoņiem.³⁰⁰

2008. gada 18. februārī biedrība „Sabiedrība citai politikai un tiesiskai valstij” kopīgi ar Pensionāru un senioru partiju Centrālajā vēlēšanu komisijā iesniedza vēlēšanu parakstītu likumprojektu „Grozījums likumā „Par valsts pensijām””. Parakstu vākšanā saņemtais parakstu skaits bija 11,9 % jeb vairāk nekā viena desmitā daļa no pēdējās Saeimas vēlēšanās balsstiesīgo pilsoņu skaita, tāpēc vēlēšanu rosinātie grozījumi tika nodoti Valsts prezidentam, kurš tos iesniedza Saeimā. Saeima tos nepieņēma, tādēļ 2008. gada 23. augustā notika tautas nobalsošana. Likumprojekts tautas nobalsošanā netika pieņemts, jo nebija kvoruma (tautas nobalsošanā piedalījās tikai 38,2 % no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlēšanu skaita).³⁰¹

2011. gada 29. martā CVK tika iesniegts vēlēšanu parakstītais likumprojekts „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”. Šo vēlēšanu parakstu vākšanu organizēja apvienība „„Visu Latvijai” – “Tēvzemei un brīvībai”/LNNK”. Likumprojekts paredzēja grozīt Satversmes 112. pantu, papildinot to ar nosacījumu, ka “valsts nodrošina iespēju bez maksas iegūt pamatizglītību un vidējo izglītību valsts valodā”, kā arī ierosināja pārejas noteikumu, nosakot, ka “ar 2012. gada 1. septembri visās valsts un pašvaldību izglītības iestādēs, sākot ar pirmo klasi, mācības notiek valsts valodā”.

Pārbaudot iesniegtos parakstus, CVK atzina, ka par Satversmes grozījumu ierosināšanu ir parakstījušies 10 140 balsstiesīgi pilsoņi, tādēļ izsludināja parakstu vākšanu par šo likumprojektu, tomēr nepieciešamais parakstu skaits netika savākts (bija nepieciešami 153 232 vēlētāju paraksti, bet tika savākti 123 844 paraksti).³⁰²

Līdz šim pēdējā CVK organizētā parakstu vākšana, kura rikota saistībā ar vēlētāju iniciētu likumprojektu, notika 2011. gada novembrī likumprojekta "Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē" ierosināšanai, kuri paredzēja Satversmē nostiprināt krievu valodu kā otru valsts valodu. Par Satversmes grozījumu ierosināšanu abās parakstu vākšanas kārtās bija parakstījušies 12,14 % no pēdējās Saeimas vēlēšanās balsstiesīgo pilsoņu skaita. Tādējādi likumprojekts tika iesniegts Valsts prezidentam, kurš to iesniedza izskatīšanai parlamentā. 2011. gada 22. decembrī parlaments vēlētāju iesniegtos grozījumus Satversmē noraidīja, un jau 2012. gada 18. februārī notika tautas nobalsošana.³⁰³

Kā redzams, līdz šim iesniegto vēlētāju iniciatīvu iesniegšanu ir koordinējušas politiskās partijas, kā arī arodbiedrības, kurām ir sabiedrisku organizāciju statuss.³⁰⁴ Jāatzīmē, ka Latvijā nav normatīvo aktu, kuri ierobežotu politiskās partijas veikt aģitācijas vēlētāju parakstu vākšanas procesā. No septiņiem gadījumiem, kad pēc neatkarības atjaunošanas notikušas CVK rikotas parakstu vākšanas par vēlētāju iesniegtiem likumprojektiem, četros tika savākts nepieciešamais parakstu skaits, lai nodotu likumprojektu izskatīšanai Saeimā. No vēlētāju iesniegtajiem projektiem tikai viens Saeimā ir ticis pieņemts bez grozījumiem saturā, bet pārējie Saeimā tika noraidīti un nodoti tautas nobalsošanai, kur arī netika pieņemti.

Faktiski pēc neatkarības atjaunošanas vēlētāju likumdošanas iniciatīvu tiesiskais regulējums ir piedzīvojis minimālas izmaiņas, jo 1994. gada likums šī jautājuma regulēšanā balstās uz 1922. gada likumu „Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu”.

Attiecībā uz pilsoņu kopuma un Saeimas attiecībām jāpiemin, ka kopš 2012. gada Latvijas normatīvajos aktos ir nostiprināts jauns pilsoņu kopuma tiesību īstenošanas mehānisms – tiesības iesniegt Saeimai kolektīvo iesniegumu jeb tā saucamā „manas balss” procedūra. Saeima 2012. gada 19. janvārī pieņēma grozījumus Saeimas kārtības rullī, nostiprinot jaunu procedūru – kolektīvā iesnieguma izskatīšanu.³⁰⁵ Šī procedūra paredz, ka ne mazāk kā 10 000 Latvijas pilsoņiem, kuri iesnieguma iesniegšanas dienā ir sasnieguši 16 gadu vecumu, ir tiesības iesniegt Saeimai kolektīvo iesniegumu. Parakstus šādas iniciatīvas atbalstam var vākt interneta vietnē, tiem netiek prasīts nedz notariāls, nedz cits apliecinājums. Ar šo procedūru var Saeimas darba kārtībā iesniegt jebkuru likumdošanas ceļā izskatāmu jautājumu, tai skaitā iniciēt likumprojekta izstrādāšanu Saeimā, nodrošināt jau izstrādāta likumprojekta iekļaušanu Saeimas darba kārtībā un tā vērtēšanu un pilnveidošanu Saeimas komisijās. Jau pavisam drīz pēc jaunās procedūras nostiprināšanas – 2012. gada jūnijā – Saeimā tika iesniegts pirmais kolektīvais iesniegums, kurš rosina noteikt atbildību par deputāta zvēresta laušanu.³⁰⁶

7.3. Vēlēšanu tiesības

Viens no veidiem, kā tauta var īstenot savu suverēno varu, ir brīvas un demokrātiskas vēlēšanas. Latvijā vēlēšanu tiesības periodiski tiek īstenotas, ievēlot Saeimu, Eiropas Parlamentu un pašvaldības. Pēdējo gadu laikā ir tikuši iniciēti vairāki Satversmes grozījumi, kuros rosināts uzticēt vēlētājiem arī Valsts prezidenta ievēlēšanu, taču neviena no šīm iniciatīvām Saeimā līdz šim nav guvusi deputātu vairākuma atbalstu, tādēļ Valsts prezidenta ievēlēšana ir nevis vēlētāju, bet Saeimas prerogatīva.

7.3.1. Saeimas vēlēšanas

Kopš valsts neatkarības atjaunošanas Latvijā ir notikušas sešas kārtējās parlamenta vēlēšanas – 1993., 1995., 1998., 2002., 2006. un 2010. gadā, bet 2011. gada 17. septembrī pirmo reizi Latvijas vēsturē notika ārkārtas vēlēšanas, kurās tika ievēlēta 11. Saeima (7. Saeimas sasaukums pēc Latvijas neatkarības atgūšanas).

1993. gada 5. un 6. jūnijs bija vēsturisks notikums Latvijas valsts dzīvē, jo pēc 62 gadu pārtraukuma Latvijā atkal tika organizētas demokrātiskas daudzpartiju vēlēšanas – 5. Saeimas vēlēšanas.³⁰⁷ Šo vēlēšanu norisi regulēja speciāls 1992. gada 20. oktobrī pieņemts AP likums “Par 5. Saeimas vēlēšanām”.³⁰⁸ Šis normatīvais akts būtībā bija nedaudz grozīts 1922. gada Likums par Saeimas vēlēšanām, un tas atbilda demokrātisku vēlēšanu prasībām. 5. Saeimas vēlēšanās piedalījās 89,9 % balss-tiesīgo Latvijas pilsoņu, kas ir palicis nepārspēts aktivitātes līmenis pēc neatkarības atjaunošanas notikušajās vēlēšanās.

1993. gada 6. jūlijā Satversmes darbība tika atjaunota pilnā apmērā, un līdz ar to spēku atguva ar vēlēšanām saistītā konstitucionālā regulējuma ietvars. 1995. gada 25. maijā tika pieņemts jauns normatīvais akts – Saeimas vēlēšanu likums,³⁰⁹ kurš joprojām regulē Saeimas vēlēšanu kārtību un laika gaitā ir piedzīvojis vairāk nekā 10 grozījumus.

Latvijas vēlēšanu sistēma 20 gados kopš neatkarības atjaunošanas ir piedzīvojuši virkni pārmaiņu. Šajā laika posmā Latvijā ir notikusi pāreja no mažoritārās vēlēšanu sistēmas, kuru izmantoja LPSR, uz proporcionālo vēlēšanu sistēmu, kādu lietoja arī Latvijas Republikas 20. gadsimta 20. un 30. gados, tāpat Latvijā ir nostiprinājusies daudzpartiju sistēma, tikuši atjaunoti un pilnveidoti vēlēšanu norisi reglamentējošie normatīvie akti.

Nozīmīgākas vai mazāk nozīmīgas pārmaiņas šajā laikā skārušas visus svarīgākos ar vēlēšanām saistītos jautājumus – kandidātu sarakstu iesniegšanas un reģistrēšanas kārtību, kandidēšanas tiesības un ierobežojumus, vēlēšanu norisi, rezultātu aprēķināšanu, vēlēšanu komisiju izveidošanu un komisiju lēmumu pārsūdzēšanas procedūras. Grozīts arī ar vēlēšanām saistītais normatīvais regulējums, kurš nostiprināts Satversmē.

Satversmes 6. pants nosaka, ka Saeimu ievēl vispārīgās, vienlīdzīgās, tiesās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās – tie ir demokrātiskās valstis atzīti vēlēšanu pamatprincipi.

1994. gadā tika pieņemti Satversmes grozījumi, kuri samazināja aktīvo vēlēšanu tiesību cenzu. Kopš 1994. gada tiesības vēlēties ir pilntiesīgiem Latvijas pilsoņiem, kuri sasnieguši 18 gadu vecumu (līdz tam Satversmē noteiktais minimālais vecuma sliekšnis bija 21 gads).³¹⁰ Jāatzīmē gan, ka arī 5. Saeimas vēlēšanās tiesības vēlēties bija 18 gadu vecumu sasniegušiem Latvijas pilsoņiem, jo to noteica speciālais likums “Par 5. Saeimas vēlēšanām”.

Dažus mēnešus pēc Saeimas vēlēšanu likuma pieņemšanas – 1995. gada 9. augustā – Saeima pieņēma būtisku ar vēlēšanām saistītu likumu “Par priekšvēlēšanu aģitāciju pirms Saeimas vēlēšanām”. 2004. gadā likuma regulējums tika nedaudz paplašināts, ietverot tajā arī jautājumus, kas saistīti ar Eiropas Parlamenta vēlēšanām, līdz ar to tika grozīts likuma nosaukums – “Par priekšvēlēšanu aģitāciju pirms Saeimas vēlēšanām un Eiropas Parlamenta vēlēšanām”.³¹¹

1997. gadā tika pieņemti vairāki Satversmes grozījumi, kuri regulē vēlēšanu norisi, tai skaitā tika grozīts Satversmes 10. pants, kurš nosaka, ka Saeimu ievēl uz četriem gadiem līdzšinējo trīs gadu vietā.³¹² Lai samazinātu ar vēlēšanām saistītās izmaksas, Satversmes 11. pants paredzēja, ka Saeimas vēlēšanas notiek oktobra

mēneša pirmajā sestdienā, nevis kā iepriekš divas dienas – sestdienā un svētdienā.³¹³ Interesanti, ka, pieņemot šos grozījumus, netika mainīts Satversmes 9. pants, un tādēļ joprojām ir palikusi norāde par to, ka Saeimas deputāta kandidātam vēlēšanu pirmajā dienā jābūt vecākam par 21 gadu.

Viena no būtiskākajām izmaiņām vēlēšanu tiesiskajā regulējumā pēc neatkarības atjaunošanas ir vēlēšanu barjeras ieviešana. Pirmo četru Saeimu pārmērīgā sadrumstalotība apgrūtināja vai pat padarīja neiespējamu parlamenta normālu, efektīvu funkcionēšanu un apgrūtināja valdību veidošanu. Tādēļ, mācoties no pagātnes kļūdām, 5. Saeimas vēlēšanās pirmo reizi Latvijas vēsturē tika ieviesta vēlēšanu barjera. Pirmajā lasījumā bija paredzēts noteikt tikai 2 % barjeru, bet beigās likumdevējs izšķīrās par 4 % barjeras ieviešanu.³¹⁴ 1995. gadā, pieņemot jauno Saeimas vēlēšanu likumu, tajā tika nostiprināta 5 % vēlēšanu barjera – tas nozīmē, ka deputātu vietu sadalē nepiedalās tie kandidātu saraksti, kuri kopā pa visu Latviju saņēmuši mazāk par pieciem procentiem no nodoto balsu kopskaita. Vēlēšanu barjeras noteikšana ir ieviesusi acīmredzamas izmaiņas Saeimā pārstāvēto partiju skaita ziņā. Pirmskara Latvijas Saeimā katrā sasaukumā tika ievēlēti vairāk nekā 45 kandidātu saraksti (1. Saeimā – 46 saraksti; 2. Saeimā – 48; 3. Saeimā – 54; 4. Saeimā – 57)³¹⁵, taču pēc neatkarības atjaunošanas šis skaits ir ievērojami sarucis. 5. Saeimā deputātu mandātus ieguva 8 saraksti; 6. Saeimā – 9 saraksti; 7. Saeimā un 8. Saeimā – 6 saraksti; 9. Saeimā – 7 saraksti; 10. Saeimā un 11. Saeimā – tikai 5 saraksti.³¹⁶

Jānorāda, ka vēlēšanu barjeras noteikšana, protams, nav izdevīga mazākām politiskajām partijām, un tādēļ atsevišķu mazo partiju pārstāvji ir vērsušies Satversmes tiesā ar konstitucionālo sūdzību, apstrīdot Saeimas vēlēšanu likuma 38. pantu, kurš nosaka 5 % barjeru.³¹⁷ Izskatot lietu, Satversmes tiesa izanalizēja vairākus ar vēlēšanu tiesībām saistītus principus un lēma, ka iesniedzēju viedoklis nav pamatots. Satversmes tiesa cita starpā norādīja, ka apstrīdētā norma regulē Centrālās vēlēšanu komisijas darbību, nosakot deputātu vietu sadali starp kandidātu sarakstiem, bet neietekmē vēlēšanu subjektīvās tiesības. Tāpat Satversmes tiesa spriedumā norādīja, ka vēlēšanu barjeras noteikšanu attaisno nepieciešamība izveidot parlamentu, kas būtu spējīgs saskaņoti darboties, pildot tam Satversmē noteiktās funkcijas, vienlaikus veicinot arī stabilas izpildvaras pastāvēšanu, demokrātiju un labklājību.³¹⁸

2002. gadā pēc Valsts prezidentes V. Viķes-Freibergas iniciatīvas no Saeimas vēlēšanu likuma tika izslēgts pants, kas paredzēja, ka vēlēšanām nevar pieteikt par kandidātiem un Saeimā nevar ievēlēt personas, kuras neprot valsts valodu atbilstoši augstākajai – trešajai – valsts valodas prasmes pakāpei, un ka kandidātu var svītrot no saraksta, ja viņš neprot valsts valodu augstākajā līmenī, kas bija jāapliecina Valsts valodas centram. Arī EDSO organizācija bija norādījusi, ka šī prasība daļu pilsoņu nostāda nevienlīdzīgā stāvoklī un ir pretrunā Satversmē nostiprinātajam vienlīdzības principam. Šo grozījumu pozitīvi novērtēja arī starptautiskā sabiedrība, ES un NATO.³¹⁹

Laika gaitā ir tikuši atcelti vairāki ar Saeimas vēlēšanām saistīto aktīvo vēlēšanu tiesību ierobežojumi. Patlaban vienīgais Saeimas vēlēšanu likumā ietvertais ierobežojums ir noteikums, ka tiesības vēlēt nav personām, kuras likumā paredzētajā kārtībā atzītas par rīcības nespējīgām. Līdz 2003. gadam Saeimas vēlēšanu likuma 2. pantā bija noteikts, ka šādu tiesību nav arī „aizdomās turētajām, apsūdzētajām vai tiesājāmām personām, ja pret tām kā drošības līdzeklis ir piemērots apcietinājums”. 2003. gadā, pamatojoties uz konstitucionālo sūdzību, Satversmes tiesa nosprieda, ka šāds ierobežojums ir pretrunā Satversmes 6. pantā ietvertajam vispārējo vēlēšanu principam un Satversmes 8. pantā ietvertajam jēdzienam „pilntiesīgs pilsonis”, tādēļ

nolēma atzīt Saeimas vēlēšanu likuma 2. panta 2. punktā noteikto ierobežojumu par spēkā neesošu.³²⁰ 2009. gadā Saeima pieņēma likuma grozījumus, ar kuriem tika atcelts vēlēšanu tiesību ierobežojums personām, kuras izcieš sodu brīvības atņemšanas vietās.³²¹

2009. gadā pēc ilgi rosinātām diskusijām tika pieņemti visnotaļ atzinīgi vērtējami grozījumi Saeimas vēlēšanu likumā, kuri nepieļauj t. s. „lokomotīvu” principa izmantošanu partiju deputātu kandidātu sarakstos un nosaka, ka vienu un to pašu kandidātu var pieteikt tikai viena nosaukuma kandidātu sarakstā vienā vēlēšanu apgabalā.³²²

Lai arī Saeimas vēlēšanu likums ir piedzīvojis daudzus grozījumus, politiķi un eksperti joprojām diskutē par citiem uzlabojumiem vēlēšanu tiesiskajā regulējumā. Kompetentās institūcijas ir paudušas apņēmību lemt par t. s. „depozitbalsojuma” ieviešanu (iespēju nobalsot iepriekš pirms vēlēšanu dienas), tādējādi dodot iespēju piedalīties vēlēšanās arī tiem, kuri darba vai reliģisku apsvērumu dēļ nevar ierasties iecirknī un nobalsot līdz pulksten 20.00. Interesanti, ka pavisam īsi pirms 11. Saeimas vēlēšanām, respektējot ebreju reliģiskās tiesības, Saeima nolēma, ka 11. Saeimas vēlēšanās katrā pašvaldībā vismaz viens vēlēšanu iecirknis strādās divas stundas ilgāk – līdz pulksten 22, tādējādi dodot ebrejiem tiesības pēc viņu svētkiem – Sabata – piedalīties balsošanā.³²³ Taču nu jau ilgāku laiku viens no visvairāk diskutētajiem jautājumiem saistībā ar vēlēšanu regulējuma pilnveidošanu ir izšķiršanās par to, vai arī Latvijai, sekojot tehnoloģiju attīstībai, nebūtu vērts pāriet uz elektronisko nobalsošanu, tādējādi samazinot ar vēlēšanu norisi saistītās izmaksas, kā arī, iespējams, paaugstinot vēlēšanu aktivitāti, kurai tomēr ir tendence sarukt.³²⁴

7.3.2. Eiropas Parlamenta vēlēšanas

Pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai vēlētaji savas vēlēšanu tiesības izmanto arī Eiropas Parlamenta vēlēšanās. 2004. gada 29. janvārī Saeima pieņēma Eiropas Parlamenta vēlēšanu likumu,³²⁵ un saskaņā ar to 2004. gada 12. jūnijā Latvijā pirmo reizi notika Eiropas Parlamenta vēlēšanas. Otrās Eiropas Parlamenta vēlēšanas Latvijā notika 2009. gada 6. jūnijā vienlaikus ar pašvaldību vēlēšanām. Tas, ka otrās Eiropas Parlamenta vēlēšanas notika vienlaikus ar pašvaldību vēlēšanām, krietni paaugstināja vēlēšanu aktivitāti (pirmajās vēlēšanās piedalījās 41,3 % vēlētaju, bet otrajās – 53,7%). Tas liecina, ka, ja vien tas ir iespējams, finansiāli izdevīgāk un efektīvāk ir vienā dienā sarīkot tautas nobalsošanas vai vēlēšanas par vairākiem jautājumiem.

Latvijā tiesības vēlē Eiropas Parlamentu ir gan Latvijas pilsoņiem, gan arī Eiropas Savienības pilsoņiem, kuri nav Latvijas pilsoņi, bet kuri uzturas Latvijas Republikā. Latvijas vēlētajiem pārstāvēniecībai Eiropas Parlamentā bija jāievēl astoņi deputāti. 2009. gada 1. decembrī stājās spēkā Lisabonas līgums, un saskaņā ar to nākamajos Eiropas Parlamenta sasaukumos būs lielāks deputātu skaits, tādējādi arī Latvijas deputātu skaits palielināsies līdz deviņiem deputātiem.³²⁶

Atšķirībā no Saeimas vēlēšanām un tautas nobalsošanām Eiropas Parlamenta un pašvaldību vēlēšanās vēlētaju uzskaitē tiek lietots vēlētaju reģistrs, kas nozīmē, ka katrs vēlētais reģistrēts noteiktā vēlēšanu iecirknī atbilstoši reģistrētajai dzīvesvietai. Turklāt Eiropas Parlamenta vēlēšanās visa Latvija ir viens vēlēšanu apgabals.³²⁷

7.3.3. Pašvaldību vēlēšanas

1994. gada 29. maijā notika pirmās daudzpartiju demokrātiskās pašvaldību vēlēšanas atjaunotajā Latvijas valstī. Vēlēšanu juridiskais pamats bija 1994. gada

13. janvārī pieņemtais Pilsētas domes, rajona padomes un pagasta padomes vēlēšanu likums.³²⁸

Pēc neatkarības atjaunošanas Latvijā ir notikušas piecas pašvaldību vēlēšanas – 1994., 1997., 2001., 2005. un 2009. gadā, un saskaņā ar pašreizējo regulējumu pašvaldība tiek ievēlēta uz četriem gadiem.³²⁹

2008. gadā tika pieņemts Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likums, ar kura spēkā stāšanos noslēdzās būtisks administratīvās reformas posms. Jaunais normatīvais akts Latvijas Republiku iedala trīs veidu administratīvajās teritorijās: apriņķos³³⁰, republikas pilsētās un novados.³³¹ Ņemot vērā teritoriālo reformu, tika mainīts arī 1994. gada 13. janvāra likuma nosaukums, tagad tas ir Republikas pilsētas domes un novada domes vēlēšanu likums. 2009. gada 6. jūnijā atbilstoši jaunajam normatīvajam regulējumam tika ievēlētas 109 novadu un 9 republikas pilsētu pašvaldības, līdz ar to, salīdzinot ar iepriekšējo pašvaldību pārvaldes struktūru, ievēlējamo deputātu skaits teritoriālās reformas rezultātā ir samazinājies vairāk nekā divas reizes.³³²

Pašvaldībā ievēlējamo deputātu skaitu nosaka atbilstoši iedzīvotāju skaitam, kāds attiecīgās pašvaldības administratīvajā teritorijā vēlēšanu izsludināšanas dienā ir reģistrēts Iedzīvotāju reģistrā. Normatīvajā aktā konkrēti noteikts tikai Rīgas Domes pārstāvniecības skaitliskais sastāvs – 60 deputāti.

Atšķirībā no Saeimas un Eiropas Parlamenta vēlēšanām pašvaldībās katras republikas pilsētas un novada pašvaldības administratīvā teritorija veido atsevišķu vēlēšanu apgabalu, līdz ar to pēc 2009. gada teritoriālās reformas Latvijā ir 118 vēlēšanu apgabali.

Tiesības vēlēties pašvaldības ir Latvijas pilsoņiem un saskaņā ar 2004. gadā pieņemtajiem Satversmes³³³ un vēlēšanu likuma grozījumiem – arī Eiropas Savienības pilsoņiem, kuri nav Latvijas pilsoņi, bet ir reģistrēti Iedzīvotāju reģistrā, ja tie atbilst likumā noteiktiem kritērijiem. Jāatzīmē, ka pēdējos gados atsevišķi politiskie spēki aizvien biežāk diskutē par to, ka arī nepilsoņiem būtu piešķiramas tiesības vēlēties pašvaldībās. Šādu kārtību ir rekomendējis arī EDSO komisārs 2011. gadā,³³⁴ taču tas nav juridisks valsts pienākums, bet gan politiska izšķiršanās.

Jānorāda, ka Latvijā ir bijuši mēģinājumi iegūt pašvaldību deputātu mandātus arī pretlikumīgā ceļā – Rēzeknē 2005. gadā tika sarīkotas atkārtotas vēlēšanas, jo spēkā stājās Administratīvās rajona tiesas spriedums, ar kuru tika atcelti Rēzeknes pilsētas domes vēlēšanu rezultāti, ņemot vērā, ka vēlēšanās bija notikusi vēletāju balsu uzpirkšana tādā apmērā, kas varēja ietekmēt vietu sadalījumu Rēzeknes pilsētas domē.³³⁵ Neparedzētas pašvaldību vēlēšanas ir nācies sarīkot arī tādēļ, ka ir notikušas izmaiņas administratīvās teritorijas sastāvā, piemēram, 2010. gada 18. decembrī, pamatojoties uz likumu „Par Rojas novada sadalīšanu un jaunizveidoto novadu darbības uzsākšanu”, notika jaunas pašvaldību vēlēšanas šajās teritoriālajās vienībās.³³⁶ Tāpat ārkārtas pašvaldību vēlēšanas ir sarīkotas arī tādēļ, ka tikusi atlaista ievēlēta pašvaldības lēmēj institūcija.³³⁷

8. Pilsonības institūts

Jautājums par pilsonību bija viens no strīdīgākajiem un juridiski sarežģītākajiem jautājumiem, par kuru likumdevējam bija jāizšķiras pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas.

Jau pieņemot 1990. gada 4. maija deklarāciju, Augstākā padome nebija konsekventa pilsonības jautājumā, jo tā vietā, lai atjaunotu 1919. gada likumu „Par

pavalstniecību”, Augstākā padome 1990. gada 31. jūlijā izveidoja darba grupu LR pilsonības koncepcijas izstrādāšanai. Likumprojekts tika izstrādāts, taču tas neguva atbalstu Augstākās padomes lielākajā frakcijā – Latvijas Tautas frontes frakcijā, jo pastāvēja bažas, ka, pieņemot jaunu pilsonības likumu, Augstākā padome atteiktos no koncepcijas par 1918. gadā proklamētās Latvijas Republikas atjaunošanu.³³⁸

Pēc neatkarības atjaunošanas Latvijas likumdevējam attiecībā uz pilsoņu loka konstitūēšanu bija jāizvēlas viens no diviem modeļiem. Pirmais modelis – t. s. „nulles variants” – nozīmētu, ka visi nelatviešu izcelsmes iedzīvotāji tiktu automātiski atzīti par pilsoņiem. Lai arī sākotnēji Augstākajā padomē šis modelis tika apsvērts kā iespējams, tomēr laika gaitā izkristalizējās pārliecība, ka piemērotāks būs otrs variants, kurš izriet no Baltijas valstu kontinuitātes (turpinātības) teorijas. Šī teorija nozīmē, ka 1918. gadā dibinātā Latvijas valsts turpina pastāvēt, un tādēļ, ņemot vērā 1940. gada okupāciju, automātiska pilsonības atzīšana krievu imigrantiem tika uzskatīta par neiespējamu.³³⁹

Pēc ilgstošām diskusijām 1991. gada 15. oktobrī Augstākā padome pieņēma likumu „Par Latvijas Republikas pilsoņu tiesību atjaunošanu un naturalizācijas pamatnoteikumiem”. Šī likuma preambulā tika pasludināts, ka, neraugoties uz to, ka „Latvijas Republika 1940. gada 17. jūnijā tika okupēta un valsts zaudēja suverēno varu, Latvijas Republikas pilsoņu kopums saskaņā ar Latvijas Republikas 1919. gada 23. augusta Likumu par pavalstniecību turpina pastāvēt”.³⁴⁰ Likums paredzēja izsniegt Latvijas Republikas pilsoņu pasēs personām, kurām bija LR pilsonība uz 1940. gada 17. jūniju un šo personu pēcnācējiem, kā arī tika noteikts, ka vispārēja naturalizācija tiks uzsākta ar 1992. gada 1. jūliju, pamatojoties uz speciālu likumu par pilsonību. Normatīvais akts arī noteica, ka Latvijas Republikas pilsonis vienlaikus nevar būt citas valsts pilsonis vai pavalstnieks.³⁴¹

Ņemot vērā, ka virkne Augstākās padomes deputātu uzskatīja, ka tai nav tiesību pieņemt Pilsonības likumu un lemt par naturalizācijas jautājumiem, politisko domstarpību dēļ Augstākā padome ilgstoši nespēja panākt kompromisus pilsonības jomā, un tādēļ šo jautājumu izlemšana jau nonāca Saeimas kompetencē.³⁴²

Jaunievelētā Saeima 1994. gada 22. jūlijā pieņēma jauno Pilsonības likumu.³⁴³ Pilsonības likumā tika ietverta nostādne, ka Latvijas pilsoņi ir tās personas, kuras bija Latvijas pilsoņi 1940. gada 17. jūnijā, šo personu pēcnācēji, latvieši un līvi, kuru pastāvīgā dzīvesvieta ir Latvijā, atradeņi, kā arī personas, kuras ir naturalizējušās. Pārējās personas, lielākoties krievu izcelsmes, nekvalificējās pilsoņa statusam un ieguva nepilsoņa statusu. Likums paredzēja pakāpenisku naturalizāciju, un sākotnēji tika ieviesta t. s. „logu sistēma”, kas izpaudās kā kvotu noteikšana jaunajiem pilsoņiem. Šāda sistēma izpelnījās asu kritiku no EDSO Augstā komisāra nacionālo minoritāšu jautājumos un ES. Ņemot vērā starptautisko organizāciju rekomendācijas, Saeima 1998. gada 22. jūnijā pieņēma būtiskus grozījumus Pilsonības likumā, kuri paredzēja, ka, pamatojoties uz vecāku pieteikumu, Latvijas pilsonībā tiek uzņemti tie Latvijas nepilsoņu un bezvalstnieku bērni, kuri dzimuši pēc 1991. gada 21. augusta, nepieprasot latviešu valodas prasmi, kā arī paredzēja naturalizācijas kvotu atcelšanu. Ņemot vērā, ka šie grozījumi paredzēja visai radikālas izmaiņas, tie tika apturēti Satversmes 72. panta kārtībā un nodoti tautas nobalsošanai. Tautas nobalsošanā vairākums balsotāju bija pret likuma atcelšanu, tādēļ Saeimas pieņemtie, bet apturētie grozījumi Pilsonības likumā atcelti netika un stājās spēkā. Jaunpieņemtais regulējums atbilda Eiropas rekomendācijām un uzlaboja Latvijas ārpolitisko stāvokli, jo tādējādi naturalizācijas process tika vienkāršots un „logu sistēma” tika likvidēta.³⁴⁴

Prasības, lai personu uzņemtu pilsonībā naturalizācijas kārtībā, ir noteiktas Pilsonības likumā, un tās būtībā nozīmē to, ka pretendentiem jāiztur valsts valodas prasmes pārbaudījums, jāzina Satversmes pamatnoteikumi, himnas teksts un Latvijas vēsture. Laika gaitā naturalizācijas kārtība ir vienkāršota, taču joprojām gandrīz 320 000 jeb 14 % no visiem Latvijas iedzīvotājiem ir nepilsoņi.³⁴⁵

Pilsona statuss dod virkni priekšrocību – gan aktīvās, gan pasīvās vēlēšanu tiesības, iespēju pildīt civildienestu, būt par tiesnesi, zvērinātu notāru, zvērinātu advokātu, tiesu izpildītāju, policistu, Latvijas kuģu kapteini u. tml. Turklāt pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai tikai Latvijas pilsoņi automātiski kļūst par ES pilsoņiem, kas arī dod personai daudzas priekšrocības.³⁴⁶

Nepilsoņu statusu, tiesības un pienākumus definē 1995. gadā pieņemtais likums “Par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības”.³⁴⁷ Var piekrist tam, ka šis statuss ir neskaidrs.³⁴⁸ Deviņdesmito gadu sākumā Latvijā un Igaunijā izplatījās uzskats, ka nepilsoņi ir ārvalstnieki, taču tas ir kļūdaini. Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa 2003. gada 9. oktobra spriedumā lietā *Slivenko v. Latvia*³⁴⁹ atzinusi, ka nepilsoņi kā personu grupa, kas pazaudēja PSRS pilsonību šīs valsts sabrukuma rezultātā un nav pieņēmusi citas valsts pilsonību, nav pielīdzināmi ārvalstnieku un bezvalstnieku statusam. Eiropas Cilvēktiesību tiesa attiecībā uz nepilsoņiem lieto jēdzienu „bijušie PSRS pilsoņi”, ar to pasvītrotot šo personu ciešāku saikni ar Latvijas Republiku, salīdzinot ar ārzemniekiem vai bezvalstniekiem.³⁵⁰ Kā norādījis prof. E. Levits, nepilsoņa statuss ir krietni labvēlīgāks par ārvalstnieku un bezvalstnieku statusu, jo tas lielā mērā pielīdzina nepilsoņu ekonomiskās un sociālās tiesības Latvijas pilsoņa tiesībām.³⁵¹

Jautājumi, kas saistīti ar pilsonības regulējumu vairākkārt ir tikuši skatīti arī Satversmes tiesā. Kā redzams no Satversmes tiesas spriedumiem un lēmumiem, pilsonības jautājumu tiesiskajam regulējumam ir politisks raksturs, kas netieši nosaka arī Satversmes tiesas īstenotās kontroles robežas. Tāpat Satversmes tiesa norādījusi, ka visi būtiskie jautājumi, kas attiecas uz pilsonības institūtu, vispirms ir likumdevēju kompetencē, bet tie jautājumi, kuros nav bijis iespējams rast konsensu Saeimā, gan 1927. gadā, gan arī 1998. gadā ir tikuši nodoti tautas nobalsošanai.³⁵²

Pilsonības likums pēdējos grozījumus piedzīvojis 1998. gadā, taču ik pa laikam ar pilsonību saistīti jautājumi ir nonākuši sabiedrības uzmanības lokā. Visbiežāk tiek diskutēts par nepieciešamību risināt jautājumus par bērnu pilsonību, ja tikai viens no bērna vecākiem ir Latvijas pilsonis, tāpat tiek mudināts atteikties no dubultpilsonības aizlieguma.³⁵³ Valsts prezidents 2011. gada 1. februārī, izmantojot Satversmē noteiktās likuma ierosināšanas tiesības, nosūtīja Saeimai Pilsonības likuma grozījumu ierosinājumu tekstu, kuru galvenā būtība ir saistīta ar Latvijā dzimušo bērnu reģistrācijas procedūras vienkāršošanu un dubultpilsonības aizlieguma aspektiem.³⁵⁴

Šī raksta sagatavošanas laikā aktuāla ir diskusija par automātisku pilsonības piešķiršanu visiem nepilsoņiem, jo 12 686 vēlētāji ir parakstījuši likumprojektu, kurš paredz, ka nepilsoņi, kuri nav izteikuši vēlēšanos saglabāt nepilsoņa statusu, automātiski no 2014. gada 1. janvāra tiktu atzīti par pilsoņiem.³⁵⁵ Ņemot vērā, ka pastāv šaubas, vai minētais likumprojekts ir uzskatāms par pilnīgi izstrādātu Satversmes 78. panta kārtībā, CVK ir pieprasījusi viedokli virknei ekspertu, pirms izšķirties, vai par to drīkst rīkot parakstu vākšanu. Neatkarīgi no tā, kāds būs lēmums par konkrēta likumprojekta turpmāko virzību, paredzams, ka jautājumi par pilsonības regulējuma izmaiņām tuvākajā laikā varētu raisīt plašas diskusijas.

Kopsavilkums

Otrās neatkarības posmā par nozīmīgākajiem notikumiem valststiesību jomā Latvijā uzskatāma Satversmes atjaunošana, Satversmes tiesas izveidošana, cilvēktiesību kataloga iekļaušana Satversmē, valsts pārvaldes institucionālās sistēmas izveidošana, Administratīvā procesa likuma spēkā stāšanās un administratīvo tiesu izveidošana, kā arī atsevišķu konstitucionālo tiesību institūtu – tautas nobalsošanas un pilsonības institūta – pilnveidošanas centieni. Šie pirmo divu gadu desmitu sasniegumi ir Latvijas valststiesību celtnes galvenie balsti. Ik pa laikam šajā celtnē jāveic lielāki vai mazāki uzlabojumi, pamatu nostiprināšana vai citas ērtību diktētas pārmaiņas. Jau padarītais ļauj cerēt, ka turpmākās pārmaiņas būs izsvērtas un pēctecīgas. Ja tiesiskās domas pēctecība tiks nodrošināta turpmākajā valststiesību attīstībā, tad arī šī raksta mērķis būs sasniegts.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Administratīvais process. Intervija ar Egilu Levitu. *Latvijas Jurists*, Nr. 5(27), 1992, novembris/decembris.
2. Administratīvo sodu sistēmas attīstības koncepcijas projekts. Pieejams: http://www.mk.gov.lv/doc/2005/TMKonc_010611_ASSAK.611.docx. [skatīts 04.08.2011.].
3. Akmentiņš, R. Latvijas Satversmes reforma. *Jurists*, Nr. 5(57), 1934, maijs.
4. Antonēvičs, M. Jautājums atlikts. *Latvijas Avīze*, 2007, 13. janvāris.
5. Apsītis, R. Neatkarības deklarācijas pieņemšanas gadadienā. *Jurista Vārds*, Nr. 16(371), 2005, 3. maijs.
6. Arāja, D. Tiesībsargs – bez naudas un jaudas. *Diena*, 2006, 13. novembris.
7. Atbildes uz ANO Cilvēktiesību komitejas locekļu jautājumiem. *Cilvēktiesību Žurnāls*, Nr. 2, 1996.
8. Avotiņš, V. Valsts atjaunošanas jēga – pašiem lemt, kā dzīvot savā valstī [intervija ar T.Jundzi, E.Levitu]. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2010, 29. aprīlis.
9. Balodis, R., Kārklīņa, A. Valsts tiesību attīstība Latvijā: otrais neatkarības laiks. *Latvijas Universitātes žurnāls* Nr. 1. Juridiskā zinātne. Latvijas Universitāte, 2010.
10. Balodis, A. Latvijas un Latviešu Tautas Vēsture. Rīga: Neatkarīgā Teātra “Kabata” grāmatu apgāds, 1991.
11. Balodis, K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007.
12. Balodis, R. Baznīcu tiesības. Rīga: Reliģijas Brīvības Asociācija, 2002.
13. Balodis, R. Konstitucionālo tradīciju īpatnības Apvienotajā Karalistē. Rakstu kopas „Apvienotās Karalistes konstitucionālās tiesības” 1. raksts. *Likums un Tiesības*, 6. sēj., Nr. 5(57), 2004.
14. Balodis, R. Latvijas Republikas konstitucionālo tiesību evolūcija un transformācija 20–21. gadsimtu mijā (*Evolution and Transformation of constitutional Law of the Republic of Latvia at the Turn of the 20th and 21st Centuries*). No: Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.–21. gadsimta mijā. Starptautiskā zinātniskā konference. Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, 2006.
15. Balodis, R. Tiesiskie principi, kas valda valsts un Baznīcas attiecībās Latvijas Republikā 21. gs. sākumā. No: Latvijas Universitātes Raksti. Juridiskā zinātne. 740. sēj. Rīga: LU, 2008.
16. Balodis, R. Valsts un Baznīca. Rīga: Nordik, 2000.
17. Balodis, R., Kārklīņa, A. Divdesmit gadi kopš Latvijas Neatkarības deklarācijas: valststiesību attīstības tendences un risinājumi. *Jurista Vārds*, Nr. 17./18., 2010, 27. aprīlis.
18. Banaszak, B. The concept of individual rights in Poland. The principles of basic institutions of the system of government in Poland. Warsaw: Sejm Publishing Office, 1999.
19. Barladžana, M. Ombudsmeņa institūts: vēsture, teorija un tiesiskie aspekti. *Jurista Vārds*, Nr. (427), 2006, 20. jūnijs.
20. Benfelde, S. Pāris trušādiņu un politiska tiesa. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2000, 26. janvāris.
21. Birkavs, V. Ievads. V. Vītiņš V. Vispārējs tiesību pārskats. Rīga: Verdikts, 1993.
22. Bišers, I. Administratīvais process – mehānisms izpildvaras darbības likumības kontrolei. No: Cilvēktiesību īstenošana Latvijā: tiesa un administratīvais process. Rīga: Latvijas Universitāte, 1998.
23. Bišers, I. Current Problems of Latvian Administrative Procedure. *Latvian Human Rights Quarterly*. No.2, 1997.

24. Bišers, I. Vēlreiz par valsts pārvaldes institucionālajām reformām. *Jurista Vārds*, Nr. 1(154), 2000, 13. janvāris.
25. Brūveris, O., Biksīniece, L. Tiesībsarga pilnvaras ir jāpaplašina. *Jurista Vārds*, Nr. 32(290), 2004, 9. septembris.
26. Centrālās vēlēšanu komisijas mājas lapa. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/27484.html> [skatīts 11.06.2001.].
27. Cielava, V. Pamattiesības – Satversmē vēl tukša vieta. Aktuāli cilvēktiesību jautājumi Latvijā. *Cilvēktiesību žurnāls*, LU Cilvēktiesību institūts, 1996, Nr. 3.
28. Dambergs, M. Vēlēšanu sistēmas evolūcija, nevis revolūcija. Intervija ar Vēlēšanu reformas biedrības valdes priekšsēdētāju V. Liepiņu. *Jurista Vārds*, Nr. 6(559), 2009.
29. Daukste, A. Cīņa par prezidenta amatu tikai sākas. *Rīgas Balss*. 1996, 14. februāris.
30. Dišlers, K. Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga: A. Gulbis, 1930.
31. Dišlers, K. Referenduma veidi Latvijas Republikas Satversmē. *Jurists*, Nr. 3, 1930.
32. Dravnieks, A. Ir likuma projekts, par valsts un indivīda attiecībām. *Jurista Vārds*, Nr. 3(196), 2001, 13. februāris.
33. EDSO komisārs atkal aicina nepilsoņiem Latvijā piešķirt tiesības vēlē pašvaldības. Pieejams: www.bns.lv. [publicēts 16.02.2011, skatīts 17.08.2011.].
34. Egle, I. Tiesībsargam divi pretendenti. *Diena*, 2006, 6. decembris.; *Mūrniece*, I. Tiesībsarga amatam divi pretendenti. *Latvijas Avīze*, 2006, 7. decembris.
35. Ekspertu grupas ziņojuma par Valsts cilvēktiesību biroja un ombuda funkcijām Latvijā. *Jurista Vārds*, Nr. 19(212), 2001, 19. jūnijs.
36. Endziņš, A. Latvijas Republikas Satversmes tiesas loma Latvijas Republikas Satversmē noteikto vērtību aizsardzībā. Konstitucionālās tiesas loma valsts konstitūcijā nostiprināto vērtību aizsardzībā. Satversmes tiesas 2006. g. konferences materiālu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007.
37. Federalist Papers No. 84. Pieejams: http://www.restoringamerica.org/documents/federalist/federalist_84.html [skatīts 11.08.2011.].
38. Feldhune, G. Smaga ir Satversmes tiesas roka. *Diena* 2002, 17. aprīlis; *Zile, Z.L.* Visu varu Satversmes tiesai. *Diena*, 2002, 27. marts.
39. Frīrihsone, M., Pankovska, E. Satversmes tiesas tiesnesei pārmet dokumenta viltošanu. *Dienas Bizness*, 2011, 24. februāris.
40. Gailīte, D. Satversmes tiesas priekšsēdētājs Aivars Endziņš intervijā „Jurista Vārdam” *Jurista Vārds*, Nr. 49(452), 2006, 12. decembris.
41. Gertners, E. Osipovu tomēr virzīs ST tiesneses amatam. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2011, 29. jūnijs.
42. Gobiņš, M. Kāpēc Latvijai ir vajadzīgs tiesībsargs? *Diena*, 2006, 13. decembris.
43. Grūtups A., Krastiņš, E. Īpašuma Reforma Latvijā. Rīga: Mans īpašums, 1995.
44. *History of Latvia the 20th Century*. Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. Rīga: Jumava, 2006.
45. Jansone, D., Reinholde, I., Ulmīcāne, I. Latvijas publiskā pārvalde. Rīga: EuroFaculty, 2002.
46. Jelāgins, J. Latvijas rakstītā konstitūcija. *Jurista Vārds*, Nr. 10(52), 1997, 14. maijs.
47. Jundzis, T. Tiesību sistēmas reforma valsts atjaunošanas periodā (1990–1993). Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Prof. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000.
48. Juristi analizē Valsts prezidentes rīcību un Satversmes 81. pantu. *Jurista Vārds*, Nr. 12(465), 2007, 20. marts.
49. Kādēļ Latvijas konstitūcijā nepieciešami labojumi? Darba grupas Satversmes grozījumu izstrādāšanai piedāvātā projekta teorētiskais pamatojums. *Jurista Vārds*, Nr. 14, 2001, 5. maijs.
50. Konceptija „neatkarīgo” jeb pastāvīgo iestāžu statusa regulēšanai. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file> [skatīts 12.07.2011.].
51. Konceptija ombuda institūcijas ieviešanai Latvijā. *Likums un Tiesības*, 2001, janvāris.
52. Kovaļevska, A. Tiesības uz atbilstošu dzīves līmeni. *Jurista Vārds*, Nr. 51/52, 2009, 22. decembris.
53. Kovaļevska, A. Tiesības uz labu pārvaldību: salīdzinošs skatījums uz Eiropas Savienības valstu praksi Latvijas kontekstā (I). *Likums un Tiesības*, 8. sēj., Nr. 8(84), 2006,
54. Krūmiņa, V. Apskats par Senāta administratīvo lietu departamenta 2010. gadā izskatītajām lietām saistībā ar civildienesta attiecībām. Latvijas Republikas Augstākās tiesas biļetens, Nr. 2. 2011, maijs. Pieejams: http://www.at.gov.lv/files/statistics/2011/biletens2_web.pdf.
55. Krūmiņa, V. Administratīvo tiesu pirmie pieci gadi. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/about/conferences/admtiesas/> [skatīts 16.08.2011.].
56. Kukule, S. Vai Latvijai nepieciešams tautas tiesībsargs. *Jurista Vārds*, Nr. 44(349), 2004, 16. novembris.
57. Kukule, S. Valsts prezidenta vēlēšanas: tiesiskais regulējums. *Jurista Vārds*, Nr. 41(444), 2006, 17. oktobris.

58. *Kusiņš, G.* Kā pilnveidot mūsu valsts Satversmi/Satversmes reforma Latvijā: par un pret. Ekspertu seminārs Rīga 1995. g. 15. jūnijs. Rīga: Sociāli ekonomisku pētījumu institūts „Latvija” 1995.
59. *Kuzmina, I.* Tiesībsarga meklēšanā – pīppauze. *Latvijas Avīze*, 2007, 16. janvāris.
60. *Kuzmina, I.* Jāmeklē jauni kandidāti. *Latvijas Avīze*, 2007, 12. janvāris.
61. Latvijas Republikas 6. Saeimas Juridiskās komisijas 1998. gada 27. aprīļa sēdes protokols [nav publicēts].
62. Latvijas Republikas tieslietu sistēma 1918–2008. Rīga: Tieslietu ministrija, 2008.
63. Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrs: Vēsture, Prakse, Komentāri. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010.
64. Latvijas tiesību vēsture (1914–2000), prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000.
65. Latvijas valsts pārvaldes reformas koncepcija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 49(332), 1995, 30. marts.
66. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi – Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti 10.sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004.
67. *Lēbers, A., Bišers, I.* Komentārs Latvijas Republikas Satversmes IV nodaļai „Ministru kabinets”. Privatizējamā valsts SIA „Tiesiskās informācijas centrs” 1998.
68. *Lēbers, D. A.* Latvijas neatkarības atjaunošanas prasības dažos dokumentos pirms 1990. gada 4. maija. No: 4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju. Jundzis T. (zin. red.) Rīga: LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000.
69. *Lejiņš, A.* Valodas dēļ Latvija iedzīta stūrī. Pieejams: <http://www.politika.lv/temas/cilvektiesibas/6350> [skatīts 12.06.2011.].
70. *Levits, E.* 4. maija Deklarācija Latvijas tiesību sistēmā. No: 4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju. Jundzis T. (zin. red.) Rīga: LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000.
71. *Levits, E.* Cilvēktiesības Eiropas Savienības tiesību sistēmā. *Likums un Tiesības*, 2. sēj., Nr. 11(15), 2000.
72. *Levits, E.* Cilvēktiesību normas un to juridiskais rangs Latvijas tiesību sistēmā. *Juristu žurnāls*, Nr. 5; *Cilvēktiesību Žurnāls* Nr. 6, 1997.
73. *Levits, E.* Cilvēktiesību piemērošanas pamatjautājumi Latvijā. *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Red. Ziemele I. Rīga: SIA „Izglītības soli”, 2000.
74. *Levits, E.* Eiropas padome un tās konvencijas. Eiropas Padomes līgumu izlase. Rīga: Elpa, 2000.
75. *Levits, E.* Latvijas tiesību sistēmas attīstības iezīmes uz XXI gadsimta sliekšņa. No: Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla „Latvijas Vēsture» fonds, 2000.
76. *Levits, E.* Nozīmīgs spriedums par vēlēšanām. *Jurista Vārds*, Nr. 50(453), 2006, 19. decembris.
77. *Levits, E.* Piezīmes par Satversmes 8. nodaļu – Cilvēka pamattiesības. No: Satversme un cilvēktiesības. Gadagrāmata 1999. *Cilvēktiesību žurnāls*, Nr. 9–12, Rīga: Latvijas Universitāte, 1999.
78. *Levits, E.* Samērīguma princips un obligātais administratīvais akts. *Jurista Vārds*, Nr. 13(466), 2007, 27. marts.
79. *Levits, E.* Tiesību normu interpretācija un Satversmes 1. panta demokrātijas jēdziens. *Cilvēktiesību Žurnāls*, Nr. 4, 1997.
80. Likumdošanas aktu atbilstība Latvijas Republikas Satversmei. *Latvijas Jurists*, Nr. 3(31).
81. Likumīgs parlaments, nelikumīgi likumi. [Intervija ar VDK Konstitucionālās aizsardzības daļas priekšnieku K. Eihmani] *Lauku Avīze*, 1990, 25. maijs.
82. LPSR mazā enciklopēdija. II sēj., Rīga: Zinātne, 1969.
83. LR Ārlietu ministrijas mājaslapa. Pieejams: <http://www.mfa.gov.lv/lv/eu/3863/3872/> [skatīts 17.08.2011.].
84. LR Saeimas mājaslapa. Pieejams: <http://www.saeima.lv/lv/par-saeimu/likumdeveju-vesture> [skatīts 11.08.2011.].
85. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā redakcijā. *Latvijas Vēstnesis*, 2011.
86. LR Tiesībsarga birojs. Pieejams: <http://www.tiesibsargs.lv/lat/tiesibsargs/vesture/> [skatīts 01.08.2011.].
87. *Lulle, B.* Dramaturģija nevieta. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2007, 13. janvāris.
88. *Lulle, B.* Kad nominēt īsto prezidentu. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2006, 11. februāris.
89. *Mednis, I.* Iezīmes mūsdienu Latvija politiskās elites portretam. *Latvijas vēsture*, Nr. 4(60), 2005.
90. *Meikališa, A.* Tiesu vara Latvijā. Rīga: Avots, 1997.
91. *Meļķis, E.* Publisko un privāto tiesību juridiskās personas: likums un inertā realitāte. *Administratīvā un kriminālā justīcija*, Nr. 3(4), 1998.
92. *Mihailova, U.* Ar reformu – par neskaidru sistēmu. *Jurista Vārds*, Nr. 14(167), 2000, 6. aprīlis.

93. Mits, M. Eiropas cilvēktiesību aizsardzības sistēma. *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Ziemeļi I. (red.) Rīga: SIA „Izglītības solī”, 2000.
94. Mits, M. Satversme Eiropas cilvēktiesību standartu kontekstā. No: Satversme un cilvēktiesības. Gadagrāmata 1999. *Cilvēktiesību žurnāls*, Nr. 9–12, Rīga: Latvijas Universitāte, 1999.
95. Muižnieks, N. Aktuāli cilvēktiesību jautājumi Latvijā: praktiķa vērtējums. *Cilvēktiesību žurnāls. Aktuāli cilvēktiesību jautājumi Latvijā*, Nr. 3, 1996.
96. Muižnieks, N. Vai viss kārtībā ar naturalizāciju un nepilsoņiem? Pieejams: <http://www.ir.lv/2011/8/31/vai-viss-kartiba-ar-naturalizaciju-un-nepilsoniem> [skatīts 28.08.2011.].
97. Mūrniece, I. Tiesībsarga birojs ekonomiskajā režīmā. *Latvijas Avīze*, 2009, 31. oktobris.
98. Načiščionis, J. Konceptuāli par Administratīvā procesa likuma projekta struktūru. *Jurista Vārds*, Nr. 27(41), 1996, 6. decembris.
99. Neimanis, J. Ievads tiesībās. Rīga: zv.adv. J.Neimanis, 2004.
100. Ņikuļceva, I. Tiešā demokrātija Eiropā. *Jurista Vārds*, Nr. 43(638), 2010, 26. oktobris.
101. Ņikuļceva, I. Vēlētāju likumdošanas iniciatīva Latvijā. *Jurista Vārds*, Nr. 49, 2009, 8. decembris.
102. Ozola, A. Pilsonības politikas analīze. Dubultpilsonības institūts. Pieejams: <http://lv.lv/?menu=doc&id=174536> [publicēts 28.04.2008.; skatīts 11.06.2011.].
103. Ozoliņš, A. Kūtra kārtība. *Ir*, 2011, 3–9. marts.
104. Pa valsts pārvaldes reformas kāpnēm. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 106(1566), 1999, 7. aprīlis.
105. Par 9. Saeimas vēlēšanu norises tiesiskumu un pamatu vēlēšanu atzišanai par prettiesiskām. *Jurista Vārds*, Nr. 50(453), 2006. 19. decembris.
106. Par administratīvā procesa likuma izstrādi un saturu sk. visu numuru. *Jurista Vārds*, Nr. 10/11(78/79), 1998, 19. marts.
107. Par administratīvā procesa likumu. Administratīvā procesa likuma izstrādes darba grupas ziņojums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 186(901), 1997, 22. jūlijs, atsauce Nr. 5.
108. Pededze, Dz. Konstitucionālā sūdzība: jaunumi un problēmjautājumi. *Jurista Vārds*, 2009, 17. novembris.
109. Plaude, E., Kripēns, J., Lielā, E. Latvijas PSRS Vēsture. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1958, 183. lpp.
110. Pleps, J. Pastars, E. Satversmes lasīšana Satversmes tiesā. *Jurista Vārds*, Nr. 47, 2007, 20. novembris.
111. Pleps, J. Pamattiesību katalogs starpkaru periodā. *Jurista Vārds*, Nr. 48(553), 2008, 23. decembris.
112. Pleps, J. Promocijas darbs „Satversmes iztulkošanas konstitucionāli tiesiskie un metodoloģijas problēmjautājumi”, Rīga: Latvijas Universitāte, 2011.
113. Pleps, J. Satversmes 72. pants. *Jurista Vārds*, Nr. 12(465), 2007, 20. marts.
114. Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I. Konstitucionālās tiesības. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2004.
115. Projekts par Ombuda institūciju. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 39(2426), 2001, 9. marts.
116. Raihs, N. Pilsonības institūta problēmjautājumi jaunajās Eiropas Savienības dalībvalstīs. *Likums un Tiesības*, Nr.5, 2004.
117. Rodiņa A. Konstitucionālās sūdzības teorija un prakse Latvijā. *Latvijas Vēstnesis*, 2009.
118. Saeimas atlaišana: Satversme un neskaidrie jautājumi. *Jurista Vārds*, Nr. 23(670), 2011, 7. jūnijs.
119. Sandgrēns, K., Iljanova, D. Latvijas tieslietu sistēmas vajadzību novērtējums. *Likums un Tiesības*, 3. sēj., Nr. 6 (22), 2001, jūnijs.
120. Satversme un cilvēktiesības. Gadagrāmata 1999. *Cilvēktiesību žurnāls*, Nr. 9–12, Rīga: Latvijas Universitāte, 1999.
121. Satversmes grozījumi juristu domās. *Jurista Vārds*, Nr. 17(570), 2009.
122. Senāta Apvienotās sapulces 1937. gada 25. septembra spriedums Nr. 17. Latvijas Senāta spriedumi (1918–1940). 1. sēj., Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Senatora Augusta Lēbera fonds, sast. A. Šmite, A. Poriete; atb. red. L. Krūmiņa. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa; Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997.
123. Serdāns, V., Mūrniece, I. Latvijai laiks ievākt ražu [intervija ar Valsts prezidentu Vairu Vīķi-Freiberģu]. *Latvijas Avīze*, 2006, 30. decembris.
124. Šilde, Ā. Latvijas vēsture. 1914–1940. Stokholma: Daugava, 1976.
125. Švarcs, L. Satversmes tiesa: konceptuāli par tiesneša statusu. *Jurista Vārds*, Nr. 4, 2010, 26. janvāris.
126. Tiesībsarga birojs: darba devējs driest ierobežot nacionālo uzskatu paušanu. Pieejams: <http://www.delfi.lv/archive/print.php?id=29787097> [skatīts 09.08.2011.].
127. Tihonovs, I. Satversmes tiesa nevar tikt Satversmē. *Diena*, 1995, 9. augusts.
128. Ušacka, A. Satversmes 8. nodaļas „Cilvēka pamattiesības” interpretācija Satversmes tiesas spriedumos. *Latvijas Vēstnesis*, 2001, 27. novembris.
129. Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija. Viedoklis par Saeimas priekšlaicīgu vēlēšanu mehānisma pilnveidošanu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 69, 2008, 7. maijs.

130. Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis par Saeimas priekšlaicīgu vēlēšanu mehānisma pilnveidošanu. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/item_1680_ [skatīts 12.08.2011.].
131. Valsts prezidenta Satversmes grozījumu ierosinājums. *Jurista Vārds*, Nr. 12(659), 2011.
132. Valsts prezidenta Valda Zatlera 2010. gada 19. janvāra raksts Nr. 19 Saeimas priekšsēdētājam G. Daudzem: Par grozījumiem likumā „Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 11(4203), 2010, 21. janvāris.
133. Valsts prezidents rosina grozīt Pilsonības likumu. *Jurista Vārds*, Nr. 6, 2011, 8. februāris.
134. *Vildbergs, H.J. Feldhūne, G.* Atsauces Satversmei: mācību līdzeklis. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003.
135. Ziemeļe I (red.) Cilvēktiesības Latvijā un pasaulē. Rīga: SIA „Izglītības solī”, 2000.
136. *Ziemeļe, I.* Satversmes tiesa – līdzeklis integrācijai vai pašizolācijai jeb atsevišķas pārdomas Satversmes tiesas sakarā. *Latvijas Vēstnesis*, 1996, 15. jūnijs.
137. *Ziemeļe, I.* State Continuity, Human Rights, and Nationality in the Baltic States. The Baltic States at Historical Crossroads (Ed. Jundzis T.). Rīga: Latvian Academy of Sciences, 2001.
138. *Ziemeļe, I., Krūma, K.* Eiropas Savienības pilsonība un Latvijas nepilsoņi. *Jurista Vārds*, Nr. 33(291), 2003, 16. septembris.
139. *Zīle, L.* Visu varu Satversmes tiesai? *Diena*, 2002, 27. marts; *Feldhūne, G.* Smaga ir Satversmes tiesas roka. *Diena*, 2002, 14. aprīlis.
140. Ziņojums par Ministru Kabineta sastādīšanu un Deklarācija par Ministru kabineta iecerēto darbību. *Diena*, 1995. 23. novembris.
141. *Сахаров, А.Н.* Институт президентства в современном мире. Москва: Юридическая литература, 1994.

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993
2. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 66, 2009.
3. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 79, 2007.
4. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 1, 2006.
5. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 159, 2004.
6. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 76, 2003.
7. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 70, 2002.
8. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 308/312, 1998.
9. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/332, 1997.
10. Grozījums Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100, 1996.
11. Grozījums Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 19, 1994.
12. Konstitucionālais likums *Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi*: LR AP likums. *LR Saeimas un MK Ziņotājs*, Nr. 4, 1992, spēkā neesošs.
13. Deklarācija par Latvijā īstenotā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības totalitārā komunistiskā okupācijas režīma nosodījumu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 77(3235), 2005, 17. maijs
14. Administratīvā procesa likuma spēkā stāšanās likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 97(2672), 2002.
15. Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164, 2001.
16. Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likums. LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 202, 2008.
17. Augstskolu likums: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1996.
18. Eiropas Parlamenta vēlēšanu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 22(2970), 2004.
19. Likums par ostām: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 80(211), 1994.
20. Likums par Valsts cilvēktiesību biroju: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 221, 1996, spēkā neesošs.
21. Ministriju iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 52/53(767/768), 1997.
22. Ministru kabineta iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, Nr. 281, 1993.
23. Ministru kabineta iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 82(3866), 2008.
24. Par 1925. gada 1. aprīļa likuma „Ministru kabineta iekārta” atjaunošanu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 52, 1993, spēkā neesošs.
25. Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. protokolu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 136/137, 1999.
26. Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11. protokolu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143, 1997.
27. Par 5. Saeimas vēlēšanām: LR AP likums. *Ziņotājs*, Nr. 46, 1992, zaudējis spēku.

28. Par arodbiedrībām: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības ziņotājs*, Nr. 3/4, 1991.
29. Par darba grupas izveidošanu Latvijas Republikas Satversmes jaunās redakcijas un Latvijas Republikas pilsonības koncepcijas projekta izstrādāšanai: LPSR AP lēmums. *Latvijas Republikas Saeimas un Valdības Ziņotājs*, Nr. 33, 1990.
30. Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 69, 2002.
31. Par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības ziņotājs*, Nr. 21, 1991.
32. Par Latvijas Republikas Ministru Padomes sastāvu: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 21, 1990, zaudējis spēku.
33. Par Latvijas Republikas Ministru Padomi: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 15, 1992, zaudējis spēku.
34. Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu: LPSR AP deklarācija. *LR Saeimas un MK Ziņotājs*, Nr. 20, 1990.
35. Par Latvijas Republikas pievienošanas starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos: LPSR AP deklarācija. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 21, 1990.
36. Par Latvijas Republikas pilsoņu tiesību atjaunošanu un naturalizācijas pamatnoteikumiem: LR AP lēmums. *Ziņotājs*, 1991, zaudējis spēku.
37. Par Latvijas Republikas starptautiskajiem līgumiem. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 11(142), 1994.
38. Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 49, 1990.
39. Par Latvijas Republikas valstisko statusu: LR konstitucionālais likums. *Ziņotājs*, Nr. 42, 1991.
40. Par pašvaldībām: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61, 1994.
41. Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības ziņotājs*, Nr. 5, 1990.
42. Par priekšvēlēšanu aģitāciju pirms Saeimas vēlēšanām: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 120(403), 1995.
43. Par reliģiskajām organizācijām: LR AP likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības ziņotājs*, Nr. 40, 1990, spēkā neesošs.
44. Par sabiedriskajām organizācijām un to apvienībām: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības ziņotājs*, Nr.1, 1993.
45. Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 47, 1994.
46. Par tiesu varu: AP likums. *Ziņotājs*, Nr.1, 1993.
47. Par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 63(346), 1995.
48. Par valsts civildienestu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 52, 1994, spēkā neesošs.
49. Par Valsts kontroli: LR likums, spēkā neesošs. Pieejams: <http://www.lrvk.gov.lv/index.php?id=1715> (skatīts 12.07.2011.).
50. Pilsētas domes, rajona padomes un pagasta padomes vēlēšanu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 10(141), 1994.
51. Pilsonības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 93, 1994.
52. Publisko institūciju likums: likumprojekts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 358/359, 2000.
53. Reliģisko organizāciju likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.146, 1995.
54. Saeimas kārtības rullis: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 96, 1994.
55. Saeimas vēlēšanu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 86(369), 1995.
56. Satversmes tiesas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103(588), 1996.
57. Tiesībsarga likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65, 2006.
58. Valsts civildienesta likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/333, 2000.
59. Valsts kontroles likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 80(2655), 2002.
60. Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis* Nr. 94, 2002.
61. Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 96(3254), 2005.
62. Valsts prezidenta ievēlēšanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 79, 2007.
63. Valsts valodas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 428/433(1888/1893), 1999.
64. Administratīvo aktu procesa noteikumi: MK noteikumi Nr. 154. *Latvijas Republikas un Saeimas Ministru Kabineta ziņotājs*, Nr. 4, 1995, spēkā neesoši.
65. Ministru kabineta kārtības rullis: MK noteikumi Nr. 300. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 58(4044), 2009.
66. Ministru prezidenta 2011. gada 20. aprīļa rīkojums Nr.147 „Par darba grupu likumprojekta izstrādei, kas nodrošina Latvijas konstitucionālās sistēmas saderību ar Eiropas Kopienas tiesībām”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 63, 2001.
67. Par Ministriju iekārtu: MK noteikumi Nr. 5. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 4(135), 1994.

68. Tiesneša amata kandidāta atlases, stažēšanās un kvalifikācijas eksāmena kārtības noteikumi Nr. 204. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 37(4023), 2009.

Judikatūra

1. LR Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta lēmums lietā Nr. SKA-791/2009. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/files/archive/department3/2009/09> [skatīts 10.08.2011.].
2. LR Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums lietā Nr. SA-5/2006. Pieejams: www.at.gov.lv/info/archive/department3/2006/ [skatīts 09.09.2011.].
3. LR Administratīvās rajona tiesas spriedums lietā Nr. A42241405. Pieejams: <http://www.tiesas.lv/index.php?id=1477> [skatīts 01.06.2011.].
4. Eiropas Cilvēktiesības tiesas spriedums lietā *Slivenko v. Latvia*. Judgment 09.10.2003. Pieejams: <http://www.unhcr.org/refworld/publisher,ECHR,,LVA,402b5b034,0.html> [skatīts 12.08.2011.].
5. Eiropas Cilvēktiesības tiesas spriedumu lietā *Podkolzina pret Latviju* (No. 46726/99). Pieejams: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm> [skatīts 12.08.2011.].
6. LR Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 03-05(99). Pieejams: [www.satv.tiesa.gov.lv/upload/03-05\(99\).htm](http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/03-05(99).htm) [skatīts 16.07.2011.].
7. LR Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 04-03(98) Pieejams: [www.satv.tiesa.gov.lv/upload/04-03\(98\).rtf](http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/04-03(98).rtf) [skatīts 10.08.2011.].
8. LR Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 04-07(99). Pieejams: [www.satv.tiesa.gov.lv/upload/04-07\(99\).rtf](http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/04-07(99).rtf) [skatīts 12.08.2011.].
9. LR Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2000-03-01. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2000-03-01.rtf [skatīts 12.08.2011.].
10. LR Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2001-07-0103. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2001-07-0103.rtf [skatīts 17.08.2011.].
11. LR Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2002-18-01. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2002-18-01.rtf [skatīts 20.08.2011.].
12. LR Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2002-08-01. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2002-08-01.rtf [skatīts 14.08.2011.].
13. LR Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2004-15-0106. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2004-15-0106.rtf [skatīts 12.07.2011.].
14. LR Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2005-13-0106. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2005-13-0106.rtf [skatīts 10.08.2011.].
15. LR Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2006-42-01. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/.../2006-42-01spriedums [skatīts 16.08.2011.].
16. LR Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2006-05-01. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2006-05-01LV.rtf [skatīts 11.08.2011.].
17. LR Satversmes tiesas lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2006-41-01. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2006-41-01Izbeigshanas_leemums.rtf [skatīts 12.08.2011.].
18. LR Satversmes tiesas lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr.2007-21-01. Pieejams: www.likumi.lv/doc.php?id=174216 [skatīts 16.08.2011.].
19. LR Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2007-10-0102. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/.../2007_10_0102 [skatīts 17.08.2011.].
20. LR Satversmes tiesas lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2008-08-0306. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/lemums_2008-08-0306.htm [skatīts 03.08.2011.].
21. LR Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2008-40-01. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/.../spriedums_2008-40-01.htm [skatīts 29.07.2011.].
22. LR Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2009-45-01. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2009-45-01.htm [skatīts 10.08.2011.].
23. LR Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2009-74-01. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2009-74-01.htm [skatīts 11.08.2011.].
24. LR Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-60-01. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2010-60-01 [skatīts 12.08.2011.].
25. LR Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2009-11-01. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2010-06-01.htm [skatīts 09.08.2011.].
26. LR Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2009-44-01. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/.../spriedums_2009-44-01.htm [skatīts 09.08.2011.].
27. LR Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2009-94-01 Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/uplod/> [skatīts 12.08.2011.].

28. LR Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-20-0106. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2009_94_01.htm [skatīts 12.07.2011.]
29. LR Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-06-01. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2010-06-01.htm [skatīts 12.08.2011.]
30. LR Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-69-01. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2010-69-01.htm [skatīts 15.08.2011.]
31. LR Senāta Civilā departamenta 1926. gada 25. novembra spriedums Nr. 121. Latvijas Senāta spriedumi (1918–1940). 10. sēj., Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1926–1927): kārtējo sēžu spriedumi. LR Augstākā tiesa., Senatora Augusta Lēbera fonds; sast. A. Šmite, A. Poriete; atb. red. L. Krūmiņa. Rīga: LR Augstākā tiesa; Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997.
32. LR Administratīvās rajona tiesas 05.07.2011. lēmums par atteikšanos pieņemt pieteikumu. *Jurista Vārds*, Nr. 28(675), 2011, 12. jūlijs.

Atsauces

1. *Levits, E.* Latvijas tiesību sistēmas attīstības iezīmes uz XXI gadsimta sliekšņa. No: Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 489. lpp.; *Balodis, R., Kārklīņa, A.* Divdesmit gadi kopš Latvijas Neatkarības deklarācijas: valststiesību attīstības tendences un risinājumi. *Jurista Vārds*, Nr. 17/18, 2010, 27. aprīlis.
2. Helsinki–86 ir padomju režīma apstākļos izveidota cilvēktiesību aizstāvības grupa, kas 1987. gadā organizēja vairākus pretpadomju pasākumus: godinot komunistiskā terora upuru piemiņu, 14. jūnijā pie Brīvības pieminekļa Rīgā organizēja ziedu nolikšanu, nosodot Molotova–Ribentropa paktu, 23. augustā organizēja demonstrāciju un 18. novembrī svinēja Latvijas neatkarības proklamēšanas dienu. Helsinki–86 iezīmēja Latvijas otrā neatkarības perioda ceļu.
3. 2011. gada rudenī plaši tika apspriesta iespēja parlamentā veidot „varavīksnes koalīciju”, taču nacionāli noskaņotie politiķi iebilda pret partiju apvienības „Saskaņas centrs” dalību valdībā okupācijas fakta neatzišanas dēļ.
4. *Āboliņš, I. Zirnīs, E.* Daivaiķe kopā! [intervija ar biedrības „Dzimtā valoda” vadītāju Vladimīru Lindermanu] *SestDiena*, 2011, 9.–15. jūlijs
5. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi – Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 10. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004, 24. lpp.
6. *Ziemele, I.* State Continuity, Human Rights, and Nationality in the Baltic States. The Baltic States at Historical Crossroads (Ed. Jundzis T.). Rīga: Latvian Academy of Sciences, 2001, p. 229.
7. 2005. gada 12. maija Deklarācija par Latvijā īstenotā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības totalitārā komunistiskā okupācijas režīma nosodījumu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 77 (3235), 2005, 17.maijs.
8. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2011. gada 17. maija spriedums lietā Nr. 2010-20-0106, secinājumu daļas 11. un 13. punkts, sk. arī Satversmes tiesas 2007. gada 29. novembra spriedumu lietā Nr. 2007-10-0102, secinājumu daļas 32.3. punktu.
9. Daži ārvalstu profesori (piem., Maincas Universitātes profesors Ervīns Oberlenders) iebilst pret formulējumu „okupācija”, jo uzskata, ka Latvijas gadījumā pareizāk būtu lietot vārdu „aneksija”. Svece, A. Intervija ar Maincas Universitātes profesoru Ervīnu Oberlenderu „Starp okupāciju un genocīdu”. *Diena*, 2004, 21.maijs.
10. LPSR mazā enciklopēdija. II sēj. Rīga: Zinātne, 1969, 261. lpp.
11. *Plaude, E., Kripēns, J., Lielā, E.* Latvijas PSRS Vēsture. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1958, 183. lpp.
12. No LR AP pirmās sesijas (1990. gada 3. maijs–4. augusts) 31. sēdes (1990. gada 10. jūlija) stenogrammas. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 190(3138), 2004, 1.decembris.
13. *Avotiņš, V.* Valsts atjaunošanas jēga – pašiem lemt, kā dzīvot savā valstī [intervija ar T. Jundzi, E. Levītu]. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2010, 29.aprīlis.
14. Turpat.
15. Satversmes tiesas 2010. gada 13.maija spriedums lietā Nr. 2009-94-01, secinājumu daļas 14.1. punkts. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/uplod/> [skatīts 12.08.2011.]
16. *Mednis, I.* Iezīmes mūsdienu Latvija politiskās elites portretam. *Latvijas vēsture*, Nr. 4(60), 2005, 33. lpp.
17. LPSR AP gan pēc sava darbības organizācijas, gan juridiskās bāzes bija līdzīga citu PSRS republiku (piemēram, Kazahstānas PSR vai Moldāvijas PSR) Augstākajām Padomēm, kā arī tā laika Austrumeiropas sociālistisko republiku parlamentu klons. Sistēma, kas bija izveidota jau Staļina laikā, darbojās apstākļos, kad pārvaldi faktiski realizē komunistiskā partija, balstoties uz politbiroja norādījumiem. Faktiskais valsts vadītājs padomju modeli bija PSRS komunistiskās partijas ģenerālsēkretārs.

- Savienoto republiku parlamentiem, pareizāk būtu tos dēvēt par pseidoparlamentiem, gan vēlēšanu sistēmas, gan reālo iespēju dēļ nebija, ko lemt.
18. *Balodis, A.* Latvijas un Latviešu Tautas Vēsture. Rīga: Neatkarīgā Teātra „Kabata” grāmatu apgāds, 1991, 248. lpp.
 19. Likumīgs parlaments, nelikumīgi likumi. [Intervija ar VDK Konstitucionālās aizsardzības daļas priekšnieku K.Eihmani] *Lauku Avīze*, 1990, 25. maijs.
 20. History of Latvia the 20th Century. Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Rīga: Jumava, 2006, p. 438.
 21. LPSR AP deklarācija „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”. *Latvijas Republikas Saeimas un Valdības Ziņotājs*, Nr. 20, 1990.
 22. Liberalizēt uz vienas partijas bāzes veidotu pārvaldi, protams, var un to arī izdarīja (1990–1993), taču faktiski tas izdevās galvenokārt tāpēc, ka republikas komunistiskās partijas augstākie funkcionāri kļuva lojāli neatkarīgas valsts idejai. Tieši vadošās komunistu elites spēja pārejas laikā novērst asumus bija pamatā okupācijas institūta pārveidē par „pārejas laika parlamentu”, kas spēja adekvāti nodrošināt likumdevēja funkciju līdz demokrātiskās Saeimas ievēlēšanai un darbības uzsākšanai. Lai gan minami būtu daudzi komunisti, kā pirmais būtu izdalāms Anatolijs Gorbunovs. Viņš bija Latvijas Komunistiskās partijas CK sekretārs un vienlaikus Latvijas PSR Augstākās Padomes priekšsēdētājs (1988–1990). Tieši Anatolijs Gorbunovs bija pārejas laika parlamenta – Latvijas Republikas Augstākās Padomes – priekšsēdētājs (1990–1993) un otrā neatkarības posmā pirmās Saeimas priekšsēdētājs (1993–1995).
 23. Sākotnēji Latvijas Tautas Frontes (LTF) saraksts vēlēšanās ieguva 122 deputātu vietas, taču vēlāk frakcijai pievienojas vēl deviņi deputāti – pavisam 131 deputāts no 201. Līdz ar to LTF frakcijas pārliecinošais vairākums – gandrīz divas trešdaļas – parlamentā tika nodrošināts un Neatkarības deklarāciju varēja pieņemt.
 24. 4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par neatkarības deklarāciju. Jundzis T. (zin. red.) Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 403. lpp.
 25. Satversmes tiesas 2010. gada 13.maija spriedums lietā Nr. 2009-94-01, secinājumu daļas 14. punkts.
 26. Satversmes tiesas 2007. gada 29. novembra spriedums lietā Nr. 2007-10-0102.; *Levits, E.* 4. maija deklarācija Latvijas tiesību sistēmā. No: 4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju. Jundzis T. (zin. red.) Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, 2000, 266.–294. lpp.; Valsts prezidenta Valda Zatlera 2010. gada 19. janvāra raksts Nr. 19 Saeimas priekšsēdētājam G. Daudzem: Par grozījumiem likumā «Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām». *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 11(4203), 2010, 21. janvāris.
 27. *Levits, E.* 4. maija Deklarācija Latvijas tiesību sistēmā. No: 4.maijs Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju. Jundzis T. (zin. red.) Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, 2000, 53. lpp.
 28. *Jelāgins, J.* Latvijas rakstītā konstitūcija. *Jurista Vārds*, Nr. 10(52), 1997, 14.maijs.
 29. Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2004-15-0106. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2004-15-0106.rtf [skatīts 12.07.2011.].
 30. Satversmes tiesas 2007. gada 29. novembra sprieduma lietā Nr. 2007-10-0102, konstatējošās daļas 64. punkts.
 31. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 13. maija spriedums lietā Nr.2009-94-01, secinājumu daļas 11.punkts. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2009_94_01.htm [skatīts 12.07.2011.].
 32. Satversmes tiesas 2007. gada 29. novembra spriedumā lietā Nr. 2007-10-0102. Izvērti analizēta tiek Latvijas valsts nepārtrauktības doktrīna, atzīstot, ka valsts nepārtrauktību raksturo valsts kā juridiskās personas nepārtrauktība jeb identitāte starptautiskajās tiesībās. Valsts nepārtrauktībai par pamatu ir ar to saistītās prasības, kas izvirzītas atbilstoši piemērojamām starptautisko tiesību normām vai procedūrām, un fakts, ka šīs prasības akceptē starptautiskā kopiena situācijās, kad rodas šaubas par valsts identitāti.
 33. *Lēbers, D. A.* Laviņas neatkarības atjaunošanas prasības dažos dokumentos pirms 1990. gada 4.maija. No: 4.maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju. Jundzis T. (zin. red.) Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, 2000, 28–29. lpp.
 34. *Balodis, R., Kārklīņa, A.* Divdesmit gadi kopš Latvijas Neatkarības deklarācijas: valststiesību attīstības tendences un risinājumi. *Jurista Vārds*, Nr. 17/18, 2010, 27.aprīlis; *Balodis, R., Kārklīņa, A.* Valsts tiesību attīstība Latvijā: otrais neatkarības laiks. *Latvijas Universitātes žurnāls*, Nr. 1. Juridiskā zinātne. Latvijas Universitāte, 2010. 25–52. lpp.
 35. *Avotiņš, V.* Valsts atjaunošanas jēga – pašiem lemt, kā dzīvot savā valstī [intervija ar T. Jundzi, E. Levitu]. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2010, 29. aprīlis.
 36. Turpat.

37. *Lēbers, D. A.* Latvijas neatkarības atjaunošanas prasības dažos dokumentos pirms 1990. gada 4. maija. No: 4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju. Jundzis T. (zin. red.) Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, 2000, 29. lpp.
38. *Jundzis, T.* Tiesību sistēmas reforma valsts atjaunošanas periodā (1990–1993). Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, 2000, 449. lpp.
39. Latvijas Republikas tieslietu sistēma 1918–2008. Rīga: Tieslietu ministrija, 2008, 57. lpp.
40. *Birkavs, V. Ievads.* Vītiņš V. Vispārējs tiesību pārskats. Rīga: Verdikts, 1993, 8. lpp.
41. Par Latvijas Republikas pievienošanās starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos: LPSR AP deklarācija. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 21, 1990.
42. *Lēbers, D., Bišers, I.* Ministru kabinets – komentārs Latvijas Republikas Satversmes IV nodaļai «Ministru kabinets». Rīga: Tiesiskās informācijas centrs, 1998, 24. lpp.
43. *Jundzis, T.* Divvaldības periods. 1990. gada 4. maijs – 1991. gada 21. maijs. Latvijas Valsts atjaunošana (1986–1993). Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, 1996. 250. lpp.
44. Par darba grupas izveidošanu Latvijas Republikas Satversmes jaunās redakcijas un Latvijas Republikas pilsonības koncepcijas projekta izstrādāšanai: LPSR AP lēmums. *Latvijas Republikas Saeimas un Valdības Ziņotājs*, Nr. 33, 1990, 16. augusts.
45. *Endziņš, A.* Piezīmes par Neatkarības deklarāciju. No: 4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju. Jundzis T. (zin. red.) Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, 2000, 239. lpp.
46. Projekta darbu nopietni kavēja konceptuālas neskaidrības un arvien pieaugošās Latvijas Tautas frontes (LTF) frakcijas deputātu prasības neveidot jaunu pamatlikumu, bet gan grozīt 1922. gada Satversmi.
47. *Apsītis, R.* Neatkarības deklarācijas pieņemšanas gadadienā. *Jurista Vārds*, Nr. 16(371), 2005, 3. maijs.
48. Par Latvijas Republikas valstisko statusu: LR AP likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 42, 1991, 24. oktobris.
49. *Apsītis, R.* Neatkarības deklarācijas pieņemšanas gadadienā. *Jurista Vārds*, Nr. 16(371), 2005, 3. maijs.
50. Latvijas Republikas Augstākās padomes (1990–1993) 1. sesijas 13. sēdes 1990. gada 28. maijā stenogramma, 13. burtnīca. *Latvijas Vēstnesis*, pielikums «Dokumenti», 2004, 3. maijs.
51. Lai gan starptautiski atzītajai kontinuitātes principa doktrīnai seko visās trijās Baltijas valstīs, Latvija vienīgā atjauno savu 1922. gada Satversmi. Lietuva sākotnēji atjauno 1938. gada konstitūciju (atceļot dažus autoritāra rakstura pantus), tad atceļ to, ieviešot pārejas laika konstitūciju, kas darbojas līdz 1992. gadam. Pēc tam tiek pieņemta pilnīgi jauna konstitūcija. Līdzīgi notiek arī Igaunijā, kas atjauno savu pirmskarta konstitūciju, lai to 1992. gadā aizvietotu ar pilnīgi jaunu konstitūciju. Jāsaka, ka abās kaimiņvalstīs nemaz nav citu iespēju, jo pēdējās pirmā neatkarības laika konstitūcijas bija likumīgi pieņemtas (tautas referendumos), taču saturiski nedemokrātiskas un autoritāras. Šādas konstitūcijas mēdz dēvēt arī par “bonapartiskām konstitūcijām”.
52. *Balodis, R. Ievads* Latvijas Republikas Satversmes VIII nodaļas komentāriem. Latvijas Republikas satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zin. vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 6. lpp.
53. Piemēram, PSR Reliģijas lietu pilnvarotā struktūrvienība Latvijā – LPSR Ministru padomes Reliģijas kultu lietu padome, kurā darbojās arī Valsts Drošības komitejas darbinieki, – tika pārveidota par Reliģijas lietu departamentu. Pēdējais LPSR Reliģijas lietu pilnvarotais Arnolds Kublinskis pārtapa Latvijas Republikas Reliģijas lietu departamenta direktorā. Lai arī Reliģijas kultu lietu padomes kompetencē bija reliģisko organizāciju reģistra uzturēšana, faktiski tā bija ateistiska režīma administratīvās kontroles iestāde (sk. *Balodis, R.* Baznīcu tiesības. Rīga: Reliģijas Brīvības Asociācija, 2002, 258–259. lpp.).
54. *Jansone, D., Reinholde, I., Ulmīcāne, I.* Latvijas publiskā pārvalde. Rīga: EuroFaculty, 2002, 42. lpp.
55. *Lēbers, A., Bišers, I.* Komentārs Latvijas Republikas Satversmes IV nodaļai “Ministru kabinets”. Privatizējamā valsts SIA “Tiesiskās informācijas centrs”, 1998, 27. lpp.
56. Pieejams: www.arhivi.lv/sites/default/files/20saemas%201%20sedes%20prot.PDF [skatīts 12.08.2011.].
57. *Levīts, E.* Latvijas tiesību sistēmas attīstības iezīmes uz XXI gadsimta sliekšņa. No: Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, 2000, 493. lpp.
58. Ministru kabineta iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, Nr. 281, 1993.
59. Kopš 1996. gada 1. jūnija šis likums saucas “Ministru kabineta iekārtas likums”. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/vesture/> [skatīts 09.08.2011.].
60. *Lēbers, A., Bišers, I.* Komentārs Latvijas Republikas Satversmes IV nodaļai „Ministru kabinets”. Privatizējamā valsts SIA “Tiesiskās informācijas centrs” 1998, 27. lpp.

61. Strikti ierobežojumi attiecībā uz valsts amatpersonām, tai skaitā deputātiem parādās likumā "Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā". *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 69(2644), 2002.
62. Saeimas kārtības rullis: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 96, 1994.
63. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/332(1046/1047), 1997.
64. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 70(2645), 2002.
65. Grozījumi Saeimas vēlēšanu likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 2009.
66. Satversmes grozījumi juristu domās. *Jurista Vārds*, Nr. 17(570), 2009.; *Dambergs, M.* Vēlēšanu sistēmas evolūcija, nevis revolūcija. Intervija ar Vēlēšanu reformas biedrības valdes priekšsēdētāju V. Liepiņu. *Jurista Vārds*, Nr. 6(559), 2009.
67. Jundzis pārliecināts, ka Latvijas nelaimju sakne ir vēlēšanu sistēma. Pieejams: <http://www.apollo.lv/portals/news/articles/246219> [publicēts 08.08.2011.; skatīts 09.08. 2011.].
68. Ministru kabineta kārtības rullis: MK noteikumi. Nr. 300. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 58(4044), 2009.
69. *Lēbers, A., Bišers, I.* Komentārs Latvijas Republikas Satversmes IV nodaļai "Ministru kabinets". Privatizējamā valsts SIA "Tiesiskās informācijas centrs" 1998, 28. lpp.
70. *Daukste, A.* Čiņa par prezidenta amatu tikai sākas. *Rīgas Balsis*, 1996, 14. februāris.
71. *Jundzis, T.* Tiesību sistēmas reforma valsts atjaunošanas periodā (1990–1993). No: Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, 2000, 460. lpp.
72. Valsts prezidenta ievēlēšanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 79, 2007.
73. Par Valsts prezidenta vēlēšanu regulējumu līdz Valsts prezidenta ievēlēšanas likuma pieņemšanai sk. *Kukule, S.* Valsts prezidenta vēlēšanas: tiesiskais regulējums. *Jurista Vārds*, Nr. 41(444), 2006, 17. oktobris.
74. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/332(1046/1047), 1997.
75. Piemēram, 2012. gada septembrī komisija nāca klajā ar viedokli par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Komisijas viedokļi pieejami: http://www.president.lv/pk/content/?cat_id=2896 [skatīts 01.11.2012.].
76. 2008. gada 30. aprīlī Konstitucionālo tiesību komisija iepazīstināja sabiedrību ar apjomīgu pētījumu par parlamenta priekšlaicīgu vēlēšanu mehānismu. Sk. Viedoklis par Saeimas priekšlaicīgu vēlēšanu mehānisma pilnveidošanu. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/item_1680_KTK_30042008_Viedoklis_par_Saeimas_priekslaicigu_velesanu_mehanismu_pilnveidosanu.pdf [skatīts 11.08.2011.].
77. Sk., piemēram, *Serdāns, V., Mūrniece, I.* Latvijai laiks ievākt ražu [intervija ar Valsts prezidentu Vairu Viķi-Freibergu]. *Latvijas Avīze*, 2006, 30. decembris.
78. Līdz 1993. gadam Valsts kontrole darbojās saskaņā ar 17.12.1991. LR AP likumu "Par Valsts kontroli", kurš noteica, ka Valsts kontroli izveido Augstākā padome un Valsts kontrole tai ir tieši pakļauta. Pieejams: <http://www.lrvk.gov.lv/index.php?id=1715>
79. Ideju par tādas institūcijas nepieciešamību, kas sargātu Satversmi, Latvijā pirmo reizi izteica Saeimas deputāts Pauls Šimanis 1930. gadā rakstā "Latvijas Satversmes astoņi gadi". Turpinot šo ideju, 1934. gada 8. maijā Saeimas deputāts Hermanis Štegmans iesniedza priekšlikumu papildināt Satversmi ar 86.¹ pantu, kas paredzētu speciālas Valsts tiesas izveidi. Tomēr šis priekšlikums nepieciešamo balsu vairākumu neguva. (sk. Satversmes tiesas mājas lapu) Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=3> [skatīts 01.08.2011.].
80. *Rodiņa, A.* Konstitucionālās sūdzības teorija un prakse Latvijā. – Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 46. lpp.
81. LPSR AP deklarācija "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu". *Latvijas Republikas Saeimas un Valdības Ziņotājs*, Nr. 20, 1990.
82. Par tiesu varu: LR AP likums. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993.
83. Satversmes tiesas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103 (588), 1996.
84. *Tihonovs, I.* Satversmes tiesa nevar tikt Satversmē. *Diena*, 1995, 9. augusts.
85. Grozījums Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100(585/586), 1996.
86. Satversmes tiesas mājas lapa. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=3> [skatīts 01.08.2011.].
87. *Endziņš, A.* Latvijas Republikas Satversmes tiesas loma Latvijas Republikas Satversmē noteikto vērtību aizsardzībā. Konstitucionālās tiesas loma valsts konstitūcijā nostiprināto vērtību aizsardzībā. Satversmes tiesas 2006. g. konferences materiālu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007, 9. lpp.
88. *Benfelde, S.* Pāris trušādiņu un politiska tiesa. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2000, 26. janvāris.
89. *Zīle, L.* Visu varu Satversmes tiesai? *Diena*, 2002, 27. marts; *Feldhūne, G.* Smaga ir Satversmes tiesas roka. *Diena*, 2002, 14.aprīlis.

90. *Ziemele, I.* Satversmes tiesa – līdzeklis integrācijai vai pašizolācijai jeb atsevišķas pārdomas Satversmes tiesas sakarā. *Latvijas Vēstnesis*, 1996, 15. jūnijs. Citēts pēc: *Meikališa, Ā.* Tiesu vara Latvijā. Rīga: Avots, 1997, 114. lpp.
91. Sk., piemēram, Satversmes tiesas 1999. gada 1.oktobra sprieduma lietā Nr.03-05 (99) secinājumu daļas 1.punktu. Pieejams: [http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/03-05\(99\).rtf](http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/03-05(99).rtf) [skatīts 01.08.2011.].
92. Sk. Satversmes tiesas 2002. gada 22. februāra sprieduma lietā Nr. 2001-06-03 secinājumu daļas 5.1. un 6.1.punktu; Satversmes tiesa lemj par Saeimas deputātu kompensācijām. *Jurista Vārds*, Nr. 2(235), 2002, 29. janvāris.
93. *Ušacka, A.* Satversmes 8. nodaļas “Cilvēka pamattiesības” interpretācija Satversmes tiesas spriedumos. *Latvijas Vēstnesis*, 2001, 27. novembris.
94. Sk. Satversmes tiesas 2000. gada 24. marta sprieduma lietā Nr. 04-07(99) secinājuma daļas 3. punktu. Pieejams: [http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/04-07\(99\).rtf](http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/04-07(99).rtf) [skatīts 01.08.2011.].
95. *Frīrihsone, M., Pankovska, E.* Satversmes tiesas tiesnesēi pārmet dokumenta viltošanu. *Dienas Bizness*, 2011, 24. februāris.
96. ST aptur Muižniecības pilnvaras. Pieejams: <http://www.diena.lv/sabiedriba/zinas/st-aptur-muizniecibas-pilnvaras-13886976>
97. *Gailīte D.* Satversmes tiesas priekšsēdētājs Aivars Endziņš intervijā “Jurista Vārdam”. *Jurista Vārds*, Nr. 49(452), 2006, 12. decembris.
98. *Gertners, E.* Osipovu tomēr virzīs ST tiesneses amatam. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2011, 29. jūnijs.
99. *Pleps, J. Pastars, E.* Satversmes lasīšana Satversmes tiesā. *Jurista Vārds*, Nr. 47, 2007, 20.novembris.
100. *Feldhune, G.* Smaga ir Satversmes tiesas roka. *Diena*, 2002, 17. aprīlis; *Zīle, Z.L.* Visu varu Satversmes tiesai. *Diena*, 2002, 27. marts.
101. *Ozoliņš, A.* Kūtra kārtība. *Ir*, 2011, 3–9. marts.
102. Pieejams: <http://www.citadiena.lv/2010/01/20/budzeta-lemsana-satversmes-tiesa/> [skatīts 18.09.2011.].
103. *Gailīte, D.* Satversmes tiesas priekšsēdētājs Aivars Endziņš intervijā «Jurista Vārdam». *Jurista Vārds*, Nr. 49(452), 2006, 12. decembris.
104. Grozījumi Satversmes tiesas likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 460/464(2371/2375), 2000.
105. *Rodiņa, A.* Konstitucionālās sūdzības teorija un prakse Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 69., 17. lpp.
106. Piemēru ir daudz, viens no pēdējiem ir Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 3. novembra spriedums lietā Nr. SA–5/2006, kur tika vērtēti Saeimas vēlēšanu kampaņas norises aspekti. Sk.: Par 9. Saeimas vēlēšanu norises tiesiskumu un pamatu vēlēšanu atzīšanai par prettiesiskām. *Jurista Vārds*, Nr. 50(453), 2006. 19.decembris.
107. LR Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2007. gada 10. decembra spriedums lietā Nr. SKA-474.
108. Satversmes tiesa vairākos savos spriedumos ir secinājusi, ka virkne tiesību principu izriet no Satversmes 1. panta un tieši demokrātiskas republikas jēdzienu. Sk., piemēram, Satversmes tiesas 1999. gada 1. oktobra spriedumu lietā Nr.03-05(99), 2000. gada 24. marta spriedumu lietā Nr. 04-07(99), 2002. gada 21. janvāra spriedumu lietā Nr.2001-09-01 u. c.
109. *Kovaļevska, A.* Tiesības uz labu pārvaldību: salīdzinošs skatījums uz Eiropas Savienības valstu praksi Latvijā kontekstā (I). *Likums un Tiesības*, 8. sēj., Nr. 8(84), 2006.
110. Sk. Satversmes tiesas 2009. gada 26.novembra spriedumu lietā Nr.2009-08-01; Satversmes tiesas 2003. gada 25. marta spriedumu lietā 2002-12-01.
111. Satversmes tiesas 2004. gada 25.oktobra spriedums lietā Nr.2004-03-01, secinājumu daļas 9.2. punkts.
112. Satversmes tiesas 2000. gada 24. marta spriedums lietā Nr.04-07 (99), 3. punkts.
113. Satversmes tiesas 2010. gada 18. janvāra spriedums lietā Nr.2009-11-01, 7.2. punkts.
114. Satversmes tiesas 2008. gada 16. aprīļa lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr.2007-21-01.
115. Satversmes tiesas 1999. gada 1.oktobra spriedums lietā Nr.03-05 (99), secinājumu daļas 1. punkts.
116. Sk., piemēram, Satversmes tiesas 2002. gada 19. marta sprieduma lietā Nr. 2001-12-01 secinājumu daļas 3.1. punktu un 2003. gada 25. marta sprieduma lietā Nr. 2002-12-01 secinājumu daļas 5. punktu.
117. *Švarcs, L.* Satversmes tiesa: konceptuāli par tiesneša statusu. *Jurista Vārds*, Nr.4, 2010, 26. janvāris.
118. Par Latvijas Republikas Ministru Padomes sastāvu: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 21, 1990. 24. maijs, zaudējis spēku.
119. Par Latvijas Republikas ministrijām: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 47, 1991, zaudējis spēku.
120. Par Latvijas Republikas Ministru Padomi: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 15, 1992, zaudējis spēku.
121. Likumdošanas aktu atbilstība Latvijas Republikas Satversmei. *Latvijas Jurists*, Nr. 3(31)

122. *Bišers, I.* Vēlreiz par valsts pārvaldes institucionālajām reformām. *Jurista Vārds*, Nr. 1(154), 2000, 13. janvāris.
123. Par Ministriju iekārtu: MK noteikumi Nr. 5. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 4(135), 1994. 13. janvāris.
124. Latvijas valsts pārvaldes reformas koncepcija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 49(332), 1995. 30. marts.
125. Sk. *Mihailova, U.* Ar reformu – par neskaidru sistēmu. *Jurista Vārds*, Nr. 14 (167), 2000. 6. aprīlis.
126. Turpat.
127. Sk. *Melķisis, E.* Publisko un privāto tiesību juridiskās personas: likums un inertā realitāte. *Administratīvā un kriminālā justīcija*, Nr. 3(4), 1998.
128. Ministriju iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 52/53 (767/768), 1997, 20. februāris.
129. *Apsītis, R., Blūzma, V., Jundzis, T., Lazdiņš, J.* u.c. Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Rīga: LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 494. lpp.
130. Pa valsts pārvaldes reformas kāpnēm. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 106(1566), 1999, 7. aprīlis.
131. Publisko institūciju likums: likumprojekts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 358/359(2269/2270), 2000, 12. oktobris.
132. Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 95 (2670) 2002, 26. jūnijs.
133. Augstskolu likuma 7. panta pirmā daļa. Augstskolu likums: LR likums. *Ziņotājs*, Nr.1, 1996.
134. Likuma par ostām 7. panta pirmā daļa. Likums par ostām: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 80(211), 1994.
135. Sk. Latvijas Republikas subsidiāro atbildību par pārejo publisko tiesību juridisko personu nodarītajiem zaudējumiem. Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likums, 28. pants: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 96(3254), 2005, 17. jūnijs.
136. *Danovskis, E., Briede, J.* Publisko tiesību subjektu civiltiesiskais statuss. *Jurista Vārds*, Nr. 7(706), 2012, 14. februāris; *Torgāns, K.* Mantiskā atbildība publiskajās un privātajās tiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 46(693), 2011, 15. novembris.
137. Par Radio un televīzijas likuma 46. panta sestās, septītās, astotās un devītās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 58. un 91. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 16.10.2006. spriedums lietā Nr. 2006-05-01. 16.3. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 169(3537), 2006, 24. oktobris.
138. Ministru kabineta iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 82(3866), 2008, 28. maijs.
139. Koncepcija „neatkarīgo” jeb pastāvīgo iestāžu statusa regulēšanai. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file42902.doc> [skatīts 03.08.2011.].
140. Sk., piem., likuma „Par sabiedrisko pakalpojumu regulatoriem” 7. panta otro daļu. Par sabiedrisko pakalpojumu regulatoriem: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 394/395(2305/2306), 2000.
141. Sk. Par Likuma par budžetu un finanšu vadību 19. panta piektās daļas, Valsts kontroles likuma 44. panta otrās daļas un Tiesībsarga likuma 19. panta otrās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 87. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 25. novembra spriedums lietā Nr. 2010-06-01, 14. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 189(4381), 2010, 30. novembris.
142. Sk. pretēju uzskatu pirmās neatkarības posmā Senāta spriedumā, kurā tika atzīts Saeimas kā publisko tiesību juridiskās personas statuss: Senāta Civilā departamenta 1926. gada 25. novembra spriedums Nr. 121. Latvijas Senāta spriedumi (1918–1940). 10. sēj.; Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1926–1927): kārtējo sēžu spriedumi. Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Senatora Augusta Lēbera fonds; sast. A. Šmite, A. Poriete; atb. red. L. Krūmiņa. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa; Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 3822. lpp.
143. Izvērstu administratīvi teritoriālās reformas norises apskatu sk. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009. gada 20. janvāra lēmumā par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2008-08-0306. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/lemums_2008-08-0306.htm [skatīts 03.08.2011.].
144. Sk. *Krūmiņa, V.* Apskats par Senāta administratīvo lietu departamenta 2010. gadā izskatītajām lietām saistībā ar civildienesta attiecībām. Latvijas Republikas Augstākās tiesas biļetens, Nr. 2. 2011, maijs. Pieejams: http://www.at.gov.lv/files/statistics/2011/biletens2_web.pdf, 10.–14. lpp.
145. Ministru kabineta iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 82 (3866), 2008.
146. Par Latvijas Republikas starptautiskajiem līgumiem. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 11(142), 1994.
147. Administratīvais process. Intervija ar Egilu Levitu. *Latvijas Jurists*, Nr. 5(27), 1992, novembris/decembris.
148. Administratīvo aktu procesa noteikumi: MK noteikumi Nr. 154. *Latvijas Republikas un Saeimas Ministru Kabineta ziņotājs*, Nr. 4, 1995.
149. Šo koncepciju un tās izklāstu sk. *Načiščionis, J.* Konceptuāli par Administratīvo procesa likuma projekta struktūru. *Jurista Vārds*, Nr. 27(41), 1996, 6. decembris.
150. Sk. Par administratīvā procesa likumu. Administratīvā procesa likuma izstrādes darba grupas ziņojums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 186(901), 1997, 22. jūlijs; *Bišers, I.* Current Problems of Latvian Administrative Procedure. *Latvian Human Rights Quarterly*. 1997, No. 2, p.7–16; Par administratīvā procesa likuma izstrādi un saturu sk. visu numuru: *Jurista Vārds*, Nr. 10/11(78/79), 1998, 19.

- marts; *Bišers, I.* Administratīvais process – mehānisms izpildvaras darbības likumības kontrolei. No: *Cilvēktiesību īstenošana Latvijā: tiesa un administratīvais process.* Rīga: Latvijas Universitāte, 1998, 99.–109.lpp., *Dravnieks, A.* Ir likuma projekts, par valsts un indivīda attiecībām. *Jurista Vārds*, Nr. 3(196), 2001, 13. februāris.
151. Tiesneša amata kandidāta atlases, stažēšanās un kvalifikācijas eksāmena kārtības kārtošanas kārtība: Ministru kabineta 2009. gada 3. marta noteikumi Nr. 204. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 37(4023), 2009, 6. marts.
 152. Sk. *Krūmiņa, V.* Administratīvo tiesu pirmie pieci gadi. Pieejams: http://www.at.gov.lv/files/docs_en/conferences/adm5gadi/v_krumina.doc. [skatīts 04.08.2011.].
 153. Sk. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 28. februāra lēmumu par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2006-41-01. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2006-41-01Izbeigshanas_lee-mums.rtf. [skatīts 04.08.2011.].
 154. *Levits, E.* Samērīguma princips un obligātais administratīvais akts. *Jurista Vārds*, Nr. 13(466), 2007, 27. marts.
 155. Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 96(3254), 2005, 17. jūnijs.
 156. Par administratīvā procesa likumu. Administratīvā procesa likuma izstrādes darba grupas ziņojums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 186(901), 1997, 22. jūlijs, atsauce Nr. 5.
 157. Administratīvā procesa likuma spēkā stāšanās likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 97(2672), 2002, 28. jūnijs.
 158. Sk. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009. gada 26. novembra lēmumu lietā Nr. SKA-791/2009. Pieejams: http://www.at.gov.lv/files/archive/depart-ment3/2009/09_ska_791.doc.
 159. Sk. Administratīvo sodu sistēmas attīstības koncepcijas projektu, 29. lpp. Pieejams: http://www.mk.gov.lv/doc/2005/TMKonc_010611_ASSAK.611.docx. [skatīts 04.08.2011.].
 160. Grozījumi Administratīvā procesa likumā (Nr.51/Lp11). Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/DDCF7196EE7952B4C2257A710045C55E?OpenDocument> [skatīts 12.09.2012.].
 161. *Levits, E.* Cilvēktiesības Eiropas Savienības tiesību sistēmā. *Likums un Tiesības*, 2. sēj., Nr. 11(15), 2000, 333. lpp.
 162. *Federalist Papers No. 84.* Pieejams: http://www.restoringamerica.org/documents/federalist/federalist_84.html [skatīts 11.08.2011.].
 163. Satversmes tiesas 2001. gada 5. decembrī spriedums lietā Nr.2001-07-0103 lietā nr.2001 – 07 – 0103. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2001-07-0103.rtf> [skatīts 12.08.2011.].
 164. *Banaszak, B.* The concept of individual rights in Poland. The principles of basic institutions of the system of government in Poland. Warsaw, Sejm Publishing Office, 1999, p. 89.
 165. *Levits, E.* Eiropas padome un tās konvencijas. Eiropas Padomes līgumu izlase. Rīga: Elpa, 2000, 9. lpp.
 166. *Levits, E.* Cilvēktiesību piemērošanas pamatjautājumi Latvijā. *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā.* Red. Ziemele I. Rīga: SIA „Izglītības solī”, 2000, 258. lpp.
 167. *Muižnieks, N.* Aktuāli cilvēktiesību jautājumi Latvijā: praktiķa vērtējums. *Cilvēktiesību žurnāls Aktuāli cilvēktiesību jautājumi Latvijā*, Nr.3, 1996, 12. lpp.
 168. *Balodis, R.* Valsts un Baznīca. Rīga: Nordik, 2000, 203.lpp.
 169. *Ziemele, I.* (red.) Cilvēktiesības Latvijā un pasaulē. Rīga: SIA „Izglītības solī”, 2000, 260. lpp.
 170. Sk. 1977. gada Padomju Sociālistisko Republiku Savienības konstitūcijas (pamatlikuma) 7. nodaļu „PSRS pilsoņu pamattiesības, pamatbrīvības un pamatpienākumi” 39.–68. pants.
 171. *Balodis, R.* Tiesiskie principi, kas valda valsts un Baznīcas attiecībās Latvijas Republikā 21. gs. sākumā. No: *Latvijas Universitātes Raksti. Juridiskā zinātne.* 740. sējums. Rīga: LU, 2008, 114. lpp.
 172. *Balodis R., Kārklīņa A.* Valsts tiesību attīstība Latvijā: otrais neatkarības laiks. *Latvijas Universitātes žurnāls* Nr.1. Juridiskā zinātne. Latvijas Universitāte, 2010, 25–52. lpp.
 173. Par tiesu varu: AP likums. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993.
 174. Par reliģiskajam organizācijām: LR AP likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības ziņotājs*, Nr. 40, 1990, spēkā neesošs.
 175. Reliģisko organizāciju likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 146, 1995.
 176. Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Pado-mes un Valdības ziņotājs*, Nr. 5, 1990.
 177. Par arodbiedrībām: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības ziņotājs*, Nr. 3/4, 1991.
 178. *Balodis, R.* Latvijas Republikas konstitucionālo tiesību evolūcija un transformācija 20–21. gadsimtu mijā (*Evolution and Transformation of constitutional Law of the Republic of Latvia at the Turn of the*

- 20th and 21st Centuries). No: Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.–21. gadsimta mijā. Starptautiskā zinātniskā konference. Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, 2006, 452.lpp.
179. Par sabiedriskajām organizācijām un to apvienībām: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības ziņotājs*, Nr. 1, 1993.
 180. Latvijas Republikas Advokatūras likums: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības ziņotājs*, Nr. 28, 1993.
 181. Par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības ziņotājs*, Nr. 21, 1991.
 182. Konstitucionālais likums "Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi": LR AP likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 4, 1992, spēkā neesošs.
 183. No LR AP pirmās sesijas (1990. gada 3. maijs–1993. gada 5. jūlijs) 45. sēdes (1991. gada 10. decembra) stenogrammas. *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 20. aprīlis.
 184. Satversme un cilvēktiesības. Gadagrāmata 1999. *Cilvēktiesību žurnāls*, Nr. 9–12, Rīga: Latvijas Universitāte, 1999, 7. lpp.
 185. *Grūtups A., Krastiņš, E.* Īpašuma Reforma Latvijā. Rīga: Mans īpašums, 1995, 8. lpp.
 186. Konstitucionālais likums "Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi": LR AP likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 4, 1992, spēkā neesošs.
 187. Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrs: Vēsture, Prakse, Komentāri. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 22. lpp.
 188. Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 49, 1990.
 189. *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 21. lpp.
 190. Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11. protokolu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143, 1997.
 191. *Mīts, M.* Eiropas cilvēktiesību aizsardzības sistēma. *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Ziemeļe I. (red.) Rīga: SIA „Izglītības solī”, 2000, 53.lpp.
 192. Ziņojums par Ministru Kabineta sastādīšanu un Deklarācija par Ministru kabineta iecerēto darbību. *Diena*, 1995, 23. novembris.
 193. *Sandgrēns, K., Iljanova, D.* Latvijas tieslietu sistēmas vajadzību novērtējums. *Likums un Tiesības*, 3. sēj., Nr. 6(22), 2001, jūnijs.
 194. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 308/312(1369/1373), 1998.
 195. *Kusiņš, G.* Kā pilnveidot mūsu valsts Satversmi/ Satversmes reforma Latvijā: par un pret. Ekspertu seminārs Rīga 1995. g. 15. jūnijs. Rīga: Sociāli ekonomisku pētījumu institūts „Latvija”, 1995, 39. lpp.
 196. Atbildes uz ANO Cilvēktiesību komitejas locekļu jautājumiem. *Cilvēktiesību Žurnāls*, Nr. 2, 1996, 78.–79. lpp. Citēts pēc *Pleps, J.* Pamattiesību katalogs starptaru periodā. *Jurista Vārds*, Nr. 48(553), 2008, 23. decembris.
 197. *Levits, E.* Piezīmes par Satversmes 8. nodaļu – Cilvēka pamattiesības. No: Satversme un cilvēktiesības. Gadagrāmata 1999. *Cilvēktiesību žurnāls*, Nr. 9–12, Rīga: Latvijas Universitāte, 1999, 17. lpp.
 198. Saskaņā ar tiesībzinātnieka Dr. iur. J. Plepa norādīto Satversme sastāv no: „(1) Konstitūcijas pamatprincipiem (Satversmes 1.,2.,3.,4.,6. un 77. pants, kā tos formulē Satversmes 77. pants un no šīm tiesību normām atvasināmie tiesību principi; (2) Normas, kas noteic valsts varu īstenojošos valsts varas orgānus, to kompetences un savstarpējās attiecības (instrumentālā daļa); (3) Pamattiesību katalogs – normas, kas noteic personas un valsts attiecības.” (No J. Plepa promocijas darba “Satversmes iztulkošanas konstitucionāli tiesiskie un metodoloģijas problēmjaudājumi” 2011, 141. lpp.).
 199. *Neimanis, J.* Ievads tiesībās. Rīga: zv. adv. J. Neimanis, 2004, 157. lpp.
 200. *Levits, E.* Tiesību normu interpretācija un Satversmes 1. panta demokrātijas jēdziens. *Cilvēktiesību Žurnāls*, Nr. 4, 1997.
 201. Satversmes tiesas 2010. gada 13.maija sprieduma lietā 2009-94-01. secinājumu daļas 16.1. punkts, sk. arī Satversmes tiesas 1998. gada 10. jūnija sprieduma lietā Nr.04-03(98) secinājumu daļu un 2000. gada 24. marta spriedumu lietā Nr.04-07(99).
 202. *Pleps, J.* Pamattiesību katalogs starptaru periodā. *Jurista Vārds*, Nr.48(553), 2008, 23. decembris.
 203. *Neimanis, J.* Ievads tiesībās. Rīga: zv. adv. J. Neimanis, 2004, 80.lpp.
 204. Skatot Satversmes otro daļu trešajā lasījumā, Satversmes sapulcē projekts neguva tautas priekšstāvju vajadzīgo atbalstu – 62 balsoja „par”, 6 bija „pret”, bet atturējās no balsošanas 62 Satversmes sapulces deputāti.
 205. *Akmentiņš, R.* Latvijas Satversmes reforma. *Jurists*, Nr. 5(57), 1934, maijs, 132.–134. lpp.
 206. *Cielava, V.* Pamattiesības – Satversmē vēl tukša vieta. Aktuāli cilvēktiesību jautājumi Latvijā. *Cilvēktiesību žurnāls*, LU Cilvēktiesību institūts, Nr.3, 1996, 33. lpp.
 207. Šo valstu konstitūcijās ir normas, kuras kā konstitucionālus pienākumus nosaka cienīt valsts konstitucionālos pamatus, aizsargāt valsti, uzturēt valsti (maksāt nodokļus). Valsts uzturēšanas pienākums

- kā konstitucionāls pilsoņu pienākums ir atzīts ļoti daudzās valstīs, jo ikvienam pilsonim jāpiedalās valsts un pašvaldību izdevumu segšanā, maksājot likumā noteiktajā kārtībā nodokļus un nodevas. Pat ja tas dažādu iemeslu dēļ nav noteikts konstitūcijā, to uzskata par būtisku konstitucionālajos likumos (piem., Francijā). Dažkārt pienākums maksāt nodokļus tiek noteikts kā cilvēku jeb visu valstī dzīvojošo individu konstitucionāls pienākums (piem., Armēnijas konstitūcijas 46. pants, Japānas konstitūcijas 30. pants, Ķīnas konstitūcijas 56. pants, Polijas konstitūcijas 84. pants) vai tikai kā valsts pilsoņu pienākums (piem., Bulgārijas 60. pants). Valsts aizsargāšana no ārvalstu bruņotiem uzbrukumiem kā pienākums izpaužas obligātā militārā vai alternatīvais dienesta pildīšanā vīriešu dzimuma pilsoņiem. Šādas normas ir, piemēram, Lietuvas konstitūcijā (139. pants), Krievijas konstitūcijā (59. pants), Ķīnas konstitūcijā (53. pants), Igaunijas konstitūcijā (124. pants), Vācijas Pamatlikumā (12a §), Polijas konstitūcijā (60. pants) un Armēnijas Republikas konstitūcijā (47. pants). Sievietes bruņotajos spēkos miera laikā iesauktas netiek, taču kara stāvoklī (piem., Krievijā un Vācijā) tās sievietes, kuras ieguvušas speciālu ar kara mērķiem saistītu izglītību var tikt pakļautas iesaukumam armijā. Cieņa pret valsts konstitucionāliem pamatiem. Šis pienākums var izpausties, kā lojalitāte pret valsti (piem., Polijas konstitūcijas 82. pants), rūpēs par vienotas multinacionālās valsts saglabāšanu (piem., Ķīnas konstitūcijas 52. pants). Indijas konstitūcijā savukārt ir paredzēts „pilsoņu pienākums lolot un ievērot cēlās idejas, kas iedvesmoja tautu cīnīties par brīvību un aizsargāt valsts suverenitāti, vienotību un integritāti”. Konstitucionālie pienākumi, tāpat kā tiesības un brīvības, var tikt uzskaitīti arī citu valstu pilsoņiem (piem., Igaunijas konstitūcijas 9.un 55. pants) noteic, ka konstitūcijā nostiprinātie pienākumi vienlīdzīgi tiek garantēti visām Igaunijā esošām personām – ne tikai pilsoņiem, bet arī citu valstu pilsoņiem un apatrdiēmi, kuriem, atrodoties Igaunijā, ir jārespektē tās konstitucionālā sistēma. Par specifiskiem jāuzskata Igaunijas konstitūcijā noteiktais ģimenes pienākums audzināt un rūpēties par bērniem un par tiem ģimenes locekļiem, kuriem ir nepieciešama palīdzība (27. pants), vai Japānas konstitūcijā vecākiem un aizbildņiem uzliktais pienākumu izskolīt bērnus (26. pants).
208. Senāta Apvienotās sapulces 1937. gada 25. septembra spriedums Nr. 17. Latvijas Senāta spriedumi (1918–1940). 1. sēj., Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Senatora Augusta Lēbera fonds; sast. A. Šmite, A. Poriete; atb. red. L. Krūmiņa. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa; Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 354. lpp.
209. Latvijas Republikas 6. Saeimas Juridiskās komisijas 1998. gada 27. aprīļa sēdes protokols, 8. lpp. [nav publicēts].
210. Valsts valodas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 428/433(1888/1893), 1999.
211. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 70 (2645), 2002.
212. Sk. debates Saeimas 2002. gada 20. marta sēdē, kurā minētie Satversmes grozījumi tika pieņemti pirmajā lasījumā. Latvijas Republikas 7. Saeimas ziemas sesijas divpadsmitās (ārkārtas) sēdes stenogramma. Pieejams: http://www.Saeima.lv/steno/2002/st_2003/st2003.htm [skatīts 04.08.2011.].
213. Satversmes tiesas 2001. gada 13. marta spriedums lietā Nr. 2000-08-01-09.
214. Sk. piemēram, Satversmes tiesas 2011. gada 10.jūnija spriedumu lietā Nr. 2010-69-01., Satversmes tiesas 2011. gada 30. marta spriedumu lietā Nr.2010-60-01. vai Satversmes tiesas 2010. gada 15. marta spriedumu lietā Nr. 2009-44-01 u.c.
215. *Kovaļevska, A.* Tiesības uz atbilstošu dzīves līmeni. *Jurista Vārds*, Nr.51/52, 2009, 22. decembris.
216. *Levits, E.* Cilvēktiesību normas un to juridiskais rangs Latvijas tiesību sistēmā. *Juristu žurnāls*, Nr.5.; *Cilvēktiesību Žurnāls* Nr. 6, 1997, 32.–53. lpp.
217. Satversme un cilvēktiesības. Gadagrāmata 1999. *Cilvēktiesību žurnāls*, Nr. 9–12, Rīga: Latvijas Universitāte, Nr. 21, 1999, 64.–65. lpp.
218. Turpat, 51. lpp.
219. *Vildbergs, H.J. Feldhūne, G.* Atsauces Satversmei: mācību līdzeklis. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 125. lpp.
220. *Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I.* Konstitucionālās tiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, 719. lpp.
221. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā redakcijā. Latvijas Vēstnesis. Rīga, 2011, 746. lpp.
222. *Pleps, J. Pastars, E.* Satversmes lasīšana Satversmes tiesā. *Jurista Vārds*, Nr. 47, 2007, 20. novembris.
223. Satversmes tiesas 2011. gada 18. februāra sprieduma lietā 2010-29-011 secinājumu daļas 15. punkts.
224. Satversmes tiesas 2011. gada 10. februāra sprieduma lietā 2009-74-01 secinājumu daļas 17. punkts.
225. Satversmes tiesas 2007. gada 16.maija sprieduma lietā 2006-42-01 secinājumu daļas 10. punkts.
226. Satversmes tiesas 2011. gada 30. marta sprieduma lietā 2010-60-01 secinājumu daļas 23. punkts.
227. Likums par Valsts cilvēktiesību biroju: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 221/222(706/707), 1996.
228. Ziemeļe I (red.) Cilvēktiesības Latvijā un pasaulē. Rīga: SIA „Izglītības solī”, 2000, 305.lpp.
229. *Balodis, R.* Konstitucionālo tradīciju īpatnības Apvienotajā Karalistē. Rakstu kopas „Apvienotās Karalistes konstitucionālās tiesības” 1. raksts. *Likums un Tiesības*, 6. sēj., Nr. 5(57), 2004.

230. Ombuds ir pasaulē visizplatītākais apzīmējums, bet nosaukums „Tiesībsargs” ir pieņemts, sekojot Valsts terminoloģijas komisijas ieteikumiem. „Ombuds” tulkojumā no zviedru valodas *ombud* – pilnvarotais; *man* – vīrs, tātad «tautas pilnvarotais». Jāatzīmē, ka ieteikums varbūt ir pareizāks no valodas lietošanas viedokļa, bet ne no praktiskās puses, jo plašsaziņas līdzekļos bieži vien prokurori, policisti un pat Tieslietu ministrijas darbinieki tiek saukti par tiesībsargiem, tā padarot Tiesībsarga institūtu mazāk atpazīstamu.
231. *Brūveris, O., Biksīniece, L.* Tiesībsarga pilnvaras ir jāpaplašina. *Jurista Vārds*, Nr. 32(290), 2004, 9. septembris.
232. Pieejams: <http://www.tiesibsargs.lv/lat/tiesibsargs/vesture/> [skatīts 01.08.2011.].
233. *Kukule, S.* Vai Latvijai nepieciešams tautas tiesībsargs. *Jurista Vārds*, Nr. 44 (349), 2004, 16. novembris.
234. Der piezīmēt, ka 2/3 no VCB iesniegtajām sūdzībām, pēc VCB domām, neattiecas uz VCB mandātu. Piemēram, 20–25 % no VCB sarakstes ar iedzīvotājiem saistās ar iedzīvotāju problēmām dzīvokļu jautājuma risināšanā (No ekspertu grupas ziņojuma par Valsts cilvēktiesību biroja un ombuda funkcijām Latvijā. *Jurista Vārds*, Nr. 19(212), 2001, 19. jūnijs.).
235. Eiropas Padomes Ministru Komitejas rekomendācija 9 (2001) – aicina valstis veicināt un izmantot alternatīvus līdzekļus strīdu risināšanai starp iestādēm un privātpersonām. Rekomendācija 1615 (2003) rosina valstīm izveidot autonomu, no valdības neatkarīgu institūciju, kuras uzdevums būtu aizsargāt personu pret pārvaldes kļūdām vai netaisnībām. ES rekomendē šo struktūru nostiprināt konstitucionāli un likumā atrunāt funkcijas. Institūcijai vajadzētu paredzēt tiesības sniegt varai rekomendācijas trūkumu novēršanai, un nevienai varas institūcijai nevajadzētu norādīt, ko un kā tai darīt.
236. Projekts par Ombuda institūciju. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 39 (2426), 2001, 9. marts.
237. *Kukule, S.* Vai Latvijai nepieciešams tautas tiesībsargs. *Jurista Vārds*, Nr. 44 (349), 2004, 16. novembris.
238. *Barladjana, M.* Ombudsmeņa institūts: vēsture, teorija un tiesiskie aspekti. *Jurista Vārds*, Nr. (427), 2006, 20. jūnijs.
239. *Gobiņš, M.* Kāpēc Latvijai ir vajadzīgs tiesībsargs? *Diena*, 2006, 13. decembris.
240. *Arāja, D.* Tiesībsargs – bez naudas un jaudas. *Diena*, 2006, 13. novembris.
241. Tiesībsarga likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65(3433), 2006.
242. Satversmes tiesas 2010. gada 25. novembra spriedums lietā Nr.2010-06-01, secinājuma 14.4. punkts.
243. Turpat.
244. *Egle, I.* Tiesībsargam divi pretendenti. *Diena*, 2006, 6. decembris; *Mūrniece, I.* Tiesībsarga amatam divi pretendenti. *Latvijas Avīze*, 2006, 7. decembris; *Antonēvičs, M.* Jautājums atlikts. *Latvijas Avīze*, 2007, 13. janvāris; *Kuzmina, I.* Jāmeklē jauni kandidāti. *Latvijas Avīze*, 2007, 12. janvāris; *Kuzmina I.* Tiesībsarga meklēšanā – pārpauze. *Latvijas Avīze*, 2007, 16. janvāris; *Lulle, B.* Dramaturģija nevieta. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2007, 13. janvāris.
245. Tiesībsarga birojs: darba devējs drīkst ierobežot nacionālo uzskatu paušanu. Pieejams: <http://www.delfi.lv/archive/print.php?id=29787097> [skatīts 09.08.2011.].
246. Konceptija ombuda institūcijas ieviešanai Latvijā. *Likums un Tiesības*, 2001, janvāris, 4. lpp.
247. *Lulle, B.* Circenes lāča pakalpojums. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2011, 23. februāris; *Kārklīņš, K.* Uzklauša, bet viedokli nemaina. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2011, 23. februāris.
248. Grozījumi Tiesībsarga likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 82(3866), 2008.
249. Iedzīvotāju aptauja par Latvijas Republikas neatkarību. Pieejams: <http://www.cvk.lv> [skatīts 01.05.2011.].
250. *Taurēns, J.* 1991. gada 3. marta referendums un tā nozīme Latvijas neatkarības atjaunošanā. Pieejams: http://web.cvk.lv/pub/upload_file/Konference_J_Taurens_1991_gada_3_marta_referendums.pdf [skatīts 01.10.2012.].
251. Satversmes tiesas 2007. gada 29. novembra spriedums lietā Nr. 2007-10-0102; 2009. gada 7. aprīļa spriedums lietā Nr. 2008-35-01.
252. Sk. *Dišlers, K.* Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga: A. Gulbis, 1930, 110. lpp.
253. Ar iestāšanos ES saistītos jautājumus vērtēja ar Ministru prezidenta rīkojumu izveidota darba grupa. Sk. Ministru prezidenta 2011. gada 20. aprīļa rīkojumu Nr. 147 „Par darba grupu likumprojekta izstrādei, kas nodrošina Latvijas konstitucionālās sistēmas saderību ar Eiropas Kopienas tiesībām”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 63, 2001, 24. aprīlis.
254. Satversmes tiesas 2007. gada 29. novembra spriedums lietā Nr. 2007-10-0102.
255. Satversmes tiesas 2009. gada 7. aprīļa spriedums lietā Nr. 2008-35-01.
256. *Сахаров, А.Н.* Институт президентства в современном мире. Москва: Юридическая литература. 1994, с.129.
257. *Dišlers, K.* Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga: A. Gulbis, 1930, 177. lpp.

258. Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija. Viedoklis par Saeimas priekšlaicīgu vēlēšanu mehānisma pilnveidošanu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 69, 2008, 7. maijs.
259. Šāda satura iniciatīvas Saeimai tika nosūtītas 2008. gada 3.jūnijā, 2008. gada 6.augustā, 2009. gada 21. janvārī un 2011. gada 16. martā. Pēdējais – 2011. gada 16. martā iesniegtais priekšlikums bija viskonkrētākais, un tajā tika piedāvāts 48. pantā noteikt konkrētus priekšnoteikumus, kad Valsts prezidentam būtu tiesības atlaist Saeimu. Pieejams: http://www.president.lv/pk/content/?cat_id=6387 [skatīts 12.06.2011.]; 2011. gada 16. martā nosūtīto iniciatīvu sk. Valsts prezidenta Satversmes grozījumu ierosinājums. *Jurista Vārds*, Nr. 12(659), 2011.
260. *Dišlers, K.* Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga: A. Gulbis, 1930, 177. lpp.
261. Saeimas atļaišana: Satversme un neskaidrie jautājumi. *Jurista Vārds*, Nr. 23 (670), 2011, 7. jūnijs.
262. Administratīvās rajona tiesas 05.07.2011. lēmums par atteikšanos pieņemt pieteikumu. *Jurista Vārds*, Nr. 28(675), 2011, 12. jūlijs.
263. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/29957.html> [skatīts 17.06.2011.].
264. Tautas nobalsošana tomēr nenotiek, ja Saeima vēlreiz balso par šo likumu un ja par tā pieņemšanu izsakās ne mazāk kā trīs ceturtdaļas no visiem deputātiem (Satversmes 72. pants).
265. *Dišlers, K.* Referendumu veidi Latvijas Republikas Satversmē. *Jurists*, Nr. 3, 1930.
266. *Pleps, J.* Satversmes 72. pants. *Jurista Vārds*, Nr. 12(465), 2007, 20. marts.
267. Strīdīgie drošības iestāžu likumu grozījumi paredzēja paplašināt Ministru kabineta kompetenci ar valsts drošību saistītos jautājumos, nosakot, ka Valsts drošības iestāžu padomi vada nevis drošības struktūru profesionāļi, bet gan Ministru prezidents. Tiesībsargājošo institūciju vadītāji pauda bažas par šiem grozījumiem valsts drošības likumos, jo tādējādi paplašinātos to cilvēku loks, kuru rīcībā var nonākt operatīvā informācija.
268. Sk. Juristi analizē Valsts prezidentes rīcību un Satversmes 81. pantu. *Jurista Vārds*, Nr. 12(465), 2007, 20. marts.
269. *Pleps, J.* Satversmes 72. pants. *Jurista Vārds*, Nr.12(465), 2007, 20. marts.
270. Turpat.
271. Sk. *Ņikuļceva, I.* Vēlētāju likumdošanas iniciatīva Latvijā. *Jurista Vārds*, Nr. 49, 2009, 8. decembris.
272. Par šo likumprojektu parakstu vākšanā parakstījušies bija 14,6 % jeb vairāk nekā viena desmitā daļa no pēdējās Saeimas vēlēšanās balsstiesīgo pilsoņu skaita, tāpēc Satversmes grozījumus nodeva Valsts prezidentam, kurš tos iesniedza Saeimā. Sk. <http://web.cvk.lv/pub/public/29005.html> [skatīts 11.07.2011.].
273. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/29005.html> [skatīts 11.07.2011.].
274. Parakstu vākšanā saņemtais parakstu skaits bija 11,9 % jeb vairāk nekā viena desmitā daļa no pēdējās Saeimas vēlēšanās balsstiesīgo pilsoņu skaita, tāpēc vēlētāju rosinātie grozījumi likumā „Par valsts ierosinājām” tika nodoti Valsts prezidentam, kurš tos iesniedza Saeimā.
275. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/29052.html> [skatīts 11.07.2011.].
276. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 76(2841), 2003.
277. Sk. Kādēļ Latvijas konstitūcijā nepieciešami labojumi? Darba grupas Satversmes grozījumu izstrādāšanai piedāvātā projekta teorētiskais pamatojums. *Jurista Vārds*, Nr. 14, 2001, 5. maijs.
278. Pieejams: www.cvk.lv/cgi-bin/.../sae8dev.bals_rez03e [skatīts 28.07.2011.].
279. Sk. Kādēļ Latvijas konstitūcijā nepieciešami labojumi? Darba grupas Satversmes grozījumu izstrādāšanai piedāvātā projekta teorētiskais pamatojums. *Jurista Vārds*, Nr. 14, 2001, 5. maijs.
280. Sk. Satversmes tiesas 2009. gada 7. aprīļa spriedumu lietā Nr. 2008-35-01.
281. Turpat.
282. Par grozījumiem nobalsoja 85 deputāti, pret bija 3, neviens no deputātiem neatturējās. Pieejams: <http://www.saeima.lv/steno/Saeima9/090408/st090408.htm> [skatīts 10.04.2011.].
283. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 66(4052), 2009.
284. *Ņikuļceva, I.* Tiešā demokrātija Eiropā. *Jurista Vārds*, Nr.43(638), 2010, 26. oktobris.
285. Tautas nobalsošana par likumprojektu “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/29108.html> [skatīts 11.08.2011.].
286. Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 47(178), 1994. Jāatzīmē ka šajā likumā gan vēl nav iestrādāts jaunākais, 2009. gadā pieņemtais tautas nobalsošanas gadījums, t.i., tautas tiesības atsaukt Saeimu.
287. Sk. *Ņikuļceva, I.* Tiešā demokrātija Eiropā. *Jurista Vārds*, Nr.43(638), 2010, 26. oktobris.; *Šilde, Ā.* Latvijas vēsture. 1914–1940. Stokholma: Daugava, 1976, 432.–433.lpp.; *Dišlers, K.* Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga: A. Gulbis, 1930, 112. lpp.
288. Tautas nobalsošana par likumprojektu “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/29108.html> [skatīts 11.08.2011.].

289. Latvijas valsts kodolu meklējot. *Jurista Vārds*, Nr. 6(705), 2012, 7. februāris; Konstitucionālās tiesību komisijas viedoklis par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Pieejams: http://www.president.lv/pk/content/?cat_id=2896 [skatīts 07.10.2012.].
290. Pieejams: <http://www.tn2012.cvk.lv/> [skatīts 06.09.2012].
291. Sk. *Nikuļceva, I.* Tiesā demokrātijā Eiropā. *Jurista Vārds*, Nr. 43(638), 2010, 26. oktobris.
292. Pieejams: www.mk.gov.lv/doc/2005/VARAManot_101011_referendumi.1139.doc [skatīts 12.09.2012.].
293. Kā norādījusi I. Nikuļceva, no Eiropas valstīm ir Albānijā, Andorā, Gruzijā, Itālijā, Lietuvā, Lihtenšteinā, Polijā, Rumānijā, Slovēnijā, Spānijā, Šveicē, Ungārijā. Sk. *Nikuļceva, I.* Vēlētāju likumdošanas iniciatīva Latvijā. *Jurista Vārds*, Nr. 49, 2009, 8. decembris.
294. Sk. Satversmes tiesas 2009. gada 19. maija spriedumu lietā Nr. 2008-40-01.
295. Šo iniciatīvu iniciators ir partijas «Par dzimto valodu!» līderis Vladimirs Lindermans.
296. Prezidents atbalsta ieceri referendumu iniciatoriem pašiem savākt 30 000 parakstu. Pieejams: www.delfi.lv. [publicēts 08. 10.2012.; skatīts 08.10.2012.].
297. Pieejams: <http://www.cvk.lv> [skatīts 11.09.2012.]
298. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/27593.html> [skatīts 11.07.2011.].
299. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/28740.html> [skatīts 11.07.2011.].
300. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/29005.html> [skatīts 11.07.2011.].
301. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/29052.html> [skatīts 11.07.2011.].
302. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/29863.html> [skatīts 20.08.2011.].
303. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/30187.html> [skatīts 10.09.2012.].
304. Par arodbiedrībām: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 3, 1990.
305. Grozījumi Saeimas kārtības rullī: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 18(4621).
306. Pieejams: <http://www.Saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/19988-saeima-uzdod-tieslietu-ministrijai-petit-deputatu-zveresta-regulejumu-es-dalibvalstis> [skatīts 12.09.2012.].
307. Iepriekšējās 4. Saeimas vēlēšanas notika 1931. gada 3. un 4. oktobrī.
308. Par 5. Saeimas vēlēšanām: LR AP likums. *Ziņotājs*, Nr. 46, 1992, zaudējis spēku.
309. Saeimas vēlēšanu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 86(369), 1995.
310. Grozījums Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 19(150), 1994.
311. Par priekšvēlēšanu aģitāciju pirms Saeimas vēlēšanām: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 120(403), 1995. Par priekšvēlēšanu aģitāciju sk. Satversmes tiesas 2010. gada 22. februāra spriedumu lietā Nr. 2009-45-01.
312. 1997. gada 4. decembra likuma redakcijā, kas stājās spēkā 1997. gada 31. decembrī.
313. Šis grozījums bija saistīts arī ar vēlmi vairot vēlētāju uzticēšanos vēlēšanu rezultātiem, jo dažkārt vēlētāji bija pauduši bažas par to, ka, iespējams, naktī starp abām vēlēšanu dienām tiek sagrozīti (viltoti) vēlēšanu rezultāti.
314. Par 5. Saeimas vēlēšanām: LR AP likums, 51. pants. *Ziņotājs*, Nr.46., 1992, zaudējis spēku.
315. Pieejams: <http://www.Saeima.lv/lv/par-saeimu/likumdeveju-vesture> [skatīts 11.08.2011.].
316. Turpat.
317. Satversmes tiesas 23.09.2002. spriedums lietā Nr. 2002-08-01.
318. Ar vēlēšanu tiesībām saistīti jautājumi analizēti vairākos Satversmes tiesas spriedumos, piem., 2000. gada 30. augusta spriedumā lietā Nr. 2000-03-01; 2006. gada 15. jūnija spriedumā lietā Nr. 2005-13-0106. Būtisks pienesums judikatūrā ir arī Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 3. novembra spriedums lietā Nr. SA-5/2006, kas saistīts ar Saeimas vēlēšanu kampaņas norisi un tās pārbaudi tiesā. Par šo spriedumu sk. arī *Levits, E.* Nozīmīgs spriedums par vēlēšanām. *Jurista Vārds*, Nr. 50(453), 2006, 19. decembris.
319. Grozījumi Saeimas vēlēšanu likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.76(2651), 2002.; Sk. arī *Lejiņš, A.* Valodas dēļ Latvija iedzīta stūrī. Pieejams: <http://www.politika.lv/temas/cilvektiesibas/6350> [skatīts 12.06.2011.]. Par valodas prasībām Saeimas deputātu kandidātiem sk. arī Eiropas Cilvēktiesības tiesas spriedumu lietā Podkolzina pret Latviju. (No.46726/99) Pieejams: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=Podkolzina&sessionid=78662816&skin=hudoc-en> [skatīts 12.06.2011.].
320. Satversmes tiesas 2003. gada 5. marta spriedums lietā Nr. 2002-18-01.
321. Grozījumi Saeimas vēlēšanu likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43(4029), 2009.
322. Turpat.
323. Pieejams: <http://www.Saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/18845-atseviski-velesanu-iecirkni-saeimas-arkartas-velesanas-bus-atverti-lidz-desmitiem-vakara> [skatīts 16.09.2011.].
324. Piemēram, vēlētāju aktivitāte visaugstākā bija 5. Saeimas vēlēšanās, kurās piedalījās 89,9 % balsstiesīgo, taču zemākais aktivitātes sliekšnis bija 11. Saeimas vēlēšanās, kurās piedalījās tikai 59,48 % balsstiesīgo pilsoņu. Sk. www.cvk.lv [skatīts 16.09.2011.].
325. Eiropas Parlamenta vēlēšanu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 22(2970), 2004.

326. Pieejams: <http://www.mfa.gov.lv/eu/3863/3872/> [skatīts 17.08.2011.].
327. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/27611.html> [skatīts 17.08.2011.].
328. Pilsētas domes, rajona padomes un pagasta padomes vēlēšanu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 10(141), 1994.
329. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/27484.html> [skatīts 11.06.2001.].
330. Apriņķi gan patlaban vēl nav izveidoti. Saskaņā ar Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likuma pārejas noteikumu 24. punktu Ministru kabinetam likumprojektu par apriņķu izveidošanu jāsaģatavo un jāiesniedz Saeimai līdz 2013. gada 31. decembrim.
331. Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 202, 2008. Līdz 2009. gada 1. jūlijam Latvijā darbojās 26 rajonu pašvaldības un 522 vietējās pašvaldības, t. sk. 50 rajona pilsētas un 7 republikas pilsētas, 41 novads ar tajos ietilpstošajām teritoriālajām vienībām, 424 pagastu pašvaldības. Sk. <http://www.raplm.gov.lv/pub/index.php?id=1733> [skatīts 11.08.2011.].
332. Sk. Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijas mājas lapu. Pieejams: <http://www.raplm.gov.lv/pub/index.php?id=1738> [skatīts 01.08.2011.].
333. 2004. gada 1. maijā stājās spēkā Satversmes 101. panta grozījumi, kuri noteic, ka "Ikvienam Eiropas Savienības pilsonim, kurš pastāvīgi uzturas Latvijā, ir tiesības likumā paredzētajā veidā vēlēties pašvaldības un piedalīties to darbībā."
334. EDSO komisārs atkal aicina nepilsoņiem Latvijā piešķirt tiesības vēlēties pašvaldības. Pieejams: www.bns.lv [publicēts 16.02.2011; skatīts 17.08.2011.].
335. Administratīvās rajona tiesas 2005. gada 22. marta spriedums pieteikumā par 2005. gada 12. marta Rēzeknes pilsētas domes vēlēšanu rezultātu atcelšanu un atkārtotu vēlēšanu izsludināšanu. Lieta Nr. A42241405 Pieejams: <http://www.tiesas.lv/index.php?id=1477> [skatīts 01.06.2011.].
336. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/29828.html> [skatīts 01.06.2011.].
337. Ārkārtas pašvaldību vēlēšanas notikušas 2003. gadā Rendas pagastā, ņemot vērā, ka tika atlaista kārtējās vēlēšanās 2001. gada 11. martā ievēlētā Rendas pagasta padome. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/27183.html> [skatīts 01.06.2011.].
338. Latvijas tiesību vēsture (1914–2000), prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2000, 461. lpp.
339. Raihs, N. Pilsonības institūta problēmjautājumi jaunajās Eiropas Savienības dalībvalstīs. *Likums un Tiesības*, Nr. 5, 2004, 149. lpp. Par kontinuitātes aspektiem pilsonības institūta kontekstā sk. Satversmes tiesas 2010. gada 13. maija spriedumu lietā Nr. 2009-94-01.
340. Par Latvijas Republikas pilsoņu tiesību atjaunošanu un naturalizācijas pamatnoteikumiem: LR AP lēmums. *Ziņotājs*, 1991, zaudējis spēku.
341. Minētais normatīvais akts bija spēkā līdz 1994. gada 25. augustam.
342. Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2000, 462. lpp.
343. Pilsonības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 93(224), 1994.
344. Tautas nobalsošana par likuma "Grozījumi Pilsonības likumā" atcelšanu. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/27532.html>. Sk. arī Raihs, N. Pilsonības institūta problēmjautājumi jaunajās Eiropas Savienības dalībvalstīs. *Likums un Tiesības*, Nr. 5, 2004, 149. lpp.
345. Saskaņā ar Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes datiem nepilsoņu skaits 2011. gada 1. jūlijā bija 319 267 jeb 14,35 % no visiem Latvijas iedzīvotājiem. Lai arī daļa nepilsoņu ir padomju laika iecelotāji, daudzi ir dzimuši Latvijā teritorijā, t.sk. ap 15 000, kuri dzimuši pēc neatkarības atjaunošanas. Jānorāda, ka šim skaitam gan ir tendence sarukt. Piemēram, 2003. gadā Latvijā bija vairāk nekā 500 000 nepilsoņu. Nepilsoņu skaita sarukums galvenokārt saistīts ar mirstību un emigrāciju. Sk. *Muižnieks, N.* Vai viss kārtībā ar naturalizāciju un nepilsoņiem? Pieejams: <http://www.ir.lv/2011/8/31/vai-viss-kartiba-ar-naturalizaciju-un-nepilsoņiem> [skatīts 28.08.2011.].
346. Sk. *Ziemele, I., Krūma, K.* Eiropas Savienības pilsonība un Latvijas nepilsoņi. *Jurista Vārds*, Nr. 33(291), 2003, 16. septembris.
347. Par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 63(346), 1995. Par nepilsoņu jautājumu sk. arī Satversmes tiesas 07.03.2005. spriedumu lietā Nr. 2004-15-0106.
348. *Ziemele, I., Krūma, K.* Eiropas Savienības pilsonība un Latvijas nepilsoņi. *Jurista Vārds*, Nr. 33(291), 2003, 16. septembris.
349. *Slivenko v. Latvia*. Judgment 09.10.2003. Pieejams: <http://www.unhcr.org/refworld/publisher/ECHR,LVA,402b5b034,0.html> [skatīts 12.08.2011.].
350. Sk., piem., Satversmes tiesas 2010. gada 13. maija spriedumu lietā Nr.2009-94-01.
351. *Levits, E.* Latvijas pilsonība un tās reforma. *Jurista Vārds*, Nr. 14/15, 2012, 3. aprīlis.
352. Sk., piem., Satversmes tiesas 2010. gada 13. maija spriedumu lietā Nr.2009-94-01.

353. Sk. Ozola, A. Pilsonības politikas analīze. Dubultpilsonības institūts. Pieejams: <http://lv.lv/?menu=doc&id=174536> [publicēts 28.04.2008.; skatīts 11.06.2011.].
354. Sk. Valsts prezidents rosina grozīt Pilsonības likumu. *Jurista Vārds*, Nr. 6, 2011, 8. februāris.
355. Pieejams: <http://www.cvk.lv/pub/public/> [skatīts 19.09.2012.].

Summary

The most important events in the area of national law during the second independence period in Latvia – restoration of the Satversme (Constitution), establishment of the Constitutional Court, inclusion of the human rights catalogue in the Satversme (Constitution), development of the institutional system of the public administration, coming into force of the Administrative Procedure Law and development of administrative courts, as well as improvement of individual institutes of constitutional rights – the national referendum and the citizenship institute. The achievements during these two decades are the main pillars of the national law of Latvia. The accomplishments give us hope that further changes will be weighted and successive. If continuity of legal idea is ensured in future development of national law, then also the aim of this article will be achieved.

***Superficies solo cedit* Latvijas tiesībās**

Superficies Solo Cedit in Latvian Law

Dr. iur. Jānis Rozenfelds

LU Juridiskā fakultāte
Juridiskās fakultātes profesors
E-pasts: law@rozenfelds.lv

Raksts veltīts tā saucamajai dalītā īpašuma problēmai, pievēršot uzmanību tam, ka atšķirībā no pirmskara Latvijā pastāvējušā tiesiskā regulējuma dalītais īpašums pašreizējā tiesiskajā situācijā izpaužas kā divu pilnīgi patstāvīgu un savstarpēji nesaistītu īpašuma tiesību pastāvēšana uz diviem dažādiem objektiem – ēku un zemi – viena un tā paša zemesgabala ietvaros.

Atslēgvārdi: *superficies*, apbūve, zeme, juridiskā tehnika, prezumpcija, princips, darījumu iztulkošana, dalītais īpašums, servitūts, *emphyteusis*, fikcija, duālistiskā īpašuma sistēma, piespiedu noma, *dominium directum*, *Ober-Eigentum*, *dominium utile*, *Unter-Eigentum*, īpašumtiesīgais lietotājs, kolhoznieku sētas, nacionalizācija.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	105
1. <i>Superficies solo cedit</i> ģenēze	106
2. Latvijas tiesību doktrīna – prezumpcijas un principa teorija	108
3. Duālistiskā un dalītā īpašuma sistēma	109
4. <i>Superficies solo cedit</i> starpkaru periodā – atšķirīgās un kopīgās pazīmes ar pašreizējo regulējumu	111
5. <i>Superficies solo cedit</i> tiesiskais režīms <i>de facto</i> neatkarības zaudēšanas periodā	113
6. Atgriešanās pie <i>superficies solo cedit</i> pēc neatkarības atjaunošanas	113
7. <i>Superficies solo cedit</i> un nekustamā īpašuma tiesiskā regulējuma integrācijas problēmas ES	116
Kopsavilkums	116
Izmantoto avotu saraksts	117
Atsauces	118
Summary	119

levads

Apbūves, stādījumu u. c. ar zemi savienotu kustamo lietu atzīšana par zemes daļu (*superficies solo cedit*) nozīmē zemes īpašnieka tiesības uz zemei pievienotajiem objektiem, ko apbūvei izmantoto materiālu īpašnieks attiecīgi zaudē. Ar *superficies* savukārt saprot atsevišķu tiesību pastāvēšanu uz citai persona piederošu zemi (*ius in re aliena*), piemēram, apbūves tiesības. Šādā kontekstā mēdz apspriest dažādu tiesību un interešu pastāvēšanu pretstatā *superficies solo cedit*. Vērtējot dažādas tiesību sistēmas, tiek aizrādīts, ka atkāpes no *superficies solo cedit* raksturīgas Austrumu

bloka valstīm, jo komunisma periodā īpašuma tiesības uz zemi vai nu neeksistēja, vai arī eksistēja tikai formāli.¹ Ar to acīmredzot nav domāts *superficies* kā tiesību paveids uz cita lietu, bet gan situācija, kad īpašuma tiesības uz zemi un ēkām ir sašķeltas komunistiskās tiesību sistēmas aizdompīlās attieksmes dēļ pret īpašumu vispār un pret zemes īpašumu it sevišķi.

Latvijas tiesību sistēma joprojām ietver elementus, kas var norādīt pārmaiņus uz vienu, otru vai trešo *superficies solo cedit* izpausmi.

Superficies solo cedit nostiprināts Latvijas Civillikuma (CL) 968. pantā: „Uz zemes uzcelta un cieši ar to savienota ēka atzīstama par tās daļu.” Likuma „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību” 14. pants paredz virkni gadījumu, kad īpašuma tiesības uz ēkām rodas citai personai neatkarīgi no zemes īpašnieka. Līdzīgus izņēmumus paredz arī likumi par zemes reformu, par dzīvokļu īpašumu un par privatizāciju. Tādējādi kopš CL atjaunošanas 1993. gadā izveidojusies duālistiska īpašuma sistēma.² Par duālistisku šo sistēmu var dēvēt gan sakarā ar iepriekš minēto īpašuma tiesību sašķeltību, gan arī tādēļ, ka šādu tiesisko regulējumu nav iespējams saistīt ar kādu vienotu principiālu risinājumu – drīzāk kā tādu, kas balstās uz vairākiem savstarpēji izslēdzošiem principiem.

1. *Superficies solo cedit* ģenēze

Vēsturiski, kā to liecina pats latīniskais nosaukums, *superficies solo cedit* izcelsme saistāma ar romiešu tiesībām. Romiešu tiesību avotos *superficies solo cedit* saistīts ar īpašuma tiesību rašanos un izbeigšanos. *Superficies solo cedit* apzīmē neizbēgamo faktu, ka, veicot kustamu lietu savienojumu ar zemi, pārveidojas tiesības uz šīm lietām – ar zemi pastāvīgi savienotās kustamās lietas kļūst zemes īpašnieka īpašums (vienlaikus pārstājot būt kustamas lietas). Attiecīgais situācijas apraksts norādīts kā pirmavots pašreiz spēkā esošā CL 968. panta priekštecim – Vietėjo likumu kopojuma (VLK) 771. pantam.³ Kā izriet no attiecīgā fragmenta (D. 41, 1, 7, 10)⁴, būvniecībai izlietotie materiāli pieder apbūvētajam, kurš, būvēdams uz savas zemes, izlietojis svešus materiālus. Tai pašā laikā iepriekšējais īpašnieks savas īpašuma tiesības uz šādi izlietotiem materiāliem nezaudē, tomēr nevar pieprasīt tos ar īpašuma prasību tāpēc, ka XII tabulu likumi (sens romiešu tiesību pirmavots) nepieļauj šādu materiālu atprasīšanu, taču paredz, ka to izlietotājam jāatmaksā materiālu īpašniekam šo materiālu vērtība divkārtšā apmērā. „Tāpēc [diezgan negaidīti secina fragmenta autors Gajs (*Gaius*) – J.R.] tādā gadījumā, ja ēka sabrūk, materiālu īpašniekam ir īpašuma prasība (*vindicatio*) par šiem materiāliem.” Tādējādi varam secināt, ka *superficies solo cedit* jau pašos pirmsākumos ietver nekoncekvenci (īpašuma tiesības iegūst apbūvētājs, kaut arī iepriekšējais īpašnieks savas tiesības nezaudē pilnībā, bet viņam tikai zūd „prasījums” ēkas pastāvēšanas laikā).

CL 968. pants tāpat kā šīs normas priekštecis VLK 771. pants neparedz arī zaudējumu atlīdzināšanas mehānismu – acīmredzot ne gluži tāpēc, ka atbildība par svešu materiālu izlietošanu celtniecībā būtu izslēgta, drīzāk gan tādēļ, ka VLK autori īsti pandektiskā garā neuzskatīja par vajadzīgu pieminēt šādas pašsaprotamas lietas nevieta, t.i., apspriest saistību tiesību jautājumus lietu tiesību sadaļā. Pilnīgi pretējs rezultāts ir situācijā, kura aprakstīta otrajā fragmentā, kas norādīts kā CL 968. panta, respektīvi, VLK 771. panta, pirmavots (D. 41, 1, 7, 12), proti, ja materiālu īpašnieks tos izlietojis apbūvei, būvējot uz svešas zemes. Šajā gadījumā apbūvētājs, kurš apzinājies, ka būvniecība notiek uz viņam nepiederošas zemes, savas tiesības

uz šādi izlietotajiem materiāliem zaudē neatgriezeniski. Respektīvi, šajā gadījumā situācijas risinājumam tiek piedāvāts romiešu tiesībās iecienītais fikcijas mehānisms, jo tiek pieņemts, ka materiālu īpašnieks, iebūvējot materiālus svešā īpašumā, vienlaikus piekritis, ka, šādi rikojojies, viņš atsakās no savām īpašuma tiesībām uz izlietotajiem materiāliem, tāpēc viņam nav īpašuma prasības par izlietoto materiālu atprasīšanu pat tad, ja ēkas vēlāk sabruktu. Kāpēc pirmajā gadījumā materiālu īpašniekam līdztekus izlietoto materiālu divkāršas vērtības saņemšanas tiesībām vēl joprojām saglabājas arī prasījums, kura realizācija atkarīga no pilnīgi nejauša notikuma – ēkas sabrukšanas, turpretim otrajā gadījumā materiālu īpašniekam nav ne materiālu, ne zaudējuma atlīdzības prasījuma, to minēto fragmentu autors nepūlas paskaidrot.

Kā redzams, šeit aprakstītā situācija vairāk atgādina CL 970. pantā paredzēto, tomēr pretēji tam, kā varētu sagaidīt, CL 970. panta priekštecim VLK 773. pantam kā pirmavots nav norādīts šis fragments, bet vairāki citi.

Ekskursus pagātnē, kaut arī palīdz izskaidrot *superficies solo cedit* pirmsākumus, demonstrē, ka tajos velti meklēt zinātniskas klasifikācijas iezīmes, kas palīdzētu saprast *superficies solo cedit* būtību. Ja mēģinātu formulēt romiešu tiesībās sastopamo *superficies solo cedit* konceptu, tad būtu jāsecina, ka šajos gadījumos saskaramies nevis ar teorētisku principu, bet gan pakļaušanos neizbēgamam faktam, ka lietas, kas nesaraujami saistītas ar zemi, aplūkojamas kā zemes daļa. Ja seno romiešu juristi būtu uztvēruši *superficies solo cedit* kā principu, tad nebūtu līdztekus *superficies solo cedit* paredzējuši arī *superficies*, kas saprotamas kā apbūves tiesības, kuru rezultātā apbūvētajam tieši pretēji *superficies solo cedit* noteikumam rodas patstāvīgas īpašuma tiesības uz šo apbūvi. Rezultātā iegūstam *superficies solo cedit* kā juridiskās tehnikas paņēmieni – apbūvi pieņemts atzīt par zemes daļu, kamēr īpaši netiek atrunāts pretējais. Uz to, ka arī modernajās tiesībās *superficies solo cedit* varētu tikt vērtēts kā juridiskās tehnikas paņēmieni, norāda vairākos joprojām spēkā esošos tiesību aktos paredzētais regulējums.

Spilgts piemērs ir Francijas Civilkodekss (FCK), kas ietver virkni *expressis verbis* noteikumu par to, kas atzīstams par nekustamo īpašumu „pēc savas dabas” – ēkas (518. pants), dzirnavas (519. pants). Līdztekus šīm lietām ir tādas, kuras par nekustamām lietām atzīst likums (trūkstot pārliecībai, ka šīs lietas būtu atzīstamas par nekustamām „pēc savas dabas”, minētā piebilde netiek lietota), t. i., nenovāktā raža (520. pants), augoši koki (521. pants), fermerim piešķirtie mājlopi (522. pants), ūdensvada caurules (523. pants), priekšmeti, kurus īpašnieks novietojis savā zemes gabalā tā apsaimniekošanai un izmantošanai, t. sk. inventārs (524. pants). Tālāk sīki uzskaitīti telpu aprīkošanai domātie priekšmeti – skulptūras, spoguļi u. tml., kurus īpašnieks „uz mūžīgiem laikiem piestiprinājis ar ģipsi, kaļķi vai cementu” (525. pants).

Šis bagātīgais uzskaitījums vēl vairāk pastiprina priekšstatu par *superficies solo cedit* kā par juridiskās tehnikas paņēmieni, ar kuru tiek apzīmēta atsevišķu lietu civiltiesiskā apgrozība, pirmkārt, tāpēc, ka detalizēts uzskaitījums nenovērš neskaidrību, otrkārt, tāpēc, ka FCK regulējums atsevišķos gadījumos atšķiras no romiešu tiesībās sastopamā, tādējādi apliecinot, ka šis dalījums ir mākslīgi konstruēts, respektīvi, tāds, kam visai attāls sakars ar „lietu dabu”. Piemēram, lauksaimniecības inventāru, ko FCK atzīst par nekustama īpašuma daļu, romiešu tiesībās neatzina pat par lauksaimniecības fermas kā uzņēmuma piederumu.⁵ Turklāt eksperimentēšana ar *superficies solo cedit* kazuistisku aprakstīšanu, kas izpaužas FCK, pierāda, ka šāda regulējuma metode drīzāk sarežģī, nevis atvieglo uzdevumu, ko daudz efektīvāk

atrisina romiešu tiesībās sastopamā vispārējā norāde ar atrunu par iespēju to grozīt atbilstoši īpašnieka gribai, respektīvi, inventārs nav atzīstams par fermas daļu, ja vien ferma nav novēlēta testamentā kopā ar inventāru, respektīvi, kā „aprikota” (*instructa*) ferma (D. 33, 7, 2, 1).

Romiešu tiesības, kā arī FCK tiesiskais regulējums izceļ nekustamā īpašuma sastāvdaļu problēmu nevis kā objektīvu, t. i., no subjektu gribas neatkarīgu dalījumu, bet gan kā paņēmieni, kam vistiešākais sakars ar darījumu, piemēram, testamenta iztulkošanu. Katrai no iepriekš minētajām normām var pievienot atrunu „ja vien nav paredzēts pretējais, tad ...”. Respektīvi, šīs norādes kalpo kā skaidrojums trūkstošajai īpašnieka gribas izpausmei, no kuras vienīgās atkarīgs atsevišķo, ar nekustamo īpašumu vairāk vai mazāk saistīto priekšmetu liktenis.

Rezumējot – *superficies solo cedit* savos pirmsākumos nebija ne princips, ne likuma noteikums, bet juridiskās tehnikas paņēmieni, kas ne tikai pieļāva, bet pat tieši paredzēja izņēmumus. Šis regulējums bija izveidojies, lai novērstu pārpratumus tādos gadījumos, kad darījuma (visbiežāk – testamenta) subjekts nebija pietiekami skaidri izpaudis savu gribu.

2. Latvijas tiesību doktrīna – prezumpcijas un principa teorija

Pilnīgi atšķirīgi šo problēmu risina Latvijas tiesību zinātne. Viens no populārākajiem un tiesu prakses viskonsekventāk atbalstītajiem viedokļiem ir tāds, ka *superficies solo cedit* ir prezumpcija (prezumpcijas teorija). Atbilstoši prezumpcijas teorijai pastāv pieņēmums, ka ēka pieder tam, kuram pieder attiecīgais zemesgabals⁶. Arī dažos spriedumos izdarīti līdzīgi secinājumi,⁷ turpretim citos norādīts uz „zemes un ēkas vienotības principu” (principa teorija).⁸

Prezumpcijas teorija ir tuvāk izpratnei par *superficies solo cedit* kā par juridiskās tehnikas paņēmieni nekā principa teorija. Prezumpcija nozīmē pieņēmumu, tādad to iespējams apgāzt, pierādot pretējo. Piemēram, lietā SKC-77/2005 tiesa secina, ka saskaņā ar likuma „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību” 14. panta piekto daļu ēkas (būves), kuras Zemesgrāmatu nodaļā, Valsts zemes dienestā vai pašvaldībā nav reģistrētas kā patstāvīgi īpašuma objekti, uzskatāmas par zemes īpašnieka īpašumu, bet citas personas īpašuma tiesības uz šādām ēkām (būvēm) var iegūt, ja tiesa apmierinājusi šo personu prasību atzīt īpašuma tiesības uz attiecīgajiem objektiem. Respektīvi, zemes un ēkas vienotība atbilstoši prezumpcijas teorijai ir tikai pieņēmums, ko iespējams apgāzt ar faktiem, kas liecina par pretējo. Sprotams, ka šāds lietas iznākums būtu neiespējams, ja tiktu piemērota zemes un ēkas vienotības principa teorija, jo principus nav iespējams apgāzt vai apšaubīt ar pierādījumiem par šo principu pārkāpumu.

Atšķirībā no prezumpcijas teorijas, kuras pamatā ir arī pieļāvums par to, ka ēkas un zemes dalītas īpašuma tiesības iespējams nodibināt ar civiltiesisko attiecību dalībnieku vienošanos, principa teorija šādu civiltiesiskās apgrozības subjektu suverēnās gribas ietekmi uz dalīta īpašuma veidošanos, ja ne pilnībā izslēdz, tad visādā ziņā būtiski ierobežo. Piemēram, tiesa norādīja, ka zemes un ēkas vienotība ir fakts, ko nevar grozīt darījuma dalībnieku griba (Senāta 2002. gada 9. janvāra spriedums civillietā Nr. SKC-32).

Prezumpcijas un principa teorijas pastāvēšana savukārt liecina par duālistisku attieksmi pret dalītā īpašuma problēmu ne tikai praksē, bet arī tiesību zinātnē, turklāt šī duālistiskā attieksme pret ēkas un zemes problēmu sakņojas pašā dalītā

īpašuma izcelsmē modernajās Latvijas tiesībās. No vienas puses, dalītā īpašuma priekšnoteikumi tika apzināti radīti, atjaunojot CL un paredzot izņēmumus no šajā aktā paredzētā regulējuma. Šie izņēmumi tolaik tika pamatoti ar nepieciešamību konstituēt faktiski izveidojušos situāciju, kas tika pārņemta no iepriekšējās sistēmas, kura neatzina privātā īpašuma tiesības uz zemi. No otras puses, daudzie papildinājumi un grozījumi šajā likuma normā ir apliecinājums tam, ka šeit drīzāk darīšana ar apzinātu virzību uz nekustamā īpašuma sašķelšanu. Zīmīgi, ka arī vēlākos pētījumos uzsvars galvenokārt likts uz dalītu īpašuma tiesību labprātīgu izveidošanu.⁹

Nedz prezumpcijas, nedz principa teorija nevērtē *superficies solo cedit* kā juridiskās tehnikas paņēmieni un neanalizē to kā darījumu iztulkošanas problēmu (no abām teorijām tuvāka juridiskās tehnikas idejai ir prezumpcijas teorija). Drīzāk Latvijas tiesību literatūrā ir tendence uztvert jebkuru gadījumu, kad zeme un ēka nepieder vienai un tai pašai personai, kā nevēlamu izņēmumu no vispārējā noteikuma. Tā kā izņēmums ir kategorija, ar kuras palīdzību iespējams izskaidrot un attaisnot dažnedažādas anomālijas, arī šajā gadījumā sastopama tādu īpašību piedēvēšana, kuras nav iespējamās, jo gluži vienkārši ir pretrunā ar lietu dabu. Piemēram, neraugoties uz acīmredzamo faktu, ka svešai personai piederošas ēkas atrašanās uz zemes padara zemes īpašniekam šādi aizņemtās zemes izlietošanu praktiski neiespējamu, zemes īpašnieka un ēkas īpašnieka tiesības tiek aplūkotas kā pilnīgi suverēnas, turklāt neierobežotas tiesības. Tiesības, kas savā būtībā ir aprobežotas ar citas personas tiesībām, tiek joprojām aplūkotas kā neaprobežotas, absolūtas. Šādu pieeju nav iespējams raksturot citādi kā par duālistisku sistēmu, kuras pamatā ir ideja, ka iespējama divu, vienam otru savstarpēji izslēdzošu faktu vienlaicīga pastāvēšana.

3. Duālistiskā un dalītā īpašuma sistēma

Terminoloģiski un arī faktiski ir svarīgi norobežot duālistisko īpašuma sistēmu no dalītā īpašuma sistēmas. Tas nepieciešams it īpaši tādēļ, ka nereti pirmā tiek kļūdaini identificēta ar otro. Dalīta īpašuma sistēma ir atsevišķu lietu tiesību pastāvēšana uz citai personai piederošas zemes. Tā ir tiesība uz cita lietu (*ius in re aliena*), kas var izpausties tādās formās kā servitūts, mantojamā noma (*emphyteusis*), apbūves tiesības (*superficies*), tomēr saglabājot vienotu īpašumu. Tātad dalīta īpašuma sistēma ir īpašuma tiesību aprobežojums par labu citas personas tiesībām. Duālistiskā īpašuma sistēma ir divu paralēli pastāvošu īpašuma tiesību – uz ēku un zemi – pieļaušana, respektīvi, duālistiskā sistēma balstīta uz pieņēmumu, ka iespējamas divas suverēnas īpašuma tiesības attiecībā uz vienu un to pašu telpiski norobežotu objektu. Var pieņemt, ka sākotnēji (t.i., pēc Zemesgrāmatu likuma spēka atjaunošanas 1993. gada 5. aprīlī) šī duālistiskā pieeja izveidojusies, piemērojot CL lietu tiesību daļas atjaunošanas gaitā paredzēto izņēmumu no CL 968. panta, ko paredz likuma „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību” 14. pants, ierakstot zemesgrāmatās būves un ēkas, uz kurām radušās patstāvīgas īpašuma tiesības. Zemesgrāmatu likuma 29. pants paredz, ka zemesgrāmatā katram patstāvīgam nekustamam īpašumam atklāj atsevišķu nodalījumu.

Duālistiskās sistēmas pamatā ir fikcija. Dalītā īpašuma sistēma, kas lielākā vai mazākā mērā tiek pieļauta daudzās tiesību sistēmās, var pastāvēt, nenonākot pretrunā ar *superficies solo cedit*. Duālistiskā sistēma izslēdz *superficies solo cedit*. Tieši to arī apzīmē termins „izņēmums” attiecībā pret *superficies solo cedit*, ko nedrīkstētu

jaukt ar dalītā īpašuma sistēmu, kas nav pretrunā ar *superficies solo cedit*, bet papildina to.

Dalītā īpašuma sistēmā, neraugoties uz zemes īpašnieka un apbūvētāja pretējām interesēm, joprojām pastāv vienots īpašuma objekts. Līdz ar to vienas personas intereses ir pakārtotas otras personas interesēm. Parasti apbūves īpašā vērtība noteic to, ka zemes īpašnieka tiesības tiek pakārtotas apbūves īpašnieka tiesībām. Dalīta īpašuma izbeigšanas praktiskais rezultāts ir zemes īpašnieka tiesību pilnīga zaudēšana par labu apbūvētājam. Lielākoties likumdošana šādos gadījumos konstatē jau notikušu faktu – zemes īpašuma tiesību zaudēšanu par labu apbūvētājam. Tāda tendence raksturīga Amerikas Savienoto Valstu likumdošanai 19. gs. Lai arī tā vismaz tās sākumposmā nonāca pretrunā ar *superficies solo cedit*, galu galā šī pretruna tika atrisināta tādējādi, ka zemes īpašuma tiesības tika labprātīgi vai piespiedu kārtā atsavinātas apbūvētājam vai lauksaimnieciskās zemes apsaimniekotājam par labu.¹⁰ Līdzīgi procesi norisinājušies Apvienotajā Karalistē 20. gs. vidū. Tie atainoti Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumā *James and Others*.¹¹

Var būt arī pretēja situācija. Piemēram, Japānā zemes vērtība ir nesamērojami augstāka par ēkas vērtību, jo ēkas mūžs reti kad pārsniedz 30 gadus, tādēļ praktiski nepastāv ēku otrreizējais tirgus. Līdz ar to ēka kā patstāvīgā vērtība neizraisa intereses.¹² Dalīta īpašuma gadījumā saglabājas vienots, kaut arī „dalīts” īpašums. Kaut arī viena subjekta, parasti – zemes īpašnieka, tiesības ir reducētas līdz simboliskam minimumam, pēdējam aizvien paliek cerība, ka viņa zemes īpašuma apgrūtinājums beigsies un īpašuma tiesības atjaunosies pilnā mērā (īpašuma elastīguma princips).¹³

Pavisam citāda situācija ir duālās īpašuma sistēmas gadījumā, kas balstās uz divu suverēnu īpašuma tiesību pastāvēšanas fikciju. Šajos gadījumos nav pat mehānisma (izņemot likumā paredzētās pirmpirkuma tiesības), kas padarītu šīs sistēmas izbeigšanu iespējamu (ēkas sabrukšana *superficies* vai servitūta gadījumā; nomas maksas ilgstoša nemaksāšana *emphyteusis* gadījumā). Pastāvot duālistiskai sistēmai, pat pēc abu nekustamo īpašumu nokļūšanas vienas un tās pašas personas īpašumā šāda apvienošana iespējama vienīgi pēc paša īpašnieka iniciatīvas, turklāt likumā paredzētie nosacījumi šādai iniciatīvai (nodevas, izdevumi sakarā ar ēkas inventarizāciju) drīzāk var motivēt īpašnieku to nedarīt.

Dalītā īpašuma un duālistiskās īpašuma sistēmas kopīgā pazīme ir tā, ka praksē tās noved pie ļoti līdzīgiem rezultātiem – viens no subjektiem bauda zemes lietošanas tiesības, turpretim otram ir tikai nominālas tiesības uz zemi, kas neietver tās reālu lietojumu. Taču šīs kopīgās iezīmes nedrīkstētu maldināt jautājumā par šo divu sistēmu principiāli atšķirīgo dabu.

Dalītā īpašuma sistēmā atšķirīgās intereses aizvien realizētas vienā īpašumā, turpretim duālistiskā sistēma paredz divu pilnīgi suverēnu īpašuma tiesību pastāvēšanu. Dalītā īpašuma sistēmā abu subjektu tiesību apjoms ir precīzi aprakstīts. Šo tiesību īstenošana tādējādi ir iespējama precīzi aprakstītās robežās, jo vienas personas tiesības sākas tikai tur, kur beidzas otras personas tiesības. Piemēram, mantojamā noma (*vectigal, emphyteusis*) atspoguļo dalītā īpašuma būtību – tiesību saņemt nomas maksu, tāpat kā no tās izriet zemes lietošanas tiesība, kas pieder citam subjektam. Savukārt apbūves tiesības (*superficies*) akcentē apbūvētāja tiesības izlietot apbūvei vai citiem mērķiem citai personai piederošo zemi.

Pretēji tam duālistiskā sistēma paredz piespiedu nomas attiecību nodibināšanu tikai kā atsevišķo īpašuma tiesību uz ēkām blakus produktu, kas zemes īpašniekam speciāli jāpieprasa. Savukārt ēkas atrašanās uz svešas zemes netiek aprakstīta kā tiesības, bet kā fakts, respektīvi, nevis no apbūves tiesību realizācijas rodas apbūve,

bet, tieši otrādi, ēkas atrašanās uz svešas zemes izraisa īpašu tiesību pastāvēšanu. Apbūves tiesību gadījumā faktiskā apbūve izriet no tiesībām, kuras nodibinās pirms apbūves faktiskās realizācijas. Līdz ar to nav arī nekādu šaubu jautājumā par to, ka apbūves tiesība nebeidz pastāvēt, ja ēka faktiski sabrūk. Duālistiskajā sistēmā turpretim ir aplēpts tas apstāklis, ka viena tiesība ir pakārtota otrai. Tādēļ viens no neskaidrākajiem ir tieši jautājums, vai tiesības uz ēkām ir vai nav atkarīgas no šo ēku reālas pastāvēšanas.

Duālistiskās īpašuma sistēmas īpatnība ir tā, ka tiesību formālais apraksts vai nu vispār neatspoguļo, vai ļoti neprecīzi atspoguļo tiesību reālo saturu. Kā jebkurš izņēmums duālistiskā sistēmā ir tādas parādības apraksts, kuru nav iespējams izskaidrot, analizējot pašu šo aprakstu („izņēmums apstiprina likumsakarību”, ko tikpat labi var izteikt arī kā šis likumsakarības noliegumu). Tādējādi atšķirībā no dalītā īpašuma sistēmas, kurā *superficies solo cedit* saglabājas, duālā sistēmā nav savienojama ar *superficies solo cedit*. Tieši šī iemesla dēļ tā arī ir duālistiska sistēma, kur līdztekus *superficies solo cedit* postulātam jeb principam pakļauts nekustamais īpašums pastāv īpašuma sistēmā, būdams izņēmums no šīs sistēmas.

4. *Superficies solo cedit* starpkaru periodā – atšķirīgās un kopīgās pazīmes ar pašreizējo regulējumu

Nekustamā īpašuma tiesiskajam regulējumam starpkaru periodā raksturīga dramatiska maiņa no likumdošanas, kāda pastāvēja neatkarības pasludināšanas brīdī (sākumposma likumdošana), uz likumdošanu, kas pastāvēja Latvijas neatkarības *de facto* zaudēšanas brīdī (beigu posma likumdošana). Dalītais īpašums pirmskara Latvijā saskaņā ar koncepciju, kas VLK pārņemta no pandektu tiesībām, sastāvēja no virsīpašuma, ko V. Bukovskis¹⁴, kā arī F. Konradi un A. Valters¹⁵ dēvē par *dominium directum*, *Ober-Eigentum*, un īpašumtiesīgā lietojuma (*dominium utile*, *Unter-Eigentum*), ko noteic VLK 945. pants (CL nav pārņemts).

Jāņem vērā, ka atsevišķas tiesības uz ēkām un būvēm, kuras gan neparedzēja CL, bet kuras bija izveidojušās kā virsīpašuma tiesības līdz CL spēkā stāšanās brīdim, gan bija paredzēts izbeigt kārtībā, kādu paredzēja likums „Par dalītu īpašuma tiesību atcelšanu”.¹⁶ Taču tam bija jānotiek ilgstošā laika periodā, ēku īpašniekiem pakāpeniski izpērkot zemes īpašuma tiesības.

Sākumposma likumdošanai raksturīgi, ka pastāv *dominium directum* (*Ober-Eigentum*) un *dominium utile* (*Unter-Eigentum*) jeb dalītā īpašuma (*dominium divisum*) koncepcija, kura izcēlusies viduslaikos. Pandektu tiesību literatūrā uzsvērtā dalītā īpašuma saikne ar romiešu tiesībās regulētajām apbūves tiesībām (*superficies*) un mantojamās nomas (*emphytheusis*) tiesībām.¹⁷ Arī romiešu tiesībās apbūvētājs, kam pieder apbūves tiesības uz svešā zemē uzceltu būvi (*superficiarius*), ar mantojamo nomu pamatoto zemes lietošanas tiesību (*ager emphytheuticarius*), subjekts attiecībā pret zemes īpašnieku bauda tik plašas tiesības, ka zemes īpašniekam atliek tikai nominālais īpašnieka tituls. Tādējādi dalītā īpašuma koncepcija jau Latvijas sākumposma likumdošanā pilnībā atbilda, nevis bija pretrunā *superficies solo cedit* principam, piešķirot īpašnieka titulu *dominium utile* subjektam jeb īpašumtiesīgam lietotājam (VLK 942. pants).¹⁸ Neraugoties uz maldinošo terminoloģiju, praksē arī šajā periodā dalītā īpašuma lietojums nodrošināja viena konkrēta īpašnieka (īpašumtiesīgā lietotāja) prioritāti pār nominālo īpašnieku (virsīpašnieku).

Tomēr, veicot VLK kodifikāciju, 1937. gada Civillikumā normas par dalīto īpašumu (VLK 942.–952. pants) netika ietvertas. Ņemot vērā, ka ne VLK, ne arī tā

pēctecis CL neparedz apbūves tiesības un mantojamās nomas tiesības, jo tās, kā redzams, bija ietvertas VLK 942.–952. pantā paredzētā dalītā īpašuma regulējumā savdabīgi sintezētā formā, tad, atmetot šīs normas, no CL izslēdza tradicionālos instrumentus, lai nodrošinātu specifiskās atsevišķās tiesības uz ēkām. Tādējādi ar CL spēkā stāšanos tika radīti pirmie priekšnoteikumi tam, ka tiesiskais regulējums vairs pilnībā neatbilda realitātei, jo, izslēdzot no kodifikācijas pašu dalītā īpašuma koncepciju, tika gan izveidoti priekšnoteikumi dalīta īpašuma izbeigšanai, taču reāli šis dalītais īpašums turpināja pastāvēt. Pats par sevi saprotams, ka CL kā tiesību kodifikācijas akts nevarēja ne izbeigt, ne nodibināt, ne pārveidot esošās tiesiskās attiecības. Šim nolūkam bija jāpieņem īpašs akts, kas paredzēja dalīta īpašuma tiesību izbeigšanu, tās izpērkot.¹⁹

Tā kā lielākā daļa VLK normu ietvertas CL mehāniski, neveicot sistematizāciju, šie pārveidojumi iezīmīgi ar pretrunām – no vienas puses, noliedzot dalīta īpašuma tiesību eksistenci principā, vietām tika saglabāta terminoloģija, kas balstījies uz dalīta īpašuma koncepciju. Piemēram, norādes uz to, ka atsevišķos gadījumos „valdošais nekustamais īpašums ir ēka” (CL 1143. pants.); runājot par personālservitūtiem, joprojām saglabājies tāds jēdziens kā „ēkas lietotājs” (CL 1209. pants). Neraugoties uz to, ka CL autoriem acīmredzami simpatizējusi nedalīta īpašuma koncepcija („ja lietotājs uz kalpojošās zemes uzceļ kādu ēku, tad pēc lietojuma izbeigšanās ne viņš, ne viņa mantinieki nevar to nojaukt, ja vien viņš nav noteikti sev pielīdzis tādu tiesību” (CL 1210. pants)), no šīs normas tai pašā laikā kategoriski neizriet, ka puses nevarētu vienoties par pretējo. Bet nav arī paredzēts, ka servitūta ietvaros veiktā apbūve ir pamats tiesībām uz uzbūvēto, kā tas paredzēts dažu citu valstu likumos.

Tā Šveices civillikuma (ŠCL)²⁰ 675. pants paredz, ka ēkas un citas būves, kas atrodas uz zemes vai pazemē tādā veidā, ka tās ir pastāvīgi saistītas ar zemi, var būt tādas personas īpašums, kura nav zemes īpašnieks, ja šīs tiesības ir ierakstītas zemesgrāmatā kā servitūts. Kritisks lasītājs šai vietā varētu aizrādīt, ka arī ŠCL 675. pants satur duālistiskās sistēmas iezīmes. Tomēr minētā norma apraksta abu pušu tiesības pietiekami precīzi. Turklāt izšķiroša nozīme ir tieši tam apstāklim, ka vienīgā zemesgrāmatu vienība, kurā atspoguļotas šīs „citai personai piederošās būves”, ir tas nekustamais īpašums, kuru šīs būves apgrūtina. Atšķirībā no ŠCL Latvijas CL vispār nepieļauj šādu atsevišķu īpašuma tiesību pastāvēšanu, bet paredz tikai izdevumu atlīdzināšanu vai ēkas nojaukšanu (CL 969., 970. pants). CL nepieņēma arī nevienu citu dalītā īpašuma tiesiskā regulējuma formu – nedz apbūves tiesības (*superficies*), kas paredzētas, piemēram, Itālijas 1943. gada Civillikuma (ICK)²¹ 952.–956. pantā, nedz mantojamās nomas tiesības (*emphyteusis*), ko paredz ICK 957.–977. pants. Respektīvi, atsakoties no viduslaiku „virsīpašuma tiesībām”, CL neparedzēja to vietā citus tiesiskus instrumentus dalīta īpašuma tiesību regulēšanai, kas bija raksturīgi citu valstu likumdošanas sistēmām 20. gs. pirmajā pusē. No vienas puses, šāds tiesiskais regulējums vismaz ārēji it kā vērsts uz *superficies solo cedit* pastiprināšanu, no otras puses, tā kā šis tiesiskais režīms nedz tā nodibināšanas laikā, nedz vēlāk nebūt nenozīmēja atteikšanos no dalītā īpašuma, bet drīzāk ignorēja tiesisko realitāti, kurā dalītais īpašums joprojām turpināja pastāvēt, praksē tas veicināja fikciju kultivēšanu, kas aizvien ir tiesiskās realitātes ignorēšanas neizbēgams rezultāts.

Atteikšanās no viduslaiku „virsīpašuma” un „īpašumtiesīgā lietotāja” konstrukcijas būtu attaisnojama, ja likums tā vietā ieviestu pastāvošajam dalītajam īpašumam atbilstošas *ius in re aliena* formas – apbūves tiesības, mantojamās nomas

tiesības – vai arī pārveidotu servitūta institūtu atbilstoši šim vajadzībām. Tomēr tas tā nenotika.

Var secināt, ka atteikšanās no dalīta īpašuma konstrukcijas nebija līdz galam pārdomāta. Pirmkārt, tās faktiskās izbeigšanas mehānisms izveidots, nerēķinoties ar to, ka tas saistīts ar pašu īpašnieku izmaksām un pūlēm, kas mūsdienās neizbēgami novestu pie sūdzībām par cilvēka tiesību pārkāpumiem, kuri izpaužas kā Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas Pirmā protokola 1. panta pirmās daļas pārkāpums, otrkārt, kā rāda Latvijas tiesību turpmākā attīstība, bija pārsteidzīgi atteikties no mehānismiem, kas paredz atkāpes no *superficies solo cedit* (apbūves tiesības, mantojamā noma).

5. *Superficies solo cedit* tiesiskais režīms *de facto* neatkarības zaudēšanas periodā

Vēl dramatiskāk duālistiskās sistēmas virzienā Latvijas civiltiesības pārveidotas pēc okupācijas.²² Interesanti atzīmēt, ka arī KPFSR Civilkodekss, kas stājās spēkā Latvijā 1940. gada 26. novembrī, paredzēja speciālu nodaļu par apbūves tiesībām (71.–84.-c pants).²³

Šajā periodā vismaz formāli nav nekāda pamata apspriest *superficies solo cedit*, jo, nacionalizējot zemi, vienlaikus netika pilnībā nacionalizētas ēkas. Toties šajā laika periodā izveidojās pilnīgi pretēja rakstura apbūves sasaiste ar zemi. Īpašuma tiesības uz ēkām varēja kļūt priekšnoteikums t. s. zemes lietošanas tiesībām. Parasti ēkas lietošanai vai celtniecībai piešķiramās zemes platība svārstījās no 0,06–0,12 ha. Zīmīgi, ka tā laika literatūra, aprakstot fiziskas personas īpašuma tiesības uz dzīvojamu māju, nepiemin tiesības uz zemes lietošanu. Norādīts vienīgi, ka „ZK [Latvijas PSR Zemes kodekss – J.R.] 91. pantā ir paredzēts, ka gadījumos, ja dabas katastrofā vai vecuma dēļ ēka iet bojā, zemes lietotājam saglabājas zemes gabala lietošanas tiesības, ja viņš divu gadu laikā ar vietējās padomes IK [t. i., pašvaldības – J.R.] atļauju un pēc noteiktā kārtībā apstiprināta projekta uzsāk atjaunot bojā gājušās ēkas vai celt jaunas”.²⁴

Līdztekus zemes lietošanas tiesībām, kas saistītas ar fiziskajām personām piederošo ēku īpašuma tiesībām, vēl pastāvēja kolhoznieku ģimenes (kolhoznieku sētas) lietošanā nodotā piemājas zeme sakņu dārza un augļu dārza ierīkošanai līdz 0,50 hektāriem.²⁵

6. Atgriešanās pie *superficies solo cedit* pēc neatkarības atjaunošanas

Attiecībā uz okupācijas perioda sekām paradoksālā kārtā sadzīvo divi antagonismi:

- 1) saskaņā ar Latvijas *de jure* neatkarības kontinuitātes principu likumdošanai, kas attiecas uz okupācijas periodu, nav nekādas ietekmes uz pastāvošo tiesisko režīmu;
- 2) esošās duālistiskās īpašuma sistēmas pastāvēšana, kas pieļauj atsevišķu īpašuma tiesību uz ēku, kas atrodas uz svešas zemes, tiek skaidrota kā pagaidu stāvoklis, ko izraisījušas okupācijas sekas.

Praksē duālistiskā īpašuma konstrukcija pastāv līdzās likumdošanai, no kuras izslēgta pat līdz 1937. gadam pieciestā dalītā īpašuma sistēma. Acīmredzot mehāniska CL lietu tiesību spēka atjaunošana nenāca par labu problēmas risinājumam.

Tuvāk esošajai būtu nevis 1937. gada CL sistēma, bet 1864.–1937. gada VLK sistēma. Tālākais secinājums, kas izriet no iepriekš minētā, ir tāds, ka CL atjaunošanas laikā izveidojusies kompleksā situācija netika pietiekami vispusīgi izanalizēta. Visā tā rezultātā atgriešanās pie padomju tiesību sistēmai svešā *superficies solo cedit* nevarēja notikt citādi kā iepriekš aprakstītās duālistiskās sistēmas formā, t. i., kā divu savstarpēji izslēdzošu pieeju līdzāspastāvēšana.

Duālistiskās sistēmas tālākā attīstība bija pilnīgi pretēja prognozētajai: tā vietā, lai CL atjaunošanas gaitā izraisīto izņēmumu sistēmu pakāpeniski aizstātu ar zemes un ēkas vienotības atjaunošanas sistēmu, situācija attīstījās pretējā virzienā – t. s. izņēmumu saraksts laika gaitā pretēji gaidītajam nevis samazinājās, bet gan palielinājās. Lai par to pārliecinātos, pietiek salīdzināt likuma „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību” 14. panta sākotnējo un tagadējo redakciju.

„14. pants

Civillikuma 968. un 973. panta noteikumi nav piemērojami un ēkas (būves) vai augļu dārzi (koki) līdz to apvienošanai vienā īpašumā ar zemi ir uzskatāmi par patstāvīgu īpašuma objektu, ja ir viens no šādiem nosacījumiem:

- 1) ēkas uzceltas un augļu dārzs (koki) iestādīts uz zemes, kas atbilstoši likumiem piešķirta šim nolūkam, iegūta darījuma rezultātā vai uz cita tiesiska pamata pirms Civillikuma lietu tiesību daļas spēkā stāšanās dienas (1992. gada 1. septembra), bet zemes īpašuma tiesības atjaunotas vai atjaunojamas bijušajam īpašniekam vai viņa mantiniekam (tiesību pārņēmējam) vai arī zeme piekrīt vai pieder valstij vai pašvaldībai;
- 2) ēkas iegūtas, privatizējot valsts vai pašvaldību uzņēmumus (uzņēmēj sabiedrības) vai atsevišķus valstij vai pašvaldībai piederošus nekustamā īpašuma objektus;
- 3) ēkas uzceltas vai augļu dārzs (koki) iestādīts uz valstij vai pašvaldībai piederošas vai piekrietošas zemes, kas atbilstoši likumam piešķirta pastāvīgā lietošanā zemes reformas laikā;
- 4) ēkas (būves), izmantojot būvlietojuma tiesības, uzceltas kā privatizēto uzņēmumu blakus lietas šīs ēkas (būves) uzskatāmas par patstāvīgu īpašuma objektu kopā ar privatizētajām ēkām;
- 5) ēkas (būves) uzceltas uz nomātas zemes, ja zemes nomas līgums ir noslēgts uz laiku, kas nav mazāks par desmit gadiem, un zemes īpašnieka un nomnieka līgumā ir paredzētas nomnieka tiesības celt uz iznomātās zemes ēkas (būves) kā patstāvīgus īpašuma objektus. Šādas ēkas (būves) par patstāvīgu īpašuma objektu uzskatāmas tikai laikā, kamēr ir spēkā zemes nomas līgums.

Ja ēkas (būves) vai augļu dārzs (koki) ir patstāvīgs īpašuma objekts, tā pirkuma vai izpirkuma tiesības ir zemes īpašniekam. Tādas pašas pirkuma vai izpirkuma tiesības ir ēku (būvju) vai augļu dārza (koku) īpašniekam, ja atsavina zemes gabalu.

Bijušajam īpašniekam un viņa mantiniekiem ir zemes, ēku (būvju) un augļu dārzu (koku) pirkuma tiesības atbilstoši likumiem, kas regulē īpašuma tiesību atjaunošanu un privatizāciju.

Ēkas (būves), kuras Zemesgrāmatu nodaļā, Valsts zemes dienestā vai pašvaldībā nav reģistrētas kā patstāvīgi īpašuma objekti, uzskatāmas par zemes īpašnieka īpašumu atbilstoši Civillikuma 968. pantam. Citas personas īpašuma tiesības uz šādām

ēkām (būvēm) var iegūt, ja tiesa apmierinājusi šo personu prasību atzīt īpašuma tiesības uz attiecīgajiem objektiem.

(1997. gada 24. aprīļa likuma redakcijā, kas stājas spēkā no 21.05.97.)”

Sākotnējā šī panta redakcija bija vērsta vienīgi uz sociālisma periodā veikto būvju tiesiskā stāvokļa noteikšanu:

„14. pants.

Civillikuma 968. un 973. panta noteikumi nav piemērojami gadījumos, kad ēka uzcelta (likumīgi iegūta citā veidā) vai augļu dārzs (koki) iestādīts šim nolūkam saskaņā ar tajā laikā spēkā esošajiem likumiem piešķirtajā zemes gabalā, bet īpašuma tiesības uz šo zemes gabalu atjaunotas bijušajam īpašniekam vai viņa mantiniekam (tiesību pārņēmējam).

Gadījumos, kad saskaņā ar speciālajiem Latvijas Republikas likumiem, kas paredz īpašuma (mantojuma) tiesību atjaunošanu, starp zemes gabala īpašnieku un ēkas vai augļu dārza (koku) īpašnieku izveidojas nomas tiesiskās attiecības, bet ēkas vai augļu dārza (koku) īpašnieks apzināti nepilda nomas noteikumus, zemes īpašniekam ir tiesības celt prasību par nomas attiecību izbeigšanu, piemērojot Civillikuma 970. un 978. panta noteikumus.

Bijušajam zemes īpašniekam (ja viņš nav saņēmis savas zemes vietā līdzvērtīgu zemes gabalu vai kompensāciju) ir pirmpirkuma tiesības iegūt savā īpašumā ēkas un augļu dārzus (kokus). Tādas pašas pirmpirkuma tiesības ir ēku un augļu dārza (koku) īpašniekam, ja atsavina zemes gabalu.”

Minētā likuma 14. panta pirmā daļa pēc vārdiem „bijušajam īpašniekam vai viņa mantiniekam (tiesību pārņēmējam)” papildināta ar šāda satura tekstu:

„kā arī gadījumos, kad valsts un pašvaldību uzņēmumi, valsts un pašvaldību uzņēmēj sabiedrības vai atsevišķas valstij vai pašvaldībai piederošas ēkas un būves tiek privatizētas saskaņā ar speciāliem likumiem, kas regulē to privatizāciju” (redakcija uz 25.11.1994.)”

Tātad piecu gadu laikā pēc CL lietu tiesību daļas spēka atjaunošanas tika veiktas būtiskas izmaiņas, attiecinot izņēmumus no CL 968. panta ne tikai uz objektiem, kas uzbūvēti no zemes nacionalizācijas un CL atcelšanas līdz neatkarības atgūšanai, bet arī uz privatizācijas ceļā iegūtiem vai pat pēc privatizācijas uzceltiem objektiem (14. panta 4. punkts) vai nomnieka celtām būvēm uz nomātas zemes (14. panta 5. punkts). Pēdējais punkts devis pamatu ieviest tādu jēdzienu kā „brīvprātīgs dalīts īpašums” līdztekus „piespiedu dalīta īpašuma” jēdzienam, ko aptver 14. panta 1.–4. punkts.²⁶

Acīmredzot Zemesgrāmatu likuma izpratnē ar vārdiem „nekustams īpašums” tika saprasts īpašums kopā ar ēkām un būvēm neatkarīgi no tā, vai uz ēkām un būvēm eksistēja kaut kādas atsevišķas tiesības vai nē. Tādējādi Zemesgrāmatu likuma terminoloģija nebija piemērota tai īpašuma sistēmai, ko paredzēja CL, kā arī likuma „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību” 14. pants. Tiesnešiem, piemērojot Zemesgrāmatu likumu jaunajā situācijā, nebija izvēles. Sekojot Zemesgrāmatu likuma prasībai, katrā gadījumā, kad tika konstatētas atsevišķas tiesības uz ēkām, tām tika atklāts atsevišķs nodalījums. Tāpat atsevišķs nodalījums tika atklāts zemes gabalam. Turpmākais šo reāli saistīto nekustamo īpašumu juridiskais liktenis bija atdalīts un tie, turpinot fiziski atrasties nesaraujamā saistībā, savu juridisko eksistenci uzsāka kā pilnīgi atsevišķi nekustami īpašumi.

Tieši šajā procesā, t. i., veicot nekustamo īpašumu sākotnējo ierakstīšanu zemesgrāmatās, arī izveidojās duālistiskā nekustamo īpašumu sistēma. Interesants ir apsvēruma, vai no šādas duālistiskas sistēmas bija iespējams izvairīties. Tiesiskais regulējums un attiecīgo likumu piemērojošo institūciju pieredze šādu varbūtību izslēdz. Pirmkārt, subjekti, pēc kuru iniciatīvas tika veikta ierakstīšana zemesgrāmatās (nostiprinājuma lūgumu iesniedzēji), bija dažādi. Veicot ierakstu, zemesgrāmatu tiesnesis (tāpat kā attiecīgā nostiprinājuma lūguma iesniedzējs) nevarēja zināt, ka paralēli nostiprinājuma lūguma iesniedzēja tiesībām uz nekustamo īpašumu (zemi) eksistē citas personas tiesības uz to pašu nekustamo īpašumu (ēku). Otrkārt, pat ja pirmais nostiprinājuma lūgumu iesniegtu ēkas īpašnieks, kurš nevarēja nezināt, ka nekustama īpašuma īpašnieka tiesību uz zemi viņam nav un nevar būt, pastāvēja kategoriskā Zemesgrāmatu likuma prasība atvērt jaunu nodalījumu katram nekustamam īpašumam.

7. *Superficies solo cedit* un nekustamā īpašuma tiesiskā regulējuma integrācijas problēmas ES

Tā kā nepieciešams, lai Latvijas nekustamā īpašuma sistēma atbilstu vairumam „veco” dalībvalstu sistēmu, kam sveša Latvijai raksturīgā duālistiskā pieeja, aktuāla kļūst duālistiskās nekustamā īpašuma sistēmas novēršana. Ir skaidrs, ka esošie mehānismi, kas kā vienīgo problēmas risinājumu paredz brīvprātīgas vienošanās ceļu, galvenokārt kā pirmpirkuma tiesības izmantošanu, nevar radikāli pārveidot esošo sistēmu. Iepriekš pastāvējusī pieredze gan Latvijā (1938. g.), gan citās valstīs (ASV XIX gs., Apvienotajā Karalistē XX gs.) parāda, ka visefektīvākais problēmas risinājums ir nacionalizācija, kas tomēr nešķiet pieņemams Latvijai, it īpaši ņemot vērā vēsturisko pieredzi, kas varētu būt izveidojusi krasi negatīvu attieksmi pret nacionalizāciju kā jebkuras īpašuma reformas metodi.

Perspektīvs šķiet ierosinājums, ko izteicis G. Bērziņš Tieslietu ministrijas organizētajā diskusijā, kas veltīta tieši šim jautājumam.²⁷ Viens no viņa priekšlikumiem saistīts ar nodokļu politikas maiņu, kas varētu stimulēt ar ēkām apgrūtinātās zemes īpašniekus atsavināt šo zemi par labu ēku (dzīvokļu) īpašniekiem.

Literatūrā pausts viedoklis, ka, ēkas īpašniekam iegūstot īpašumā zemi vai zemes īpašniekam iegūstot īpašumā ēku, duālistiskā sistēma izbeigsies, ja tā var teikt, automātiski. “Ja vēlāk attiecīgo zemes gabalu īpašumā iegūst ēkas (būves) īpašnieks, zemes gabals pievienojams ēkas (būves) nodalījumam un zemes gabala iepriekšējais nodalījums slēdzams”.²⁸ Šis darbības zemesgrāmatu tiesnesis var veikt tikai pēc tās personas lūguma, kura ierakstīta par nekustamā īpašuma īpašnieku. Turklāt ir vairāki iemesli (izmaksas, papildus darbības), kas varētu drīzāk motivēt to nedarīt.

Kopsavilkums

1. Atšķirībā no pašreizējā tiesiskā regulējuma pirmskara tiesiskais regulējums, kas pastāvēja līdz 1938. gada 1. janvārim un kas arī paredzēja atsevišķu tiesību pastāvēšanu uz ēkām, tomēr izpaudās kā viena un tā paša nekustamā īpašuma ietvaros pastāvošas tiesības – tā saucamās virsīpašuma tiesības.
2. Atšķirībā no pašreizējā tiesiskā regulējuma, kur ne zemes, ne ēkas īpašnieks nebauda priekšrocības īpašuma tiesību ziņā attiecībā pret otru tiesību subjektu, pirmskara tiesiskais regulējums paredzēja, ka izšķiroša nozīme ir tiesībām uz ēkām, respektīvi, tā saucamajam īpašuma tiesiskajam lietojumam. Vienīgi

īpašumtiesiskais lietotājs varēja realizēt īpašuma prasību, bet šādu tiesību nebija tā saucamo virsīpašuma tiesību subjektam.

3. Rakstā aplūkota arī *superficies solo cedit* izcelšanās romiešu tiesībās un tā dažādie tiesiskie regulējumi modernajās tiesību sistēmās. Piedāvāts pastāvošo tiesisko regulējumu dēvēt par dualistisko īpašuma sistēmu pretstatā pirmskara periodā pastāvējušajai dalītā īpašuma sistēmai.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Building wealth. Homes in Japan last for only 30 years. The government wants to change that. Jan. 3rd 2008. Tokyo: From *The Economist* print edition.
2. Grūtups, A., Kalniņš, E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002.
3. *Hernando De Soto*. The Mystery of Capital. Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else. Published by Basic Books, 2000.
4. *Kalniņš, V.* Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977.
5. *Konradi, F., Valters, A.* Lietu tiesības. Baltijas vietējo likumu kopojuma trešās daļas skaidrojumi. Rīga, 1935.
6. Nekustamā īpašuma tiesību regulējums pēc zemes reformas pabeigšanas – Civillikuma zemes un ēku (būvju) nedalāmības koncepta pilnīgas ieviešanas problēma. TM pētījums. Pieejams: <http://www.tm.gov.lv/lv/documents/petijumi/final-report.re-land-reform-and-divided-property-concept.2008-12-12.lat.janisl.pdf> [skatīts 01.06.2011.].
7. Real Property Law and Procedure in the European Union General Report. Final Version. Pieejams: http://www.eui.eu/DepartmentsAndCentres/Law/ResearchAndTeaching_/ResearchThemes /Project-RealPropertyLaw.aspx [skatīts 04.03.2011.].
8. *Rozenfelds, J.* Lietu tiesības. Rīga, 2004.
9. *Vēbers, J.* Padomju civiltiesības. Vispārīgā daļa. Īpašuma tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1979.
10. *Барон, Ю.* Система Римского Гражданского права. Выпуск второй. Книга II. Владение. Книга III. Вещное право. Перевод Л. Петражицкого. Третье издание. С.-Петербург: Склад издания в книжном магазине Н. К. Мартынова, 1908.
11. *Буковский, В.* Свод гражданских узаконений губерний Прибалтийских с продолжением 1912–1914 г.г. и с разъяснениями в 2 томах, Т. I.
12. *Покровский, И. А.* История римского права. Издание 4-ое. С.-Петербург: Издание Юридического книжного склада “ПРАВО”, 1918.

Normatīvie akti

1. Civillikums. Kodifikācijas nodaļas 1937. gada izdevums. Trešais iespaidums. Rīga, 1938.
2. Corpus Iuris Civilis. Editio stereotypa tertia. Volumen primum. Institutionas. Recognovit. Paulus Krueger. Digesta. Recognovit. Theodorus Mommsen. Berolini. Apud Weidmannos. MD-CCCLXXXII.
3. KPFSR Civillikodeks. Ar pārģrozījumiem līdz 1940. gada 15. novembrim. Oficiāls teksts ar pielikumiem un sistematizētiem materiāliem pantu kārtībā. Latvijas PSR Tieslietu tautas komisariāta kodifikācijas daļas tulkojums. Latvijas PSR Tieslietu tautas komisariāta izdevums. Rīga, 1940.
4. Likums par dalītu īpašuma tiesību atcelšanu. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. 46. burtnīca, 1938, 29. decembris.
5. LPSR Civillikodekss. Oficiāls teksts ar pielikumiem, kuros ievietoti pa pantiem sistematizēti materiāli. Materiāli pie 128. panta. Rīga: Avots, 1988.
6. The Digest Justinian. Translation edited by Alan Watson. Vol. 1.–Vol. 4. Penn. University of Pennsylvania press. Philadelphia.
7. The Italian Civil Code. Oceana New York. Transmittal&Instrument Sheet for The Italian Civil Code. Release 2009-1 Issued June 2009.
8. The Swiss Civil Code. English version. By Ivy Williams, M. A., D. C. L., Oxon; L.L.D., Lond. Barrister-at-Law published by Oxford University Press, 1925 reprinted by Remak Verlag Zurich, 1976 completely reset, revised and up-dated edition with Notes, Vocabularies, Index and a Synopsis of all changes of the law since 1912 by Siegfried Wyler, De. Phil. Profesor of English, Barbara Wyler, Dr. iur. Barrister-at-Law. Volume II. ReMaK Verlag Zurich.

9. Свод Гражданских Указонений Губерний Прибалтийских. Издание 1864 года, со включением статей по Продолжению 1890 года. С.-Петербург: Издание кодификационного отдела при государственном совете, б.г.

Atsauces

1. Real Property Law and Procedure in the European Union General Report. Final Version. 31.05.2005, p. 14. Pieejams: [http://www.eui.eu/DepartmentsAndCentres/Law/ResearchAndTeaching/ ResearchThemes/ProjectRealPropertyLaw.aspx](http://www.eui.eu/DepartmentsAndCentres/Law/ResearchAndTeaching/ResearchThemes/ProjectRealPropertyLaw.aspx) [skatīts 04.03.2011.].
2. Nekustamā īpašuma tiesību regulējums pēc zemes reformas pabeigšanas – Civillikuma zemes un ēku (būvju) nedalāmības koncepta pilnīgas ieviešanas problēma. TM pētījums. Pieejams: <http://www.tm.gov.lv/lv/documents/petijumi/final-report.re-land-reform-and-divided-property-concept.2008-12-12.lat.janisl.pdf> [skatīts 07.03.2011.].
3. Civillikuma salīdzināmais pantu rādītājs. Civillikums. Kodifikācijas nodaļas 1937. gada izdevums. Trešais iespaidums. Rīga, 1938. Romiešu tiesību pirmavots salīdzināts pēc Свод Гражданских Указонений Губерний Прибалтийских. Издание 1864 года, со включением статей по Продолжению 1890 года. С.-Петербург: Издание кодификационного отдела при государственном совете, б.г.
4. Justiniāna kodifikācijas *Corpus Iuris Civilis* sastāvā ietvertais romiešu juristu sacerējumu fragmentu krājums *Digesti (Digesta)* šeit un turpmāk citēts, izmantojot jaunāko citēšanas metodi, t.i., vispirms norādot nosaukuma saīsinājumu D., pēc tam – grāmatas numuru, titula numuru un paragrāfa numuru (sk. *Kalniņš, V.* Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 58. lpp). Citēšanai izmantots izdevums, kura titullapas attēls atrodams V. Kalniņa grāmatā, tikai nedaudz agrāks, t.i., nevis 1928., bet 1882. gada izdevums (*Corpus Iuris Civilis. Editio stereotypa tertia. Volumen primum. Institutiones. Recognovit. Paulus Krueger. Digesta. Recognovit. Theodorus Mommsen. Berolini. Apud Weidmannos. MDCCCLXXXII*). Fragmentu saturs salīdzināts atbilstoši tulkojumam angļu valodā (*The Digest Justinian. Translation edited by Alan Watson. Vol.1.–Vol. 4. Penn. University of Pennsylvania press. Philadelphia*).
5. *Барон, Ю.* Система Римского Гражданского права. Выпуск второй. Книга II. Владение. Перевод Л. Петражицкого. Третье издание. С.-Петербург: Склад издания в книжном магазине Н. К. Мартынова, 1908, § 44, с. 99.
6. *Grūtups, A., Kalniņš, E.* Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 72. lpp.
7. SKC–354/2008.
8. SKC–32/2002.
9. Nekustamā īpašuma tiesību regulējums pēc zemes reformas pabeigšanas – Civillikuma zemes un ēku (būvju) nedalāmības koncepta pilnīgas ieviešanas problēma. TM pētījums. Pieejams: <http://www.tm.gov.lv/lv/documents/petijumi/final-report.re-land-reform-and-divided-property-concept.2008-12-12.lat.janisl.pdf> [skatīts 01.06.2011.].
10. *Hernando De Soto.* The Mystery of Capital. Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else. Published by Basic Books, 2000, p. 107.–148.
11. James and Others, case Nr. 3/1984/75/119, p. 40.–43.
12. Building wealth. Homes in Japan last for only 30 years. The government wants to change that. Jan. 3rd 2008. Tokyo: From *The Economist* print edition.
13. *Покровский, И. А.* История римского права. Издание 4-ое. С.-Петербург: Издание Юридического книжного склада “ПРАВО”, 1918, с. 245.
14. *Буковский, В.* Свод гражданских указонений губерний Прибалтийских с продолжением 1912–1914 г.г. и с разъяснениями в 2 томах, Т. I, с. 406.
15. *Konradi, F., Valters, A.* Lietu tiesības. Baltijas vietējo likumu kopojuma trešās daļas skaidrojumi. Rīga, 1935, 211. lpp.
16. Papildinājumi likumā par dalītu īpašuma tiesību atcelšanu, Nr. 201, 1939, 6. septembris.
17. *Барон, Ю.* Система Римского Гражданского права. Выпуск второй. Книга III. Вещное право. Перевод Л. Петражицкого. Третье издание. С.-Петербург: Склад издания в книжном магазине Н. К. Мартынова, 1908, § 128, с. 38–39.
18. *Konradi, F., Valters, A.* Lietu tiesības. Baltijas vietējo likumu kopojuma trešās daļas skaidrojumi. Rīga, 1935, 211.–214. lpp.
19. Likums par dalītu īpašuma tiesību atcelšanu. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. 46. Burtņica. 1938, 29. decembris.
20. The Swiss Civil Code. English version. By Ivy Williams, M. A., D. C. L., Oxon; L.L.D., Lond. Barrister-at-Law published by Oxford University Press, 1925 reprinted by Remak Verlag Zurich,

- 1976 completely reset, revised and up-dated edition with Notes, Vocabularies, Index and a Synopsis of all changes of the law since 1912 by Siegfried Wyler, De. Phil. Profesor of English, Barbara Wyler, Dr.iur. Barrister-at-Law. Volume II.ReMaK Verlag Zurich.
21. Oceana New York. Transmittal&Instrument Sheet for The Italian Civil Code. Release 2009-1 Issued June 2009.
 22. Rozenfelds, J. Lietu tiesības. Rīga, 2004, 10. lpp.
 23. KPFSR Civillkodekss. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 15. novembrim. Oficiāls teksts ar pielikumiem un sistematizētiem materiāliem pantu kārtībā. Latvijas PSR Tieslietu tautas komisariāta kodifikācijas daļas tulkojums. Latvijas PSR Tieslietu tautas komisariāta izdevums. Rīga, 1940.
 24. Vēbers, J. Padomju civiltiesības. Vispārīgā daļa. Īpašuma tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1979, 218. lpp.
 25. LPSR Civillkodekss. Oficiāls teksts ar pielikumiem, kuros ievietoti pa pantiem sistematizēti materiāli. Materiāli pie 128. panta. Rīga: Avots, 1988, 388. lpp.
 26. Nekustamā īpašuma tiesību regulējums pēc zemes reformas pabeigšanas – Civillikuma zemes un ēku (būvju) nedalāmības koncepta pilnīgas ieviešanas problēma. TM pētījums. Pieejams: <http://www.tm.gov.lv/lv/documents/petijumi/final-report.re-land-reform-and-divided-property-concept.2008-12-12.lat.janisr.pdf> [skatīts 01.06.2011.]. [skatīts 20.06.2011.].
 27. Diskusija „Zeme un būve – kopā vai atsevišķi?” Rīgā, 2011. gada 3. marts.
 28. Grūtups, A., Kalniņš, E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 78. lpp.

Summary

1. *In difference from the present legal regulation, the pre-war regulation, which was in force by January 1, 1938 and which also envisaged existence of separate rights to buildings, was still manifested as the rights within one and the same immovable property – the so called superficies.*
2. *In difference from the present legal regulation where neither the owner of the land, nor of the building enjoys privileges of ownership rights with respect to the other subject of law, the pre-war legal regulation provided that the right to buildings had the decisive meaning, respectively – the so-called legal usage of the property. Only the hereditary leasehold (emphyteusis) as equivalent to Latin dominium utile and German Unter-Eigentum could exercise the ownership claim while the subject of the so-called superficies did not have such rights.*
3. *The publication also discusses origins of superficies solo cedit in the Roman law and its different legal regulations in the modern system of law. It is proposed to call the present legal regulation as the dualistic property system in contrast to the divided property system of the pre-war period.*

Latvijas komerciesību attīstība un perspektīvas pēc iestāšanās Eiropas Savienībā

The development and perspectives for commercial law of Latvia after the accession to the European Union

Dr. iur. Kaspars Balodis

LU Juridiskā fakultāte

Civiltiesisko zinātņu katedras asociētais profesors

E-pasts: *Kaspars.Balodis@lu.lv*

Rakstā atspoguļota Latvijas komerciesību attīstība kopš valsts iestāšanās Eiropas Savienībā. Komerciesības Latvijā pastāvēja jau pirms Otrā pasaules kara, bet atjaunotajā Latvijā tās ir sasniegušas jaunu attīstības pakāpi ar Komerclikuma pieņemšanu. Latvijas vēlme iestāties Eiropas Savienībā (turpmāk arī – ES) bija nozīmīgs stimuls modernu komerciesību izveidošanai. Tāpēc Latvijas iestāšanās ES 2004. gadā ir piemērots atskaites punkts komerciesību attīstības izvērtējumam. Eiropas Savienības tiesībām joprojām ir būtiska ietekme uz Latvijas komerciesībām. Rakstā aplūkotas arī Latvijas komerciesību nākotnes perspektīvas.

Atslēgvārdi: komerciesības, Komerclikums, Eiropas Savienība, komersanti, komercsabiedrības, komercdarījumi, normatīvā regulējuma izmaiņas.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	120
1. <i>Komerciesību normatīvā regulējuma pilnveidošana pēc iestāšanās ES</i>	121
1.1. <i>Grozījumi Komerclikumā un citos likumos</i>	121
1.2. <i>ES pārrobežu komercsabiedrību regulējuma ieviešana Latvijā</i>	125
2. <i>Komerciesības un saimnieciskā krīze</i>	127
3. <i>Latvijas komerciesību turpmākās perspektīvas</i>	128
<i>Kopsavilkums</i>	129
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	130
<i>Atsauces</i>	130
<i>Summary</i>	131

levads

Komerciesības mūsdienu izpratnē Latvijā radās divos neatkarības gadu desmitos, kas sekoja valsts dibināšanai 1918. gadā. Latvijas komerciesību doktrīnai, kas izveidojās neatkarības laikā 20. un 30. gados, ir bijusi ievērojama nozīme mūsdienu Latvijas komerciesību tapšanā. Vienlaikus Latvijas komerciesības ir veidojušās Eiropas Savienības tiesību un atsevišķu Eiropas Savienības dalībvalstu, īpaši Vācijas, nacionālo komerciesību ietekmē. Komerclikuma (turpmāk arī – KCL) izstrādes

iemesls bija ne vien nepieciešamība izveidot normatīvo regulējumu komercietisiskās apgrozības sekmēšanai, bet arī 90. gadu pirmajā pusē pieņemto uzņēmējdarbības normatīvo aktu neatbilstība Eiropas kopienu tiesību normu prasībām. Jau 1995. gadā, noslēdzot Eiropas līgumu par asociācijas izveidošanu ar Eiropas kopienām un to dalībvalstīm, Latvija apņēmas pakāpeniski nodrošināt, lai tās likumi, tostarp tiesību akti uzņēmējdarbības un sabiedrību tiesību jomā, kļūtu savietojami ar kopienas tiesībām. Gaidāmā valsts uzņemšana Eiropas Savienībā bija stimuls Komerclikuma izstrādei un pieņemšanai. Kad Latvija 2004. gada 1. maijā iestājās Eiropas Savienībā, komercietisību harmonizācija ar ES tiesību normām bija gandrīz pilnībā pabeigta. Līdz 2004. gadam bija attīstījusies Komerclikuma piemērošanas prakse un izveidojies vērā ņemams teorētisko atziņu kopums komercietisībās. Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā, kas notika tikai divus gadus pēc Komerclikuma stāšanās spēkā, iezīmēja moderno komercietisību izveides posma noslēgumu mūsu valstī. Tādējādi 2004. gada 1. maiju var uzskatīt par nosacītu sākuma punktu mūsu valsts komercietisību turpmākai attīstībai. Šā raksta mērķis ir izvērtēt Latvijas komercietisību attīstību pēc valsts iestāšanās Eiropas Savienībā, kā arī ieskicēt komercietisību pilnveidošanas perspektīvas.

1. Komerctiesību normatīvā regulējuma pilnveidošana pēc iestāšanās ES

Pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā likumdevējs soli pa solim ir izdarījis grozījumus un papildinājumus normatīvajā regulējumā, pilnveidojot un modernizējot mūsu valsts komercietisības.

1.1. Grozījumi Komerclikumā un citos likumos

Vairums komercietisiskā regulējuma izmaiņu pēc 2004. gada skar sabiedrību tiesības. Samērā daudzi grozījumi Komerclikuma noteikumos par komercsabiedrībām ir izdarīti, lai izpildītu ES sabiedrību direktīvu prasības. Par būtisku Komerclikuma papildinājumu ir uzskatāma komercdarījumu normatīvā regulējuma pieņemšana. Vairāku normatīvā regulējuma izmaiņu mērķis bija komersantiem saistošās administratīvās procedūras. Daži komercietisību jautājumi ir tikuši noregulēti, grozot nevis Komerclikuma, bet citu likumu normas. Īpašus likumus Saeima pieņēma, lai reglamentētu ES regulās paredzētās komercsabiedrības ar pārrobežu elementu.

Latvijai iestājoties Eiropas Savienībā, mūsu valsts sabiedrību tiesību normas bija gandrīz pilnībā saskaņotas ar ES tiesību aktu prasībām. Tomēr harmonizācijas gaitā ārpus Latvijas likumdevēja redzesloka bija palikuši atsevišķi ES direktīvās regulēti sabiedrību tiesību jautājumi, kas galvenokārt bija saistīti ar trešo personu aizsardzību.¹ Latvija, piemēram, nebija izpildījusi Padomes trešās direktīvas jeb akciju sabiedrību apvienošanās direktīvas (78/855/EEK)² un Padomes sestās direktīvas jeb akciju sabiedrību sadalīšanas direktīvas (82/891/EEK)³ prasības par akciju sabiedrību apvienošanās un sadalīšanas noteikumu projekta publicēšanas kārtību. Saskaņā ar minēto direktīvu noteikumiem katrai sabiedrību apvienošanā vai sadalīšanā iesaistītajai sabiedrībai apvienošanas vai sadalīšanas noteikumu projekts jāpublicē vismaz mēnesi pirms datuma, kad paredzēta kopsapulce, kas par to lems. Līdz 2005. gadam KCL 343. panta piektā daļa noteica vienīgi to, ka katrai reorganizācijas procesā iesaistītajai sabiedrībai jāiesniedz komercreģistra iestādei paziņojums par reorganizāciju, pievienojot līguma projektu. Likumdevējs KCL 338. panta piekto daļu papildināja 2005. gada jūnijā, nosakot, ka oficiālajā izdevumā „Latvijas

Vēstnesis” izsludina līguma projekta un tā grozījumu reģistrācijas datumu un tās komercreģistra lietas numuru, kurā līguma projekts atrodas.⁴ Var uzskatīt, ka minētais papildinājums kopsakarā ar KCL 273. panta normām par akcionāru sapulces sasaukšanas kārtību un termiņiem nodrošina ES direktīvu prasību izpildi par akciju sabiedrību apvienošanas un sadalīšanas noteikumu projekta nodošanu atklātībā.

Latvijas normatīvais regulējums 2004. gadā tikai daļēji atbilda Eiropas Kopienų Padomes pirmās sabiedrību direktīvas (68/151/EEK)⁵ prasībām par formu, kādā atklātībai nododamas ziņas par komercsabiedrību gada pārskatiem. Pirmās direktīvas prasības par formu, kādā atklātībai jānodod komercsabiedrības gada pārskatā ietvertās ziņas, likumdevējs izpildīja tikai četrus gadus pēc Latvijas iestāšanās ES. Gada pārskatu likuma normas, kas regulēja komercsabiedrību gada pārskatu nodošanu atklātībai, līdz 2008. gadam bija nepilnīgas. Minētā likuma 66. panta piektā daļa noteica, ka Uzņēmumu reģistrā saņemtie gada pārskatu noraksti glabājami reģistrācijas lietā un tiem jābūt publiski pieejamiem, lai ikviens, samaksājot valsts nodevu, ar tiem varētu iepazīties.⁶ Pretēji Eiropas Kopienų Padomes pirmās sabiedrību direktīvas 4. panta noteikumiem likumā nebija paredzēts, ka gada pārskats vai norādes uz tajā publicētajām ziņām jāpublicē oficiālajā laikrakstā. Likumdevējs trūkumus novērsa, grozot Gada pārskatu likuma 66. pantu. Šā panta ceturtajā un piektajā daļā Uzņēmumu reģistram tika noteikts pienākums nodrošināt gada pārskatu un ar to apstiprināšanu saistīto dokumentu publiska pieejamību, tostarp publicējot oficiālajā izdevumā „Latvijas Vēstnesis” paziņojumu, ka minētā informācija pieejama Uzņēmumu reģistrā.⁷

Apjomīgus grozījumus Komerclikumā Saeima izdarīja 2008. gada aprīlī.⁸ Viens no grozījumu iemesliem bija nepieciešamība izpildīt Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvā 2003/58/EK⁹ noteikto, ka ar 2007. gada 1. janvāri dalībvalstīm jānodrošina iespēja komercreģistra iestādē dokumentus iesniegt elektroniski, kā arī iespēja elektroniski izsniegt atklātībai nododamās ziņas un dokumentus. KCL 7. panta otrajā daļā likumdevējs noteica, ka ikvienam pēc rakstveida pieprasījuma iesniegšanas un valsts nodevas samaksas ir tiesības saņemt ziņas par komercreģistra ierakstiem un komersanta reģistrācijas lietā esošo dokumentu izrakstus un kopijas papīra vai elektroniskā formā. Savukārt KCL 9. panta pirmajā daļā tika paredzēta iespēja iesniegt komercreģistra iestādei dokumentus papīra vai elektroniskā formā.

Vienlaicīgi likumdevējs izpildīja Eiropas Kopienų Padomes otrās sabiedrību direktīvas (77/91/EEK)¹⁰ 2. panta „b” apakšpunkta prasību par to, ka akciju sabiedrības statūtos vai dibināšanas dokumentā ir jānorāda sabiedrības mērķi. Ar sabiedrības mērķiem jāsaprot sabiedrības komercdarbības galvenie veidi. Salīdzinājumam – direktīvas angļu tekstā minētais jēdziens ir *the objects of the company*, bet vācu tekstā – *Gegenstand des Unternehmens*. Atbilstoši minētajai direktīvas normai KCL 144. panta otrā daļa tika papildināta ar 4. punktu, kas pieprasa akciju sabiedrības statūtos norādīt sabiedrības galvenos komercdarbības veidus. Jāatzīmē, ka sākotnēji KCL 144. panta pirmās daļas 2. punkts paredzēja, ka jebkuras kapitālsabiedrības statūtos jānorāda komercdarbības veidi. Šo normu likumdevējs no Komerclikuma izslēdza 2004. gada aprīlī. Jau KCL 144. panta pirmās daļas 2. punkta spēkā esības laikā zinātniskajā literatūrā tika pamatoti norādīts, ka statūtos minēto darbības veidu uzskaitījums vai ierobežojums nesaista trešās personas.¹¹ Minētā atziņa attiecas arī uz KCL 144. panta otrās daļas 4. punkta piemērošanu. Akciju sabiedrības statūtos ietvertajai norādei uz sabiedrības galvenajiem komercdarbības veidiem trešo personu aizsardzības kontekstā ir informatīvs raksturs. Komerctiesiskās apgrozības dalībniekiem jābūt iespējai iegūt priekšstatu par to, kādas ir akciju

sabiedrības darbības jomas. KCL 144. panta otrās daļas 4. punkts neatbrīvo nedz akciju sabiedrību, nedz trešo personu no saistībām par noslēgta darījuma izpildi.

Pieņemot Komerclikuma grozījumus, Saeima papildināja arī KCL 75. panta pirmās daļas ievaddaļu, nosakot fiziskajai personai pienākumu pieteikt sevi ierakstīšanai komercreģistrā kā individuālo komersantu, ja tās veiktā saimnieciskā darbība atbilst komercaģenta vai māklera darbībai. Šāds papildinājums galvenokārt bija nepieciešams tādēļ, lai panāktu nekustamā īpašuma māklereģistrēšanos komercreģistrā un tādējādi sekmētu māklereģistrēto klientu tiesisko aizsardzību.¹²

Vairāki no 2008. gada aprīlī veiktajiem grozījumiem Komerclikumā skar akciju sabiedrības valdes kompetenci. Likumdevējs papildināja KCL 249. pantu, paredzot, ka akciju sabiedrības statūtos var noteikt pilnvarojumu valdei uz laiku līdz pieciem gadiem palielināt pamatkapitālu statūtos vai akcionāru sapulces noteiktajā apmērā, nepārsniedzot 30 procentus no sabiedrības pamatkapitāla pilnvarojuma spēkā stāšanās brīdī. Iepriekš palielināt pamatkapitālu bija iespējams vienīgi ar akcionāru sapulces lēmumu. Komerclikumā tika iekļauts arī jauns 310.¹, 310.² un 310.³ pants par akciju sabiedrības valdes lēmuma par pamatkapitāla palielināšanu atzīšanu par spēkā neesošu.

Komerclikuma C daļa „Komerccabiedrību reorganizācija” 2008. gada aprīlī tika papildināta ar normām par kapitālsabiedrību pārrobežu apvienošanu. Tādējādi tika izpildītas prasības, kuras ES dalībvalstīm nosaka Direktīva 2005/56/EK par kapitālsabiedrību pārrobežu apvienošanu¹³. Saskaņā ar KCL 335.¹ panta pirmo daļu pārrobežu apvienošana ir tādu divu vai vairāku kapitālsabiedrību apvienošana, no kurām vismaz viena ir reģistrēta Latvijā, bet pārējās dibinātas saskaņā ar ES dalībvalstu tiesību aktiem. Speciālās normas par kapitālsabiedrību pārrobežu apvienošanu iekļautas Komerclikuma C daļas XIX sadaļā „Pārrobežu apvienošanas īpašie noteikumi”. Līdz ar to likumdevējs bija izveidojis mehānismu, lai Latvijā reģistrēta kapitālsabiedrība bez nesamērīgām juridiska un administratīva rakstura grūtībām varētu apvienoties ar citā ES dalībvalstī reģistrētu kapitālsabiedrību.¹⁴

Par būtiskāko Komerclikuma reformu pēc Latvijas iestāšanās ES ir uzskatāma komercdarījumu normatīvā regulējuma izstrāde un pieņemšana. Komerclikuma D daļa „Komerccarījumi”¹⁵ tika pieņemta Saeimā 2008. gada 18. decembrī un stājās spēkā 2010. gada 1. janvārī. Noteikumi par komercdarījumiem bija iekļauti arī Komerclikuma projektā, ko Saeima 1999. gadā pieņēma pirmajā lasījumā. Tomēr komercdarījumu daļas sākotnējā redakcija neatbilda komerciesību kā speciālo privāttiesību būtībai, jo tā dublēja līgumu noslēgšanas un izpildes regulējumu, kas ietverts Civillikumā. Tāpēc likumdevējs atlika komercdarījumu daļas pieņemšanu, un tā tika izstrādāta no jauna. Ministru kabinets 2005. gadā atbalstīja koncepciju „Par komercdarījumu tiesisko regulējumu”¹⁶. Koncepcija paredzēja, ka Komerclikums atbilstoši Latvijā pastāvošajai privāttiesību duālistiskai sistēmai jāpapildina ar komercdarījumu daļu, kuras noteikumi būtu speciālas normas attiecībā pret Civillikuma noteikumiem. Turpmākajos gados iecere par komercdarījumu regulējumu tika īstenota, izveidojot Komerclikuma D daļu, kas sastāv no divām sadaļām – komercdarījumu vispārīgajiem noteikumiem un atsevišķu komercdarījumu veidu īpašajiem noteikumiem. Abās sadaļās kopā ietverti 93 panti (KCL 388.–480. pants).

Saskaņā ar KCL 388. pantu komercdarījumi ir komersanta tiesiskie darījumi, kas saistīti ar komercdarbību. Tādējādi tiesiskais darījums kvalificējams kā komercdarījums atbilstoši Komerclikuma pamatā esošajai subjektīvajai sistēmai. Proti, komerciesību normu piemērošana ir atkarīga no tā, vai konkrēto civiltiesisko attiecību subjekts ir komersants.¹⁷ Komerccarījumu vispārīgie noteikumi reglamentē arī

komerciālo paražu nozīmi komercdarījumu iztulkošanā, komersanta klusēšanas tiesiskās sekas, paredz komersanta rūpības pienākumu, solidāras atbildības iestāšanās priekšnoteikumus, atlīdzības principu un procentu maksāšanas pienākumu, regulē izpildījuma laiku un veidu, komersanta aizturējuma tiesības, likumiskās rokasšķīlas tiesības un kustamu lietu labticīgu iegūšanu īpašumā, kā arī noteic noilguma termiņu no komercdarījuma izrietošajiem prasījumiem. Komercdarījumu vispārīgie noteikumi ietver arī normas par komercdarījumu noslēgšanu un izpildē nozīmīgiem vērtspapīriem – konosamentu, kravas pavadzīmi un noliktavas zīmi. Komercdarījumu vispārīgie noteikumi ir kodolīgi formulēti, un to kopskaits ir salīdzinoši neliels.

Atsevišķie komercdarījumu veidi, kas regulēti komercdarījumu daļā, ir komerciālā pirkuma līgums, komerciālās komisijas līgums, ekspedīcijas līgums, komerciālā glabājuma līgums, lizinga līgums, faktoringa līgums un franšīzes līgums. Likumdevējs ir pamatoti uzskatījis, ka tieši šiem komerc tiesiskajā apgrozībā nozīmīgajiem līgumiem ir nepieciešams speciāls regulējums Komerclikumā. Minētais komercdarījumu veidu saraksts nav izsmelošs. Arī Komerclikumā tieši neregulēti tiesiskie darījumi, piemēram, tādi līgumi kā pārvadājuma līgums vai būvniecības līgums, var būt komercdarījumi, ja vien tie atbilst KCL 388. pantā un turpmākajos pantos norādītajām komercdarījumu pazīmēm.¹⁸ Kopumā komercdarījumu regulējumu var uzskatīt par izdevušos, kaut arī tam piemīt daži nelieli trūkumi. Piemēram, ekspedīcijas līgums ir reglamentēts pārāk sīkumaini un kazuistiski, atkāpjoties no lakoniskā un konkrētā stila, kas kopumā raksturīgs komercdarījumu daļas noteikumiem. Komercdarījumu daļas redakcijā, kas stājās spēkā 2010. gada 1. janvārī, aplami bija definēts praksē svarīgākais komercdarījums – komerciālā pirkuma līgums. KCL 407. panta pirmās daļas pirmajā teikumā bija norādīts, ka komerciālā pirkuma līgums ir tāds līgums, ar kuru pārdevējs apņemas pārdot un pircējs apņemas pirkt precī un samaksāt nolīgto pirkuma maksu. Savukārt saskaņā ar KCL 407. panta pirmās daļas otro teikumu prece ir pārdošanai paredzēta kustama lieta, kas nav izņemta no privāttiesiskās apgrozības. KCL 407. panta pirmā daļa šādā redakcijā radīja iespaidu, it kā līgums būtu jāatzīst par komerciālo pirkuma līgumu pēc objektīviem kritērijiem, proti, pārdodamās lietas pazīmēm. Tomēr neatbilstību subjektīvās sistēmas prasībām likumdevējs novērsa jau 2010. gada aprīlī, papildinot KCL 407. panta pirmās daļas pirmo teikumu ar norādi, ka vismaz viens no līdzējiem ir komersants.¹⁹

Saeima 2011. gada jūnijā pieņēma grozījumus Komerclikumā, kuri galvenokārt reglamentēja komercsabiedrību reorganizācijas jautājumus.²⁰ Ar šiem grozījumiem Komerclikuma noteikumi par reorganizāciju tika pielāgoti Direktīvai 2009/109/EK, kurā noteiktas prasības ziņojumu iesniegšanai un dokumentācijai komercsabiedrību apvienošanas un sadalīšanas gadījumos. Komerclikumā izdarīto papildinājumu mērķis atbilstoši Direktīvai 2009/109/EK²¹ noteiktajam bija komercsabiedrību reorganizācijas vienkāršošana, tostarp administratīvā sloga samazināšana, veicot reorganizāciju.²² Ar grozījumiem tika vienkāršoti informēšanas pienākumi, kas obligāti veicami reorganizācijas gaitā. Likumdevējs vispirms papildināja Komerclikumu ar 343.¹ pantu, kas attiecas uz reorganizācijas dokumentu pieejamību. Saskaņā ar KCL 343. pantu reorganizācijas līguma projektam, reorganizācijas prospektam, revidenta atzinumam, reorganizācijā iesaistīto sabiedrību gada pārskatiem par pēdējiem trim pārskata gadiem, kā arī sabiedrības saimnieciskās darbības pārskatam jābūt pieejamiem katras reorganizācijā iesaistītās sabiedrības juridiskajā adresē, lai dalībnieki ar tiem varētu iepazīties. Savukārt KCL 343.¹ pants noteic, ka sabiedrībai

nav jānodrošina dalībniekiem iespējas iepazīties ar minētajiem dokumentiem sabiedrības juridiskajā adresē, ja sabiedrība nodrošina to pieejamību savā mājaslapā internetā.

Tāpat Komerclikums tika papildināts ar 354.¹–354.⁵ pantu. Tajos ietverti pievienošanas īpašie noteikumi, ja iegūstošajai sabiedrībai pieder vismaz 90 procentu pievienojamās sabiedrības daļu (akciju). Pievienošanas procedūrai tādos gadījumos jābūt vienkāršākai, jo reorganizācijas ekonomiskā ietekme uz akcionāriem un kreditoriem ir neliela, ja iegūstošā sabiedrība jau pirms reorganizācijas tik lielā mērā kontrolējusi pievienojamo sabiedrību. Saskaņā ar pievienošanas īpašajiem noteikumiem lēmumu par reorganizāciju pieņem gan iegūstošās sabiedrības valde, gan pievienojamās sabiedrības valde. Iegūstošās sabiedrības dalībniekiem, kuri pārstāv ne mazāk par vienu divdesmitdaļu sabiedrības pamatkapitāla, gan ir tiesības pieprasīt dalībnieku sapulces sasaukšanu, lai lemtu par reorganizāciju. Valdes tiesības lemt par reorganizāciju ir izņēmums no KCL 343. pantā paredzētā vispārīgā principa, ka lēmumu par reorganizāciju pieņem katras reorganizācijas procesā iesaistītās sabiedrības dalībnieku sapulce. Pievienojamās sabiedrības dalībnieku interešu aizsardzībai ir domāts 354.⁵ pants. Saskaņā ar šā panta pirmo daļu pievienojamās sabiedrības dalībnieks, kam pieder ne vairāk kā 10 procenti no pievienojamās sabiedrības daļām (akcijām), ir tiesīgs divu mēnešu laikā no reorganizācijas spēkā stāšanās brīža pieprasīt, lai iegūstošā sabiedrība atpērk viņa daļas (akcijas).

Ļoti stabils salīdzinājumā ar Komerclikumu ir bijis Latvijas komerciesību sistēmā ietilpstošais Koncernu likums, kas regulē ietekmes un atkarības attiecības starp komercsabiedrībām. Saeima to pieņēma jau 2000. gada 23. februārī – trīs nedēļas pirms Komerclikuma pieņemšanas. Koncernu likums stājās spēkā 2000. gada 27. aprīlī. Koncernu likumā visā tā spēkā esības laikā tikai vienu reizi – 2006. gada martā – ir veikti nelieli grozījumi.²³ Ar minētajiem grozījumiem vairāki novecojuši termini, kas bija pārņemti no 20. gadsimta 90. gados pieņemtajiem uzņēmējdarbības likumiem, tika aizstāti ar Komerclikuma terminoloģiju. Jēdziens „pilnsapulce” Koncernu likumā tika nomainīts ar jēdzienu „dalībnieku sapulce”, bet jēdziena „uzņēmējdarbības sabiedrība” vietā ieviests jēdziens „komercsabiedrība”.

1.2. ES pārrobežu komercsabiedrību regulējuma ieviešana Latvijā

Valsts tiesības pieņemt likumus, lai reglamentētu komercdarbību savā teritorijā, ir suverenitātes izpausme. Tāda rīcība ir pamatota un nepieciešama. Komercdarbībai ne vien jānodrošina komersantu peļņa, bet arī jākalpo valsts un tautas labklājībai. Valstis citastarp nosaka, kādi subjekti ir komersanti un kāda ir to reģistrācijas kārtība. Vienlaicīgi komerciesiskā apgrozība jau izsenis ir pārsniegusi valstu robežas. Starptautiskums ir viens no komerciesību principiem.²⁴ Eiropas Savienības 27 dalībvalstīm ir dažāds ekonomiskās attīstības līmenis. Neskatoties uz atšķirībām, šīm valstīm ir daudz kopīga. Dalībvalstis apvieno ES līgumi. Ģeogrāfiski tās atrodas vienā un tajā pašā pasaules daļā. Vienojoši faktori ir arī dalībvalstu piederība Rietumu civilizācijai, demokrātiska valsts iekārta un tirgus ekonomika. ES dalībvalstu komersantu centieni saliedēt savu ekonomisko potenciālu un izvērst komercdarbību citās dalībvalstīs ir loģiski un saprotami. Lai sekmētu komersantu darbību ES iekšējā tirgū, Eiropas Savienības Padome ar regulu palīdzību ir radījusi tiesisko ietvaru pārrobežu komercsabiedrību izveidošanai. Savukārt Latvijas likumdevējs ir pieņēmis īpašus likumus šo komercsabiedrību darbībai mūsu valstī.

Nozīmīgākā no ES pārrobežu komercsabiedrībām ir Eiropas komercsabiedrība (*Societas Europaea, SE*). Eiropas Savienības Padome 2001. gada 8. oktobrī pieņēma

Regulu 2157/2001 par Eiropas uzņēmējsabiedrības (SE) statūtiem.²⁵ Tā ir dalībvalstī reģistrēta akciju sabiedrība ar minimālo pamatkapitālu 120 000 eiro, kuras juridisko adresi var brīvi pārcelt uz citu dalībvalsti, nepārtraucot sabiedrības darbību un nedibinot citā dalībvalstī jaunu sabiedrību. Eiropas komercsabiedrības juridiskajai adresei jābūt tajā pašā dalībvalstī, kurā atrodas tās galvenais birojs. Lai gan regulas ir tieši piemērojamas dalībvalstīs, Regula 2157/2001 lielā mērā līdzinās direktīvai, jo vairāku jautājumu risināšanu atstāj dalībvalstu ziņā.²⁶ Saeima 2005. gada 10. martā pieņēma Eiropas komercsabiedrību likumu, kas stājās spēkā tā paša gada 7. aprīlī. Saskaņā ar Eiropas komercsabiedrību likuma 2. panta pirmo daļu Eiropas komercsabiedrībai tiek piemēroti normatīvie akti, kas attiecas uz akciju sabiedrību un komercreģistra vešanu, ciktāl Regulā 2157/2001 vai pašā Eiropas komercsabiedrību likumā nav noteikts citādi.

Salīdzinājumā ar Komerclikumā regulēto akciju sabiedrības struktūru Eiropas komercsabiedrībai piemīt īpatnība, ka papildus akcionāru sapulcei tai var būt ne vien divu līmeņu, bet arī viena līmeņa pārvaldes sistēma. Saskaņā ar Eiropas komercsabiedrību likuma 12. panta pirmo daļu divu līmeņu pārvaldes sistēmu var veidot vadības institūcija (valde) un uzraudzības institūcija (padome). Savukārt minētā likuma 13. panta pirmā daļa pieļauj viena līmeņa pārvaldes sistēmu, kurā ietilpst tikai valde. Novitāte ir arī Regulā 2157/2001 un Eiropas komercsabiedrību likumā noteiktā prasība par darbinieku iesaistīšanu sabiedrības lēmumu pieņemšanā. Jāatzīmē, ka 2010. gada 21. janvārī Saeima pieņēma likumu „Par darbinieku iesaistīšanu lēmumu pieņemšanā Eiropas komercsabiedrībā, Eiropas kooperatīvajā sabiedrībā un kapitālsabiedrību pārrobežu apvienošanās gadījumā”.

Ar Regulu 2157/2001 un tās ieviešanai pieņemto Eiropas komercsabiedrību likumu ir izveidots samērā sarežģīts un smagnējs mehānisms *Societas Europaea* dibināšanai.²⁷ Latvijas apstākļos šķēršļi ir ievērojams pamatkapitāla apmērs un mūsu valstij netipiskā prasība par darbinieku iesaistīšanu sabiedrības lēmumu pieņemšanā. Izdevīgāka pārnacionālas komercdarbības izvēršanai ir nevis Eiropas komercsabiedrības dibināšana, bet gan komercsabiedrību pārrobežu apvienošanās. Uzņēmumu reģistrs Latvijā līdz 2012. gada aprīlim bija reģistrējis tikai piecas Eiropas komercsabiedrības.²⁸ Arī Eiropas Savienībā kopumā *Societas Europaea* skaita pieaugums ir bijis samērā lēns, kaut arī gadu gaitā tas pakāpeniski paātrinājies. Eiropas Komisija 2010. gadā ziņoja par apmēram 650 reģistrētām sabiedrībām.²⁹

Mazāk nozīmīgas komerciālajā apgrozībā ir Eiropas kooperatīvā sabiedrība (*Societas Cooperativa Europaea*) un Eiropas ekonomisko interešu grupa. Eiropas Savienības Padome 2003. gada 22. jūlijā pieņēma Regulu 1435/2003 par Eiropas kooperatīvās sabiedrības (SCE) statūtiem.³⁰ Atbilstoši kooperatīvās sabiedrības būtībai SCE galvenais mērķis ir nevis peļņas gūšana, bet gan tās dalībnieku ekonomisko un sociālo vajadzību nodrošināšana. Ieviešot minēto regulu, Latvijas likumdevējs 2006. gada 26. oktobrī pieņēma Eiropas kooperatīvo sabiedrību likumu. Eiropas kooperatīvās sabiedrības dibinātājiem ir jābūt no vismaz divām ES dalībvalstīm, tās pamatkapitāls ir vismaz 30 000 eiro. Tās juridisko adresi var pārcelt uz citu dalībvalsti bez sabiedrības likvidācijas vai jaunas sabiedrības dibināšanas.

Savukārt Eiropas ekonomisko interešu grupas tiesisko ietvaru nodrošina Eiropas Savienības Padomes 1985. gada 25. jūlija Regula 2137/85 par Eiropas ekonomisko interešu grupām (EEIG).³¹ Eiropas ekonomisko interešu grupu likumu Saeima pieņēma 2004. gada 17. aprīlī, un tas stājās spēkā tā paša gada 21. jūlijā. EEIG mērķis ir dažādu ES dalībvalstu mazo un vidējo uzņēmumu sadarbības veicināšana kopējā tirgus ietvaros. Raugoties no sabiedrību tiesību viedokļa, EEIG ir pilnsabiedrība ar

sabiedrības ar ierobežotu atbildību valdei līdzīgu vadību (grupas vadība). EEIG ir tiesību subjekts, bet nav juridiska persona. Faktiski EEIG ir tās biedru palīgorganizācija, jo tās mērķis ir nevis peļņas gūšana, bet gan biedru saimnieciskās darbības atbalstīšana.

2. Komerctiesības un saimnieciskā krīze

Komerctiesību uzdevums ir vienkāršot un paātrināt saimniecisko apgrozību, kas ir vienlīdz svarīgi gan ekonomikas izaugsmes, gan krīzes laikā. Latviju 2008. gada beigās piemeklēja saimnieciskā lejupslīde, kas nelabvēlīgu apstākļu dēļ izvērtās par visstraujāko Eiropas Savienībā. Izrādījās, ka mūsu valsts komerctiesības arī jaunajā ekonomiskajā situācijā labi pilda savas funkcijas. Grūtie apstākļi valsts ekonomikā tomēr pamudināja likumdevēju izdarīt Komerclikumā atsevišķas izmaiņas, kuras, iespējams, netiktu veiktas, ja nebūtu sākusies krīze. Tāpēc ir pamats šīs izmaiņas izvērtēt atsevišķi, nošķirot tās no grozījumiem, kas tapuši pakāpeniskas Komerclikuma evolūcijas ceļā. Saeima 2010. gadā izdarīja izmaiņas Komerclikuma normās par sabiedrības ar ierobežotu atbildību pamatkapitāla apmēru. Savukārt 2011. gadā Komerclikumam tika papildināts ar noteikumiem par kapitālsabiedrības patiesā labuma guvēja atklāšanu.

Ar 2010. gada 15. aprīlī pieņemto likumu „Grozījumi Komerclikumā”³² likumdevējs izteica jaunā redakcijā KCL 185.¹ pantā ietvertos īpašos noteikumus par sabiedrības ar ierobežotu atbildību pamatkapitāla lielumu. Saskaņā ar KCL 185.¹ panta pirmo daļu SIA pamatkapitāls var būt mazāks par KCL 185. pantā noteikto minimālo pamatkapitāla lielumu, proti, 2000 latiem, ja sabiedrība atbilst visām šīm pazīmēm:

- 1) sabiedrības dibinātāji ir fiziskās personas, un to maksimālais skaits ir pieci;
- 2) sabiedrības dalībnieki ir fiziskās personas, un to maksimālais skaits ir pieci;
- 3) sabiedrības valdes sastāvā ir viens vai vairāki locekļi, un viņi visi ir sabiedrības dalībnieki;
- 4) katrs sabiedrības dalībnieks ir tikai vienas tādas sabiedrības dalībnieks, kuras pamatkapitāls ir mazāks par KCL 185. pantā noteikto.

Līdz ar to sabiedrības pamatkapitāls var būt pat viens lats. Šādā gadījumā SIA ar samazinātu pamatkapitālu jeb „mazā” sabiedrība ar ierobežotu atbildību ir „īs-tās” SIA modifikācija.³³ Likumprojekta mērķis bija sekmēt jaunu komercsabiedrību dibināšanu, kas stimulētu tautsaimniecības attīstību, panāktu preču ražošanas un pakalpojumu sniegšanas apjomu palielināšanu, veicinātu personu nodarbinātību un ienākumu gūšanu.³⁴ Pagaidām vēl ir grūti novērtēt, cik reāls un ilgtspējīgs ir SIA ar samazinātu pamatkapitālu piensūms ekonomikai. Pēdējos gados gan ir reģistrētas ļoti daudzas šādas sabiedrības. Uzņēmumu reģistrs kopš 2010. gada maija ir reģistrējis 20 557 SIA ar samazinātu pamatkapitālu.³⁵

Komerclikumam neraksturīgs ir 17.¹ pants, kas reglamentē kapitālsabiedrības dalībnieku pienākumu atklāt sabiedrības patiesos labuma guvējus un Uzņēmumu reģistra kā komercrēģistra iestādes pienākumu uzglabāt šo informāciju. KCL noteikumi par komercrēģistru tika papildināti ar 17.¹ pantu 2011. gada jūlijā.³⁶ Patiesā labuma guvēju atklāšanas nepieciešamība likumprojekta anotācijā pamatota vienīgi ar rekomendāciju, kuru Starptautiskais valūtas fonds bija sniedzis 2006. gadā veiktajā Latvijas tiesību sistēmas novērtējumā.³⁷ Atbilstoši KCL 17.¹ panta pirmajai daļai kapitālsabiedrības dalībnieks, kurš ir fiziskā persona, uzskatāms par sabiedrības patieso labuma guvēju, ja vien atbilstoši Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma normām par patieso labuma guvēju nav

uzskatāma cita persona. Saskaņā ar KCL 17.¹ panta otro daļu dalībniekam, kurš tur pamatkapitāla daļas vai akcijas savā vārdā, bet citas personas labā, iegūstot vismaz 25 procentus no kapitālsabiedrības daļām, ir pienākums 14 dienu laikā paziņot par to kapitālsabiedrībai, norādot personu, kuras labā šīs daļas tiek turētas. Kā norādīts KCL 17.¹ panta trešajā daļā, dalībniekam, kurš nav fiziskā persona un kura līdzdalība kapitālsabiedrībā ir vismaz 25 procenti, un kurš nav dibināts saskaņā ar ES dalībvalstu likumiem, ir pienākums 14 dienu laikā iesniegt kapitālsabiedrībai paziņojumu par personām, kuras uzskatāmas par šā dalībnieka dibinātājiem, dalībniekiem vai šiem statusiem pielīdzināmām personas, kuras paziņojuma iesniegšanas brīdī gūst labumu no šā dalībnieka pastāvēšanas. Savukārt kapitālsabiedrībai ir pienākums KCL 17.¹ panta otrajā un trešajā daļā minētās ziņas iesniegt komercreģistra iestādei. Grozījumu acīmredzamais mērķis ir noskaidrot personas, kuras dažādu iemeslu dēļ nevēlas nonākt atklātībā kā sabiedrības dalībnieki. Jāuzsver, ka no privāttiesiskā viedokļa fiduciārās jeb uzticības attiecības ir leģitīmas civiltiesiskās attiecības. Ja likumdevējs uzskata, ka „patiesā labuma guvējiem” varētu būt kādi jauni nolūki, kas liek tiem vairīties no atklātības, tad jāgroza Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likums, nevis Komerclikums. Jaunais 17.¹ pants ir neveiksmīgs svešķermenis Komerclikumā.

3. Latvijas komerciesību turpmākās perspektīvas

Komerclikuma piemērošana praksē kopš tā spēkā stāšanās ir bijusi veiksmīga. To ir sekmējis gan komerciesiskās apgrozības vajadzībām atbilstošais likuma saturs, gan optimālā struktūra. Sagaidāms, ka arī turpmāk Komerclikuma piemērošana neradīs būtiskus sarežģījumus tiesību normu piemērotājiem. Komerclikums vēl joprojām ir samērā jauns likums, jo kopš tā stāšanās spēkā ir pagājuši tikai 10 gadi. Turklāt Komerclikuma D daļa „Komercdarījumi” ir spēkā nedaudz ilgāk par diviem gadiem. Galvenā vērība turpmāk jāpievērš Latvijas komerciesību kvalitatīvai pilnveidošanai. To ir iespējams panākt, attīstot komerciesību palīgavotus – tiesu praksi un tiesību zinātņi. Tiesu prakses paplašināšanās un jaunas zinātniskās literatūras tapšana veicinās pareizu izpratni par komerciesību normu piemērošanu.

Komerclikums kā kodeksa tipa normatīvs akts, kam jāregulē daudzveidīgas tiesiskās attiecības, tiek pastāvīgi pilnveidots. Ja nākotnē radīsies nepieciešamība Komerclikumu grozīt, izmaiņām jābūt pārdomātām un patiešām nepieciešamām. Komerclikumu iespējams pilnveidot tikai pakāpeniskas evolūcijas ceļā, neizjaucot šā likuma sistēmu un izvairoties no komerciesībām neraksturīgu normu pieņemšanas. Var prognozēt, ka izmaiņas Komerclikumā tāpat kā līdz šim galvenokārt skars noteikumus par komercsabiedrībām.

Jau Komerclikuma pieņemšanas laikā tika apsvērta šā likuma papildināšanas iespēja ar koncernu normatīvo regulējumu. Likumdevējs to gan neīstenoja, jo neilgi pirms Komerclikuma pieņemšanas Koncernu likumu. Savulaik, sagatavojot Komerclikuma projektu izskatīšanai Saeimā otrajā un trešajā lasījumā, no sākotnējā projekta tika izslēgtas daļas par koncerniem un komercķīlām. Noteikumiem par komercķīlām tik tiešām nav vietas Komerclikumā, jo komercķīla ir liettiesisks saistību nodrošinājums, kas pieejams ne vien komersantiem, bet arī citiem subjektiem. Turpretī koncernu normatīvā regulējuma integrēšana Komerclikumā varētu būt vēlama no komerciesību sistēmas viedokļa. Koncernu tiesības ir cieši saistītas ar sabiedrību tiesībām, jo regulē situācijas, kurās valdošajai sabiedrībai ir izšķiroša ietekme atkarīgajā sabiedrībā. Sagaidāms, ka viens no Komerclikuma pilnveidošanas

turpmākajiem virzieniem būs tā papildināšana ar E daļu „Koncerni”. Tādējādi Komerclikums iegūs sākotnēji iecerēto veidolu. Paredzams, ka Komerclikuma koncertu daļas noteikumi pamatvilcienos neatšķirsies no regulējuma, kas ietverts šobrīd spēkā esošajā Koncertu likumā.

Jāatzīmē, ka Latvijas likumdevējs nav pieņēmis ar Komerclikuma normām saskaņotu likumu aroddarbības regulēšanai. Aroddarbība ir fizisko personu, kuras nav komersanti, patstāvīgā saimnieciskā darbība. Saskaņā ar KCL 1. pantu komercdarbība ir viens no saimnieciskās darbības veidiem. KCL 3. panta ceturtajā daļā ir norādīts, ka Komerclikums neattiecas uz lauksaimniecisko ražošanu un citu aroddarbību, kuru veic fiziskā persona un regulē citi likumi, ja persona, kas to veic, nav ierakstīta komercreģistrā kā individuālais komersants. Lai gan Komerclikums saskaņā ar vispārīgo principu aroddarbībai nav piemērojams, var uzskatīt, ka plašākā nozīmē komercietisības kā tiesību nozare ietver arī aroddarbības regulējumu. Šobrīd minēto jomu joprojām regulē 1992. gada likums „Par individuālo (ģimenes) uzņēmumu, zemnieka saimniecību un individuālo darbu”. Tas ir novecojis un neatbilst Komerclikumā paredzētajai saimnieciskās darbības sistēmai. Pirmajos gados pēc Komerclikuma pieņemšanas bija plānots izstrādāt Aroddarbības likumu, vēlāk valdība sagatavoja Fizisko personu saimnieciskās darbības likuma projektu. Tomēr ieceres par atbilstoša likuma pieņemšanu nav īstenojušās. Aroddarbību reglamentējoša likuma pieņemšana tāpēc paliek viens no likumdevēja nākotnes uzdevumiem.

Kopsavilkums

Mūsdienīgas komercietisības Latvija radās jau neatkarības gados laika posmā starp abiem pasaules kariem. Jau tolaik mūsu valstī izveidojās komercietisību doktrīna, kurā nacionālo tiesību atziņas veiksmīgi bija sakausētas ar Rietumeiropas valstu, galvenokārt Vācijas, komercietisību elementiem. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas komercietisību kontinuitāte ir saglabāta. Pirmskara komercietisību doktrīna turpina ietekmēt arī mūsdienu Latvijas komercietisības. Atjaunotajā Latvijā komercietisības ir sasniegušas jaunu, kvalitatīvi augstāku attīstības pakāpi, jo 2000. gadā tika pieņemts Komerclikums. Būtisks stimuls un jauns atskaites punkts komercietisību pilnveidošanai Latvijā bija valsts iestāšanās Eiropas Savienībā 2004. gada 1. maijā. Līdz iestāšanās datumam Latvijas komercietisību harmonizācija ar ES tiesību normām bija gandrīz pilnībā pabeigta.

Kopš 2004. gada likumdevējs Komerclikumā ir veicis samērā daudzus grozījumus. Liela daļa no šiem grozījumiem ir izdarīti noteikumos par komercsabiedrībām, lai izpildītu ES direktīvu prasības. Par apjomīgāko Komerclikuma reformu kopš valsts iestāšanās ES ir uzskatāma šā likuma papildināšana ar D daļu „Komercdarījumi” 2008. gadā. Izmaiņas ir notikušas arī komercietisību normatīvajā regulējumā ārpus Komerclikuma. Saeima ir pieņēmusi vairākus likumus, lai nodrošinātu ES pārrobežu komercsabiedrību, vispirms Eiropas komercsabiedrības (*Societas Europaea*), darbību Latvijā. Dalība ES, protams, nav vienīgais faktors, kas ietekmē Latvijas komercietisību attīstību. Komerclikums ir uzskatāms par veiksmes stāstu. Tomēr Komerclikuma piemērošanas rezultātā laiku pa laikam izrādās, ka šajā likumā vajadzīgi atsevišķi uzlabojumi. Sagaidāms, ka tuvākajā nākotnē Komerclikums tiks papildināts ar E daļu „Koncerni”. Komerclikumā paredzēts ietvert koncertu normatīvo regulējumu, kas šobrīd atrodas atsevišķā likumā. Līdz ar to Komerclikums, raugoties no šā likuma struktūras viedokļa, būs ieguvis sākotnēji iecerēto veidolu.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Balodis, K.* Latvijas komercsabiedrību darbības tiesiskie aspekti Eiropas Savienības kontekstā. Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.–21. gs. mijā. Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, 2006.
2. *Balodis, K.* Jaunais komercdarījumu regulējums un tā piemērošana. *Jurista Vārds*, Nr. 21, 2009, 26. maijs, 1.–13. lpp.
3. *Balodis, K.* Latvian legal framework for a European Company (Societas Europaea). Trends and Perspectives in the Development of Contemporary Civil Law. Vilnius: Justitia, 2007, p. 136–142.
4. *Bule, Z.* Mazā sabiedrība ar ierobežotu atbildību. *Jurista Vārds*, Nr. 33, 2010, 17. augusts, 16.–21. lpp.
5. *Lošmanis, A.* Jaunais Latvijas Komerclikums. No: Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā. Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, 2002, 297.–306. lpp.
6. *Nikuļceva, I.* Māklera tiesiskā regulējuma problemātika. *Jurista Vārds*, Nr. 21, 2007, 22. maijs, 1.–2. lpp.
7. *Nikuļceva, I.* Eiropas komercsabiedrība. *Likums un Tiesības*, Nr. 108, 2008, 251.–255. lpp.
8. *Strupišs, A.* Komerclikuma komentāri III. B daļa. Komersanti. XI sadaļa. Kapitālsabiedrības (134.–184. pants). Rīga: „A. Strupiša juridiskais birojs” SIA, 2003.

Normatīvie akti

1. Komerclikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 158/160, 2000.
2. Likums „Par Uzņēmumu gada pārskatiem” (no 22.11.2006. gada pārskatu likuma): LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 44, 1992.
3. Koncernu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 131/132, 2000.
4. Eiropas komercsabiedrību likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 49, 2005.
5. Par darbinieku iesaistīšanu lēmumu pieņemšanā Eiropas komercsabiedrībā, Eiropas kooperatīvajā sabiedrībā un kapitālsabiedrību pārrobežu apvienošanās gadījumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 23, 2010.
6. Eiropas kooperatīvo sabiedrību likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 180, 2006.
7. Eiropas ekonomisko interešu grupu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 106, 2004.
8. Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 116, 2008.
9. Par individuālo (ģimenes) uzņēmumu, zemnieka saimniecību un individuālo darbu: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 6, 1992.

Atsauces

1. Sk. *Balodis, K.* Latvijas komercsabiedrību darbības tiesiskie aspekti Eiropas Savienības kontekstā. Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.–21. gs. mijā. Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, 2006, 49.–50. lpp.
2. Padomes trešā direktīva (09.10.1978), kas pamatojas uz Līguma 54. panta 3. punkta “g” apakšpunktu un attiecas uz akciju sabiedrību apvienošanu (78/855/EEK). *Oficiālais Vēstnesis*, L 295, 1978, 20. oktobris.
3. Padomes sestā direktīva (17.12.1982.), kas pamatojas uz Līguma 54. panta 3. punkta “g” apakšpunktu un attiecas uz akciju sabiedrību sadalīšanu (82/891/EEK). *Oficiālais Vēstnesis*, L 378, 1982, 31. decembris.
4. Grozījumi Komerclikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 104, 2005.
5. Padomes pirmā direktīva (09.03.1968.) par to, kā vienādošanas nolūkā koordinēt nodrošinājumus, ko dalībvalstis prasa no sabiedrībām Līguma 58. panta otrās daļas nozīmē, lai aizsargātu sabiedrību dalībnieku un trešo personu intereses (68/151/EEK). *Oficiālais Vēstnesis*, L 065, 1968, 14. marts.
6. Sk. Gada pārskatu likuma vēstures redakciju no 01.01.2008. līdz 24.06.2008. Pieejams: http://www.likumi.lv/doc.php?id=66461&version_date=01.01.2008 [skatīts 04.01.2012.].
7. Grozījumi Gada pārskatu likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 90, 2008.
8. Grozījumi Komerclikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2008.
9. Eiropas Parlamenta un padomes Direktīva 2003/58/EK (15.05.2003.), ar ko Padomes Direktīvu 68/71/EEK groza attiecībā uz atklātības prasībām dažāda veida uzņēmēj sabiedrībām. *Oficiālais Vēstnesis*, L 221, 2003, 4. septembris.
10. Padomes otrā direktīva (13.12.1976.) par to, kā vienādošanas nolūkā koordinēt nodrošinājumus, ko saistībā ar akciju sabiedrību veidošanu un to kapitāla saglabāšanu un mainīšanu dalībvalsts prasa

- no sabiedrībām Līguma 58. panta otrās daļas nozīmē, lai aizsargātu sabiedrību dalībnieku un trešo personu intereses (77/91/EEK). *Oficiālais Vēstnesis*, L 026, 1977, 31. janvāris.
11. *Strupiņš, A.* Komerclikuma komentāri III. B daļa. Komersanti. XI sadaļa. Kapitālsabiedrības (134.–184. pants). Rīga: „A. Strupiņa juridiskais birojs” SIA, 2003, § 87.2.
 12. *Sk. Nikuļceva, I.* Māklera tiesiskā regulējuma problemātika. *Jurista Vārds*, Nr. 21, 2007, 22. maijs, 1.–3. lpp.
 13. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2005/56/EK (26.10.2005.) par kapitālsabiedrību pārrobežu apvienošanu. *Oficiālais Vēstnesis*, L 310, 2005, 25. novembris.
 14. *Sk. Likumprojekta „Grozījumi Komerclikumā” anotāciju.* Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/0/993A1EDB562F253FC225739200382E1E?OpenDocument> [skatīts 18.04.2012.].
 15. *Grozījumi Komerclikumā: LR likums.* *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 2, 2009.
 16. Ministru kabineta 2005. gada 16. novembra rīkojums Nr. 731 “Par koncepciju „Par komercdarījumu tiesisko regulējumu””. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 184, 2005.
 17. *Sk. Lošmanis, A.* Jaunais Latvijas Komerclikums. No: Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā. Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, 2002, 303. lpp.
 18. *Balodis, K.* Jaunais komercdarījumu regulējums un tā piemērošana. *Jurista Vārds*, Nr. 21, 2009, 26. maijs, 2. lpp.
 19. *Grozījumi Komerclikumā: LR likums.* *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 68, 2010.
 20. *Grozījumi Komerclikumā: LR likums.* *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 99, 2011.
 21. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2009/109/EK, ar ko groza Padomes Direktīvas 77/91/EEK, 78/855/EEK un 82/891/EEK un Direktīvu 2005/56/EK attiecībā uz prasībām par ziņojumu iesniegšanu un dokumentāciju apvienošanās un sadalīšanas gadījumos. *Oficiālais Vēstnesis*, L 259/14, 2009, 2. oktobris.
 22. *Sk. Likumprojekta „Grozījumi Komerclikumā” anotāciju.* Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS10/SaeimaLIVS10.nsf/0/747E5A7F34430830C225789C004C8573?OpenDocument> [skatīts 21.04.2012.].
 23. *Grozījumi Koncernu likumā: LR likums.* *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 53, 2006.
 24. *Lošmanis, A.* Jaunais Latvijas Komerclikums. No: Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā. Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, 2002, 304. lpp.
 25. *Padomes Regula (EK) Nr. 2157/2001 (08.10.2001.)* par Eiropas uzņēmējsabiedrības (SE) statūtiem. *Oficiālais Vēstnesis*, L 294, 2011, 10. novembris.
 26. *Nikuļceva, I.* Eiropas komercsabiedrība. *Likums un Tiesības*, Nr. 108, 2008, 252. lpp.
 27. *Sk. Balodis, K.* Latvian legal framework for a European Company (Societas Europaea). Trends and Perspectives in the Development of Contemporary Civil Law. Vilnius: Justitia, 2007, p. 142; *Nikuļceva, I.* Eiropas komercsabiedrība. *Likums un Tiesības*, Nr. 108, 2008, 255. lpp.
 28. *Komercreģistrā rēģistrētie un pārrēģistrētie komersanti un to filiāles.* Pieejams: <http://www.ur.gov.lv/statistika.html?a=1099> [skatīts 24.04.2012.].
 29. *Company law: Commission presents Report on how the European Company Statute works for business.* Eiropas Komisijas 19.11.2010. preses relīze. Pieejams: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/10/1531&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en> [skatīts 24.04.2012.].
 30. *Padomes Regula (EK) Nr. 1435/2003 (22.07.2003.)* par Eiropas Kooperatīvās sabiedrības (SCE) statūtiem. *Oficiālais Vēstnesis*, L 207, 2003, 18. augusts.
 31. *Padomes Regula (EEK) Nr. 2137/85 (25.07.1985.)* par Eiropas Ekonomisko interešu grupām (EEIG). *Oficiālais Vēstnesis*, L 199, 1985, 31. jūlijs.
 32. *Grozījumi Komerclikumā: LR likums.* *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 68, 2010.
 33. *Sk. Bule, Z.* Mazā sabiedrība ar ierobežotu atbildību. *Jurista Vārds*, Nr. 33, 2010, 17. augusts, 16. lpp.
 34. *Likumprojekta „Grozījumi Komerclikumā” anotācija.* Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/0/DD33ED1BEB7574B2C225768900412838?OpenDocument> [skatīts 25.04.2012.].
 35. *Sabiedrību ar ierobežotu atbildību reģistrācijas dinamika.* Pieejams: <http://www.ur.gov.lv/statistika.html?a=1140> [skatīts 25.04.2012.].
 36. *Grozījumi Komerclikumā: LR likums.* *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 107, 2011.
 37. *Sk. Likumprojekta „Grozījumi Komerclikumā” anotāciju.* Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/0/DD33ED1BEB7574B2C225768900412838?OpenDocument> [skatīts 25.04.2012.].

Summary

The article reflects the development of Latvian commercial law since the country's accession to the European Union, also examining its prospects of development. Commercial law existed in Latvia already before World War II, and its continuity has been

maintained following the restoration of independence. At the same time it has reached a new, higher stage of development, as the Commercial Law was adopted in 2000. Latvia's wish to accede the European Union was a significant impetus for developing modern commercial law. Thus, Latvia's joining the EU in 2004 was a suitable point of reference for assessing the development of commercial law. The European Union still has an important impact upon Latvian commercial law. Since 2004 the legislator has introduced rather numerous amendments to the Commercial Law. Major part of the amendments was introduced to the provisions on companies to meet the requirements of the EU directives. The supplementing of this Law with Part D "Commercial Transactions" in 2008 is to be considered the most sizeable reform of the Commercial Law since the country's accession to the European Union. It can be expected that in the future the Commercial Law will be supplemented with Part D "Groups of Companies". With this, from the vantage point of the structure of this law, the Commercial Law will acquire the originally intended shape.

Vispārējo līgumtiesību attīstība Latvijā pēc neatkarības atgūšanas un nākotnes perspektīvas kontekstā ar Eiropas Komisijas risinājumiem virzībā uz vienotu Eiropas līgumtiesību izstrādi

Development of the general Latvian contract law after the renewal of independence and future perspectives in the context of European Commission's solutions for developing unified European contract law

Dr. iur. Jānis Kārklīņš

LU Juridiskā fakultāte

Civiltiesisko zinātņu katedras asociētais profesors

E-pasts: Janis@karklins.lv

Rakstā tiek pārskatīta Latvijas līgumtiesību vēsturiskā attīstība pēc neatkarības atgūšanas. Tās analīze ļauj ne tikai noteikt tos līgumtiesību regulējuma uzlabojumus, kas jau ir veikti, bet arī precīzāk definēt Latvijas līgumtiesību tiesiskā regulējuma attīstības virzienus. Analizējot dažādus juridiskos jēdzienus, rakstā tiek sniegts ieskaits par veicamajiem uzlabojumiem, uzsvāru liekot uz Eiropas Savienības lomu vienotu līgumtiesību izstrādē. Lai gan Civillikumā pēdējo gadu laikā ir veikti vairāki grozījumi, tādējādi uzlabojot tiesisko regulējumu līgumtiesību jomā, tomēr joprojām ir dažas juridiskas problēmas, kas nav atrisināts ar likumu un kas rada ne tikai sarežģījumus teorētiskajā, bet arī praktiskajā darbā. Īpaša uzmanība pievērsta mūsdienu tiesisko aizsardzības līdzekļu analīzei (piemēram, apstākļu izmaiņas klauzula), kuru regulējums Civillikumā nav atrodams.

Atslēgvārdi: Eiropas līgumtiesības, ES līgumtiesības, līgumtiesību harmonizācija, ES Kopējais modelis, *Common frame of references*, apstākļu izmaiņu klauzula, *pacta sunt servanda* princips, nepārvarama vara, izņēmumi no līguma saistošā spēka, Civillikuma un līgumtiesību modernizācija.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	134
1. <i>Latvijas vispārējo līgumtiesību attīstība pēc neatkarības atgūšanas</i>	134
2. <i>DCFR izstrādes vēsturiskais pamatojums</i>	135
3. <i>Būtiskākie DCFR līgumtiesību jauninājumi</i>	138
<i>Kopsavilkums</i>	143
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	144
<i>Atsauces</i>	146
<i>Summary</i>	150

levads

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas, kura iezīmēja pāreju uz demokrātisku un uz tirgus ekonomiku orientētu valsts izveidi, aktuāls kļuva jautājums par atbilstoša līgumtiesību regulējuma nepieciešamību. Jebkurā brīvā tirgus ekonomikā līgums ir visbiežāk sastopamais veids, kā cilvēki regulē savstarpējās mantiskās attiecības,¹ un tā uzdevums ir ne tikai sasniegt kādu šauri praktisku rezultātu līgumslēdzēju pušu interesēs, bet arī nodrošināt raitu civiltiesisko apgrozību, kam galu galā ir būtiska makroekonomiska loma valsts tautsaimniecības attīstībā.

1. Latvijas vispārējo līgumtiesību attīstība pēc neatkarības atgūšanas

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas tiesību zinātnieku viedoklis bija vienots, proti, 1964. gada Latvijas PSR Civilt kodekss² nespēs nodrošināt tās vajadzības, ko nosaka brīva tirgus likumi,³ tāpēc tika sākts darbs pie pirmskara Latvijas civiltiesiskā regulējuma atjaunošanas.⁴ 1992. gada 1. septembrī⁵ daļēji tika atjaunots Civillikuma spēks, bet, sākot ar 1993. gada 1. septembri, tā darbība tika atjaunota pilnībā, pirms tam pieņemot atsevišķus likumus, kas regulē Civillikuma spēkā stāšanās kārtību.⁶

Lai arī Civillikuma darbība tika atjaunota, tomēr tas tika pieņemts 1937. gadā, balstoties uz tā laika izpratni par civiltiesību regulējumu. Turklāt, skatoties no vēsturiskā viedokļa, jāņem vērā, ka atjaunotais un pašreiz spēkā esošais Civillikums nav jauns normu kopums, kurš tika radīts 1937. gadā, bet gan uzlabots 19. gs. civiltiesisko normu apkopojums.⁷ Gandrīz 50 gadu pārtraukums Civillikuma darbībā, kas bija saistīts ar Latvijas neatkarības zaudēšanu, apturēja šā likuma attīstību un neļāva to pilnveidot atbilstoši laika ritējumam. Arī laika posmā no 1992. līdz 1993. gadam, kad Civillikuma spēks tika atjaunots, šā likuma normas praktiski netika papildinātas vai uzlabotas. Pēc Civillikuma atjaunošanas nepārtraukti notika aktīvs darbs speciālo līgumtiesību izveidē un iedzīvināšanā, jo tādi normatīvie regulējumi kā komercdarbības tiesības, konkurences tiesības, preču drošums u. c. uz līgumtiesībām attiecināmas jomas bija jāveido pilnīgi no jauna.

Lai arī speciālās līgumtiesības tika veidotas atbilstoši jaunākajām zinātniskajām atziņām un izpratnei, tomēr vispārējo līgumtiesību regulējums tika atstāts novārtā.⁸ Pēc 15 gadiem kopš atjaunotā Civillikuma Saistību tiesību daļas spēkā stāšanās,⁹ kas lielā mērā regulē līgumtiesību vispārējos civiltiesiskos jautājumus, nākas atzīt, ka pasaule mainās un pat labi likumi nevar būt mūžīgi.¹⁰ Civiltiesības kā nozare nepārtraukti tiek papildināta ar svarīgiem aktiem, kas atspoguļo jaunas tendences un problēmas.

Pēdējās dekādes notikumi saistībā ar pasaules un Eiropas līgumtiesību¹¹ modernizāciju un unifikāciju, kā arī apstākļi, ka Latvijas Civillikums lielā mērā ir 19. gs. un pat agrāku gadsimtu juridiskās domas atspoguļojums, liek Latvijas tiesību zinātniekiem aktualizēt jautājumu, vai Latvijas līgumtiesības atbilst jaunākajām līgumtiesību prasībām un to mainībai?

Lielu ieguldījumu līgumtiesību modernizēšanā var sniegt Komerclikuma D daļas pieņemšana, kas regulēs komercdarījumus. Lai gan komercdarbību normas tiks uzlabotas un modernizētas, šie jauninājumi attieksies tikai uz vienu sabiedrības daļu – komersantiem. Turklāt daudzi jautājumi, kurus regulē Latvijas Republikas Civillikums, netiks iekļauti jaunā Latvijas Komerclikuma daļā.¹²

Līgumtiesību harmonizācijas laikmetā, kad salīdzinoši īsā laika posmā ir taupīti vairāki līgumtiesību principus sistēmiski apvienojoši dokumenti (*UNIDROIT*

principi,¹³ Eiropas līgumtiesību principi¹⁴, Eiropas līgumu kodeksa projekts¹⁵, Vienoto norādījumu projekts¹⁶ (*draft of common frame of references*; turpmāk – DCFR) u. c.), īpaši aktuāls ir jautājums par Latvijas līgumtiesību pilnveidošanu, ievērojot vienotu Eiropas līgumtiesību izpratni un saturu.

Pēc Latvijas integrācijas Eiropas Savienībā un līdz ar to kopējā Eiropas tiesību izpratnes sistēmā turpmāka Latvijas līgumtiesību attīstība nevar notikt, neņemot vērā kopējās aktivitātes Eiropas līgumtiesību pilnveidošanā.

Vienotu Eiropas līgumtiesību mērķtiecīga veidošana aizsākta 1982. gadā, kad tika izveidota Eiropas līgumtiesību komisija, kura izstrādāja Eiropas līgumtiesību principus (turpmāk – ELTP), rodot kompromisu starp konceptuāli atšķirīgām tiesību sistēmām – kontinentālās Eiropas tiesību sistēmu, kas aptver ES dalībvalstu vairākumu, un uz precedentu tiesībām balstīto anglosakšu sistēmu, kas dominē Lielbritānijā. Eiropas līgumtiesību komisija savu darbu turpināja līdz 2003. gadam, kad tika pabeigtas visas trīs ELTP daļas. Turpinājums Eiropas līgumtiesību komisijas darbam ir Eiropas Civilkodeksa izpētes grupas (turpmāk – ECIG)¹⁷ izveidošana, kuras uzdevums ir izstrādāt vienotu Eiropas Civilkodeksu (ECK),¹⁸ par pamatu ņemot ELTP. Jāatzīmē, ka ECIG savā darbības laikā ir paplašinājusi sākotnējos uzdevumus un izstrādājusi daudz plašāku ECK, kas aptver ne tikai līgumtiesību principus, bet arī atsevišķu līgumu regulējumu un pat atsevišķu nozaru regulējumu, piemēram, ģimenes tiesības,¹⁹ Eiropas pirkuma līguma principus (*Principles of European Sales Law*),²⁰ kuros ir regulēti visi pircēja un pārdevēja attiecības skarošie tiesiskie jautājumi, tai skaitā pircēja un pārdevēja pienākumi, civiltiesiskie aizsardzības līdzekļi, preču atbilstība, riska pāreja u. c. Kā pēdējais jaunums vienotu Eiropas līgumtiesību izstrādē jāmin DCFR, ar kuru strādājuši atzīstami civiltiesību zinātnieki. Lai arī DCFR vēl atrodas projekta stadijā un plašākai sabiedrībai tas nodots vien 2008. gada janvārī (ar papildinājumiem 2010. gadā), tas ir vērā ņemams solis vienotas līgumtiesību izpratnes veidošanā, kurš gala rezultātā novedīs pie vienotu un modernu līgumtiesību regulējošo normu izstrādes gan katrā Eiropas valstī atsevišķi (arī Latvijā), gan visā Eiropas Savienībā. Tomēr jāatzīst, ka minētie dokumenti pagaidām ir tikai akadēmiska rakstura materiāls, kurš pušu tiesiskajās attiecībās ir piemērojams kā tiesību avots tikai tad, ja puses par to vienojušās līgumā. Tādējādi šo dokumentu nenoteiktais juridiskais statuss nav drošs palīgs ES četru brīvību – preču, pakalpojumu, kapitāla un personu kustības brīvības²¹ – sekmīgā realizācijā. Tomēr, ņemot vērā Eiropas Savienības lomu līgumtiesību pilnveidošanā un harmonizēšanā, DCFR ir jāuzskata par pašu nozīmīgāko sasniegumu šī mērķa īstenošanā. Oficiālo institūciju dalība tā radīšanā to izceļ starp visiem iepriekšējiem mēģinājumiem veidot vienotas Eiropas līgumtiesības, kuri balstījās vienīgi uz akadēmisku iniciatīvu.

2. DCFR izstrādes vēsturiskais pamatojums

Pirmais oficiālais aicinājums veidot vienotas Eiropas līgumtiesības tika izteikts Eiropas Parlamenta 1989. gada rezolūcijā,²² kā arī vēlāk – 1994. gada rezolūcijā.²³ Tajās tika norādīts, ka atsevišķu privāttiesību jomu harmonizācija ir būtiska ES iekšējā tirgus funkcionēšanai. Tā kā Eiropas Komisija šim aicinājumam neatsaucās, Eiropas Parlaments uzsāka minētā jautājuma izpēti un 1999. gadā iesniedza Eiropas Komisijai ziņojumu par privāttiesību harmonizācijas nepieciešamību. Šis dokuments bija par pamatu Eiropas Parlamenta 2000. gada rezolūcijai,²⁴ kurā tas aicināja Eiropas Komisiju uzsākt Eiropas līgumtiesību harmonizācijas jautājuma izpēti.

Atsaucoties uz šo aicinājumu, Eiropas Komisija 2001. gadā prezentēja dokumentu „Eiropas līgumtiesību komunikācija”,²⁵ kas aizsāka līdz šim plašāko diskusiju Eiropas Savienībā par vienotu līgumtiesību principu izstrādi ar valdību, profesionālo organizāciju, praktiķu un tiesību zinātnieku līdzdalību.

Lielas ekonomiskas organizācijas sekmīgas darbības nodrošināšanai nepieciešami vienoti principi, kuru harmonija attiecas ne tikai uz to saturu un formu, bet arī uz piemērošanu. ES dalībvalstu tiesību sistēmu atšķirības var būt vērā ņemams šķērslis sekmīgai iekšējā tirgus darbībai. Tas saistāms ne tikai ar apstākli, ka dažādu tiesību normu esība dažādās valstīs var mazināt komersantu vēlmi uzsākt pārrobežu tirdzniecību,²⁶ bet arī ar to, ka paralēla darbība dažādās tiesiskās vidēs prasa vairāk resursu – jāievēro nacionālās imperatīvās normas, kas katrā valstī var atšķirties (līguma brīvības principa ierobežojumi), jāievēro dažādie līguma slēgšanas, izpildes, atkāpšanās u. c. noteikumi. Apvienotās Karalistes Parlaments, izstrādājot ziņojumu par Eiropas līgumtiesību attīstību, norādījis, ka „citu valstu tiesību sistēmas nepārzināšana ir būtisks šķērslis tieši maziem un vidēji maziem komersantiem, kā arī patērētājiem”.²⁷ Par to liecina esošās atšķirības ES dalībvalstu līgumtiesībās.²⁸ Piemēram, ja Francijā, Beļģijā, Spānijā un Luksemburgā par līguma cenas samaksas vietu tiek uzskatīta debitora atrašanās vieta, tad atsevišķās dalībvalstīs tā ir kreditora atrašanās vieta. Savukārt Latvijā minētajam jautājumam ir vēl viens risinājums, jo LR Civillikuma²⁹ 1820. pants nosaka, ka gadījumā, ja par izpildījuma vietu nekas nav norunāts, tad izpildījumu var veikt, kur vien to var izdarīt bez apgrūtinājuma vai neērtības otrai pusei. Tāpat atšķirības ir konstatējamas līguma noslēgšanā starp klātneesošiem līdzējiem.³⁰

Tā kā šādas atšķirības kavē vienveidīgas līgumtiesību izpratnes radīšanu Eiropas telpā, „Eiropas līgumtiesību komunikācijas” mērķis ir atrisināt minētās problēmas, izveidojot vienotus Eiropas līgumtiesību pamatus.³¹

Lai atrastu labāko risinājumu mērķa sasniegšanai, Eiropas Komisija izvirzīja četrus rīcības variantus un nodeva tos apspriešanai sabiedrībai:

- a) nedarīt neko, tādējādi atstājot visu tirgus ekonomikas ziņā,
- b) izstrādāt vienotus līgumtiesību principus, tādējādi samazinot nacionālo tiesību atšķirības,
- c) uzlabot esošo ES normatīvo aktu kvalitāti un saskaņotību,
- d) pieņemt jaunu normatīvo aktu ES līmenī, kas regulētu visu dalībvalstu līgumtiesības.³²

Pirmais rīcības variants, kas paredzēja atstāt minētā jautājuma risināšanu komersantu ziņā bez ES institūciju līdzdalības, neguva atsaucību un tika noraidīts, pamatojoties uz to, ka komersantu spēkos nav atrisināt pretrunas, ko rada nacionālo likumu atšķirības (sk. Starptautiskās Tirdzniecības palātas atsauksmi uz „Eiropas līgumtiesību komunikāciju”³³). Eiropas līgumtiesību komisija un ECIG argumentēja līdzīgi, norādot, ka pārrobežu tirgus ekonomika nevar radīt vienotus Eiropas līgumtiesību principus, no kuriem atkarīgs tālākais progress.³⁴

Daudz plašāku atbalstu guva otrais un trešais rīcības variants. Otrais rīcības variants piedāvāja identificēt kopējos nacionālo līgumtiesību elementus, ņemot tos par pamatu:

- 1) nacionālajiem likumdevējiem jaunu normatīvo aktu izstrādē;
- 2) nacionālām tiesām pārrobežu strīdu risināšanā;
- 3) komersantiem pārrobežu līgumu slēgšanā.

Tiesību zinātnē minēto pieeju dēvē par tā saucamo „skaidrojumu pieeju” (*Restatement option*), kuras apzīmējums aizgūts no ASV Likumu skaidrojumiem.³⁵ Otrais

rīcības variants paredz izstrādāt līdzīgu dokumentu kā ASV Likumu skaidrojumi. Lai arī tie nebūtu saistoši un neattiektos uz konkrētu tiesību sistēmu, tomēr tie klasificētu kopējos juridiskos ietvarus, valodu un terminoloģiju, kas ievērojami atvieglotu komersantiem pārrobežu līgumu sastādīšanu un ES institūcijām jaunu direktīvu izstrādāšanu.

Kā otrā rīcības varianta pamats tika minēti ELTP, kaut arī tika norādīts, ka nepieciešama tālāka virzība no vispārējiem formulējumiem uz specifisku līgumu regulējumu meklēšanu³⁶ un pat kopēju Eiropas civiltiesību radīšana.³⁷ Kritika tika veltīta apstāklim, ka otrais rīcības variants paredzēja izstrādāt nesaistošus Eiropas līgumtiesību principus. Tā kā tiem būtu ieteikumu raksturs, tos varētu ignorēt, kas nozīmē, ka vienotu līgumtiesību radīšana tiktu ievērojami apgrūtināta.

Kā trešais rīcības variants tika piedāvāts pārskatīt un uzlabot saistošos ES normatīvos regulējumus, padarot tos vienkāršākus un kvalitatīvākus. Tika norādīts, ka būtiskākais šķērslis nākotnes Eiropas līgumtiesību harmonizācijas veidošanā ir neatbilstības ES direktīvu līmenī,³⁸ kas izpaužas divējādi:

- 1) dalībvalstis savos normatīvajos aktos ir atšķirīgi integrējušas ES direktīvas;
- 2) pastāv pretrunas un neskaidrības pašās ES direktīvās.

Pirmajā gadījumā atšķirības radušās tādēļ, ka ES direktīvas nosaka minimālo standartu, kas dalībvalstij ir jāizpilda. Patērētāju tiesību jomā atsevišķas ES dalībvalstis ir noteikušas lielāku patērētāja aizsardzības pakāpi. Piemēram, Distances līguma direktīvas³⁹ 6. pants nosaka, ka mazākais laiks, kurā patērētājs var izmantot līguma atteikuma tiesības, ir septiņas dienas, bet direktīvas 14. pants piešķir dalībvalstīm tiesības noteikt garāku termiņu. Šī iemesla dēļ dažādās ES dalībvalstīs pastāv atšķirīgs regulējums: Beļģijā, Anglijā, Spānijā un Nīderlandē šis periods ir noteikts septiņas dienas, bet, piemēram, Itālijā – 10 dienas,⁴⁰ savukārt Latvijā tāpat kā Vācijā šis tiesības var izmantot 14 dienu laikā.⁴¹

Otrajā gadījumā ir konstatējamas atšķirības un neatbilstības pašās ES direktīvās. Pirmkārt, harmonizācijas trūkums konstatējams vienu jomu regulējošās direktīvās. Piemēram, ja Distances līguma direktīvas 6. pants nosaka patērētājam tiesības izlietot atteikuma tiesības septiņu dienu laikā, tad Dzīvošanai paredzētas ēkas vai ēkas daļas lietošanas tiesību iegūšanas uz laiku direktīvas⁴² 5. pants nosaka, ka atteikuma tiesības var izmantot 10 dienu laikā kopš līguma noslēgšanas (Latvijā ir noteikts atšķirīgs termiņš – 14 dienas⁴³).

Otrkārt, nesaskaņas attiecas uz direktīvās lietotajiem juridiskajiem terminiem, piemēram, „kaitējums”. Saskaņā ar Preču pārvaldījumu direktīvas⁴⁴ 5.(2). pantu pārvaldītājam ir uzlikts pienākums atbildēt par nosūtītājam radušos kaitējumu, tomēr direktīva nenosaka, vai ar to domāts arī morālais kaitējums. Lielākā daļa ES dalībvalstu, ieviešot šīs direktīvas prasības savos nacionālajos normatīvajos aktos, ir vadījušās no nacionālo līgumtiesību regulējuma, kā rezultātā atsevišķās ES dalībvalstīs nosūtītājs var prasīt arī morālā kaitējuma atlīdzināšanu.⁴⁵

Šāda atšķirība rada vairākas problēmas. Pirmkārt, dažādās ES dalībvalstīs direktīvas rada dažādas tiesiskās sekas vai, izejot no pretējā skatu punkta, dažādās valstīs tiek radīti atšķirīgi izmantojami civiltiesiskie aizsardzības līdzekļi un to piemērošanas mehānismi. No vienas puses, varētu teikt, ka direktīvu mērķis ir noteikt minimālo standartu, kāds ES dalībvalstīm ir jāievieš, taču, no otras puses, dažādu tiesisko seku iestāšanās diez vai kalpo par labu vienota tirgus izveidei, kas savukārt traucē brīvai preču kustībai plašākā nozīmē.

Direktīvu atšķirīgo regulējumu dēļ otra problēma rodas to piemērošanas jomā. Ja izceļas strīds par direktīvas piemērošanu, tad tajā ietvertu jēgu un mērķi var

noskaidrot, vadoties pēc konkrētās direktīvas vai arī pēc visas ES tiesību sistēmas kopumā. Pēc loģikas atšķirībā nevajadzētu būt, jo konkrētā direktīva ietilpst ES tiesību sistēmā. Taču tā kā konkrētā direktīva un strīds par to vienmēr skar kādu ES dalībvalsti, tad, interpretējot direktīvu, vērā jāņem arī konkrētās ES dalībvalsts nacionālā tiesību sistēma, kurā šī direktīva ir ieviesta.

Kā ceturtais rīcības variants tika izvirzīts uzdevums radīt jaunu normatīvu aktu ES līmenī, kas regulētu pušu savstarpējās pārrobežu līgumtiesiskās attiecības. Par pamatu šim aktam varētu ņemt ELTP, ELK, kā arī ECIG līdz šim un nākotnē izstrādātos normatīvos regulējumus, pārvēršot minētos dokumentus par vienotām Eiropas civiltiesībām un piešķirot jaunajam aktam normatīvu spēku visā Eiropas Savienībā. Šis rīcības variants paredz vistiešāko ES institūciju iedarbību uz nacionālajām tiesību sistēmām.

Apkopojot visus viedokļus par „Eiropas līgumtiesību komunikāciju”, Eiropas Komisija 2003. gadā izdeva dokumentu „Vairāk saskaņotas Eiropas līgumtiesības. Rīcības plāns”,⁴⁶ kurā piedāvāja turpmākās rīcības plānu vienotu Eiropas līgumtiesību izveidē.⁴⁷

Rīcības plāna pamatā bija otrā un trešā rīcības varianta tālāka attīstība, kas sastāvēja no trim uzdevumiem:

- 1) spēkā esošo ES normatīvo aktu uzlabošana līgumtiesību jomā;
- 2) ES līgumu tipveida noteikumu izstrādes aktivizēšana;
- 3) turpmāka neoficiālo Eiropas līgumtiesību dokumentu izstrādes atbalstīšana.

Lai arī jauna Eiropas Civilt kodeksa izstrāde pagaidām tiek noraidīta un no Eiropas Komisijas puses pat dēvēta par nereālu mērķi,⁴⁸ tomēr aktivitātes šajā sfērā tiek sagaidītas, jo tas palīdzētu labāk realizēt otrā un trešā rīcības varianta uzdevumus.

Rīcības plāna uzdevumu sasniegšanai Eiropas Komisija apņēmas izstrādāt iepriekš minētos Vienotos norādījumus,⁴⁹ kuru uzdevums būs izveidot vienotu juridisko terminoloģiju un jurisprudences pamatkonceptus (principus), piemēram, zaudējumu definīciju, tiesiskās sekas, ja tiek pārkāpts līgums u. c. Otrs Vienoto norādījumu uzdevums ir veidot pamatu nākotnes Eiropas līgumtiesībām.

2003. gadā notikušajās darba grupas sēdēs norādījumu saturs tika paplašināts, aptverot tādus jautājumus kā līgumu noslēgšana, apstākļi, kuros gribas izteikums uzskatāms par saistošu, noteikumi par līguma formas prasībām, atkāpšanās tiesības izmantošana, saistību noilguma termiņš, līguma nepildīšanas un zaudējumu atlīdzināšanas regulējums, pārstāvju pilnvarojuma apjoms, atbildības un tās apmēra noteikšana, kā arī metodes, ar kurām konstatējams standarta līguma noteikumu akcepti.

Kā norāda tiesību zinātnieks O. Lando, Vienotajiem norādījumiem ir jāsniedz risinājums, kad ES direktīvas vai citi ES normatīvie akti rada neskaidrības.⁵⁰ Jāpiekrīt, ka ES normatīvo aktu neatbilstību gadījumā nepieciešams palīgavots, taču, ņemot vērā Vienoto norādījumu neskaidro juridisko statusu (pagaidām nav plānots, ka tie būs saistoši ES dalībvalstīm), jāsecina, ka Eiropas Komisijas izvirzītais uzdevums var nesasniegt mērķi.

3. Būtiskākie DCFR līgumtiesību jauninājumi

DCFR regulē galvenos līgumtiesību jautājumus, papildus pievēršot uzmanību atsevišķu speciālo līgumu veidiem.

DCFR jeb Vienotā modeļa projekta autori darbu pie tā pabeidza 2008. gada beigās (ietverot arī dalībvalstu normatīvo aktu piemērus un prakses materiālus), bet tas

tika publicēts vien 2010. gadā. Paši DCFR projekta autori uzsver, ka viens no noteikumu projekta sagatavošanas mērķiem ir „kalpot par projekta paraugu „politiska” kopējā modeļa izveidei”.⁵¹

Neskatoties uz to, ka Eiropas līgumtiesību principu apkopojumā⁵² lielā mērā atrodami tie noteikumi, kas pārskatītā formā iekļauti arī DCFR projektā,⁵³ nevar noliegt, ka DCFR projekta tvērums ir plašāks, galvenokārt jau tāpēc, ka DCFR projekts ietver noteikumus attiecībā uz konkrētiem līgumu veidiem, kas saskaņā ar DCFR autoru norādīto „paplašina un padara detalizētākus arī vispārējos noteikumus”.⁵⁴ Tādējādi ir svarīgi uzsvērt šo DCFR projektā iekļauto noteikumu aktualitāti, ņemot vērā ne tikai to neseno izstrādi, bet arī ietvertās izmaiņas Eiropas līgumtiesību principu apkopojuma kontekstā.⁵⁵

Ņemot vērā, ka DCFR lielā mērā būs nākotnes ES pamatdokuments vienotu līgumtiesību izstrādašanā, ko apliecina Eiropas Komisijas Zaļā grāmata⁵⁶ „Par politikas risinājumiem virzībā uz Eiropas līgumtiesību izstrādi patērētājiem un uzņēmumiem”,⁵⁷ būtiski ir aplūkot DCFR novitātes līgumtiesību jomā. Liela daļa no progresīvākajiem jauninājumiem līgumtiesību jomā ir apkopoti Eiropas līgumtiesību principos, daudzi no šiem jauninājumiem jau iepriekš ir tikuši analizēti tiesību literatūrā,⁵⁸ līdz ar to šī raksta kontekstā uzmanība vairāk pievērsta aktuālākajiem un novatoriskākajiem līgumtiesību principiem, tādējādi sniedzot ieskatu līgumtiesību teorijas attīstībā pēdējo gadu laikā.

Salīdzinot Latvijas Civillikumu un DCFR, viena no būtiskākajām atšķirībām attiecībā uz tiesisko seku iestāšanos ir saistīta ar gribas trūkumu līguma noslēgšanas brīdī. DCFR II grāmatas 7:101. pants norāda uz diviem atsevišķiem pamatiem līguma spēkā neesībai. Tie līdzīgi kā Civillikumā ir:

- 1) gribas trūkumi (maldība, viltus, spaidi) un netaisna izmantošana;
- 2) imperatīvo normu pārkāpums.

Pirmais no pamatiem atspoguļo situāciju, kura Civillikuma izpratnē ir klasificējama kā gribas trūkumi un regulēta Civillikuma Saistību tiesību daļas pirmās nodaļas trešajā apakšnodaļā. Jautājums par netaisnu izmantošanu savukārt Civillikumā nav atrodams.

Atšķirībā no Civillikuma DCFR nosaka, ka darījums ir spēkā esošs līdz brīdim, kamēr cietusī puse izmanto savas tiesības no tā izvairīties (sk. II 7:212. pantu), kas nozīmē, ka līgums neizbeidz pastāvēt pats no sevis, bet uz to ir attiecināma relatīva spēkā esība.

Otrs līguma spēkā esības izņēmums attiecas uz līguma prettiesiskumu, kas rodas, neievērojot imperatīvās likuma normas. Šajā gadījumā var arī netikt konstatēti pušu gribas defekti, taču līgums, neskatoties uz to, ir prettiesisks citu iemeslu dēļ. Kā norādījis arī prof. K. Torgāns, Kopējais modelis blakus jau zināmajiem līguma spēkā neesības pamatiem papildus paredz arī negodīgu apstākļu izmantošanu.⁵⁹

Saskaņā ar Civillikuma noteikumiem, ja konstatējamas maldības, viltus vai spaidu pazīmes, vienā gadījumā darījums būtu spēkā neesošs jau sākotnēji, savukārt citā – apstrīdams.⁶⁰ Attiecībā uz maldību Civillikuma 1445., 1447. un 1452. pants paredz gadījumus, kad maldība iznīcina visu darījuma spēku, proti, tas ir spēkā neesošs darījums. Arī fiziskas piespiešanas gadījumā saskaņā ar Civillikuma 1463. pantu darījums atzīstams par spēkā neesošu, jo nav konstatējama personas griba.⁶¹ Viltus un garīgu spaidu gadījumā savukārt Civillikums attiecīgi 1461. un 1468. pantā nosaka, ka darījums ir apstrīdams.

DCFR, pretēji Civillikumam, attiecībā uz gribas trūkumiem netiek nodalīti spēkā neesoši un apstrīdami darījumi. Tāda pati pieeja ir arī Eiropas līgumtiesību

principos, kur gribas trūkumi ir viens no pamatiem, lai cietušajam dotu tiesības atzīt līgumu par spēkā neesošu, nosūtot attiecīgu paziņojumu pretējai pusei (4:112. pants).⁶² Arī DCFR (7:209. pants) paredz identisku regulējumu. Šāda paziņojuma došanas kārtību regulē DCFR vispārīgie noteikumi par paziņojumiem (1:109. pants). Saskaņā ar šiem noteikumiem paziņojuma spēkā stāšanās brīdis līdzīgi kā Civillikumā⁶³ ir saistāms ar tā saucamo „pasta kastītes” principu, t.i., akcepts stājas spēkā nevis gribas izteikuma brīdī, bet gan adresāta sasniegšanas brīdī (izņēmums ir paziņojuma sūtīšanu komersantam, kur pastāv īpaši noteikumi⁶⁴).

Līdz ar to, lai līgums zaudētu savu spēku gribas trūkumu gadījumā, saskaņā ar DCFR nav nepieciešams iegūt tiesas nolēmumu. Paziņojuma izdarīšanas fakts vien dod pamatu uzskatīt līgumu par spēku zaudējušu un to nepildīt. Šāds risinājums ir atrodams arī vairāku ES dalībvalstu tiesībās, piemēram, Vācijas tiesībās darījuma spēks tiek iznīcināts ar tiesīgās personas vienpusēju gribas izteikumu,⁶⁵ Nīderlandes tiesībās darījuma spēks tiek iznīcināts ar ārpus tiesas paziņojumu vai tiesas spriedumu,⁶⁶ Polijas tiesībās no darījuma izvairīties iespējams ar rakstveida vienpusēju paziņojumu,⁶⁷ Igaunijas 2002. gada Civillikuma⁶⁸ paredzēta izvairīšanās ar vienpusēju paziņojumu otrai pusei.

Saskaņā ar Civillikumu gadījumos, kad darījums ir apstrīdams (viltus, spaidi), darījuma apstrīdēšana notiek, tiesīgajai personai ceļot prasību tiesā, un apstrīdētais darījums var tikt atzīts par spēkā neesošu tikai ar tiesas spriedumu.⁶⁹ Līdz spriedumam šāds apstrīdams darījums formāli ir jāpilda.⁷⁰ Līdzīga pieeja ir, piemēram, Grieķijā⁷¹, Francijā, Beļģijā un Luksemburgā⁷², kur, ja vien šādu paziņojumu pretējā puse nepieņem, ir nepieciešama tiesas iejaukšanās, lai izvairītos no darījuma spēka.⁷³

DCFR nosaka, ka paziņojumu par līguma spēka zaudēšanu/neieģūšanu jā dara zināmu pretējai pusei saprātīgā laikā pēc tam, kad, ņemot vērā konkrētos apstākļus, puse, kura izvairās no līguma, uzzināja vai būtu saprātīgi uzskatīt, ka tai būtu bijis jāzina par attiecīgajiem apstākļiem, vai pēc tam, kad tai radās iespēja brīvi rīkoties (II. 7:210. pants).⁷⁴ Lai nodrošinātu pušu pašāvēību uz darījumu drošību,⁷⁵ ir nepieciešams ierobežojums, ka tiesības izvairīties no līguma pusēm ir tikai saprātīgu laiku pēc tam, kad tās ir uzzinājušas vai arī tās varēja uzzināt par attiecīgajiem apstākļiem (nevis to, ka šādu apstākļu esība piešķir tiesības uz izvairīšanos no līguma) vai arī ir atbrīvojušās no spaidiem vai otras puses negodīgas ietekmes.⁷⁶

DCFR pieeja, kad tiesiskās sekas iestājas neatkarīgi no gribas trūkumu klasifikācijas, ir pamatotāka salīdzinājuma ar Civillikuma pozīciju. Arī prof. K. Balodis, komentējot Civillikuma regulējumu, norādījis, ka piemērotāks būtu bijis risinājums, saskaņā ar kuru gan maldības, gan viltus, gan arī spaidu gadījumā darījums ir apstrīdams.⁷⁷ Tādējādi darījuma dalībniekiem tiek piešķirtas izveles tiesības darījumu apstrīdēt vai nē, vienlaikus nostiprinot līguma brīvības principa lomu. Ar sabiedrības interesēm nav pamatojama iejaukšanās pušu savstarpējās privātajās attiecībās, dogmatiski atzīstot darījumu jau sākotnēji par spēkā neesošu. Pretēji tas ir gadījumos, kad darījuma noslēgšanas apstākļi un tā saturs nav savienojami ar imperatīviem tiesību sistēmas pamatprincipiem.⁷⁸

Papildu jauninājums mūsdienu līgumtiesībās ir tiesības atkāpties no saistošā līgumā spēkā esības principa, ja līguma darbības termiņš ir nenoteikts.

Saskaņā ar DCFR III grāmatas 1:109. panta otro daļu līgumos, kas saistīti ar ilgstošu vai periodisku izpildījumu, pusēm tiek piešķirtas tiesības ar vienpusēju paziņojumu atkāpties no līguma. Tas izriet no principa, ka līgumiska attiecība, pat tāda, kas ir paredzēta kā bezgalīga, var tikt izbeigta, jo neviena no pusēm nevar tikt

saistīta ar otru uz nenoteiktu vai mūžīgu laiku.⁷⁹ Lai izbeigtu šādu saistību, pusei ir jādod saprātīgs paziņojums par to.⁸⁰ Šāda situācija iespējama vienīgi tad, ja ar līgumu nav regulēts līguma spēkā esības periods vai arī tas regulēts kā bezgalīgs.⁸¹ Attiecīgi šādas tiesības nevar rasties, ja līgums nosaka fiksētu periodu tā spēkā esībai vai arī noteiktu periodu tā izbeigšanai, piemēram, ar sešu mēnešu uzteikuma termiņu. Līgumā paredzēta uzteikuma termiņa gadījumā pats līgums var tikt uzskatīts par beztermiņa, tomēr tas satur risinājumu, kā to novērst. Tātad, ja ir noteikts ne tikai tas, kad līgums beidzas, bet arī tas, kā tas var beigties, minētās normas ieskatā tas jāuzskata par terminētu līgumu. Tas attiecināms arī uz gadījumiem, kad līgums noslēgts uz laiku, piemēram, līdz iestājas kāds notikums vai tiek sasniegts kāds cits konkrēts mērķis. Tātad katrā gadījumā, kad šāda līguma darbības beigas ir saistītas ar kādu notikumu, kas realitātē var iestāties, līgums ir uzskatāms par terminētu un nevar tikt izbeigts saskaņā ar komentējamo normu.⁸²

DCFR autori norāda, ka arī tad, ja līgums noslēgts uz „saprātīgu laiku”, tas var tikt iztulkots atbilstoši attiecīgajiem apstākļiem⁸³ un „saprātīgs laiks” uzskatīts par noteiktu laika periodu, tātad uz to neattieksies komentējamās normas regulējums.

Arī šajā gadījumā, nosūtot otram līdzējam attiecīgu paziņojumu, ja līguma darbības termiņš nav noteikts, gribas izteikums par vēlmi atkāpties no līguma ir jānosūta paziņojuma veidā, kurš spēku iegūst atbilstoši “pasta kastītes” principam.

Kā nākamais būtiskākais regulējums nākotnes Eiropas līgumtiesībās jāmin apstākļu izmaiņa klauzula, kuras pamatā ir doktrīna, saskaņā ar kuru zināmos apstākļos personai neiestājas civiltiesiskā atbildība par līguma neizpildi. Šajā doktrīnā saduras divi principi. Viens princips nosaka līguma saistošo spēku (*pacta sunt servanda*), saskaņā ar kuru līgumi jāpilda, neskatoties uz jebkādu apstākļu izmaiņu pēc līguma noslēgšanas, savukārt otrs – līguma mērķa princips – noteic, ka puses, slēdzot līgumu, ir stājušas tiesiskajās attiecībās, ņemot vērā tos apstākļus, kādi bija līguma noslēgšanas brīdī, nevis vēlākos apstākļus (*rebus sic stantibus*).⁸⁴ Tiesību teorijā atzīts, ka atsevišķos gadījumos pastāv izņēmumi no līguma izpildes pienākuma. Tomēr jāpastāv noteiktiem apstākļiem, kuriem iestājoties puse var atsaukties uz šo doktrīnu un turpmāk nepildīt ar līgumu uzņemtās saistības.

Skatoties no vēsturiskā aspekta, jāsecina, ka romiešu tiesībās nebija ietverta klauzula *rebus sic stantibus*, tomēr tās pamatojumu atrada jurists Afrikāns (*L.38. pr. D. de Solution; Ius et libertionibus 46.3*), norādot – „ja kāds dabū apsolījumu, lai viņam tiktu kaut kas dots, tad tikai tādā gadījumā būtu pareizi spriest, ka trešām personām jāmaksā viņam, kad pēdējais paliktu tādos pašos apstākļos, kādos bija, kad stipulācija [līguma noslēgšana] notika”.⁸⁵

Latvijas līgumtiesībās līdzīgi kā, piemēram, Čehijā, bet atšķirīgi no kaimiņvalstīm Lietuvas un Igaunijas nav sastopama apstākļu izmaiņas klauzulas tiesiskā reglamentācija, ievērojot, ka Čehijā šis jautājums potenciāli varētu tikt risināts ar labas ticības principa starpniecību.⁸⁶

Vēsturiski klauzulu, kas dot tiesības zināmos apstākļos atkāpties no līguma absolūtā spēka principa, neatzina, jo tas bija saistīts ar dabisko tiesību skolu, kura apgalvoja, ka klauzula traucē kā tiesību sistēmai, tā arī saimnieciskai dzīvei, jo ar tās palīdzību varot apstrīdēt jebkuru līgumu. Izmaiņas šajā uzskatā izraisīja vienīgi Pirmais pasaules karš, kuram iestājoties tika pieņemts tā saucamais *Loi faillot* princips, kas noteica, ka attiecībā uz tirdznieciskiem darījumiem, kas noslēgti līdz 1914. gada 1. augustam, atļauj līgumslēdzēju pusei atlikt līguma izpildīšanu vai arī atteikties no tā, ja tā spēj pierādīt, ka līguma vēlākai izpildei zudis jēga. Līdzīgs uzskats pastāvēja arī Krievijā. 1899. gada Civilkodeksa projekta II daļas 92. pants noteica,

ka „apstākļu pārmaiņa, pat tik svarīga, ka kontrahenti, ja viņi būtu to paredzējuši, nebūtu līgumu slēguši, saskaņā ar vispārīgo likumu neder par pamatu līguma atcelšanai”.⁸⁷

Attīstoties industriālai sabiedrībai, kurā arvien lielāku lomu ieņēma zinātniskie sasniegumi, radās situācijas, kad līdzējs nevarēja atsaukties uz nepārvaramu varu (šķērslī) sakarā ar līguma izpildi, jo zinātne samazināja to šķēršļu daudzumu, kuri nav pārvarami. Piemēram, ja agrāk zibens spēriens būtu uzskatāms par nepārvaramu varu, tad mūsdienās šis šķērslis ir pārvarams, uzstādot zibensnovedēju, ja agrāk plūdi bija nepārvarama vara, tad mūsdienās pastāv tehnoloģijas, kas ļauj atsevišķus rajonus norobežot ar aizsargvaļņiem. Ņemot vērā, ka viena no nepārvaramas varas konstatēšanas pazīmēm ir apstāklis, ka radīto šķērslī nevar pārvarēt,⁸⁸ tad visos tajos gadījumos, kad šķērslī var pārvarēt, atsaukšanās uz nepārvaramas varas klauzulu nav iespējama, kaut arī izpildīt līgumu līdzējam ir tikpat grūti, cik nepārvaramas varas dēļ.

Ņemot vērā šo situāciju Eiropas līgumtiesības laika gaitā ieviesa apstākļu izmaiņu klauzulu, kas atsevišķos gadījumos mīkstina *pacta sunt servanda* principu. To apliecina arī pēdējie līgumtiesību principus saturošie zinātniskie darbi, piemēram, Eiropas līgumtiesību principi⁸⁹, UNIDROIT principi⁹⁰, DCFR⁹¹ u. c.

Saskaņā ar DCFR regulējumu (proti, tā III grāmatas 1:110. pantu), ja līgumiskas saistības izpildījums neparedzētu apstākļu dēļ kļūst tik apgrūtināts, ka būtu acīmredzami netaisnīgi parādnieku turēt šādā saistībā, tiesai ir piešķirtas tiesības grozīt saistības saturu, lai padarītu to saprātīgu un taisnīgu attiecībā pret jaunajiem apstākļiem, vai arī izbeigt līgumu pēc tiesas ieskatiem, nosakot datumu un noteikumus saistības izbeigšanai.

Šādas apstākļu izņēmumu klauzulas ieviešana tiek saistīta ar apstākli, ka saistību tiesībās pušu savstarpējās attiecības nedrīkst iziet ārpus taisnīguma robežām,⁹² t.i., formāla teorija par līguma saistošo spēku neatkarīgi no sekām nedrīkst būt svarīgāka par taisnīguma nodrošināšanu, jo, kā jau iepriekš minēts, tiesību mērķis ir aizstāvēt personas intereses tās līdztiesīgajās attiecībās ar citām personām.⁹³ Savukārt otrs arguments par labu šai klauzulai tiesību teorijā⁹⁴ ir tas, ka nav iespējams uzņemties risku (apstākļu izmaiņu risku), kuru nav iespējams paredzēt.

Apstākļu izmaiņu klauzula ir līdzīga zaudējumu paredzamības klauzulai. Abu pamatā ir viena pamatnostādne – no personas nevar prasīt pildīt saistību, kuras saturu tā nevarēja paredzēt līguma slēgšanas laikā.

Vadoties pēc šīs pamatnostādnes, jāatzīmē, ka persona nevarēs atsaukties uz apstākļu izmaiņas klauzulu, ja apstākļu izmaiņu pamatā ir pašas personas darbības vai subjektīvā neiespējamība.⁹⁵ To, vai līguma izpildījuma saturs ir objektīvi mainījies neatkarīgi no līdzēja subjekta, nosaka ar testu, kura laikā tiesnesis pārbauda, vai apstākļu izmaiņas ir objektīvas, t.i., vai tiesību pārkāpēja vietā ieliekot jebkuru citu sabiedrības locekli, apstākļu izmaiņu ietekme būtu tādi pati kā konkrētajam tiesību pārkāpējam. Tomēr jāatzīmē, ka neiespējamība šīs klauzulas izpratnē nav vienādojama ar saistības izpildes neiespējamību (nepārvarams šķērslis). Nepārvarama šķēršļa gadījumā saistību nav iespējams izpildīt vispār, kamēr otrajā gadījumā saistības izpilde ir iespējama, taču tā ir pārlietu apgrūtināša un netaisnīga. Robežu starp situāciju, kad saistību izpilde nav iespējama objektīva šķēršļa dēļ (nepārvarams šķērslis) un kad tā ir neiespējama, jo tas prasītu pārlietu lielus resursus no debitora, var noteikt tikai tiesa.⁹⁶

Svarīgi atzīmēt, ka apstākļu izmaiņu klauzula nav lietojama, personai uzņemoties dabisko līguma izdevīguma risku. Piemēram, persona nevar prasīt uzsākt

pārrunas par līguma izmaiņām, ja importētāja iepirkta precei nav pieprasījuma vietējā tirgū vai arī tirgū ir palielinājusies konkurence, kuru nevarēja paredzēt.

DCFR regulējums paredz nedaudz citu pieeju atšķirībā no Eiropas līgumtiesību principu 6:111. pantā ietvertā. Eiropas līgumtiesību principi paredz pienākumu līguma pusēm vispirms vest sarunas, lai pielāgotu līgumu vai arī izbeigtu tā darbību. Šī pienākuma neizpildes dēļ pusei, kas atteikusies vest pārrunas vai pārtraukusi pārrunas pretēji labai ticībai, varēja rasties pienākums atlīdzināt zaudējumu, ko tāpēc cietusi otra puse. DCFR autori ņēmuši vērā ieinteresēto pušu kritiku, ka šāda kārtība tomēr ir uzskatāma par nevēlami sarežģītu un smagu. Galvenokārt ņemts vērā arguments, ka kreditors saistībā var rīkoties kā fiduciārs un tāpēc var tikt nostādīts sarežģītā interešu konflikta situācijā, ja tam ar normu tiek uzlikts pienākums vienoties par atteikšanos no kāda labuma.⁹⁷ Tāpēc DCFR vairs neparedz pienākumu iesaistīties vienošanās procesā abām pusēm, tas vienīgi paredz pienākumu parādniekam mēģināt labā ticībā panākt saprātīgu un taisnīgu saistību pielāgošanu vienošanās ceļā.⁹⁸ Šāda sašaurināta apstākļu klauzulas izmantošanas iespēja ir vērtējama neviennozīmīgi, jo, atmetot pienākumu vest pārrunas par līguma satura izmaiņām un tam sekojošu zaudējumu atlīdzību šī pienākuma neievērošanas dēļ, tiek mazināts šī civiltiesiskā aizsardzības līdzekļa preventīvais spēks. Proti, personai zūd motivācija uzturēt līguma izmaiņas pārrunas, ja likums neparedz negatīvas tiesiskas sekas. No otras puses, pamatots ir arguments, ka formāla sarunu vešana/nevešana pati par sevi nevar būt priekšnoteikums, lai nošķirtu līdzēja darbības kā tiesiskas vai prettiesiskas.

Apstākļu izmaiņas klauzulas ietveršanas nepieciešamību Civillikumā nemaina tas apstākļi, ka likumdevējs ir noraidījis plānotos Civillikuma grozījumus to sākotnējā redakcijā, jo grozījumu nepieņemšana neizmaina esošo Civillikuma Saistību daļas regulējumu, kā arī neatceļ labas ticības principu, kas ietverts likuma 1. pantā. Tāpat jāatzīmē, ka paša likumprojekta apspriešanas gaita norāda uz to, ka likumdevējs nevienojās par pieņemamu normas redakciju – priekšlikums grozīt CL 1587. pantu, papildinot to ar ELTP 6:111 paragrāfa normām, konceptuāli tika atbalsēti pirmajā lasījumā, piedzīvoja ievērojamas izmaiņas otrajā lasījumā un visbeidzot pēdējā lasījumā tika svītrots no likumprojekta. Tādējādi, neskatoties uz to, ka Civillikuma grozījumu galīgajā redakcijā apstākļu izmaiņas klauzula netika ietverta, pie šī jautājuma nākotnē noteiktu būtu iespējami ātri jāatgriežas, nosakot apstākļu izmaiņas klauzulas un citu mūsdienu līgumtiesību principu ieviešanu par tuvāko likumdevēja un tiesību zinātnieku uzdevumu, nodrošinot Latvijas līgumtiesību atbilstību modernākajām Eiropas tiesību tendencēm, kas nodrošina taisnīgu principa *pacta sunt servanda* piemērošanu.

Kopsavilkums

Rakstā analizēta Latvijas līgumtiesību vēsturiskā attīstība, sniedzot ieskatu ne tikai to darbības atjaunošanā pēc neatkarības atgūšanas, bet arī norādot uz būtiskākajiem jauninājumiem, pilnveidojot līgumtiesību regulējumu Latvijā. Īpaša uzmanība vērsta uz ES aktivitātēm vienotu līgumtiesību izveidē, tai skaitā analizējot pēdējā laika būtiskāko sasniegumu – Kopējo modeli. Minētais nesaistošais līgumtiesību regulējums analizēts kontekstā ar pašreizējo Latvijas līgumtiesību saturu, dodot ieskatu mūsu valsts līgumtiesībās un vienlaikus sniedzot priekšlikumus jomās, kurās nepieciešama turpmāka Latvijas līgumtiesību modernizācija.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. 1991. gada 18. decembra Augstākās Padomes sēdes stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_911218v.htm [skatīts 06.10.2008.].
2. 1991. gada 30. oktobra Augstākās Padomes sēdes stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_911030.htm [skatīts 06.10.2008.].
3. 1992. gada 24. marta Augstākās Padomes sēdes stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_920324.htm [skatīts 06.10.2008.].
4. Academy of European Private Lawyers. European Contract Code – Preliminary Draft, PAVIA, 2001.
5. Anton, A. S., Breumont, P. R. Private International Law. Second edition. W. Green, Edinburgh, 1990.
6. Balodis, K. Proposed regulation of Commercial Transactions in the Commercial Law of Latvia. Humanities and Social Science. Latvia. No. 3(40), Rīga, 2003.
7. Bar von Christian. Working Together a Common Frame of Reference. Juridica Internationala. Law Review University of Tartu. Estonia, 2005.
8. Beale, H. The Development of European Private Law and the European Commission's Action Plan on Contract Law. Juridica Internationala. Law Review University of Tartu. Estonia, 2005.
9. Bitāns, A. Civiltiesiskā atbildība un tās veidi. Rīga: Izdevniecība AGB, 1997.
10. Blair, W., Brent, R. A. Single European Law of Contract? BEG/COMBAR Joint Conference, Stockholm 3–4 May, 2003, p. 14. Pieejams: [http://www.bareuropeangroup.com/Blair_Brent-EuroContract-Law\[2\].htm](http://www.bareuropeangroup.com/Blair_Brent-EuroContract-Law[2].htm) [skatīts 02.10.2008.].
11. Briede, J. Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. Rakstu krājums. Prof. E. Meļķiša redakcijā. A/S "Poligrāfists", Tiesu namu aģentūra, 1999.
12. Brox, H., Walker, W. D. Allgemeiner Teil des BGB. 30. Auflage. Köln, Berlin, München: Carl Heymanns Verlag, 2006.
13. Buls, L. Līguma saistošā spēka izņēmumi Kopējā modeļa projektā, kopīgais un atšķirīgais Latvijas Republikas Civillikumā. Maģistra darbs. Rīga: LU, 2011.
14. Code European Des Contracts. Avant-projet. Coordinateur Gandolfi G. Livre Premier. MVLTA PAVCIS AG, 2006.
15. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on European Contract Law, COM (2001) 398 final, 11.07.2001 (OJ C 255, 13.9.2001).
16. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. A more coherent European contract law. An Action Plan. COM (2003) 68 final. Commission of the European Communities. Brussels, 12.02.2003.
17. Eeckhout, P. The European Internal Market and International Trade: A Legal Analysis. Oxford: Clarendon Press.
18. Eiropas Civiltiesiskā kodeksa izpētes grupas darbs (Study Group of a European Civil Code), Pieejams: <http://www.sgecc.net> [skatīts 26.09.2008.].
19. Eiropas Komisijas Zaļā grāmata "Par politikas risinājumiem virzībā uz Eiropas līgumtiesību izstrādi patērētājiem un uzņēmumiem", pieņemta Briselē, 2010. gada 1. jūlijā, COM(2010) 348.
20. Eiropas Līgumtiesību komisijas un ECIG Kopēja atsauksme (Joint Response). Pieejams: http://europa.eu.int/comm/consumers/cons_int/safe_shop/fair_bus_pract/cont_law/comments/5.23.pdf [skatīts 07.10.2008.].
21. ES Kopējais modelis. Pieejams: http://www.sgecc.net/pages/en/home/179.new_draft_common_frame_of_reference_interim_outline_edition_in_print.htm [skatīts 06.10.2008.].
22. European Contract Law. Doc No.10996/01 Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on European contract law. Twelfth Report. 29 January 2002. Pieejams: <http://www.parliament.the-stationery-office.co.uk/pa/ld200102/ldselect/ldeucom/72/7202.htm> [skatīts 02.02.2007.].
23. Force Majeure and Hardship. ICC Publishing S. A. Paris, 1985.
24. Langenfeld, G. Vertragsgestaltung. Methode-Verfahren-Vertragstypen. Notar in Karlsruhe. C. H. Becksche Verlagsbuchhandlung, München, 1991.
25. Gencs, Z. Mantošana. Zinātniski praktisks komentārs. Rīga, 2002.
26. Grīns, J. Clausula rebus sic stantibus vispārīgās un mūsu civiltiesībās. Rīga: Valters un Rapa, 1935.
27. Hondius, E. Towards a European Civil Code. Second Revised and Expanded Edition. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 1998.
28. Kārklīšs, J. Latvijas līgumtiesību modernizācijas virzieni vienotas Eiropas līgumtiesību izpratnes veidošanā (I). *Likums un Tiesības*. Nr. 55, 2004, marts.

29. Kārklīņš, J. Latvijas līgumtiesību modernizācijas virzieni vienotas Eiropas līgumtiesību izpratnes veidošanā (II). *Likums un Tiesības*. Nr. 56, 2004, aprīlis.
30. Kārklīņš, J. Perspectives of Contract Law Modernisation in Latvia within Context of European Contract Law. *Humanities and Social sciences*. Latvia. 3 (40). University of Latvia, 2003.
31. Lando, O. Contract Law in the EU. The Commission Action Plan and the Principles of European Contract Law, p. 11. Pieejams: http://europa.eu.int/comm/consumers/cons_int/safe_shop/fair_bus_pract/cont_law/stakeholders/5-31.pdf [skatīts 02.10.2008.].
32. Lasok, D., Frenzl, L., Rudzinski, A. W. Polish civil law. Leiden: A. W. Sijthoff, 1973.
33. Moss, C. G. Lectures on International Commercial Law. Publication Series of the Private Law. University of Oslo, Nr. 162, 2003.
34. Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised. Prepared by The Commission of Contract Law Chairman: Profesor Ole Lando. Edited by *Ole Lando and Hugh Beale*. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000.
35. Principles, definitions and model rules of European private law: Draft Common Frame of Reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code, and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Edited by *Christian von Bar and Eric Clive*. Munich: Sellier, 2009.
36. Restatement of the law second. Contracts 2nd. Vol. 2., § 178–315. As adopted and Promulgated by The American Law Institute at Washington, D. C. St. Paul. Minnesot, 1981.
37. Roney, A. The European Community Fact Book. Third Edition. Kogan Page. London. 1993.
38. Starptautiskās Tirdzniecības Palātas atsauksme Eiropas Līgumtiesību Komunikācijai. Pieejams: http://europa.eu.int/comm/consumers/cons_int/safe_shop/fair_bus_pract/cont_law/comments/2.5.2.pdf [skatīts 07.10.2008.].
39. Staudenmayer, D. The Commission communication on European contract law and its Follow-up. An academic greenpaper to European Contract Law. Private Law in European context series. Vol. 2. Edited by Stefan Grundmann and Jules Stuyck. Kluwer Law International. The Hague, London, New York, 2002.
40. Staudenmayer, D. The Commission communication on European contract law and the future prospects. *International and Comparative Law Quarterly*. Vol. 51, July 2002.
41. Tichý, L. Unexpected Circumstances. Czech Report. Pieejams: <http://www.unexpected-circumstances.org/archive.htm> [skatīts 12.05.2011.].
42. Togāns, K. Civillikuma Saistību tiesību daļas modernizācijas nepieciešamība un aktuālo privāttiesiskā regulējuma tendenču (UNIDROIT, ELTP) iespējamā ietekme uz Civillikuma Saistību tiesību daļas modernizāciju. Zinātnisks pētījums. Rīga, 2007. Pieejams: <http://www.tm.gov.lv/lv/documents/petijumi/Saistibutiesibas.doc> [skatīts 11.10.2008.].
43. Torgāns, K. (red.) LR Civillikuma komentāri. Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Rīga: Mans īpašums, 1998.
44. Torgāns, K. Eiropas līgumtiesību principi un Latvijas civiltiesības. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. 56. sēj., 4./5./6. (621./622./623.). A. 2002.
45. Torgāns, K. Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999.–2008. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009.
46. Torgāns, K. European Initiatives (PECL, DCFR) and Modernisation of Latvian Civil Law. *Juridica International*, XIV/2008.
47. Treitel, G. H. Frustration and Foce Majeure. Sweet & Maxwell. London, 1994.
48. UNIDROIT Starptautisko komercīgumu principi. Mūsdienu starptautiskās tirdzniecības tiesības. Starptautiskais civilprocess. Dokumentu krājums. *AGB*, Rīga, 2000.
49. Von Bar C., Clive E. (ed.). Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group), Vol. 1. New York: Oxford University Press, 2010.
50. Wyatt, D., Dashwood, A. European Community Law. Third Editoin. Swett & Maxwell. London, 1993.

Normatīvie akti

1. Civillikums: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 29, 1992, 30. jūlijs.
2. Komerclikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.158, 2000.
3. Likums „Grozījumi Civillikumā”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94(4080), 2009, 17. jūnijs, (stājās spēkā 01.07.2009.).
4. Likums „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību”: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 29, 1992, 30. jūlijs.

5. Likums „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ģimenes tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 35, 1993, 8. jūnijs.
6. Likums „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma saistību tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību”: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janvāris.
7. Likums „Par atjaunotās Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma saistību tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību” (1992.22.12.): LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 1/2, 1993.
8. Patērētāju tiesību aizsardzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 104/105, 1999, 1. aprīlis.
9. Ministru kabineta noteikumi Nr. 207 „Noteikumi par distances līgumu”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 81, 2002, 30. maijs.
10. ES direktīva 94/47/EC [1994] OJ L 280/994.
11. Ministru kabineta noteikumi Nr. 325 „Noteikumi par līgumu par dzīvošanai paredzētas ēkas vai ēkas daļas lietošanas tiesību iegūšanu uz laiku”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 313/316, 1999, 24. septembris.
12. Holandes Civillikodekss. Pieejams: <http://www.dutchcivilaw.com> [skatīts 24.04.2011.].
13. Igaunijas Civillikodekss. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/akt/95221> [skatīts 24.04.2011.].
14. Grieķijas Civillikodekss. Pieejams: http://www.hadjimichalis.gr/nomothesia_ellinik_astikos.asp [skatīts 24.04.2011.].
15. Francijas Civillikodekss. Pieejams: http://lexinter.net/ENGLISH/civil_code.htm [skatīts 24.04.2011.].
16. ES direktīva 90/314/EEC [1990] OJ L 158/1990.
17. ES direktīva 2000/3/EC [2000] OJ L178/1.
18. Eiropas Parlamenta rezolūcija. OJ C 158 400, 26 June 1989 (Resolution A2-157/89).
19. Eiropas Parlamenta rezolūcija. OJ C 205 518, 25 July 1994 (Resolution A3-0329/94).
20. Eiropas Parlamenta rezolūcija. OJ C 377 323, 29 Dec 2000 (Resolution B5-0228, 0229-0230/2000).

Atsauces

1. *Langenfeld, G.* Vertragsgestaltung. Methode–Verfahren–Vertragstypen. Notar in Karlsruhe. C. H. Becksche Verlagsbuchhandlung, München, 1991, S. 92.
2. Sākot ar 1964. gada 1. jūniju, Latvijas teritorijā bija spēkā 1963. gada 27. decembrī apstiprinātais Latvijas PSR Civillikodekss un Latvijas PSR Civilprocesa kodekss. *Gencs, Z.* Mantošana. Zinātniski praktisks komentārs. Rīga, 2002, 3. lpp.
3. Sk. 1991. gada 30. oktobra Augstākās Padomes sēdes stenogrammu. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_911030.htm [skatīts 06.10.2008.]; 1991. gada 18. decembra Augstākās Padomes sēdes stenogrammu. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_911218v.htm [skatīts 06.10.2008.]; 1992. gada 24. marta Augstākās Padomes sēdes stenogrammu. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_920324.htm [skatīts 06.10.2008.].
4. Atšķirībā no Lietuvas un Igaunijas, kas izstrādāja pilnīgi jaunu Civillikumu, Latvija atjaunoja 1937. gada Civillikuma darbību. Iemesls šādai atšķirībai bija apstākļi, ka ne Lietuvai, ne Igaunijas pirmskara laikā nebija sava nacionālā Civillikuma.
5. Civillikuma ģimenes un saistību tiesību daļas spēkā esība tika atjaunota ar 1993. gada 1. septembri.
6. Sk. Likumu „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību”: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 29, 1992, 30. jūlijs; likumu „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ģimenes tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 35, 1993, 8. jūnijs; likumu „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma saistību tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību”: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janvāris.
7. 1937. gada Civillikums lielā mērā ir 1864. gada civillikumu kopuma saīsinātā versija, kurā nav iekļauti novecojušie standarti, bez būtiskām izmaiņām likuma struktūrā un saturā. Būtiski, ka arī 1864. gada civillikumu kopojums nav no jauna radīts normatīvs akts, bet gan iepriekš darbojošos civiltiesību normu apkopojums ar nelieļām izmaiņām.
8. Ja neskaita atsevišķus nebūtiskus labojumus un papildinājumus Civillikuma regulējumā, piem., 2352.¹ panta iekļaušana, 1635., 1765. panta regulējuma labošana u. c.
9. Latvijas Republikas Saeima. Likums „Par atjaunotās Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma saistību tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=62911> [skatīts 16.03.2003.].
10. *Torgāns, K.* Eiropas līgumtiesību principi un Latvijas civiltiesības. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 56.sēj., 4./5./6.(621./622./623.). A. 2002, 34. lpp.
11. 1994. gada UNIDROIT principi un 1999. gada Eiropas līgumtiesību principi. Sk. UNIDROIT Starptautisko komercīgumu principi. Mūsdienu starptautiskās un tirdzniecības tiesības. Starptautiskais civilprocess. Dokumentu krājums. *AGB*, Rīga, 2000, 166.–187. lpp.; Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised. Prepared by The Commission of Contract Law Chairman:

- Profesor Ole Lando. Edited by *Ole Lando and Hugh Beale*. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000.
12. *Balodis, K.* Proposed regulation of Commercial Transactions in the Commercial Law of Latvia. Humanities and Social Science. Latvia. No. 3(40), Riga, 2003, p. 115.
 13. 1994. gada UNIDROIT Starptautisko komercīgu principu. Mūsdienu starptautiskās un tirdzniecības tiesības. Starptautiskais civilprocess. Dokumentu krājums. *AGB*, Riga, 2000, 166.–187. lpp.
 14. Principles un European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised. Prepared by the Commission of Contract Law. Chairman: Professor Ole Lando. Edited by *Ole Lando and Hugh Beale*. Kluwer Law International. The Hague, London, 2000.
 15. Academy of European Private Lawyers. European Contract Code – Preliminary Draft, PAVIA, 2001; Code Europeen Des Contracts. Avant-projet. Coordinateur Gandolfi G. Livre Premier. MVLTA PAVCIS AG, 2006.
 16. Pieejams: http://www.sgecc.net/pages/en/home/179.new_draft_common_frame_of_reference_interim_outline_edition_in_print.htm [skatīts 06.10.2008.].
 17. Sīkāk par Eiropas Civillkodeksa izpētes grupas (Study Group of a European Civil Code) darbu skatīt: <http://www.sgecc.net> [skatīts 26.09.2008.].
 18. Paredzamo Eiropas Civillkodeksa saturu var skatīt: *Bar von Christian*. Working Together a Common Frame of Reference. Juridica Internationa. Law Review University of Tartu. Estonia, 2005, p. 24–27.
 19. *Moss, C. G.* Lectures on International Commercial Law. Publication Series of the Private Law. University of Oslo, Nr. 162, 2003, p. 57.
 20. Minētie Principi tika publicēti 2003. gada decembrī. Pieejams: http://www.sgecc.net//media/download/sales12_03.pdf [skatīts 06.10.2007.].
 21. *Eeckhout, P.* The European Internal Market and International Trade: A Legal Analysis. Oxford: Clarendon Press, p. 13.
 22. OJ C 158 400, 26 June 1989 (Resolution A2-157/89).
 23. OJ C 205 518, 25 July 1994 (Resolution A3-0329/94).
 24. OJ C 377 323, 29 Dec 2000 (Resolution B5-0228, 0229-0230/2000).
 25. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on European Contract Law, COM (2001) 398 final, 11.07.2001 (OJ C 255, 13.9.2001).
 26. *Anton, A. S., Breaumont, P. R.* Private International Law. Second edition. W. Green, Edinburgh, 1990, p. 260.
 27. European Contract Law. Doc No.10996/01 Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on European contract law. Twelfth Report. 29 January 2002. Pieejams: <http://www.parliament.the-stationery-office.co.uk/pa/ld200102/ldselect/ldecom/72/7202.htm> [skatīts 02.02.2007.].
 28. *Hondius, E.* Towards a European Civil Code. Second Revised and Expanded Edition. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 1998, p. 19.
 29. LR Civillikums. Pieņemts 1937. gadā, atjaunots 1992.–1993. g.
 30. *Sk. Togāns, K.* Civillikuma Saistību tiesību daļas modernizācijas nepieciešamība un aktuālo privāttiesiskā regulējuma tendenču (UNIDROIT, ELTP) iespējamā ietekme uz Civillikuma Saistību tiesību daļas modernizāciju. Zinātnisks pētījums. Rīga, 2007, 11. lpp. Pieejams: <http://www.tm.gov.lv/lv/documents/petijumi/Saistibutiesibas.doc> [skatīts 11.10.2008.].
 31. *Staudenmayer D.* The Commission communication on European contract law and its Follow-up. An academic greenpaper to European Contract Law. Private Law in European context series. Vol .2. Edited by *Stefan Grundmann and Jules Stuyck*. Kluwer Law International. The Hague, London, New York, 2002, p. 45.
 32. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on European Contract Law, COM (2001) 398 final, 11.07.2001 (OJ C 255, 13.9.2001).
 33. Pieejams: http://europa.eu.int/comm/consumers/cons_int/safe_shop/fair_bus_pract/cont_law/comments/2.5.2.pdf [skatīts 07.02.2008.].
 34. Pieejams: http://europa.eu.int/comm/consumers/cons_int/safe_shop/fair_bus_pract/cont_law/comments/5.23.pdf [skatīts 07.02.2008.].
 35. Restatement of the law second. Contracts 2nd. Vol. 2., § 178–315. As adopted and Promulgated by The American Law Institute at Washington, D. C. St. Paul. Minnesot, 1981.
 36. Ibid.
 37. Eiropas Līgumtiesību komisijas un ECIG Kopēja atsauksme (*Joint Response*). Pieejams: http://europa.eu.int/comm/consumers/cons_int/safe_shop/fair_bus_pract/cont_law/comments/5.23.pdf [skatīts 07.10.2008.].

38. Starptautiskās Tirdzniecības Palātas atsauksme „Eiropas Līgumtiesību Komunikācijai”. Pieejams: http://europa.eu.int/comm/consumers/cons_int/safe_shop/fair_bus_pract/cont_law/comments/2.5.2.pdf [skatīts 07.10.2008.].
39. ES direktīva 2000/3/EC [2000] OJ L178/1.
40. Blair, W., Brent, R. A. Single European Law of Contract? BEG/COMBAR Joint Conference, Stockholm 3–4 May, 2003, p. 14. Pieejams: [http://www.bareuropeangroup.com/Blair_Brent-EuroContract-Law\[2\].htm](http://www.bareuropeangroup.com/Blair_Brent-EuroContract-Law[2].htm) [skatīts 02.10.2008.].
41. Sk. Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 12. pantu un MK noteikumu Nr.207 „Noteikumi par distances līgumu” 9. punktu.
42. ES direktīva 94/47/EC [1994] OJ L 280/994.
43. Sk. Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 11. pantu un MK noteikumu Nr. 325 „Noteikumi par līgumu par dzīvošanai paredzētas ēkas vai ēkas daļas lietošanas tiesību iegūšanu uz laiku” 8. punktu.
44. ES direktīva 90/314/EEC [1990] OJ L 158/1990.
45. Staudenmayer, D. The Commission communication on European contract law and the future prospects. *International and Comparative Law Quarterly*. Vol. 51, July 2002, p. 678; sk. arī Wyatt, D., Dashwood, A. *European Community Law*. Third Edition. Swett & Maxwell. London, 1993, p. 278; Roney, A. *The European Community Fact Book*. Third Edition. Kogan Page. London. 1993, p. 54.
46. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. A more coherent European contract law. An Action Plan. COM (2003) 68 final. Commission of the European Communities. Brussels, 12.02.2003.
47. Sk. Beale, H. The Development of European Private Law and the European Commission's Action Plan on Contract Law. *Juridica Internationala*. Law Review University of Tartu. Estonia, 2005, p. 10–11.
48. Pieejams: http://europa.eu.int/comm/consumers/cons_int/safe_shop/fair_bus_pract/cont_law/experts_membstates3105_en.pdf [skatīts 05.10.2008.].
49. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. A more coherent European contract law. An Action Plan. COM (2003) 68 final. Commission of the European Communities. Brussels, 12.02.2003, p. 2.
50. Lando, O. Contract Law in the EU. The Commission Action Plan and the Principles of European Contract Law, p. 11. Pieejams: http://europa.eu.int/comm/consumers/cons_int/safe_shop/fair_bus_pract/cont_law/stakeholders/5-31.pdf [skatīts 02.10.2008.].
51. Principles, definitions and model rules of European private law: Draft Common Frame of Reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code, and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Edited by Christian von Bar and Eric Clive. Munich: Sellier, 2009, p. 4.
52. Principles of European Contract Law. 1999. Pieejams: http://frontpage.cbs.dk/law/commission_on_european_contract_law/ [skatīts 12.12.2010.].
53. Principles, definitions and model rules of European private law: Draft Common Frame of Reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code, and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Edited by Christian von Bar and Eric Clive. Munich: Sellier, 2009, p. 8.
54. Ibid., p. 23.
55. Buls, L. Līguma saistošā spēka izņēmumi Kopējā modeļa projektā, kopīgais un atšķirīgais Latvijas Republikas Civillikumā. Maģistra darbs. Rīga: LU, 2011, 5. lpp.
56. Eiropas Komisijas Zaļā grāmata “Par politikas risinājumiem virzībā uz Eiropas līgumtiesību izstrādi patērētājiem un uzņēmumiem”, pieņemta Briselē, 2010. gada 1. jūlijā, COM(2010) 348. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0348:FIN:lv:PDF> [skatīts 11.12.2010.].
57. 2011. gada 8. februārī Ministru kabinets, atsaucoties uz Zaļajā grāmata “Par politikas risinājumiem virzībā uz Eiropas līgumtiesību izstrādi patērētājiem un uzņēmumiem” ietvertu aicinājumu dalībvalstīm sniegt atsauksmes, par piemērotāko risinājumu atzinusi regulas kā fakultatīva instrumenta ieviešanu (viens no Zaļās grāmatas piedāvātajiem risinājumu modeļiem), ko katrā dalībvalstī uztvertu kā 2. režīmu, proti, tas pastāvētu līdzās nacionālajam regulējumam, tādējādi pusēm sniedzot iespēju izvēlēties vienu no diviem valsts līgumtiesību režīmiem.
58. Kārklīšs, J. Perspectives of Contract Law Modernisation in Latvia within Context of European Contract Law. *Humanities and Social sciences*. Latvia. 3 (40). University of Latvia, 2003; Kārklīšs, J. Latvijas līgumtiesību modernizācijas virzieni vienotas Eiropas līgumtiesību izpratnes veidošanā (I). *Likums un Tiesības*. Nr. 55, 2004, marts; Kārklīšs, J. Latvijas līgumtiesību modernizācijas virzieni vienotas Eiropas līgumtiesību izpratnes veidošanā (II). *Likums un Tiesības*. Nr. 56, 2004, aprīlis; Torgāns, K. European Initiatives (PECL, DCFR) and Modernisation of Latvian Civil Law. *Juridica International*, XIV/2008, p. 140.

59. *Torgāns, K.* Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999.–2008. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 293. lpp.; *Torgāns, K.* European Initiatives (PECL, DCFR) and Modernisation of Latvian Civil Law. Juridica International, XIV/2008, p. 140.
60. *Torgāns, K.* (red.) LR Civillikuma komentāri. Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Rīga: Mans īpašums, 1998, 45. lpp.
61. Sk. arī *Balodis, K.* Ievads Civiltiesībās. Autora redakcijā. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2007, 275. lpp.
62. Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised. Prepared by The Commission of Contract Law Chairman: Profesor Ole Lando. Edited by *Ole Lando and Hugh Beale*. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000, p. 46.
63. Grozījumi Civillikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94(4080), 2009, 17. jūnijs.
64. Sal. Komerclikuma 12. panta ceturtā daļa: “Ja komersantam tiek nosūtītas ziņas, dokumenti vai cita korespondence uz komercreģistrā ierakstīto juridisko adresi, uzskatāms, ka komersants šos dokumentus, ziņas vai citu korespondenci ir saņēmis, ja nosūtītājs dokumentāri pierādījis, ka šāda nosūtīšana ir veikta.” Komerclikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 158, 2000, 4. maijs.
65. *Brox, H., Walker, W. D.* Allgemeiner Teil des BGB. 30. Auflage. Köln, Berlin, München: Carl Heymanns Verlag, 2006, Rn. 8/24.
66. Holandes Civillikuma 3:49.pants: Ways to nullify a voidable juridical act: A voidable juridical act is nullified either by an extrajudicial declaration or by a court’s judgment. Holandes Civillikums. Pieejams: <http://www.dutchcivillaw.com> [skatīts 24.04.2011.].
67. Polijas Civillikuma 88. panta pirmā daļa. *Lasok, D., Frenzl, L., Rudzinski, A. W.* Polish civil law. Leiden: A. W. Sijthoff, 1973, p. 17.
68. Igaunijas Civillikuma 98.panta pirmā daļa. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/akt/95221> [skatīts 24.04.2011.].
69. *Balodis, K.* Ievads Civiltiesībās. Autora redakcijā. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2007, 189. lpp.
70. *Torgāns, K.* (red.) LR Civillikuma komentāri. Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Rīga: Mans īpašums, 1998, 47. lpp.
71. Grieķijas Civillikuma 154. pants. Pieejams: http://www.hadjimichalis.gr/nomothesia_ellinik_astikos.asp [skatīts 24.04.2011.].
72. Francijas Civillikuma 1117. pants. Pieejams: http://lexinter.net/ENGLISH/civil_code.htm [skatīts 24.04.2011.].
73. *Buls, L.* Līguma saistošā spēka izņēmumi Kopējā modeļa projektā, kopīgais un atšķirīgais Latvijas Republikas Civillikumā. Maģistra darbs. Rīga: LU, 2011, 11. lpp.
74. Principles, definitions and model rules of European private law: Draft Common Frame of Reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code, and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Edited by *Christian von Bar and Eric Clive*. Munich: Sellier, 2009, p. 213.
75. *Von Bar C., Clive E.* (ed.). Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group), Vol. 1. New York: Oxford University Press, 2010, p. 520.
76. *Buls, L.* Līguma saistošā spēka izņēmumi Kopējā modeļa projektā, kopīgais un atšķirīgais Latvijas Republikas Civillikumā. Maģistra darbs. Rīga: LU, 2011, 12. lpp.
77. *Balodis, K.* Ievads Civiltiesībās. Autora redakcijā. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2007, 188. lpp.
78. Turpat.
79. *Von Bar C., Clive E.* (ed.). Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group), Vol. 1. New York: Oxford University Press, 2010, p. 817.
80. Ibid.
81. Principles, definitions and model rules of European private law: Draft Common Frame of Reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code, and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Edited by *Christian von Bar and Eric Clive*. Munich: Sellier, 2009, p. 232.
82. *Buls, L.* Līguma saistošā spēka izņēmumi Kopējā modeļa projektā, kopīgais un atšķirīgais Latvijas Republikas Civillikumā. Maģistra darbs. Rīga: LU, 2011, 22. lpp.
83. *Von Bar C., Clive E.* (ed.). Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group), Vol. 1. New York: Oxford University Press, 2010, p. 706.
84. *Treitel, G. H.* Frustration and Force Majeure. Sweet & Maxwell. London, 1994, p. 1.

85. Grīns, J. *Clausula rebus sic stantibus* vispārīgās un mūsu civiltiesībās. Rīga: Valters un Rapa, 1935, 10. lpp.
86. Tichý, L. Unexpected Circumstances. Czech Report. Pieejams: <http://www.unexpected-circumstances.org/archive.htm> [skatīts 12.05.2011.].
87. Grīns, J. *Clausula rebus sic stantibus* vispārīgās un mūsu civiltiesībās. Rīga: Valters un Rapa, 1935, 12. lpp.
88. Bitāns, A. Civiltiesiskā atbildība un tās veidi. Izdevniecība AGB, Rīga, 1997, 108. lpp.
89. Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised. Prepared by The Commission of Contract Law Chairman: Profesor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000.
90. 1994. gada UNIDROIT Starptautisko komercīgumu principi. Mūsdienu starptautiskās un tirdzniecības tiesības. Starptautiskais civilprocess. Dokumentu krājums. AGB, Rīga, 2000, 167. lpp.
91. Pieejams: http://ec.europa.eu/consumers/rights/contract_law_en.htm [skatīts 02.05.2011.].
92. Force Majeure and Hardship. ICC Publishing S.A. Paris, 1985, p. 8–25.
93. Briede, J. Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. Rakstu krājums. Prof. E. Meļķiņa redakcijā. A/S "Poligrāfists", Tiesu namu aģentūra, 1999, 45. lpp.
94. Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised. Prepared by The Commission of Contract Law Chairman: Profesor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000, p. 323.
95. Persona nevarēs atsaukties uz apstākļu izmaiņu klauzulu kā saistības neizpildes iemeslu, pamatojoties uz to, ka tās komercdarbība nenorit tik labi, kā bija plānots, un tādēļ viņa nevarēja paredzēt, ka būs naudas līdzekļu trūkums, lai izpildītu saistības. Atsaukšanās uz šo klauzulu nav iespējama pat tad, ja personai saistību izpilde kļūst pārlieku apgrūtināša.
96. Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised. Prepared by The Commission of Contract Law Chairman: Profesor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000, p. 324.
97. Von Bar C., Clive E. (ed.). Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group), Vol. 1. New York: Oxford University Press, 2010, p. 712.
98. Buls, L. Līguma saistošā spēka izņēmumi Kopējā modeļa projektā, kopīgais un atšķirīgais Latvijas Republikas Civillikumā. Maģistra darbs. Rīga: LU, 2011, 42. lpp.

Summary

By examining historical evolution of Latvian contract law and setting the improvement of Latvia's legal regulation of contract law as the main objective, the analysis of the different legal concepts is provided within the scope of the article along with recommendations how to improve the regulation of Latvia's general contract law. Although amendments to the Civil law are made during the past years, thereby improving the legal regulation of contract law, there are still numerous legal issues that have not been settled by the law, which give rise not only to complications of theoretical, but also of practical nature. The article encompasses scientific insight into the most topical and problematic issues of Latvia's contract law dedicating particular attention to such contemporary legal remedy as clause of changed circumstances. The aforementioned legal concept is analyzed from the viewpoint of Latvia and other states, furthermore – specific recommendations are provided in regard to improvement of the legal regulation.

Eiropas Savienības Padomes Pamatlēmums par krimināltiesību izmantošanu cīņā pret noteiktiem rasisma un ksenofobijas veidiem un izpausmēm un tā ieviešana Latvijas tiesību aktos

Council Framework Decision on Use of Criminal Law in the Fight against Certain Forms and Expressions of Racism and Xenophobia and its Implementation into Latvian Law

Artūrs Kučs

LU Juridiskā fakultāte

Starptautisko un Eiropas tiesību zinātņu katedras docents

E-pasts: Arturs.Kucs@lu.lv

Rakstā ilustrētā pamatproblēma attiecināma uz tā saucamo „vēstures likumu” (*memory laws*) – likumu, kas aizliedz valsts un sabiedrības vēsturē būtiskus notikumus interpretēt atšķirīgi no oficiāli pieņemtās versijas – nepieciešamību un atbilstību tiesībām uz vārda brīvību. Visspilgtākais piemērs šādām tiesību normām ir 2008. gada 28. novembrī Eiropas Savienības Padomes pieņemtais Pamatlēmums par krimināltiesību izmantošanu cīņā pret noteiktiem rasisma un ksenofobijas veidiem (turpmāk – Pamatlēmums), kurš uzliek valstīm par pienākumu sodīt personas, kuras publiski noliedz, attaisno vai rupji banalizē nacistu režīma īstenoto holokaustu vai citu režīmu pastrādātos genocīdus, kara noziegumus vai noziegumus pret cilvēci. Ilgstošās diskusijas par Pamatlēmuma tekstu ieskicē atšķirīgas vērtību prioritātes Eiropas Savienības dalībvalstīs, piemēram, cilvēka cieņas aizsardzība iepretim vārda brīvībai. Diametrāli pretējie viedokļi par starptautiskos kriminālnoziegumus noliedzozo izteikumu aizlieguma nepieciešamību ilustrē arī citus katras valsts vēsturē, politiskajā kultūrā un tradīcijās balstītus faktoros, kas liek apšaubīt vienota risinājuma piemērotību. Dalībvalstu sākotnējā iecere aizliegumu attiecināt tikai uz nacistu pastrādātajiem noziegumiem parāda vēl joprojām eksistējošo plaisu starp Rietumeiropas un Austrumeiropas valstīm komunisma režīma noziegumu apzināšanā un novērtēšanā. Raksts arī aktualizē jautājumu par to, vai Pamatlēmumā ietvertais valstu pienākums aizliegt noteikta veida darbības atbilst citām valsts starptautiskajām saistībām, tai skaitā pienākumam garantēt brīvu viedokļu apmaiņu un pētniecisko brīvību vēstures jautājumos. Noslēgumā problēmjautājumi tiek analizēti, pētot Pamatlēmuma ieviešanu Latvijas tiesību sistēmā, tai sekojošos grozījumus Latvijas Krimināllikumā un tiesību aizsardzības iestāžu sākotnējo praksi šo normu piemērošanā.

Atslēgvārdi: Eiropas Savienības tiesības, cilvēktiesības, tiesības uz vārda brīvību, naida kurināšanas aizliegums, Eiropas Savienības tiesību aktu ieviešana nacionālajās tiesībās.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	152
1. <i>Eiropas Savienības Padomes Pamatlēmums, tā saturs un diskusijas valstu starpā</i>	152
2. <i>Latvijas Republikas tiesību akti un tiesu prakse pirms Eiropas Savienības Padomes Pamatlēmuma pieņemšanas</i>	156

3. Diskusijas par Eiropas Savienības Padomes Pamatlēmuma ieviešanu un tā transponēšanu Latvijas tiesību sistēmā	160
Kopsavilkums	162
Izmatoto avotu saraksts	163
Atsauces	164
Summary	167

Ievads

2008. gada 28. novembrī Eiropas Savienības Padome pēc septiņus gadus ilgām diskusijām pieņēma Pamatlēmumu par krimināltiesību izmantošanu cīņā pret noziedzīgiem rasisma un ksenofobijas veidiem, lai mazinātu rasisma un ksenofobijas izpausmes Eiropas Savienībā. Pamatlēmums aicina valstis kriminalizēt tādas darbības kā aicinājumu uz naidu vai vardarbību, pamatojoties uz personas piederību kādai rasei, etniskai vai reliģiskai grupai vai citām Pamatlēmumā ietvertajām pazīmēm, kā arī paredzēt sodu par genocīda, kara noziegumu vai noziegumu pret cilvēci publisku noliegšanu, attaisnošanu vai rupju banalizēšanu. Pamatlēmumā ietvertie pienākumi radīja plašas debātes par to atbilstību citām valsts uzņemtajām saistībām cilvēktiesību jomā,¹ kā arī nacionālajās konstitūcijās ietverto pienākumu garantēt brīvu viedokļu apmaiņu. Papildus tam Centrāleiropas un Austrumeiropas valstis izteica iebildumus, ka lēmuma sākotnējais projekts nav pietiekami visaptverošs, jo attiecas tikai uz nacistiskā režīma pastrādātajiem noziegumiem. Lai gan Pamatlēmums nav tieši piemērojams nacionālajās tiesās, tas rada valstīm pienākumu ieviest nacionālajā tiesību sistēmā regulējumu, ar kuru tiktu nodrošināta Pamatlēmuma mērķu īstenošana. Pamatojoties uz šo lēmumu, arī Latvijas Krimināllikumā ir veikti grozījumi. Taču atklāts ir jautājums, vai attiecīgo tiesību normu piemērošana jaunajā redakcijā nevar pārkāpt Latvijas Republikas Satversmē un Latvijai saistošajos starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos garantētās tiesības uz vārda brīvību.

Pamatlēmums aktualizē plašāku jautājumu par to, vai valstis oficiāli pieņemtos skaidrojumus par nozīmīgiem vēsturiskiem notikumiem attiecīgās sabiedrības un valsts vēsturē ir nepieciešamas aizsargāt un nostiprināt ar tiesību, tai skaitā krimināltiesību, normām, novēršot iespējas atšķirīgu interpretāciju publiskošanai. Ņemot vērā šo plašāko analizējamā jautājuma kontekstu, šī raksta mērķis ir noskaidrot, vai Pamatlēmumā iekļautie unificētie risinājumi ir piemēroti visām ES dalībvalstīm. Apskatīta Pamatlēmuma iespējamā ietekme uz Latvijas tiesisko regulējumu un tiesību aizsardzības iestāžu praksi attiecīgo normu piemērošanā. Vispirms detalizētāk analizēti Pamatlēmumā uzliktie pienākumi dalībvalstīm, tā pieņemšanas vadmotīvi un polemika valstu starpā, diskutējot par Pamatlēmuma nepieciešamību un saturisko ietvaru. Turpinājumā aplūkots Latvijas tiesiskais regulējums un tiesību aizsardzības iestāžu prakse attiecīgo Krimināllikuma normu piemērošanā. Kopsavilkumā apkopoti galvenie argumenti, kas atbalsta vai noraida unificētu risinājumu piemērošanu visām ES dalībvalstīm attiecībā uz Pamatlēmumā ietvertajiem jautājumiem.

1. Eiropas Savienības Padomes Pamatlēmums, tā saturs un diskusijas valstu starpā

Pamatlēmuma izstrādes pirmsākumi meklējami 2001. gadā, kad Eiropas Komisija pēc vairāku dalībvalstu ierosinājuma nolēma tuvināt dalībvalstu krimināltiesību aktus, lai nodrošinātu efektīvāku cīņu ar rasismu un ksenofobiju visās Eiropas Savienības dalībvalstīs. Kā uzsvērts Pamatlēmuma preambulā: „Rasisms

un ksenofobija ir draudi personu grupām, pret kurām ir vērsta šāda rīcība. Eiropas Savienībā krimināltiesībās ir jādefinē vienota attieksme pret rasismu un ksenofobiju, lai nodrošinātu to, ka vienu un to pašu rīcību visās dalībvalstīs uzskata par noziedzīgu nodarījumu un ka fiziskām un juridiskām personām, kas izdarījušas šādus noziedzīgus nodarījumus vai ir atbildīgas par tiem, ir paredzētas efektīvas, samērīgas un preventīvas sankcijas.”² Krasās pretrunas dalībvalstu starpā par Komisijas iesniegtā lēmuma projekta saturu un ietvariem lika šaubīties par Pamatlēmuma pieņemšanas iespējamību. Lai gan ceļš līdz Pamatlēmuma pieņemšanai bija ilgstošs, 2008. gada 28. novembrī pēc asām diskusijām Eiropas Savienības Padomē un Eiropas Parlamentā un būtisku grozījumu izdarīšanas sākotnējā lēmumprojekta tekstā tas tika apstiprināts galīgajā redakcijā.

Lai izprastu dalībvalstu atšķirīgos uzskatus, izstrādājot Pamatlēmuma tekstu, vispirms ir jāaplūko, kādus pienākumus tas rada valstīm. Attiecībā uz dalībvalstu pienākumiem visnozīmīgākais ir Pamatlēmuma 1. panta „Noziedzīgi nodarījumi saistībā ar rasismu un ksenofobiju” 1. punkts, kurš definē noziedzīgus nodarījumus, kurus valstīm ir jāaizliedz savās krimināltiesību normās.

„Katras dalībvalsts veic vajadzīgos pasākumus, lai nodrošinātu to, ka ir paredzēts sods par šādu tīšu rīcību:

- a) publisks aicinājums uz vardarbību vai naidu, kas vērsts pret personu grupu vai šādas grupas locekli, ko raksturo rase, ādas krāsa, reliģija, izcelsme, nacionālā vai etniskā piederība;
- b) šā punkta „a” apakšpunktā minētās darbības, publiski izplatot traktātus, attēlus vai citus materiālus;
- c) Starptautiskās Krimināltiesības statūtu 6., 7. un 8. pantā definēto genocīda noziegumu, noziegumu pret cilvēci un kara noziegumu publiska attaisnošana, noliegšana vai rupja banalizēšana, vēršoties pret personu grupu vai šādas grupas locekli, ko raksturo saistībā ar rasi, ādas krāsu, reliģiju, izcelsmi, nacionālo vai etnisko piederību, ja darbība ir veikta tā, lai izraisītu vardarbību vai naidu pret attiecīgo personu grupu vai šādas grupas locekli;
- d) tādu noziegumu publiska attaisnošana, noliegšana vai rupja banalizēšana, kas definēti 1945. gada 8. augusta Londonas Nolīgumam pievienotās Starptautiskā militārā tribunāla hartas 6. pantā, vēršoties pret personu grupu vai šādas grupas locekli, ko raksturo saistībā ar rasi, ādas krāsu, reliģiju, izcelsmi, nacionālo vai etnisko piederību, ja darbība ir veikta tā, lai izraisītu vardarbību vai naidu pret attiecīgo personu grupu vai šādas grupas locekli.”

Vismazāk domstarpību radīja 1. panta 1. punkta „a” apakšpunktā ietvertais pienākums kriminalizēt, piemēram, publiskus aicinājumus uz etnisko vai reliģisko vardarbību vai naidu. Līdzīgu pienākumu valstīm uzliek arī ANO Konvencija par jebkuras rasu diskriminācijas izskaušanu³ vai ANO Pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām⁴, kurus ir ratificējušas visas Eiropas Savienības dalībvalstis.⁵ Turklāt, arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa vairākos spriedumos⁶ ir atzinusi par Eiropas Cilvēktiesību konvencijai atbilstošu valstu rīcību, ierobežojot šāda veida izteikumus.⁷⁸

Taču būtiski atšķirīgi viedokļi izskanēja jautājumā par nepieciešamību kriminalizēt genocīda, kara noziegumu un noziegumu pret cilvēci publisku attaisnošanu, noliegšanu vai rupju banalizēšanu. Tie ilustrēja atšķirības Eiropas Savienības dalībvalstu attieksmē pret vārda brīvības lomu sabiedrībā iepretim cilvēka cieņas aizsardzībai.⁹¹⁰ Vienlaikus atšķirīgā Eiropas valstu vēsture radīja neizpratni virknē dalībvalstu, kādēļ sākotnēji aizliegumu bija paredzēts attiecināt tikai uz Nirnbergas

Starptautiskā militārā tribunāla atzītajiem noziegumiem, atstājot ārpus Pamatlēmuma ietvariem komunistiskā režīma pastrādātos noziegumus.

Pamatlēmuma iespējamo negatīvo ietekmi uz brīvu viedokļu apmaiņu par vēstures jautājumiem īpaši akcentēja Lielbritānijas valdības pārstāvji. Jāpiebilst, ka sākotnējais Pamatlēmuma projekta teksts, kuru ierosināja Vācija, Francija un Luksemburga, paredzēja kriminalizēt *per se* genocīda, kara noziegumu un noziegumu pret cilvēci noliegšanu vai banalizēšanu bez jebkādiem papildu nosacījumiem.¹¹ To, ka šāds priekšlikums ir lemts neveiksmei, pierādīja daudzu valstu noraidošā attieksme pret līdzīgas normas ietveršanu 2003. gadā pieņemtajā Eiropas Padomes Kibernoziegumu konvencijas Papildprotokolā par rasisma un ksenofobijas noziedzīgajiem nodarījumiem, kas tiek izdarīti datorsistēmās.¹² Neskatoties uz to, ka papildprotokols pat paredzēja valstīm iespēju pilnībā vai daļēji atteikties no vārda brīvību ierobežojošās normas piemērošanas, daudzas Eiropas Padomes dalībvalstis atturējās no tā parakstīšanas, pamatojoties uz to, ka papildprotokolā ietvertu pienākumu īstenošana var nonākt pretrunā ar šo dalībvalstu konstitūcijās garantētajām tiesībām uz vārda brīvību.¹³

Tādēļ Pamatlēmuma teksta galīgais variants, lai panāktu visu dalībvalstu piekrišanu, ietver virkni būtisku atkāpju no sākotnēja projekta. Visnozīmīgākais līdzsvarojošais elements, lai samērotu Pamatlēmumā ietvertos aizliegumus ar tiesībām uz vārda brīvību, ir aizlieguma attiecināšana tikai uz tišām darbībām. Turklāt par sodāmu tiek atzīta nevis genocīda, kara noziegumu un noziegumu pret cilvēci attaisnošana, noliegšana vai rupja banalizēšana pati par sevi, bet tikai tad, ja šāda rīcība ir veikta tā, lai izraisītu vardarbību vai naidu pret Pamatlēmuma tekstā minēto personu grupu vai šādas grupas locekli. Neskatoties uz līdzsvarojošiem elementiem, vairāki autori izsaka kritiku, ka tādi jēdzieni kā „rupja banalizēšana” ir ļoti neskaidri,¹⁴ tādēļ var atturēt vēsturniekus no diskusijām, kuru mērķis ir patiesības noskaidrošana. Piemēram, Francijā vairāki vēsturnieki izdeva manifestu, reaģējot uz tiesību aktu pieņemšanu, kuri neļauj apšaubīt Nirnbergas Starptautiskā militārā tribunāla kara noziegumus¹⁵ vai noliegt, ka Otomaņu impērijā veiktās masu slepkavības pret armēņiem ir kvalificējamas kā genocīds.¹⁶ Tajā viņi asi kritizē faktu, ka valsts oficiālā versija par atsevišķiem vēsturiskiem notikumiem tiek nostiprināta likumos, un norāda, ka šāda veida tiesību akti apdraud vēsturnieku pētniecisko brīvību, jo, piedraudot ar kriminālsodiem, valsts jau iepriekš nosaka, pie kādiem rezultātiem vēsturniekiem ir jānonāk savā pētījumā.¹⁷

Asas debates izraisīja arī sākotnējais Pamatlēmuma projekts, kurā tika ietverti tikai Nirnbergas Starptautiskā militārā tribunāla atzītie noziegumi. Tādējādi Pamatlēmuma teksts vistiešāk attiecās uz tiem izteikumiem, kuri attaisno, noliedz vai rupji banalizē Holokaustu. Šāds priekšlikums visdrīzāk saistāms ar astoņdesmitajos gados un deviņdesmito gadu vidū arvien pieaugošo antisemitismu Rietumeiropā un revizionistu kustību, kuras pārstāvji izmantoja Holokausta noliegumu vai banalizēšanu kā instrumentu, lai veicinātu naidu un vardarbību pret ebreju tautības personām.¹⁸ Lai nepieļautu totalitāro ideju atdzimšanu un aizsargātu ebreju kopienai piederīgo personu drošību, normas, kas aizliedz Holokausta noliegumu vai banalizēšanu, deviņdesmito gadu vidū tika pieņemtas tādās Eiropas valstīs kā Vācijā,¹⁹ Austrijā²⁰ un Francijā.²¹

Taču koncentrēšanās tikai uz nacistiskā režīma noziegumiem izsauca Austrumeiropas valstu iebildumus, kuras bija cietušas no abiem totalitārajiem režīmiem. Piemēram, Baltijas valstīs masveida slepkavības, spīdzināšanas un civiliedzīvotāju deportācijas tika īstenotas jau pirmajā gadā pēc šo valstu okupācijas, kurš joprojām

tautā tiek dēvēts par „baigo gadu”.²² Tādēļ tajās Austrumeiropas valstīs, kur jau iepriekš pastāvēja līdzīga rakstura tiesību akti, tie tika attiecināti gan uz nacistiskā režīma, gan komunistiskā režīma īstenoto noziegumu attaisnošanu vai noliegšanu.²³ Papildus tam virkne nevalstisko organizāciju ierosināja Pamatlēmumā ietverto aizliegumu attiecināt uz jebkura genocīda, kara noziegumu vai noziegumu pret cilvēci attaisnošanu vai noliegšanu.²⁴

Ar dažādiem nosacījumiem papildinātais Pamatlēmuma gala variants ilustrē daudzus kompromisus, kas ļāva visām pusēm kaut daļēji sasniegt savas intereses šajā strīdīgajā jautājumā. Lai piekāptos Austrumeiropas valstu prasībām, Pamatlēmuma teksts tiek attiecināts uz jebkura genocīda, kara noziegumu vai noziegumu pret cilvēci attaisnošanu vai noliegšanu. Lai gan bijušā padomju bloka valstīm neizdevās panākt Pamatlēmuma tekstā tiesu atsauci uz aizliegumu noliegt vai attaisnot komunistiskā režīma noziegumus, Pamatlēmumam tika pievienota Eiropadomes deklarācija, kurā tika pausts nosodījums visiem totalitārajiem režīmiem.²⁵ Baltijas valstīm ļoti nozīmīga bija vienošanās Pamatlēmuma preambulā ietvert punktu, kas atļauj valstīm paplašināt tā ietvarus. Preambulas 10. punkts paredz:

„Šis pamatlēmums neliedz dalībvalstīm savos tiesību aktos pieņemt noteikumus, kas paplašina 1. panta 1. punkta „c” un „d” apakšpunkta darbības jomu, aptverot arī noziedzīgus nodarījumus, kas vērsti pret personu grupu, kuru raksturo saistībā ar kritērijiem, kas nav rase, ādas krāsa, reliģija, izcelsme, nacionāla vai etniskā piederība, piemēram, saistībā ar sociālo statusu vai politisko pārliecību.”²⁶

Jāpiebilst, ka komunistiskā režīma īstenotās deportācijas Baltijas valstīs galvenokārt tika vērstas pret režīma politiskajiem pretiniekiem un ekonomiski turīgāko sabiedrības daļu, nevis balstītas uz etniskiem faktoriem, tādēļ bez iespējas piemērot tādus papildu kritērijus kā „personas sociālais statuss” vai „politiskā pārliecība” Pamatlēmumu uz šiem padomju varas noziegumiem nevarētu attiecināt.

Vienlaikus Pamatlēmumā tika ietverta atsevišķa norma ar norādi uz Nirnbergas Starptautiskā militārā tribunāla kara noziegumu attaisnošanas vai noliegšanas aizliegumu, tādējādi atspoguļojot Vācijas un citu valstu intereses, kuras vēlējās Pamatlēmumā uzsvērt tieši šos noziegumus. Turklāt Pamatlēmums paredz iespēju šīm valstīm attiecināt aizliegumu tikai uz nacisma režīma pastrādātajiem noziegumiem. Saskaņā ar Pamatlēmuma 1. panta 4. punktu „[...] jebkura dalībvalsts var paziņot, ka tā sodu par 1. punkta „c” un/vai „d” apakšpunktā minēto noziegumu noliegšanu vai rupju banalizēšanu noteiks vienīgi tad, ja šajos apakšpunktos minētie noziegumi ir atzīti ar šīs dalībvalsts tiesas un/vai starptautiskas tiesas galīgu nolēmumu vai tikai ar starptautiskas tiesas galīgu nolēmumu.”²⁷

Komunistiskā režīma pastrādātie noziegumi līdz šim nav tikuši juridiski izvērtēti un atzīti kādā starptautiskā tribunālā. Tādēļ Pamatlēmuma piemērošana šiem noziegumiem iespējama tikai tajās valstīs, kur nacionālās tiesas ir atzinušas šos noziegumus. Vairākās Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs tas atspoguļojas arī krimināltiesību normās, kuros aizliegts noliegt ne tikai nacistiskā, bet arī komunistiskā režīma pastrādātos noziegumus.²⁸

Nākamajā nodaļā analizēts, kādas izmaiņas, transponējot Pamatlēmumu, ir veiktas Latvijas Krimināllikuma normās un kā šīs izmaiņas var ietekmēt citas Latvijas starptautiskās saistības cilvēktiesību, īpaši vārda brīvības, jomā. Vispirms apskatīts Latvijas tiesiskais regulējums un tiesu prakse pirms Pamatlēmuma transponēšanas un attiecīgo grozījumu veikšanas Latvijas Krimināllikumā, kas ļauj secināt, cik lielā mērā Krimināllikums aptvēra Pamatlēmumā ietverto noziegumu sastāvu pirms tā transponēšanas Latvijas tiesību aktos.

2. Latvijas Republikas tiesību akti un tiesu prakse pirms Eiropas Savienības Padomes Pamatlēmuma pieņemšanas

Latvijas Krimināllikumā jau pirms Pamatlēmuma transponēšanas bija ietvertas vairākas tiesību normas, kuras paredzēja atbildību par daļu Pamatlēmumā ietverto darbību. Te var minēt Krimināllikuma 78. pantu, kurš līdzīgi kā Pamatlēmums aizliedz tīšus publiskus aicinājumus uz vardarbību vai naidu.

”(1) Par darbību, kas apzināti vērsta uz nacionālā, etniskā vai rasu naida vai nescīcības izraisīšanu, –

soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz trim gadiem vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu līdz sešdesmit minimālajām mēnešalgām.

(2) Par tādu pašu darbību, ja tā saistīta ar vardarbību, krāpšanu vai draudiem vai ja to izdarījusi personu grupa vai valsts amatpersona, vai uzņēmuma (uzņēmēj-sabiedrības) vai organizācijas atbildīgs darbinieks, vai ja tā izdarīta, izmantojot automatizētu datu apstrādes sistēmu, –

soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz desmit gadiem.”²⁹

Paralēli Krimināllikuma 78. pantam valsts pārstāvji un atsevišķi pētnieki³⁰ norādīja, ka tad, ja rīcība aizskar kādas etniskās vai reliģiskās grupas godu un cieņu, var tikt piemērotas Krimināllikuma normas par goda un cieņas aizsardzību.³¹ Te gan jāņem vērā Krimināllikumā veiktie grozījumi 2009. gadā,³² kas dekriminalizēja šīs normas. Taču cietušajai personai joprojām saglabājas iespēja celt prasību, pamatojoties uz Latvijas Republikas Civillikuma normām par goda un cieņas aizsardzību³³ vai prettiesiskas darbības rezultātā nodarītā morālā kaitējuma atlīdzību.³⁴ Norādes uz to, ka ne vienmēr kriminālatbildības piemērošana ir nepieciešama un atbilstoša attiecībā uz visām Pamatlēmumā aizliegtajām darbībām, atspoguļojas arī Pamatlēmumā. Preambulas 6. punkts paredz:

„Dalībvalstis atzīst, ka cīņai pret rasismu un ksenofobiju ir vajadzīgi dažādi līdzekļi, kas vienoti visaptverošā sistēmā, un tie var būt saistīti ne tikai ar kriminālatbildību. Šis Pamatlēmums ir paredzēts, lai, izmantojot krimināltiesības, apkarotu vienīgi sevišķi smagas rasisma un ksenofobijas izpausmes.”³⁵

Pēc autora rīcībā esošās informācijas, Latvijas tiesu praksē ir bijušas tikai divas lietas,³⁶ kur attiecīgās Civillikuma normas attiecinātas uz izteikumiem, kas kurina uz rasu vai etnisko naidu vai diskrimināciju.³⁷ Pamatproblēmas Civillikuma normu piemērošanā saistās ar to, ka Latvijas tiesu prakse principā nepazīst tā saucamo „grupas jeb kolektīvās prasības” jēdzienu, lai gan vairums naidu kurinošo izteikumu ir vērsti nevis konkrēti pret kādu individu, bet skar visu rasu, etnisko vai reliģisko grupu kopumā. Tādēļ atklāts ir jautājums, vai katrs konkrētajai grupai piederīgais indivīds var vērsties pret šādiem izteikumiem, pamatojoties uz Civillikuma 2352. (1) pantu, ja ar šādiem izteikumiem tiek aizskarts personas gods un cieņa, vai Civillikuma 1635. pantu, ja citas prettiesiskas rīcības rezultātā persona uzskata, ka tai ir radīts morāls kaitējums.³⁸ Piemēram, vienā no izskatītajām lietām Rīgas apgabaltiesa atzina, ka “[...] pamatots ir prasītāju arguments, ka reklāmas klips ietver ideju, kas diskriminē melnādainos cilvēkus, pie kuriem pieder arī prasītāji, tādējādi tiek aizskarts viņu gods un cieņa.”³⁹ Taču esošā tiesu prakse ir pārāk neliela, lai apstiprinātu pieņēmumu, ka tiesas līdzīgi kā šajā spriedumā identificēs saikni starp prettiesisku darbību, kūdišanu uz rasu diskrimināciju, un attiecīgajai rasei piederīgo personu goda un cieņas aizskārumu.

Vēl viens šķērslis Civillikuma normu sekmīgai izmantošanai, lai aizsargātu savas tiesības, ilgstoši bija saistāms ar aizskarošo izteikumu paudēju anonimitāti interneta

vidē. Lai persona varētu celt prasību civillietā, tai prasības pieteikumā jānorāda pretējo pusi identificējoši dati, kuri tai nebija pieejami. Tikai 2011. gada jūnijā Elektronisko sakaru likumā tika izdarīti grozījumi, kuri paredz tiesības tiesai izprasīt šādus datus no elektronisko sakaru komersanta.⁴⁰

Tiesībaizsardzības iestāžu prakse iepriekš analizēto Krimināllikuma normu interpretācijā un piemērošanā sākotnēji bija visai nenoteikta.⁴¹ Neskatoties uz valsts pārstāvju un ekspertu teorētiskajiem apgalvojumiem, autoram nav zināma neviena lieta saistībā ar kādas etniskās vai reliģiskās grupas goda un cieņas aizskārums, kurā būtu piemērotas Krimināllikuma 156., 157. vai 158. panta normas par goda un cieņas aizsardzību. Saistībā ar Krimināllikuma 78. pantu, kurš aizliedz darbības, kas apzināti vērstas uz nacionālā, etniskā vai rasu naida kurināšanu vai nesaticības izraisīšanu, pēc Krimināllikuma pieņemšanas ierosināto lietu skaits svārstījās no vienas līdz trim lietām gadā.⁴² Turklāt līdz iztiesāšanai nokļuva tikai neliela daļa no tām.⁴³ Vairums lietu, tai skaitā par tādām darbībām, kuras saskaņā ar Pamatlēmumu valstīm būtu jāaizliedz, tika izbeigtas jau pirmstiesas izmeklēšanas stadijā, par ko kritiku izteica vairāki cilvēktiesību eksperti.⁴⁴

Kā iespējamus iemeslus pasīvai tiesību aizsardzības iestāžu praksei var minēt pagātnes mantojumu un pieredzes trūkumu šādu lietu izmeklēšanā. Krimināllikumā ietvertais nacionālā vai etniskā naida kurināšanas aizliegums nebija jauna norma. Tā pastāvēja jau LPSR Kriminālkodeksā.⁴⁵ Taču šāda veida noziegumi bija pretrunā ar oficiālo ideoloģiju, kas liedza iespējas paust nacionālo vai etnisko naidu kurināšus izteikumus, un Padomju Savienībā eksistējošā cenzūra neļāva publiski apspriest šādus noziegumus. Attieksme pret šo Krimināllikuma normu kā maznozīmīgu un pieredzes trūkums, kā risināt šādus gadījumus, tiesībaizsardzības iestāžu praksē tika pārmantots no padomju gadiem.

Vēl viens izskaidrojums mazajam lietu skaitam saistāms ar tiesībaizsardzības iestāžu praksi naida kurināšanas noziegumu pierādīšanā. Atbilstoši Krimināllikuma 78. panta sastāvam tajā ietverto noziedzīgo nodarījumu var veikt tikai ar tiesu nodomu, bet praksē tiesību piemērotāji izvīrēja ļoti augstu sliekšni tā pierādīšanai.⁴⁶ Kā 2008. gada ziņojumā par situāciju Latvijā secinājis ANO Īpašais ziņotājs par rasismu, rasu diskrimināciju, ksenofobiju un citām neiecietības formām „[...] tiesībaizsardzības iestāžu prakse ir nepilnīga, jo tā koncentrējas tikai uz apsūdzētās personas skaidrojumu par savas rīcības motīviem un neņem vērā citus lietā būtiskus apstākļus. Šāda prakse faktiski noved pie tā, ka Krimināllikuma normas var tikt efektīvi piemērotas tikai tajos gadījumos, kad apsūdzētais pats atzīst, ka viņam ir bijis tiešs nodoms kurināt rasu vai etnisko naidu.”⁴⁷

Viena no pirmajām lietām par vārdisku naida kurināšanu, kura tika izskatīta Latvijas tiesā, ir tā saucamā Landmaņa lieta. 2001. gada janvārī Liepājas tiesa izskatīja krimināllietu, kurā G. Landmanis, mēnešraksta “Patriots” izdevējs, tika apsūdzēts pēc Latvijas Krimināllikuma 78. panta pirmās daļas – par darbību veikšanu, kas apzināti vērstas uz nacionālā naida un nesaticības izraisīšanu. Tiesa konstatēja, ka “[...] laikā no 1999. gada oktobra līdz 2000. gada janvārim G. Landmanis izplatīja mēnešrakstu latviešiem “Patriots” – pirmo, otro un trešo numuru – un satīras žurnālu “Holokausta izjokošanas stāstiņi”, kur ietvertajās publikācijās, it īpaši rakstā “Par ērcēm, žīdiem un nāvessoda atcelšanu Latvijā” (Patriots Nr. 3) pausta negatīva, aizskaroša, nicinoša un aizvainojoša attieksme pret ebreju tautu.”⁴⁸

Tiesājamais tiesas procesa laikā noliedza to, ka būtu izplatījis žurnālu, bet apgalvoja, ka “mēnešraksts bijis domāts tikai kā sarakstes līdzeklis ar vēstuļu draugiem un paziņām, kuriem katru mēnesi tika nosūtīti vai iedoti aptuveni 30 eksemplāri

no katra numura.⁴⁹ Viņš norādīja, ka nav izplatījis žurnālu, bet tā bijusi tikai domu apmaiņa. Viņš arī akcentēja, ka “nekāda doma par rasu nesaticības izraisīšanu nav bijusi, jo ievietojis tikai citu sarakstes biedru personīgos viedokļus,⁵⁰ vienlaikus tiesas procesā paskaidrojot, ka nekas antisemitisks rakstos nav bijis domāts un nav. Visbeidzot tiesājamais atsaucās uz Satversmes 100. pantu, saskaņā ar kuru ikvienam ir tiesības uz vārda brīvību.⁵¹

Neskatoties uz minētajiem G. Landmaņa argumentiem, tiesa, ņemot vērā lietā esošos pierādījumus, to skaitā aicinājumu mēnešrakstu abonēt un nosūtīšanu personām, kas ar izdevēju iepriekš nebija pazīstamas un nebija sarakstījušās, atzina par pierādītu, ka mēnešraksts “Patriots” ir bijis paredzēts izplatīšanai. Raksturojot noziedzīgā nodarījuma subjektīvo pusi, jāmin, ka tiesājamais noliedza faktu, ka viņam ir bijis nodoms izraisīt nacionālo vai rasu nesaticību vai naidu. Savukārt tiesa atzina, ka “minētās darbības – konkrēto rakstu vākšanu, kvalificēšanu, sakārtošanu izdevumā – var izdarīt tikai ar tiešu nodomu, t.i., Landmanim bija jāapzinās savu darbību bīstamais raksturs.”⁵² Turklāt tiesas pārliecību par tiešu nodomu pastiprināja arī fakts, ka konkrētās darbības tika veiktas sistemātiski un ilgstošā laika posmā. Tiesa arī norādīja uz vairākām liecībām un lietiskiem pierādījumiem, kas apliecina, ka tiesājamais ir apzinājis savu darbību bīstamo raksturu. To, ka G. Landmaņa apkopotais un izplatītais mēnešraksts latviešiem “Patriots”, kā arī satīras žurnāls “Holoizjokošanas stāstiņi” satur negatīvu, aizskarošu, nicinošu un apvainojošu attieksmi pret ebreju tautu, kas ir vērsta uz nacionālā naida un nesaticības izraisīšanu, tiesa uzskatīja par pierādītu, balstoties gan uz lingvistiskās ekspertīzes atzinumu, gan liecinieku liecībām, gan citiem lietas materiāliem kopumā.

Turpmākajos gados tiesību aizsardzības iestādes sāka pievērst pastiprinātu uzmanību naida kurināšanas noziegumiem, ko apliecina ierosināto lietu skaita krass pieaugums.⁵³ Galvenās sabiedrības grupas, pret kurām tika vērsti naida noziegumi, bija ārvalstnieki ar citādu ādas krāsu, romi un ebreji, bet vēlākajos gados arī cilvēki ar netradicionālu seksuālo orientāciju.⁵⁴ Iespējamie iemesli izmeklēšanas iestāžu prakses maiņai saistāmi gan ar nevalstiskā sektora skaidrojumiem par naida noziegumu radīto apdraudējumu sabiedrības mierīgai funkcionēšanai, gan tiesībaizsardzības iestāžu pārstāvju apmācību šādu lietu izmeklēšanā, gan arī ārvalstu un starptautisko cilvēktiesību aizsardzības institūciju kritiku Latvijas valdībai par efektīvas rīcības trūkumu, lai apkarotu naida noziegumus.⁵⁵

Viena no retajām lietām, kuras apstākļi ietver ne tikai klasisku naida kurināšanas gadījumu, bet attiecas arī uz Pamatlēmumā ietverto nacisma noziegumu attaisnošanas aizliegumu, ir A. J. lieta.

Lietas faktiskie apstākļi ir šādi. 2007. gada 22. februārī A. J. ar vairākiem atbalsētājiem ieradās Reiterna namā Rīgā, kur notika Latvijas antifašistiskās komitejas organizēta diskusija „Nacisma, neonacisma un ksenofobijas problēmas Latvijā.” Diskusijas beigās, atbildot uz viņam uzdotajiem jautājumiem, „[...] A. J. piecēlās kājās un, iepriekš stādījies priekšā kā neonacists, uz jautājumu, cik ebreju un čigānu ir viņa pārstāvētajā organizācijā, krievu valodā vairāku desmitu klātesošo cilvēku klātbūtnē atbildēja: „Евреи... жи́ды и цыга́ны – они не человеки. Поэтому они нету в нашей организации...”, (Ebreji...žīdi un čigāni – viņi nav cilvēki. Tāpēc viņu nav mūsu organizācijā).⁵⁶ Turpinājumā viņš izteica atbalstu neonacistu organizāciju darbībai Krievijā un etniskajām tīrīšanām un metaforiski salīdzināja ebreju un čigānu tautībai piederīgos ar gangrēnu, kas apdraud pārējās tautas.

A. J. iztiesāšanas laikā noliedza to, ka būtu apzināti vēlējis kurināt nacionālo naidu, un skaidroja, ka ar saviem izteikumiem viņš tikai vēlējis apmainīties ar

viedokļiem ar pretēju uzskatu pārstāvjiem. Šādam skaidrojumam nepiekrita ne Rīgas apgabaltiesa, kas skatīja lietu sākotnēji, ne Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palāta, kura izskatīja lietu apelācijas kārtībā.⁵⁷ Kā norāda Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palāta, „[...] lietā iegūti pietiekami pārliecinoši pierādījumi, kas apstiprina A. J. tiešo nodomu izdarīt darbības, kas apzināti vērstas uz nacionālā naida un nesaticības izraisīšanu. No lietas materiāliem redzams, ka apsūdzētais A. J. kopā ar pietiekami plašu savu atbalstītāju loku neaicināts ieradies uz publiskajā telpā plašāk neizsludinātu diskusiju, apzinoties, ka to organizējuši viņa, kā norādīts aizstāvja apelācijas sūdzībā, idejiski politiskie oponenti, atklāti pozicionējies sevi kā neofašistu un savas uzstāšanās laikā pašpārliecināti paudis nacionālā naida un neiecietības idejas, tajā skaitā čigānu un ebreju iznīdēšanas ideju viņu etniskās piederības dēļ, apzinoties, ka viņa klausītāju vidū atrodas minēto etnisko grupu pārstāvji.”⁵⁸

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas spriedums sniedz nozīmīgu skaidrojumu arī par Krimināllikuma 78. pantā ietvertā nozieguma sastāva objektīvo pusi. Šajā sakarā apelācijas instances tiesa noraidīja A. J. aizstāvības norādes par to, ka nozieguma objektīvā puse izpaužas vienīgi reālās darbības vai aicinājumos. Tiesu palāta secina: „No Krimināllikuma 78. panta 1. daļas dispozīcijas izriet, ka minētajā likumā paredzētā noziedzīgā nodarījuma objektīvā puse izpaužas jebkādā darbībā, kas apzināti vērstā uz nacionālā naida vai nesaticības izraisīšanu. Lai arī A. J. izteikumi nav vērtējami kā aicinājums nekavējoši rīkoties norādīto mērķu sasniegšanai, tie uzskatāmi par nacionālā naida un neiecietības propagandu – uz cilvēku pamattiesību, tajā skaitā tiesību dzīvot, ierobežošanu vērstu ideju un uzskatu publisku paušanu, lai pārliecinātu un iegūtu piekritējus [...]”⁵⁹

Krimināllietu tiesu palāta arī noraida daudz kritizēto⁶⁰ un tiesību piemērotāju praksē nereti izvirzīto priekšnoteikumu kriminālatbildības piemērošanai – kaitīgu seku iestāšanos attiecīgo darbību rezultātā. Tiesa secina: „Tam apstāklim, ka pēc A. J. izteikumiem neviens no klātesošajiem nav vērsies pret ebreju un čigānu tautības pārstāvjiem, nav nozīmes lietas taisnīgā izspriešanā, jo Krimināllikuma 78. panta 1. daļā paredzētais noziedzīgais nodarījums ir formāls noziegums, kas skaitās pabeigts ar noziedzīgo darbību izdarīšanas brīdi un neprasa kaitīgo seku iestāšanos.”⁶¹

Tiesas spriedumi šajās lietās parāda, ka Latvijas Krimināllikuma normas, tās atbilstoši interpretējot un piemērojot, jau iepriekš iekļāva Pamatlēmumā ietverto prasību paredzēt sodus par rīcību, kura kurina uz rasu vai etnisko naidu vai vardarbību. Krimināllikums (atšķirībā no Pamatlēmuma) gan tieši neparedz sodīt izteikumus, kas aicina uz vardarbību un naidu pret personu grupu vai personu, pamatojoties uz tās izcelsmi vai ādas krāsu. Taču tiesību piemērotāji praksē nereti ietver jēdzienā „rase” arī naida kurināšanas gadījumus, kas pamatojas uz personas ādas krāsu. Tādēļ, iespējams, ka vismaz attiecībā uz tādu aizliegto neiecietības kurināšanas pamatu kā personas ādas krāsa, situāciju var risināt, interpretējot nacionālās tiesību normas atbilstoši Latvijas Republikai saistošajiem starptautiskajiem tiesību aktiem.

Tomēr paralēli naida kurināšanas aizliegumam Pamatlēmums uzlika pienākumu valstīm aizliegt arī virkni citu darbību, kas saistāmas ar rasisma un ksenofobijas izpausmēm. Tas, kādā veidā šie pienākumi transponēti Latvijas tiesību aktos un kādas ir iespējamās problēmas šo Krimināllikuma normu piemērošanā, analizēts nākamajā nodaļā.

3. Diskusijas par Eiropas Savienības Padomes Pamatlēmuma ieviešanu un tā transponēšanu Latvijas tiesību sistēmā

Lai paredzētu kriminālatbildību par darbībām, kas aizliegtas Eiropas Savienības Padomes pieņemtajā Pamatlēmumā, Latvijas Krimināllikumā tika ietvertas vairākas jaunas tiesību normas.

Būtiski ir norādīt uz grozījumiem Krimināllikuma 48. pantā, kura 14. punkts paredz, ka par atbildību pastiprinošu apstākli tiek atzīta noziedzīga nodarījuma izdarīšana rasistisku motīvu dēļ. Tādējādi, nosakot sodu, tiek ņemts vērā apstāklis, ka noziedzīga nodarījuma izdarīšanas motīvs ir bijis tieši rasu neiecietība. Tā kā termins „rasu diskriminācija” atbilstoši starptautisko cilvēktiesību institūciju praksei⁶² ietver arī atšķirības uz etniskās izcelsmes pamata, šī Krimināllikuma norma būtu piemērojama arī tad, ja par nozieguma izdarīšanas motīvu ir kalpojusi personas etniskā izcelsme.

Taču nozīmīgākais jauninājums, ieviešot Pamatlēmumu, ir Krimināllikuma papildināšana ar 74.¹ pantu „Genocīda, nozieguma pret cilvēci, nozieguma pret mieru un kara nozieguma attaisnošana.” Tas paredz: ”Par genocīda, nozieguma pret cilvēci, nozieguma pret mieru vai kara nozieguma publisku slavināšanu vai īstenotā genocīda, nozieguma pret cilvēci, nozieguma pret mieru vai kara nozieguma publisku noliegšanu vai attaisnošanu soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz pieciem gadiem vai ar piespiedu darbu.”⁶³

Salīdzinot ar Pamatlēmuma tekstu, šajā Krimināllikuma normā ir iestrādātas vairākas atšķirības. Atbilstoši 74.¹ panta objektīvajai pusei persona tiek saukta pie kriminālatbildības par pantā aizliegto noziegumu publiskas noliegšanas, slavināšanas vai attaisnošanas faktu pašu par sevi. Jāpiebilst, ka līdzīga teksta redakcija bija iestrādāta sākotnējā Eiropas Komisijas piedāvātajā Pamatlēmuma projektā.⁶⁴ Taču šī redakcija vēlāk tika grozīta pēc vairāku dalībvalstu kategoriskiem iebildumiem, ka Pamatlēmums pārkāpj tiesības uz vārda brīvību. Turklāt arī ANO Cilvēktiesību komiteja lietā *Faurisson pret Franciju*⁶⁵ ir norādījusi, ka kriminālatbildības paredzēšana tikai par starptautiskajās vai nacionālajās tiesās konstatēto genocīda, kara noziegumu vai noziegumu pret cilvēci apšaubīšanu var nonākt pretrunā ar tiesībām uz vārda brīvību.

Šīs lietas fakti saistās ar Faurisona kungu, akadēmiķi, kurš publiski apstrīdēja ebreju iznīcināšanas politiku un gāzu kameru eksistenci nacistu koncentrācijas nometnēs, nodēvējot to par negodīgu un izdomātu mītu. Par šiem izteikumiem Faurisona kungs tika notiesāts saskaņā ar Francijas likumu, kurš aizliedz apšaubīt šādus noziegumus. Izvērtējot Faurisona kunga iesniegumu, Komiteja uzsvēra, ka: „[...] Gajso akta, kurš faktiski pasludina par kriminālnoziegumu Nirnbergas starptautiskā militārā tribunāla spriedumu un secinājumu apstrīdēšanu, noteikumu piemērošana citos apstākļos nekā izskatāmā lieta var novest pie lēmumiem vai pasākumiem, kas ir pretēji Paktam.” Tomēr šajā lietā Komiteja atzina Faurisona kungam piemērotos vārda brīvības ierobežojumus par tiesiskiem, pamatojoties uz diviem apstākļiem. Pirmkārt, Komiteja ņēma vērā Francijas valdības argumentu, ka Gajso akta ieviešanas mērķis bija cīnīties pret rasismu un antisemitismu, jo holokausta noliegums Francijā ir kļuvis par vienu no galvenajiem antisemitisma instrumentiem. Otrkārt, Komiteja vērsa uzmanību uz faktu, kā Francijas tiesas ir interpretējušas un piemērojušas Gajso aktu konkrētajā lietā. Vienlaikus Komitejas komentārs vedina domāt, ka tā iebilst pret abstraktiem un tikai uz izteikumu saturu balstītiem vārda

brīvības ierobežojumiem, kuri neparedz iespējas apstrīdēto izteikumu individuālam izvērtējumam.

Iespējams, ka ANO Cilvēktiesību komitejas prakse⁶⁶ paralēli dalībvalstu iebildumiem noteica to, ka galīgajā redakcijā Eiropas Savienības Padomes Pamatlēmumā vārda brīvības ierobežojumi var tikt piemēroti tikai tad, ja, piemēram, noliedzot genocīdu, notiek vērsšanās pret personu grupu vai tās locekli saistībā ar rasi, ādas krāsu, reliģiju, izcelsmi, nacionālo vai etnisko piederību. Turklāt genocīda, kara noziegumu vai noziegumu pret cilvēci noliegums tiek veikts tā, lai izraisītu vardarbību vai naidu pret attiecīgo personu grupu vai šādas grupas locekli. Krimināllikuma 74.¹ pants ir formulēts plašāk, jo neizvirza šādas prasības personas saukšanai pie kriminālatbildības. Tādēļ, piemērojot šo normu praksē, ir jāizvērtē attiecīgo izteikumu paudēja motivācija, lai nepiemērotu kriminālsankcijas, piemēram, akadēmiskajām diskusijām par dažādām sabiedrības grupām jutīgu vēsturisko notikumu interpretāciju, kas atšķiras no līdz šim pieņemtās nostājas.

Taču citi Krimināllikuma 74.¹ pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma sastāva elementi ir formulēti atbilstoši Eiropas Savienības Padomes Pamatlēmuma tekstam. Nozieguma subjektīvā puse, ņemot vērā to, ka šis ir formāls nozieguma sastāvs, izpaužas kā tiešs nodoms, respektīvi, persona apzinās, ka noliedz attiecīgos noziegumus un vēlas to darīt. Līdzīgi arī Eiropas Savienības Padomes Pamatlēmumā ietverta prasība paredzēt sodu par šādu darbību veikšanu tad, ja attiecīgā rīcība bijusi tīša.⁶⁷ Tāpat Krimināllikums paredz atbildību par genocīda un citu 74.¹ pantā ietverto starptautisko kriminālnoziegumu slavināšanu, noliegšanu vai attaisnošanu tikai tad, ja šādas darbības tiek veiktas publiski. Šāds priekšnosacījums kriminālatbildības piemērošanai par minētajiem izteikumiem novērš to, ka varas iestādes varētu nesamērīgi iejaukties personas privātajā dzīvē vai ierobežot personas tiesības uz vārda brīvību.

Tā kā šī Latvijas Krimināllikuma norma stājās spēkā tikai 2009. gada pirmajā jūlijā, tiesību aizsardzības iestāžu prakse minētās normas piemērošanā un interpretācijā ir neliela.

Vienā no divām līdz šim skatītajām lietām persona tika apsūdzēta par 74.¹ pantā paredzētā nozieguma izdarīšanu saistībā ar izteikumiem, kuri attaisno padomju režīma 1941. gada 14. jūnijā veiktās deportācijas. Respektīvi, apsūdzētais R. Daugavpils ziņu portālā www.gorod.lv publicēja rakstu „Deportācija – pārlieka padomju varas humānisma izpausme”, kurā raksta autors pauda atbalstu un attaisnoja padomju varas veiktās deportācijas, „raksturojot pašu deportāciju kā padomju varas lieku humānisma izpausmi, bet deportācijas izpildi – par pārāk mīkstu un nepabeigtu.”⁶⁸ Autors cita starpā norāda: „[...] Lieta tāda, ka 1941. gada 14. jūnijā deportāciju organizēja nevis tādēļ, lai uzsāktu „Latvijas tautas genocīdu”, kā mums stāsta šodien. Kremlim bija citi mērķi. Deportācija kļuva par veidu, kā cīnīties ar „piekto kolonnu” no Baltijas nacionālistiem, saistītiem ar nacistu spēcieniem.”⁶⁹

Prokuratūras lēmumā secināts, ka „R. rakstā ir paudis izteicienus, kas atzīstami par tādiem, kas attaisno civiliedzīvotāju deportāciju, respektīvi, attaisno noziegumu pret cilvēci, izteica apgalvojumus un interpretēja vēstures norises neatbilstoši vēsturnieku rīcībā esošiem vēstures avotiem un zināmiem faktiem, bet R. secinājumi balstās uz vēstures avotiem neatbilstošām nostādnēm un attaisno 1941. gada 14. jūnija masu deportāciju, tādā veidā noliedzot PSRS pastāvošā totalitārā režīma pastrādātos noziegumus pret Latvijas iedzīvotājiem.”⁷⁰ Kā viens no pierādījumiem apsūdzētā vainai ir atsauce uz vēstures faktu autentiskuma ekspertīzes eksperta atzinumu. Interesanti, ka apsūdzētais noraidīja ekspertu atzinumus, norādot, ka „nav

tekstu autors, bet tas ir tikai mūsdienu Krievijas un daļēji Latvijas vēsturnieku citāts [..].”⁷¹ Taču prokuratūras lēmumā šis arguments nav izvērtēts. Taču pat pieņemot, ka daļa rakstā pausto izteikumu patiešām ir pamatoti ar padomju vai mūsdienu Krievijas vēsturnieku darbiem, tie nevar kalpot par pamatu, lai attaisnotu padomju režīma īstenotos noziegumus pret Latvijas iedzīvotājiem.

Kritiski gan vērtējams prokuratūras lēmuma pamatojums, ierosinot kriminālprocesu par R. saukšanu pie kriminālatbildības. Tajā norādīts, ka R „[...] publiski attaisnoja īstenoto genocīdu un noziegumus pret cilvēci.”⁷² Padomju režīma īstenotās 1941. gada 14. jūnija deportācijas, lai gan nereti tiek dēvētas par „genocīdu”,⁷³ juridiski veido nozieguma pret cilvēci sastāvu,⁷⁴ jo deportācijas nebija vērstas tikai pret latviešiem vai kādu citu etnisko grupu, bet visiem Latvijas iedzīvotājiem.

Kopsavilkums

Pretrunas dalībvalstu starpā, pieņemot Pamatlēmumu, un ar neskaitāmiem kompromisiem papildinātais Pamatlēmuma teksts liek apšaubīt vienota risinājuma nepieciešamību visās ES dalībvalstīs jautājumā par holokausta un noziegumu pret cilvēci noliegšanas vai attaisnošanas kriminalizāciju. Dalībvalstu juridiskās tradīcijas, vārda brīvības vērtība iepretim citām pamattiesībām, vēsturiskā pieredze un pat vēstures izpratne ir pārāk atšķirīga. Turklāt dažādi ir mērķi, ko valstis vēlējas sasniegt ar Pamatlēmuma pieņemšanu. Piemēram, Vācijas un citu nacistiskā režīma sabiedroto valstu vēsturiskā pieredze izskaidro holokausta nolieguma vai trivializācijas aizliegumu nacionālās drošības vai holokausta upuru aizsardzības interesēs. Austrumeiropas valstīs, kuru iedzīvotāji vienlīdz cieta kā no nacistu, tā no padomju totalitārā režīma noziegumiem, primārie mērķi ir gan upuru cieņas aizsardzība un piemiņas nodrošināšana, gan padomju režīma pastrādāto noziegumu starptautiska atzīšana. Savukārt Lielbritānijā, kuras juridiskajā kultūrā vārda un preses brīvībai ir ļoti svarīga loma un nav tādas vēsturiskās pieredzes, kas pamatotu holokausta vai citu starptautisko noziegumu noliegšanas aizliegumu, Pamatlēmumā ietvertie ierobežojumi tika uztverti kritiski.

Pamatlēmuma uzliktie pienākumi valstīm ir problemātiski arī citu apsvērumu dēļ. To īstenošana var nonākt pretrunā ar valstu saistībām vairāku starptautisko cilvēktiesību aizsardzības līgumu ietvaros. Kā jau minēts, Starptautisko paktu par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām uzraugošā ANO Cilvēktiesību komiteja ir secinājusi, ka tiesību normas, kas paredz kriminālatbildību tikai par Nirnbergas starptautiskajā militārajā tribunālā konstatēto noziegumu vai citu starptautisko tiesu secinājumu apšaubīšanu, var nonākt pretrunā ar tiesībām uz vārda brīvību. Turklāt politiķiem, jūtot sabiedrības vairākuma atbalstu, var rasties vēlme paplašināt aizlieguma ietvarus un ierobežot oficiālai doktrīnai neatbilstošas interpretācijas sabiedrībai jutīgos vēstures jautājumos. Tādēļ Pamatlēmumā ietvertie ierobežojumi rada arī jautājumu par vēstures pētniecības un tiesību mijiedarbību, respektīvi, vai tiesību normām būtu jānosaka robežas vēsturiskām diskusijām un pētniecībai? Visai vienots ir uzskats, ka tiesas un tiesneši nav piemērotākā vieta vēsturnieku vidū pretrunīgi vērtētu vēstures notikumu izvērtēšanai. Vienlaikus starptautiskās cilvēktiesību aizsardzības institūcijas atbalsta to valstu praksi, kuras ierobežo pseidovēsturnieku un ekstrēmu grupu mēģinājumus noliegt dokumentāli konstatētus un vispārēji atzītus vēstures faktus ar mērķi kurināt neiecietību pret kādu sabiedrības grupu. Taču, kā liecina Latvijas un citu valstu prakse, šādus izteikumus vairumā gadījumu var ierobežot, efektīvi piemērojot starptautiskos cilvēktiesību līgumus un

nacionālās krimināltiesību normas, kuras paredz nauda un diskriminācijas kurināšanas aizliegumu.

Pamatlēmuma pieņemšanu visdrīzāk noteica politiski faktori, nevis juridiska nepieciešamība. Tādēļ Pamatlēmuma juridiskās sekas dalībvalstīs ir grūti prognozējamas. Turklāt, lai sasniegtu Pamatlēmuma mērķi – iedibināt vienotu dalībvalstu nostāju jautājumā par holokausta un citu genocīdu un noziegumu pret cilvēci noliegšanu –, nepietiek ar vienota tiesiskā regulējuma izstrādi. Ne mazāk būtisks uzdevums šī mērķa sasniegšanai ir vairot Eiropas Savienības dalībvalstu pilsoņu zināšanas un izpratni ne tikai par nacistiskā režīma, bet arī komunistiskā režīma pastrādātājiem noziegumiem.

Izmototo avotu saraksts

Literatūra

1. *Barendt, E.* Freedom of Speech, Oxford University Press, 2nd edition, 2005.
2. *Bossuyt, Marc J.* Guide to the “travaux preparatoires” of the International Covenant on Civil and Political Rights”, 1987.
3. *Brugger, W.* The Treatment of Hate Speech in German Constitutional Law (Part I), 3 German Law Journal, 2002. Pieejams: <http://www.germanlawjournal.com/index.php?pageID=11&artID=212>.
4. *Cannie, H., Voorhoof, D.* The Abuse Clause and Freedom of Expression in the European Human Rights Convention: An Added Value for Democracy and Human Rights Protection? Netherlands Quarterly of Human Rights, vol. 29, No. 1, 2011.
5. *Cooper A., Brackman H.* Punishing religious defamation and Holocaust denial: is there a double standart? Equal Voices, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, 2006, Issue 18, p. 25.
6. *Feldhūne, G., Mits, M.* Legal analysis of national and European anti-discrimination legislation, comparison of the EU Race Equality Directive and Protocol No 12 with anti-discrimination legislation in Latvia, Interights, European Roma Rights Center, Migration Policy Group, “Implementing European Anti-discrimination Law”, 2001.
7. *Garibian, S.* Taking denial seriously: genocide denial and freedom of speech in the French law. Cardozo Journal of Conflict Resolution, Vol. 9, No. 2, 2008, p. 479–488.
8. *Hare, I., Weinstein J.* Extreme Speech and Democracy. Oxford University Press, 2011.
9. *Judins, A.* Rasisms Latvijā: vai gaidām nāvi? 2005. gada 14. jūnijs. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=4820> [aplūkots 29.09.2011.].
10. *Kamenska, A., Brands-Kehris, I.* Combating Hate Crimes in Latvia: Legislation and Police Practice. Latvian Centre for Human Rights, 2008.
11. *Knechtle, John C.* Holocaust Denial and the Concept of Dignity in the European Union. Florida State University Law Review, Vol. 36:41, 2008.
12. Latvijas Kriminālkodekss, Komentāri pie atsevišķiem Kriminālkodeksa pantiem, Tieslietu ministrijas Tiesiskās informācijas centrs, 1995.
13. *Nowak, M. U. N.* Covenant on Civil and Political Rights, CCPR Commentary, N. P. Engel, Publisher, 2nd edition, 2005.
14. *Paparinskis, M.* Deportāciju prāvas: starptautisko tiesību skatupunkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 16. (371), 2005, 3. maijs.
15. *Pech, L.* The Law of Holocaust Denial in Europe: Towards a (qualified) EU-wide Criminal Prohibition. Jean Monnet Working Paper, 10/09, 2009.
16. *Pelkaus, E.* (zin. red.) Aizvestie: 1941. gada 14. jūnijs. Rīga, Latvijas Valsts arhivs, 2001.
17. *Pierre, N.* History, Memory and the Law in France (1990–2010). Pieejams: http://www.lph-asso.fr/index.php?option=com_content&view=article&id=159%3A%20pierre-nora-qlhistoire-la-memoire-et-la-loi-en-france-1990-2008q&catid=53%3Aactualites&Itemid=170&lang=en.
18. *Van Dijk P., Van Hoof F., Van Rijn A., Zwaak L.* Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. Fourth Edition. Oxford: Intersentia, 2006.
19. *Tulkens, F.* Freedom of expression and racism in the case-law of the European Court of Human Rights. Combating racism while respecting freedom of expression. European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, 2007.

20. Ed. by Prof. Dr. Carlos Closa Montero. Study on how the memory of crimes committed by totalitarian regimes in Europe is dealt with in the Member States. Institute for Public Goods and Policy, Centre of Human and Social Sciences, 2010, pp. 394–402.

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs.
2. International Covenant on Civil and Political Rights. Pieejams: <http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/4.htm>.
3. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. Pieejams: <http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/2.htm>.
4. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocol No. 11, Rome, Nov. 4, 1950. Pieejams: <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/005.htm>
5. Council Framework Decision 2008/913/JHA of 28 November 2008 on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law. *Official Journal L* 328, 06/12/2008, p. 0055–0058.
6. Konvencija par kibernetizāciju: LR starptautisks līgums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 171, 2006.
7. Konvencijas par kibernetizāciju Papildu protokols par rasisma un ksenofobijas noziedzīgajiem nodarījumiem, kas tiek izdarīti datorsistēmās: LR starptautisks līgums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.171, 2006.
8. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.199/200, 1998, 8. jūlijs.
9. Latvijas Republikas Civillikums: LR likums. Pieejams: <http://www.likumumi.lv/doc.php?id=90224> [skatīts 22.12.2011.].
10. Grozījumi Elektronisko sakaru likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 88, 2011, 7. jūnijs.
11. European Parliament Resolution of 2 April 2009 on European conscience and totalitarianism (P6 TA (2009)0213). Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2009-0213+0+DOC+XML+V0//EN>.

Tiesu un starptautisko cilvēktiesību līgumu uzraudzības institūciju prakse

1. *Garaudy v. France*, ECtHR, Admissibility Decision, Application No. 65831/01, 24 June 2003. Pieejams HUDOC datubāzē: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en> [skatīts 19.12.2011.].
2. *Lehideux and Isorni v. France*, ECtHR, Judgment, Application No. 24662/94, 23 September 1998. Pieejams HUDOC datubāzē: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en> [skatīts 19.12.2011.].
3. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas 2009. gada 10. janvāra spriedums. Nav publicēts.
4. Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2008. gada 6. marta spriedums lietā Nr. K-0145-08/3. Nav publicēts.
5. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2002. gada 2. decembra spriedums lietā Nr. C-2200/6. Nav publicēts.
6. Rīgas Latgales priekšpilsētas tiesas 2003. gada 8. septembra spriedums lietā Nr. C29240503. Nav publicēts.
7. Liepājas tiesas 2001. gada 12. janvāra spriedums lietā Nr. K20-90/1 (kr./l. Nr. 184000300). Nav publicēts.
8. Rīgas tiesas apgabala prokuratūras 2011. gada 10. februāra lēmums pirmstiesas kriminālprocesā Nr. 11840002210 „Par kriminālprocesa pabeigšanu, piemērojot prokurora priekšrakstu par sodu”. Nav publicēts.
9. Human Rights Committee, Communication *Faurisson v. France*, No 550/1993; France. 16/12/96. CCPR/C/58/D/550/1993. (Jurisprudence). Pieejams: [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/4c47b59ea48f7343802566f200352fea?OpenDocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/4c47b59ea48f7343802566f200352fea?OpenDocument) [skatīts 10.09.2011.].
10. Report of the Special Rapporteur on contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance. Mission to Latvia. Human Rights Council, A/HRC/7/19/Add.3, 5 March 2008. Pieejams: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Racism/SRRacism/Pages/CountryVisits.aspx> [skatīts 10.09.2011.].

Atsauces

1. Piemēram, visas Eiropas Savienības dalībvalstis ir ratificējušas Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 19. pantu, kurš uzliek valstij pienākumu garantēt tiesības uz vārda brīvību.

2. Eiropas Savienības Padomes 2008. gada 28. novembra Pamatlēmums 2008/913/TI „Par krimināltiesību izmantošanu cīņā pret noteiktiem rasisma un ksenofobijas veidiem un izpaušmēm”, Preambulas 5. punkts. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, L 328, 2008, 6. decembris, 55.–58. lpp.
3. ANO Konvencija par jebkuras rasu diskriminācijas izskaušanu, 4. pants: LR starptautisks līgums. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/jebkdisk.htm> [aplūkots 22.12.2011.].
4. Vairākas Eiropas Savienības dalībvalstis ir veikušas atrunas attiecībā uz Pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 20. pantu un Konvencijas par jebkuras rasu diskriminācijas izskaušanu 4. pantu, norādot, ka tās īsteno šajās normās ietvertos pienākumus atbilstoši šo valstu konstitūcijās garantētajām tiesībām uz vārda brīvību. Pieejams: http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-2&chapter=4&lang=en [skatīts 22.12.2011.].
5. Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām, 20. pants. Cilvēka tiesības. Starptautisko līgumu krājums, 1. sēj., 1. daļa. Ņujorka, Ženēva, 1994.
- 6.. Sk. *Garaudy v. France*, ECtHR, Admissibility Decision, Application No.65831/01, 24 June 2003 and *Lehideux and Isorni v. France*, ECtHR, Judgment, Application no. 24662/94, 23 September 1998.
7. Sk. *Tulkens, F.* Freedom of expression and racism in the case-law of the European Court of Human Rights. Combating racism while respecting freedom of expression. European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, 2007.
8. Sk. arī *Cannie, H., Voorhoof, D.* The Abuse Clause and Freedom of Expression in the European Human Rights Convention: An Added Value for Democracy and Human Rights Protection? *Netherlands Quarterly of Human Rights*, vol. 29, No. 1, 2011.
9. Sk. *Barendt, E.* Freedom of Speech, Oxford University Press, 2nd edition, 2005, pp. 176–177.
10. Sk. arī *Cooper A., Brackman H.* Punishing religious defamation and Holocaust denial: is there a double standart? *Equal Voices*, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, 2006, Issue 18, pp. 23–25.
11. *Pech, L.* The Law of Holocaust Denial in Europe: Towards a (qualified) EU-wide Criminal Prohibition. Jean Monnet Working Paper, 10/09, 2009, p. 44.
12. Konvencija par kibernetizētiem. Papildu protokols par rasisma un ksenofobijas noziedzīgajiem nodarījumiem, kas tiek izdarīti datorsistēmās, 6. panta 1. punkts: LR starptautisks līgums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 171, 2006.
13. Sk. *Pech, L.* The Law of Holocaust Denial in Europe: Towards a (qualified) EU-wide Criminal Prohibition. Jean Monnet Working Paper, 10/09, 2009.
14. *Knechtle, John C.* Holocaust Denial and the Concept of Dignity in the European Union. *Florida State University Law Review*, Vol. 36:41, 2008, p. 56.
15. Sk. Human Rights Committee, Communication *Faurisson v. France*, No 550/1993: France. 16/12/96. CCPR/C/58/D/550/1993. (Jurisprudence) Pieejams: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/4c47b59ea48f7343802566f200352fea?OpenDocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/4c47b59ea48f7343802566f200352fea?OpenDocument) [skatīts 10.09.2011.].
16. *Garibian, S.* Taking denial seriously: genocide denial and freedom of speech in the French law. *Cardozo Journal of Conflict Resolution*, Vol. 9, No. 2, 2008, p. 479–488.
17. *Pierre, N.* History, Memory and the Law in France (1990–2010). Pieejams: http://www.lph-asso.fr/index.php?option=com_content&view=article&id=159%3Aapierre-nora-qlhistoire-la-memoire-et-la-loi-en-france-1990-2008q&catid=53%3Aactualites&Itemid=170&lang=en.
18. *Weil, P.* The Politics of Memory: Bans and Commemorations. // *Hare, I., Weinstein J.* Extreme Speech and Democracy. Oxford University Press, 2011, p. 562.–583.
19. *Brugger, W.* The Treatment of Hate Speech in German Constitutional Law (Part I), 3 *German Law Journal*, 2002. Pieejams: <http://www.germanlawjournal.com/index.php?pageID=11&artID=212>.
20. *Weil, P.* The Politics of Memory: Bans and Commemorations. // *Hare, I., Weinstein J.* Extreme Speech and Democracy. Oxford University Press, 2011, p. 562.–583.
21. *Garibian, S.* Taking denial seriously: genocide denial and freedom of speech in the French law. *Cardozo Journal of Conflict Resolution*, Vol. 9, No. 2, 2008, p. 479–488.
22. Sk. *Pelkaus, E.* (zin. red.). Aizvestie: 1941. gada 14. jūnijs. Rīga, Latvijas Valsts arhivs, 2001.
- 23 Sk. *Pech, L.* The Law of Holocaust Denial in Europe: Towards a (qualified) EU-wide Criminal Prohibition. Jean Monnet Working Paper, 10/09, 2009.
24. Turpat.
25. Council of the European Union, Brussels, November 26, 2008, 16351/1/08 REV 1 DROIPEN 94, Annex, Statements to be entered in the minutes of the Council at the time of adoption of the Framework Decision. Sk. arī The European Parliament Resolution on European conscience and totalitarianism, which “Condemns strongly and unequivocally all crimes against humanity and the massive human rights violations committed by all totalitarian and authoritarian regimes.” European Parliament Resolution of 2 April 2009 (P6 TA (2009)0213).

26. Eiropas Savienības Padomes 2008. gada 28. novembra Pamatlēmums 2008/913/TI „Par krimināltiesību izmantošanu cīņā pret noteiktiem rasisma un ksenofobijas veidiem un izpausmēm”, Preambulas 10. punkts. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, L 328, 2008, 6. decembris, 55.–58. lpp.
27. Turpat, 1. panta 4. punkts.
28. Ed. by Prof. Dr. Carlos Closa Montero. Study on how the memory of crimes committed by totalitarian regimes in Europe is dealt with in the Member States. Institute for Public Goods and Policy, Centre of Human and Social Sciences, 2010, pp. 394–402.
29. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200(1260/1261), 1998.
30. *Feldhüne, G., Mits, M.* Legal analysis of national and European anti-discrimination legislation, comparison of the EU Race Equality Directive and Protocol No 12 with anti-discrimination legislation in Latvia, Interights, European Roma Rights Center, Migration Policy Group, “Implementing European Anti-discrimination Law”, 2001, pp. 35–36.
31. Līdz grozījumu izdarīšanai Krimināllikuma 156. pants paredzēja atbildību par tišu personas goda aizskaršanu vai cieņas pazemošanu mutvārdiem, rakstveidā vai ar darbību. Savukārt Krimināllikuma 158. pants noteica atbildību par tišu personas goda aizskaršanu masu saziņas līdzekli.
32. Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 193, 2009, 19. novembris.
33. Latvijas Republikas Civillikuma 2352 (1). pants: LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=90224> [skatīts 22.12.2011.].
34. Turpat, 1635. pants.
35. Eiropas Savienības Padomes 2008. gada 28. novembra Pamatlēmums 2008/913/TI „Par krimināltiesību izmantošanu cīņā pret noteiktiem rasisma un ksenofobijas veidiem un izpausmēm”, Preambulas 6. punkts. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, L 328, 2008, 6. decembris, 55.–58. lpp.
36. Sk. Č. K. Edžugbo un P. Mensahs pret politisko organizāciju “Brīvības partija” un valsts bezpeļņas SIA “Latvijas Televīzija”, Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2002. gada 2. decembra spriedums lietā Nr. C-2200/6. Nav publicēts.
37. Sk. Dž. Stils pret politisko organizāciju “Brīvības partija” un valsts bezpeļņas SIA “Latvijas Televīzija”, Rīgas Latgales priekšpilsētas tiesas 2003. gada 8. septembra spriedums lietā Nr. C29240503. Nav publicēts.
38. Latvijas Republikas Civillikums: LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=90224> [skatīts 22.12.2011.].
39. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2002. gada 2. decembra spriedums lietā Nr. C-2200/6.
40. 71.² pants. Informācijas sniegšana civillietās. Grozījumi Elektronisko sakaru likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 88, 2011, 7. jūnijs.
41. *Kamenska, A., Brands-Kehris, I.* Combating Hate Crimes in Latvia: Legislation and Police Practice. Latvian Centre for Human Rights, 2008, pp. 23–24.
42. *Ibid*, p. 25.
43. *Feldhüne, G., Mits, M.* Legal analysis of national and European anti-discrimination legislation, comparison of the EU Race Equality Directive and Protocol No 12 with anti-discrimination legislation in Latvia, Interights, European Roma Rights Center, Migration Policy Group, “Implementing European Anti-discrimination Law”, 2001, pp. 35–36.
44. *Kamenska, A., Brands-Kehris, I.* Combating Hate Crimes in Latvia: Legislation and Police Practice. Latvian Centre for Human Rights, 2008, p. 23.
45. Sk. Latvijas Kriminālkodeksa 69. pantu. Latvijas Kriminālkodekss, Komentāri pie atsevišķiem Kriminālkodeksa pantiem, Tieslietu ministrijas Tiesiskās informācijas centrs, 1995.
46. *Judins, A.* Rasisms Latvijā: vai gaidām nāvi? 2005. gada 14. jūnijs. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=4820> [skatīts 29.09.2011.].
47. Report of the Special Rapporteur on contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance, Mission to Latvia. Human Rights Council, A/HRC/7/19/Add.3, 5 March 2008, para.52. Pieejams: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Racism/SRRacism/Pages/Country-Visits.aspx>.
48. Liepājas tiesas 2001. gada 12. janvāra spriedums lietā Nr. K20-90/1 (kr./l. Nr. 184000300). Nav publicēts.
49. Turpat.
50. Turpat.
51. Latvijas Republikas Satversmes 100. pants nosaka: “Ikvienam ir tiesības uz vārda brīvību, kas ietver tiesības brīvi iegūt, paturēt un izplatīt informāciju, paust savus uzskatus. Cenzūra ir aizliegta.” Latvijas Republikas Satversme 1998. gada 15. oktobra likuma redakcijā, kas stājās spēkā 1998. gada 6. novembrī. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.308/312, 1998, 23. oktobris.
52. Liepājas tiesas 2001. gada 12. janvāra spriedums lietā Nr. K20-90/1 (kr./l. Nr. 184000300). Nav publicēts.

53. Kamenska, A., Brands-Kehris, I. Combating Hate Crimes in Latvia: Legislation and Police Practice. Latvian Centre for Human Rights, 2008, p. 25.
54. Ibid, pp.28–33.
55. Report of the Special Rapporteur on contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance, Mission to Latvia. Human Rights Council, A/HRC/7/19/Add.3, 5 March 2008, para. 52. Pieejams: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Racism/SRRacism/Pages/Country-Visits.aspx>.
56. Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2008. gada 6. marta spriedums lietā Nr. K-0145-08/3. Nav publicēts.
57. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Kriminālietu tiesu palātas 2009. gada 10. janvāra spriedums. Nav publicēts.
58. Turpat.
59. Turpat.
60. Judins, A. Rasisms Latvijā: vai gaidām nāvi? 2005. gada 14. jūnijs. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=4820> [aplūkots 29.09.2011.].
61. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Kriminālietu tiesu palātas 2009. gada 10. janvāra spriedums. Nav publicēts.
62. ANO Konvencija par jebkuras rasu diskriminācijas izskaušanu, 1. pants: LR starptautisks līgums. Pieejama: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/jebkdisk.htm> [skatīts 22.12.2011.].
63. Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 90(4076), 2009, 10. jūnijs.
64. Pech, L. The Law of Holocaust Denial in Europe: Towards a (qualified) EU-wide Criminal Prohibition. Jean Monnet Working Paper, 10/09, 2009.
65. Human Rights Committee, Communication *Faurisson v. France*, No 550/1993: France. 16/12/96. CCPR/C/58/D/550/1993. (Jurisprudence) Pieejams: [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/4c47b59ea48f7343802566f200352fea?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/4c47b59ea48f7343802566f200352fea?Opendocument) [skatīts 10.09.2011.].
66. Sk. arī *Bossuyt, Marc J.* "Guide to the "travaux preparatoires" of the International Covenant on Civil and Political Rights", 1987.
67. Eiropas Savienības Padomes 2008. gada 28. novembra Pamatlēmums 2008/913/TI „Par krimināltiesību izmantošanu cīņā pret noteiktiem rasisma un ksenofobijas veidiem un izpausmēm”. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, L 328, 2008, 6. decembris, 55.–58. lpp.
68. Rīgas tiesas apgabala prokuratūras 2011. gada 10. februāra lēmums pirmstiesas kriminālprocesā Nr. 11840002210 „Par kriminālprocesa pabeigšanu, piemērojot prokurora priekšrakstu par sodu”. Nav publicēts.
69. Turpat.
70. Turpat.
71. Turpat.
72. Turpat.
73. Piemēram, 2001. gada 12.–13. jūnijā sakarā ar 14. jūnija deportācijas 60. gadskārtu Rīgā notika apakškomisijas organizēta starptautiska konference, kurā vairākums dalībnieku 1941. gada 14. jūnija deportāciju vērtēja kā genocīda izpausmi. Sk. Latvijas Valsts Prezidenta izveidotās Vēsturietnieku komisijas darba pārskatu. Pieejams: http://www.president.lv/pk/content/?cat_id=1452 [skatīts 29.12.2011.].
74. Sk. plašāk: *Paparinskis, M.* Deportāciju prāvas: starptautisko tiesību skatupunkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 16.(371), 2005, 3. maijs.

Summary

Contradictions between the Member States and the text of the Framework Decision that has been supplemented with countless compromises calls into question the need for a common EU Member States' approach towards criminalization of the denial or justification of the Holocaust and crimes against humanity. Legal traditions of the Member States, historical experience, and even the understanding of history differs. The obligations imposed on the states by the Framework Decision are problematic also for other reasons. Their implementation may contradict with national obligations within the framework of several international human rights treaties. At the same time, the international human rights protection institutions support practices of those countries, which limit the attempts of pseudo-historians and extreme groups

to deny documentary evidences and generally recognized historical facts with a view of inciting intolerance against any group in society. However, as shown by practices of Latvia and other countries, such statements in most cases can be limited by applying the international human rights treaties and national criminal law, which provide for prohibition of incitement and discrimination. Adoption of the Framework Decision was determined by political factors rather than legal necessity. Therefore, it is difficult to predict legal effects of the Framework Decision in the Member States. In addition, to achieve the objective of the Framework Decision – to establish a common national position regarding denial of the Holocaust and other genocides and crimes against humanity, it is not enough to develop a common legal framework. Improvement of the knowledge and understanding of the EU Member States citizens not only about crimes committed by the Nazi regime but also the communist regime is of equal importance.

Tiesības sevi neapsūdzēt kā tiesību uz taisnīgu tiesu būtisks aspekts vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanā

The Right not to Incriminate Oneself as an Essential Aspect of the Right to a Fair Trial in the Application of the Simplified Forms of Criminal Procedure

Mg.iur. Irēna Nesterova

LU Juridiskā fakultāte

Juridiskās fakultātes doktora zinātniskā grāda pretendente

E-pasts: Nesterova.Irena@gmail.com

Rakstā analizēts jautājums par tiesībām sevi neapsūdzēt kā vienu no taisnīgas tiesas elementiem, piemērojot vienkāršotās kriminālprocesa formas. Personām, kurām tiek piemērotas vienkāršotās kriminālprocesa formas, kas neietver lietas izskatīšanu tiesā vai pierādījumu tiešu un mutisku pārbaudi tiesas sēdē, netiek pilnībā nodrošinātas tiesības uz taisnīgu tiesu. Lai novērstu taisnīguma kļūdas, t.i., nodrošinātu, ka nevainīgas personas kriminālprocesa vienkāršošanas rezultātā netiek atzītas par vainīgām, ir būtiski ievērot no taisnīgas tiesas principa izrietošās tiesības sevi neapsūdzēt, kas cita starpā ietver tiesības netikt piespiestam atzīt savu vainu. Rakstā ir pamatots, ka, lai tiktu ievērotas tiesības sevi neapsūdzēt, kā minēto formu piemērošanas priekšnosacījumi visos gadījumos ir jānosaka kā piekrišana, tā vainas atzīšana, kā arī izvērtēts, vai kriminālprocesa sistēma paredz efektīvas procesuālas garantijas, lai nodrošinātu, ka persona atzīst savu vainu un izsaka piekrišanu vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanai apzināti un brīvi.

Atslēgvārdi: tiesības uz taisnīgu tiesu, tiesības sevi neapsūdzēt, vainas atzīšana, vienkāršotās kriminālprocesa formas, kriminālprocesa vienkāršošana, tiesības uz aizstāvību.

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	169
<i>Izklāsta daļa</i>	171
<i>Kopsavilkums</i>	176
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	177
<i>Atsauces un piezīmes</i>	178
<i>Summary</i>	179

Ievads

Kriminālprocesa vienkāršošana ir viena no galvenajām kriminālprocesa attīstības tendencēm kā Latvijā, tā citās Eiropas valstīs. Latvijā 2005. gadā stājās spēkā Kriminālprocesa likums¹ (turpmāk – KPL), kas būtiski palielināja vienkāršoto kriminālprocesa formu nozīmi krimināltiesisko attiecību noregulēšanā.

Izstrādājot KPL, nozīmīga loma bija Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācijai Nr. R(87)18 "Par dalībvalstu kriminālās justīcijas vienkāršošanu", kuras mērķis ir vienkāršot kriminālprocesa tiesvedību, tādējādi novēršot problēmas, kas saistītas ar krimināllietu skaita palielināšanos.² Lielākā daļa kriminālprocesa tiek izbeigti, piemērojot vienkāršotās kriminālprocesa formas. Statistikas dati liecina, ka 2011. gadā 82 % krimināllietu tiesā tika izskatītas bez pierādījumu pārbaudes.³

Viena no aktuālajām problēmām kā Latvijā, tā arī citviet Eiropā, kas saistīta ar tendenci arvien lielāku lomu piešķirt kriminālprocesa vienkāršošanai, atsakoties no tradicionālā tiesvedības principa, ir nepamatotu apsūdzību skaita palielināšanās risks.⁴ Tāpēc, piemērojot vienkāršotās kriminālprocesa formas, ir būtiski ievērot personas tiesības uz taisnīgu tiesu. "Tā patiesībā ir viena no kriminālprocesa centrālajām problēmām: nepieciešamība saskaņot procesu, kas novestu lietas līdz efektīvai iztiesāšanai, ar cilvēktiesību aizsardzību un pamatprasību ievērot personas tiesības uz taisnīgu tiesu."⁵

Tiesības uz taisnīgu tiesu ir konstitucionāli garantētas cilvēka pamattiesības. Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk – Satversme) 92. panta pirmais teikums nosaka: "Ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumīgās intereses taisnīgā tiesā."⁶ Tiesības uz taisnīgu tiesu ietvertas arī svarīgākajos starptautiskajos dokumentos – Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – Konvencija) 6. pantā⁷ un Apvienoto Nāciju Organizācijas Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām (turpmāk – Pakts) 14. pantā⁸.

Tiesības uz taisnīgu tiesu ir vispārējs tiesību princips, no kura izriet vairākas specifiskas tiesības. Konvencijas 6. panta pirmā daļa nosaka vispārējo taisnīgas tiesas principu, kā arī vairākus taisnīgas tiesas elementus, savukārt 6. panta otrajā un trešajā daļā ietverti 6. panta pirmajā daļā garantētās taisnīgas tiesas specifiskie aspekti, kas ir piemērojami kriminālprocesā.⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesa no vispārējā taisnīgas tiesas principa ir atvasinājusi vairākas Konvencijā tieši nenoteiktas tiesības, piemēram, tiesības piedalīties lietas izskatīšanā, tiesības uz procesuālo pilnvaru līdzvērtību, tiesības uz taisnīgu pierādījumu izskatīšanu, tiesības uz pamatotu nolēmumu, kā arī tiesības sevi neapsūdzēt.¹⁰

Personai netiek pilnībā nodrošinātas tiesības uz taisnīgu tiesu, piemērojot vienkāršotās kriminālprocesa formas, kuras neietver lietas izskatīšanu tiesā vai pierādījumu tiešu un mutisku pārbaudi tiesas sēdē, – kriminālprocesa izbeigšanu, atbrīvojot personu no kriminālatbildības (KPL 379. pants), kriminālprocesa izbeigšanu, nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības (KPL 379. panta trešā daļa, 34. nodaļa), prokurora priekšrakstu par sodu (KPL 420. pants, 35. nodaļa), vienošanās procesu (KPL 38., 49., 50. nodaļa) un lietas izskatīšanu tiesā bez pierādījumu pārbaudes (KPL 499. pants) (turpmāk – vienkāršotās kriminālprocesa formas).¹¹ Proti, persona, piekrītot to piemērošanai, atsakās no daļas tiesību, kas izriet no vispārīgā taisnīgas tiesas principa – tiesībām uz lietas izskatīšanu tiesā ar pierādījumu tiešu un mutisku pārbaudi tiesas sēdē, tiesībām sevi aktīvi aizstāvēt, piedaloties lietas izskatīšanā un pierādījumu pārbaudē.

Persona, piekrītot vienkāršoto procesa formu piemērošanai un atsakoties no tiesībām uz lietas izskatīšanu, būtībā piekrīt sevis atzīšanai par vainīgu. Tāpēc, lai nodrošinātu, ka nevainīgas personas kriminālprocesa vienkāršošanas rezultātā netiktu atzītas par vainīgām, ir būtiski ievērot personas tiesības sevi neapsūdzēt, kas cita starpā ietver tiesības neatzīt vainu. Rakstā ir izvērtēts, vai kriminālprocesaūlais regulējums pietiekami efektīvi aizsargā tiesības sevi neapsūdzēt, kā arī analizēts, vai

KPL normās ir skaidri noteikti vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanas priekšnosacījumi – piekrišana un vainas atzīšana. Tāpat darbā ir analizētas procesuālas garantijas, kas nodrošina, ka persona atzīst savu vainu un izsaka piekrišanu vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanai apzināti un brīvi.

Izklāsta daļa

Latvijai saistoši starptautiski cilvēktiesību pamatdokumenti tiesības sevi neapsūdzēt atzīst par vispārēju starptautisku principu, kas izriet no vispārējā taisnīgas tiesas principa. Pakta 14. panta trešās daļas “g” punkts nosaka divus būtiskus to aspektus – tiesības netikt piespiestam dot liecības pašam pret sevi un tiesības neatzīt sevi par vainīgu. Lai gan Konvencijā tiesības sevi neapsūdzēt nav tieši noteiktas, tās ir plaši atzītas Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē kā “[...] vispārēji atzīts starptautisks princips, kas ietverts 6. pantā noteiktajā “taisnīgas tiesas” jēdzienā”.¹² Satversmē tiesības sevi neapsūdzēt nav tieši noteiktas, tomēr tās ietilpst Satversmes 92. pantā ietvertajā “taisnīgas tiesas” jēdzienā, ņemot vērā, ka minētā panta saturs tiek noskaidrots atbilstoši starptautisko cilvēktiesību normu piemērošanas praksē sniegtajai interpretācijai.¹³ Lai gan KPL tiesības sevi neapsūdzēt nav noteiktas kā atsevišķs kriminālprocesa pamatprincips, tomēr to ievērošana ir cieši saistīta un izriet no citiem kriminālprocesa pamatprincipiem – tiesībām uz lietas izskatīšanu tiesā (KPL 15. pants), cilvēktiesību garantēšanas principu (KPL 12. pants), spīdzināšanas un pazemošanas aizlieguma principu (KPL 13. pants), nevainīguma prezumpcijas principu (KPL 19. pants), procesuālās līdzvērtības principu (KPL 18. pants), tiesībām uz aizstāvību (KPL 20. pants).¹⁴ Lai nodrošinātu tiesības sevi neapsūdzēt, KPL paredz, ka personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, ir tiesības liecināt vai atteikties sniegt liecību (KPL 61. panta ceturtdā daļa, 63. panta pirmās daļas 6. punkts, 66. panta 15. punkts, 70. panta pirmā daļa, 71. panta 11. punkts). Tādējādi tiesības sevi neapsūdzēt ir kriminālprocesa tiesību sistēmai raksturīgas cilvēka pamattiesības.

Vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanas gadījumā persona atsakās no tiesībām sevi neapsūdzēt. Piemērojot vienkāršotās kriminālprocesa formas – prokurora priekšrakstu par sodu, vienošanās procesu un lietas izskatīšanu tiesā bez pierādījumu pārbaudes – persona tiek saukta pie kriminālatbildības un sodīta. Izbeidzot kriminālprocesu, atbrīvojot personu no kriminālatbildības vai nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības, personai tāpat iestājas nelabvēlīgas tiesiskas sekas – persona netiek reabilitēta (KPL 380. pants). Tādējādi, piemērojot minētās vienkāršotās kriminālprocesa formas, persona tiek atzīta par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā.

Svarīgi ir nodrošināt, ka, pieņemot lēmumu par vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanu, tiek ņemta vērā personas attieksme. “Pats būtiskākais taisnīguma aspekts ir tiesības tikt uzklausītam [...]. Tas nozīmē, ka neviens lēmums, kas nav pilnībā un bez nosacījumiem par labu personai, nevar tikt pieņemts, ja vien attiecīgajai personai nav dota iespēja izteikt savu pozīciju par attiecīgo jautājumu.”¹⁵ Ņemot vērā, ka, piemērojot vienkāršotās kriminālprocesa formas, tiek konstatēta personas vaina, personas attieksme ietver gan piekrišanu, gan vainas atzīšanu. Pirms pievērsties kriminālprocesuālā regulējuma analīzei, ir nepieciešams izprast vainas atzīšanas jēdzienu.

Vainas atzīšanas jēdziens ir jāskata kopsakarā ar vainas jēdziena izpratni kriminālprocesā. Vainas jēdziens kriminālprocesā atšķiras no tā izpratnes krimināltiesībās. Krimināltiesībās ar vainu saprot obligātu noziedzīga nodarījuma

sastāva – subjektīvās puses – pazīmi, ar ko tiek apzīmēta personas attieksme pret noziedzīgā nodarījuma objektīvajām pazīmēm (nodarījumu, tā sekām un cēloņsakarību) nodoma vai neuzmanības formā.¹⁶ Savukārt kriminālprocesā vainas jēdzienam ir cita nozīme. Uzsvars tiek likts uz vainas pierādīšanu, kas ietver ne tikai noziedzīga nodarījuma sastāva esības vai neesības pierādīšanu, bet arī pienākumu pierādīt citus Krimināllikumā¹⁷ un KPL paredzētos apstākļus, kuriem ir nozīme konkrēto tiesisko attiecību taisnīgā noregulējumā, piemēram, vai nepastāv Krimināllikumā noteiktie apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību (KPL 124. panta otrā daļa). Persona kriminālprocesa izpratnē nav vainīga, ja to nevar saukt pie kriminālatbildības, lai gan var būt pierādīta personas vaina kā noziedzīga nodarījuma sastāva pazīme.

Ņemot vērā, ka vainas atzīšana ir kriminālprocesa institūts, “vaina nav jāsaprot tikai kā noziedzīgā nodarījuma subjektīvās puses elementa atzīšana, bet gan plašāk – persona atzīst visus apstākļus, uz kuru pamata viņa saucama pie kriminālatbildības. [...] Vaina [...] aptver divus būtiskus un savstarpēji saistītus momentus: gan faktiskās darbības, gan to juridisko kvalifikāciju.”¹⁸ Tātad vainas atzīšana nozīmē atzīt gan faktisko darbību, kas uzskatāma par inkriminētā noziedzīgā nodarījuma pierādāmajiem apstākļiem, gan tās juridisko kvalifikāciju.

Vainas atzīšanai kā pierādījumam lietā var būt būtiska nozīme, tomēr tās izmantošana ir ierobežota. Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palāta 2006. gada 20. jūnija spriedumā lietā Nr. PAK-31 norāda, ka “[...] notiesājošu spriedumu var pamatot ar apsūdzētā vainas atzīšanu tikai tad, ja to apstiprina citu lietā savākto pierādījumu kopums”.¹⁹ Tātad vainas atzīšana nav pietiekams pierādījums, lai personu atzītu par vainīgu.

Vainas atzīšana ir ne tikai viens no pierādījumiem, tai ir arī būtiska loma, piemērojot vienkāršotās kriminālprocesa formas, kas neietver lietas izskatīšanu tiesā vai pierādījumu tiešu un mutisku pārbaudi tiesas sēdē. Kā minēts iepriekš, piemērojot šīs kriminālprocesa formas, persona atsakās no daļas tiesību, kas ietvertas vispārējā taisnīgas tiesas principā, tāpēc izšķiroša ir personas attieksme pret to piemērošanu.

Kā nākamais jautājums ir jāaplūko, vai personas vainas atzīšana ir nošķirama no piekrišanas vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanai. KPL gan vainas atzīšana, gan piekrišana ir noteikta kā priekšnosacījums to vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanai, kas paredz personas sodīšanu, proti, prokurora priekšraksta par sodu piemērošanu (KPL 420. panta piektā daļa), vienošanās procesa piemērošanu (KPL 433. panta pirmā daļa, 541. panta otrā daļa, 544. panta otrā daļa) un lietas izskatīšanu bez pierādījumu pārbaudes (KPL 499. panta pirmā daļa).

KPL šobrīd skaidri nenosaka personas vainas atzīšanu par obligātu priekšnosacījumu, piemērojot vienkāršotās kriminālprocesa formas, kas neparedz personas sodīšanu, t.i., izbeidz kriminālprocesu, atbrīvojot personu no kriminālatbildības vai nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības. KPL 415. panta ceturtā daļa nosaka, ka kriminālprocesa izbeigšana, nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības, ir pieļaujama tikai ar apsūdzētā brīvprātīgu un nepārprotami izteiktu piekrišanu. KPL 379. panta piektā daļa nosaka: “Izbeigt kriminālprocesu, atbrīvojot personu no kriminālatbildības, nedrīkst, ja pret to iebilst persona, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, vai tās pārstāvis.” Minētās normas neparedz procesa virzītāja pienākumu pirms lēmuma pieņemšanas noskaidrot, vai persona pilnībā atzīst vainu viņai inkriminētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā. Diskutējams ir jautājums, vai šādos gadījumos pietiek tikai ar personas piekrišanu vai kā priekšnosacījums būtu jāparedz arī personas vainas atzīšana.

Kā pamatoti norādīts Latvijas tiesību doktrīnā, lai gan kriminālprocesa izbeigšana, atbrīvojot personu no kriminālatbildības un nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības, neparedz personas sodīšanu, tā tomēr ir saistīta ar personas vainas konstatēšanu.²⁰ Saskaņā ar KPL 380. pantu, ja kriminālprocesu izbeidz, atbrīvojot personu no kriminālatbildības un nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības, persona netiek reabilitēta. "Tas savukārt nozīmē, ka šāda rīcība saistāma ar personas vainas konstatāciju, kas tiesiski iespējama, tikai pamatojoties uz tiesiski atbilstošu pierādījumu bāzi."²¹ Turklāt, izbeidzot kriminālprocesu nosacīti, ir ne tikai konstatēta personas vaina, bet personai iestājas papildus nelabvēlīgas tiesiskās sekas – prokurors nosaka pārbaudes laiku no trim līdz astoņpadsmit mēnešiem, kā arī var uzlikt apsūdzētajam Krimināllikumā paredzētos pienākumus (KPL 415. panta piektā un sestā daļa, Krimināllikuma 58.¹ panta trešā un ceturtā daļa). Personas atzīšana par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā var radīt personai negatīvas tiesiskās sekas arī nākotnē, piemēram, neļaujot ieņemt noteiktus amatus tiesībaizsardzības iestādēs.²²

Varētu minēt arī pretēju argumentu – nosakot, ka minēto kriminālprocesa formu piemērošanas priekšnoteikums ir tikai piekrišana, personai tiek dotas plašākas izvēles iespējas, proti, personai tiek dota iespēja piekrist minēto procesa formu piemērošanai, arī nepaužot savu attieksmi pret izvirzīto apsūdzību. Tajā pašā laikā procesa virzītājam saglabātos pienākums pierādīt personas vainu. Tomēr šāda pieeja nav uzskatāma par samērīgu ar iespējamo personas tiesību aizskārums.

Arī likumdevēja mērķis nav bijis iedalīt vienkāršotās kriminālprocesa formas atkarībā no vainas atzīšanas nepieciešamības. Par to liecina KPL 417. panta pirmā daļa. "Personai, attiecībā uz kuru izbeidz kriminālprocesu, nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības, izsniedz lēmuma kopiju, izskaidro, kādas sekas ir šādai kriminālprocesa izbeigšanai, un informē par tās tiesībām iepazīties ar krimināllietas materiāliem. Persona ar parakstu apliecina, ka piekrist noziedzīga nodarījuma kvalifikācijai [...]" Tādējādi KPL paredz, ka, nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības, persona apliecina piekrišanu noziedzīga nodarījuma kvalifikācijai, kas, kā jau iepriekš minēts, ietver vainas atzīšanu. Tas liecina, ka nepilnīgais vienkāršoto kriminālprocesa priekšnosacījumu regulējums radies, nepietiekami saskaņojot un līdz galam neizvērtējot konkrētas KPL normas.

Secināms, ka KPL vajadzētu noteikt procesa virzītāja pienākumu saņemt gan personas piekrišanu, gan vainas atzīšanu pirms tiek pieņemts lēmums par kriminālprocesa izbeigšanu, atbrīvojot personu no kriminālatbildības un nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības, attiecīgi grozot KPL 379. panta piekto daļu un 415. panta ceturto daļu.

Kā nākamais jautājums ir jāaplūko, vai pastāv efektīvas procesuālas garantijas, kas nodrošina, ka persona, attiecībā uz kuru tiek piemērotas vienkāršotās kriminālprocesa formas, savu vainu atzīst un piekrišanu izsaka apzināti un brīvi. Tiesības sevi neapsūdzēt nosaka personas tiesības netikt piespiestai sniegt pierādījumus pret sevi, kas cita starpā ietver tiesības neatzīt vainu. Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā *Saunders v. United Kingdom* ir atzinusi, ka tiesību sevi neapsūdzēt "[...] pamatojums cita starpā ir apsūdzētā aizsardzība pret neatbilstošu varas iestāžu piespiešanu, tādējādi palīdzot novērst tiesas kļūdas un nodrošinot 6. panta mērķu sasniegšanu [...]. Tiesības sevi neapsūdzēt paredz, ka kriminālvajāšanā lietu pret apsūdzēto mēģina pierādīt bez tādu pierādījumu izmantošanas, kas iegūti, lietojot piespiešanas vai apspiešanas metodes, neievērojot apsūdzētā gribu."²³

Nevainīga persona piespiešanas rezultātā var atzīt sevi par vainīgu un piekrist vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanai. Amatpersonas, kuras veic

kriminālprocesu, vēloties ātrāk pabeigt kriminālprocesu, var būt ieinteresētas, lai persona atzīst savu vainu un piekrīt vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanai. Tāpēc nevar izslēgt iespēju, ka persona tiek piespiesta atzīt vainu ar dažāda veida prettiesiskiem paņēmieniem.²⁴ Par tādiem ir atzīstami, piemēram, agresīva un psiholoģiski vardarbīga pratināšana, maldināšana par lietā esošajiem pierādījumiem. Vairākās Eiropas valstīs, piemēram, Itālijā, Ungārijā un Polijā, viena no problēmām ir pirmstiesas aizturēšana, pamatojoties uz apstākli, ka persona nav atzinusi vainu.²⁵ Arī Latvijas praksē ir sastopami gadījumi, kad vainas neatzīšana vai liecību nesniegšana tiek vērtēta kā pretdarbība kriminālprocesa mērķa sasniegšanai, tādējādi pamatojot apcietinājuma piemērošanas nepieciešamību.²⁶ Šādu prettiesisku piespiešanas metožu piemērošanas dēļ pastāv augsts risks, ka nevainīga persona var nepamatoti atzīt sevi par vainīgu.

Var pastāvēt arī citi apstākļi, kuru dēļ persona var nepatiesi atzīt vainu un piekrist vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanai. Persona var uzskatīt sevi par vainīgu, lai gan nav vainīga inkriminētajā noziedzīgajā nodarījumā. Kā iepriekš minēts, vainas atzīšana ir saistīta ne tikai ar faktisko darbību, bet arī ar tās juridiskās kvalifikācijas atzīšanu. Tāpēc persona, kurai nav pietiekamu juridisko zināšanu, var piekrist darbību juridiskajai kvalifikācijai, neapzinoties to būtību. "Tā persona var neapzināties, ka starp viņas nodarījumu un sekām nav cēloņsakarības (piemēram, ir izdarīts sitiens un persona to nenoliedz, ir iestājušās sekas un arī tās persona nenoliedz, bet tai nav pietiekamu zināšanu, lai savā labā izmantotu faktu, ka sekas iestājušās sakarā ar cietušā individuālajām īpatnībām (iedzimts defekts utt.), tā var neizprast apstākļu, kas izslēdz kriminālatbildību (nepieciešamā aizstāvēšanās utt.) juridiskās nianšes u. tml."²⁷ Tāpat nevar tikt izslēgts, ka persona uzņemas vainu citas tuvas personas, piemēram, bērna vietā.

Vēl viens būtisks apstāklis, kas jāņem vērā, ir tas, ka persona var būt arī ieinteresēta vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanā. Bailes no tiesiskās sistēmas jau pašas par sevi rada spiedienu sadarboties ar procesa virzītāju, kā arī atzīt vainu. Labums, ko persona var iegūt, piekrītot vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanai, ir iespēja izvairīties no lietas izskatīšanas tiesā, kas ir garš un apgrūtinošs process.²⁸ Persona var piekrist vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanai, lai izvairītos no nelabvēlīgākām tiesiskām sekām, piemēram, uzskatot, ka tādējādi viņai tiks piespriests mazāks sods, kas it īpaši saistīts ar bailēm no brīvības atņemšanas.²⁹ Tajā pašā laikā šos labumus iegūst tikai personas, kas ir vainīgas noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, taču "neapšaubāmi ir arī nevainīgi apsūdzētie, kas sajūt spiedienu atzīt savu vainu, jo uzskata, ka pastāv risks, ka viņi netiks attaisnoti, tādēļ labāk būtu atzīties cerībā nesaņemt ar brīvības atņemšanu saistītu sodu".³⁰

Lai nevainīgas personas netiktu piespiestas piekrist vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanai un atzīt savu vainu, nepieciešamas efektīvas procesuālas garantijas. "Sistēmai jānodrošina, lai persona lēmumu piekrist vai nepiekrist kriminālprocesa vienkāršošanai izteiktu cik vien iespējams brīvi un apzinoties tā sekas, un gadījumā, ja pastāv šaubas par personas vainu, tiktu nodrošinātas tiesības uz lietas izskatīšanu tiesā. Ideja par pilnībā brīvi pieņemtu lēmumu ir iluzora [...], tomēr pastāv veidi, kā paplašināt šo brīvību."³¹

Galvenais, kas jāievēro, piemērojot vienkāršotās kriminālprocesa formas, ir nevainīguma prezumpcijas princips. Lai nodrošinātu, ka vainas atzīšana un piekrišana ir tiesiska, un novērstu gadījumus, kad, pamatojoties uz nepatiesu vainas atzīšanu, persona tiek nepamatoti atzīta par vainīgu, ir jāievēro no nevainīguma prezumpcijas principa izrietošais pienākums pierādīt personas vainu, kā arī nosacījums, ka

vainas atzīšana ir tikai viens no pierādījumiem, kas pats par sevi nav pietiekams, lai persona tiktu atzīta par vainīgu. Kā minēts iepriekš, personas vainai ir jābūt pierādītai, piemērojot ikvienu vienkāršoto kriminālprocesa formu, kas neietver lietas izskatīšanu tiesā vai pierādījumu tiešu un mutisku pārbaudi tiesas sēdē. Līdz ar to minētās formas nevar piemērot, vienīgi pamatojoties uz personas vainas atzīšanu, ja to neapstiprina citi lietā savāktie pierādījumi.

Būtiska procesuālā garantija ir tiesību uz informāciju nodrošināšana, kas nosaka pienākumu izskaidrot personai gan to, kādas tiesiskās sekas radīs konkrētās vienkāršotās kriminālprocesa formas piemērošana, gan to, ka pastāv tiesības izvēlēties, vai piekrist to piemērošanai. Uzsākot pārrunas par vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanu, ir svarīgi izskaidrot personai, ka viņai ir tiesības arī nepiekrīst to piemērošanai un tiesības neatzīt vainu. Ja persona netiek informēta par šīm tiesībām jau procesuālās darbības sākumā, vainas atzīšana nav tiesiska un arī vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošana nav pieļaujama.

KPL ikvienā gadījumā būtu jāparedz procesa virzītāja pienākums izskaidrot, kādas tiesiskās sekas radīs vienkāršotās kriminālprocesa formas piemērošana. Šāds pienākums ir noteikts, ja tiek piemērots prokurora priekšraksts par sodu (KPL 422. panta pirmā daļa), vienošanās process (KPL 434. panta pirmās daļas 1. punkts, 545. panta 2. punkts), kā arī ja lieta tiesā tiek izskatīta bez pierādījumu pārbaudes (KPL 412. panta ceturrtā daļa, 499. panta otrā daļa). Minētais pienākums būtu jāparedz arī tad, ja kriminālprocess tiek izbeigts, atbrīvojot personu no kriminālatbildības, papildinot KPL 379. pantu. Tā kā kriminālprocesa izbeigšanā, nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības, šāds pienākums ir noteikts tikai pēc lēmuma kopijas izsniegšanas personai (KPL 417. panta pirmā daļa), būtu papildināms arī KPL 415. pants, nosakot, ka procesa virzītājam ir pienākums izskaidrot personai minētā procesa sekas, pirms persona ir devusi piekrišanu tā piemērošanai.

Kā viena no būtiskākajām procesuālajām garantijām, kas nodrošina, ka persona vainu atzīst un piekrišanu izsaka brīvi un apzināti, ir tiesības uz aizstāvja palīdzību. Tiesību doktrīnā ir pamatoti norādīts – lai palīdzētu personai pieņemt lēmumu par vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanu, tai ir jānodrošina juridiskā palīdzība.³² No vienas puses, aizstāvis var palīdzēt aizstāvamajai personai pieņemt lēmumu, kā arī nodrošināt, ka persona apzinās tā tiesiskās sekas. No otras puses, aizstāvis uzrauga, vai amatpersonas, veicot procesuālās darbības, ievēro aizstāvamās personas tiesības sevi neapsūdzēt.

Obligātā aizstāvība būtu jānodrošina, piemērojot ikvienu vienkāršoto kriminālprocesa formu, kura neietver lietas izskatīšanu tiesā, kā arī pierādījumu tiešu un mutisku pārbaudi tiesas sēdē. KPL 83. panta otrā daļa noteic, ka aizstāvja piedalīšanās ir obligāta kriminālprocesā, kas notiek vienošanās procesa kārtībā no brīža, kad tiek uzsāktas pārrunas ar apsūdzēto par vienošanās slēgšanu. Būtu apsveicama iespēja papildināt KPL 83. panta otro daļu, nosakot, ka aizstāvja piedalīšanās ir obligāta, arī lietu izskatot tiesā bez pierādījumu pārbaudes, piemērojot prokurora priekšrakstu par sodu, izbeidzot kriminālprocesu, atbrīvojot no kriminālatbildības un izbeidzot kriminālprocesu, kā arī nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības.

Vēl viena procesuālā garantija, kas būtiski palīdzētu nodrošināt, lai piekrišana vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanai un vainas atzīšana tiktu iegūta tiesiski, ir attiecīgo procesuālo darbību fiksēšana skaņu vai attēlu ierakstā. KPL 141. panta otrā daļa gan paredz iespēju procesa virzītājam izmeklēšanas darbības fiksēt skaņu un attēlu ierakstā, tomēr pārsvarā izmeklēšanas darbības tiek fiksētas protokolā (KPL 141. panta pirmā daļa), jo iestādes nav nodrošinātas ar atbilstošu

tehnisko aprīkojumu. Būtisks solis situācijas uzlabošanā ir tiesu aprīkošana ar videokonferenču un skaņas ierakstu iekārtām, kas tika veikta projekta "Tiesu modernizācija Latvijā" ietvaros un noslēdzās 2012. gada jūnijā.³³ Nākotnē būtu vēlama arī izmeklēšanas un prokuratūras iestāžu nodrošināšana ar tehniskajām iekārtām. Izmeklēšanas darbību fiksēšana skaņu un attēlu ierakstā pirmstiesas procesā ir būtiska, ņemot vērā, ka tieši šajā procesa stadijā pastāv lielāks risks, ka pret personu var tikt piemērotas prettiesiskas piespiešanas metodes.

Minētās procesuālās garantijas palīdzētu nodrošināt, ka persona piekrišanu vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanai izsaka un savu vainu atzīst apzināti un brīvi, tādējādi pēc iespējas samazinot gadījumus, kad nevainīgas personas tiek atzītas par vainīgām noziedzīga nodarījuma izdarīšanā.

Kopsavilkums

1. Piemērojot vienkāršotās kriminālprocesa formas, kas neietver lietas izskatīšanu tiesā vai arī pierādījumu tiešu un mutisku pārbaudi tiesas sēdē, personai netiek pilnībā nodrošinātas tiesības uz taisnīgu tiesu. Lai nodrošinātu, ka nevainīgas personas kriminālprocesa vienkāršošanas rezultātā netiek atzītas par vainīgām, ir būtiski ievērot personas tiesības sevi neapsūdzēt, kas cita starpā ietver arī tiesības neatzīt savu vainu.
2. Persona, piekritot minēto vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanai, atsakās no tiesībām sevi neapsūdzēt un piekrit sevīs atzīšanai par vainīgu, tāpēc, lai tās varētu piemērot, visos gadījumos ir jāsaņem ne tikai personas piekrišana to piemērošanai, bet arī vainas atzīšana. KPL abi priekšnosacījumi ir noteikti, lai varētu piemērot tās vienkāršotās kriminālprocesa formas, kas paredz personas sodīšanu, proti, prokurora priekšrakstu par sodu, vienošanās procesu un lietas izskatīšanu tiesā bez pierādījumu pārbaudes. KPL būtu jānosaka vainas atzīšana kā obligāts priekšnosacījums, arī piemērojot vienkāršotās kriminālprocesa formas, kas neparedz personas sodīšanu, – kriminālprocesa izbeigšanu, atbrīvojot personu no kriminālatbildības un nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības (attieciņi grozot KPL 379. panta piekto daļu un 415. panta ceturto daļu).
3. Kriminālprocesa sistēmai ir jānodrošina efektīvas procesuālās garantijas, lai persona, kurai tiek piemērotas vienkāršotās kriminālprocesa formas, savu vainu atzītu un piekrišanu izteiktu apzināti un brīvi. Būtiski ir ievērot no nevainīguma prezumpcijas principa izrietošo pienākumu pierādīt personas vainu, kā arī nosacījumu, ka vainas atzīšana ir tikai viens no pierādījumiem, kas pats par sevi nav pietiekams, lai persona tiktu atzīta par vainīgu. Lai vainas atzīšana un piekrišana tiktu izteikta apzināti, svarīgi ir izskaidrot personai, kādas tiesiskās sekas radīs vienkāršotās kriminālprocesa formas piemērošana, kā arī to, ka viņai ir tiesības nepiekrīst to piemērošanai un tiesības neatzīt savu vainu. Procesuālā garantija, lai persona atzītu vainu un izteiktu piekrišanu apzināti un brīvi, ir tiesības uz aizstāvja palīdzību. Aizstāvja obligāta piedalīšanās būtu jāparedz, piemērojot ikvienu vienkāršoto kriminālprocesa formu, kas neietver lietas izskatīšanu tiesā, kā arī pierādījumu tiešu un mutisku pārbaudi tiesas sēdē, no brīža, kad tiek uzsāktas pārrunas par minēto kriminālprocesa formu

piemērošanu, attiecīgi papildinot KPL 83. panta otro daļu. Procesuālo darbību, kurās tiek pārrunāta vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošana, fiksēšana skaņu vai attēlu ierakstā arī būtiski palīdzētu nodrošināt, ka personas piekrišana vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanai un vainas atzīšana ir tiesiska. Minētās procesuālās garantijas būtiski palīdzētu novērst taisnīguma kļūdas un samazinātu iespēju, ka, piemērojot vienkāršotās kriminālprocesa formas, nevainīgas personas var tikt atzītas par vainīgām noziedzīga nodarījuma izdarīšanā.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Judins, A., Kronberga, I. Apcietinājums Latvijas kriminālprocesā. 2011. Pieejams: http://www.providus.lv/upload_file/Publikācijas/Kriminalt/Apcietinajums%20Latvijas%20kriminālprocesa.pdf [skatīts 16.03.2012.].
2. Liholaja, V. Noziedzīga nodarījuma kvalifikācija: Likums. Teorija. Prakse. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007.
3. Ņesterova, I. Tiesību sevi neapsūdzēt saistība ar citiem kriminālprocesa pamatprincipiem. Administratīvā un Kriminālā Justīcija, 2012, Nr.2., 47.-56.lpp.
4. Strada-Rozenberga, K. Kriminālprocesa vienkāršošana: izpratne, tendences, problēmas. *Jurista Vārds*, Nr. 30, 2004, 10. augusts; Nr. 31, 2004, 17. augusts.
5. Strada-Rozenberga, K. Vienkāršotās procesa formas un to piemērošanas priekšnoteikumi. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti 2005-2010, Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 661.-673.lpp.
6. Ashworth, A., Redmayne, M. *The Criminal Process*. Third edition. Oxford: Oxford university press, 2005.
7. Brants-Langeraar, C. H. *Sensuall Criminal Procedures: Plea and Confession Bargaining and Abbreviated Procedures to Simplify Criminal Procedure*. Pieejams: <http://www.ejcl.org/111/art111-6.pdf> [skatīts 09.01.2012.].
8. Cape, E., Namoradze, Z., Smith, R., Spronken, T. *Effective Criminal Defence in Europe*. [B. v.]: Interesentia, 2010.
9. Clayton, R., Tomlinson, H. *Fair trial rights*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
10. Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
11. *Wrongful Conviction: International Perspectives on Miscarriages of Justice*. Huff, C R., Killias, M. (ed. by) USA, Philadelphia: Temple University Press, 2008.

Uzziņu literatūra

1. Latvijas Republikas Prokuratūras darba rezultāti par 2011. gadu. Pieejams: http://prokuratūra.gov.lv/upload_file/Faili/Statistika/Statistika_2011.pdf [skatīts 10.07.2012.].
2. Šaboha, I. Tiesu modernizācija Latvijā. Latvijas Vēstneša portāls „Likums un Valsts”. 2012, 5. jūlijs. Pieejams: <http://www.portalslv.lv/likumi-prakse.php?id=249900> [skatīts 25.07.2012.].

Normatīvie akti

1. Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: Starptautiska konvencija, 04.11.1950. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.143, 1997, 13. jūnijs.
2. Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām: Starptautisks dokuments, 16.12.1966. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61, 2003, 23. aprīlis.

3. Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācija Nr. R(87)18. Par dalībvalstu kriminālās justīcijas vienkāršošanu. Pieejams: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=608011&SecMode=1&DocId=694270&Usage=2> [skatīts 09.01.2012.].
4. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43,1993, 1. jūlijs.
5. Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.
6. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.199/200, 1998, 8. jūlijs.
7. Par tiesu varu: LR likums. *Zinotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janvāris.

Juridiskās prakses materiāli

1. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 18731/91 *John Murray v United Kingdom*.
2. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 43/1994/490/672 *Saunders v. United Kingdom*.
3. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009. gada 3. jūnija sprieduma lietā Nr. 2008-43-0106 „Par Civillikuma 156. panta otrās daļas vārdu „divu gadu laikā, skaitot no dienas, kad viņi uzzinājuši par apstākļiem, kas izslēdz paternitāti” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. un 96. pantam un 1975. gada 15. oktobra Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri nav dzimuši laulībā, 4. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 88, 2009, 5. jūnijs.
4. Tiesu prakse krimināllietās: notiesājoši spriedumi – atceltu attaisnojošu spriedumu vietā, attaisnojoši spriedumi – atceltu notiesājošu vietā. Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2008. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/files/docs/summaries/2007/atceltie%20spriedumi-2008.doc> [skatīts 09.01.2012.].
5. Tiesu prakse tiesvedībā par pirmstiesas procesā slēgtu vienošanos. Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2005. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/summary/2005/> [skatīts 09.01.2012.].
6. Tiesu prakse Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 276.¹ panta ceturtais daļas un 416. panta ceturtais daļas normu piemērošanā par pierādījumu pārbaudes neizdarišanu tiesas izmeklēšanā un nodošanu tiesai. Tiesu prakses apkopojums. Augstākā tiesa, 2004, jūnijs. Pieejams: [http://www.at.gov.lv/files/docs/summaries/2004/ApkopojumsKPK276\[1\].1.pants.pdf](http://www.at.gov.lv/files/docs/summaries/2004/ApkopojumsKPK276[1].1.pants.pdf) [skatīts 09.01.2012.].

Atsauces un piezīmes

1. Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.
2. Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācija Nr. R(87)18. Par dalībvalstu kriminālās justīcijas vienkāršošanu. Pieejams:<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=608011&SecMode=1&DocId=694270&Usage=2> [skatīts 09.01.2012.].
3. Latvijas Republikas Prokuratūras darba rezultāti par 2011. gadu. Pieejams: http://prokuratūra.gov.lv/upload_file/Faili/Statistika/Statistika_2011.pdf [skatīts 10.07.2012.].
4. *Wrongful Conviction: International Perspectives on Miscarriages of Justice*. Huff, C. R., Killias, M. (ed. by) USA, Philadelphia: Temple University Press, 2008, p. 289.; Augstākās tiesas Tiesu prakses apkopojumā par krimināllietām, kurās piemērota lietas izskatīšana bez pierādījumu pārbaudes, ir aprakstīti vairāki gadījumi, kad tiesa nepamatoti piemērojusi minēto procesa formu, neņemot vērā, ka persona nav atzinusi savu vainu pilnībā vai neizvērtējot apstākļus, kas var radīt šaubas par vainas atzīšanas patiesumu, piemēram, vai nepastāv nepieciešamās aizstāvēšanās situācija. Tiesu prakse Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 276.¹ panta ceturtais daļas un 416. panta ceturtais normu piemērošanā par pierādījumu pārbaudes neizdarišanu tiesas izmeklēšanā un nodošanu tiesai. Tiesu prakses apkopojums. Augstākā tiesa, 2004. gada 14. jūnijs, 17.–18. lpp. Pieejams: [http://www.at.gov.lv/files/docs/summaries/2004/ApkopojumsKPK276\[1\].1.pants.pdf](http://www.at.gov.lv/files/docs/summaries/2004/ApkopojumsKPK276[1].1.pants.pdf) [skatīts 12.01.2012.].
5. *Ashworth, A., Redmayne, M. The Criminal Process*. Third edition. Oxford: Oxford university press, 2005, p. 22.
6. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43,1993, 1. jūlijs.
7. Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: Starptautiska konvencija, 04.11.1950. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143, 1997, 13. jūnijs.
8. Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām: Starptautisks dokuments, 16.12.1966. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61, 2003, 23. aprīlis.
9. Konvencijas 6. panta otrā daļa nosaka nevainīguma prezumpcijas principu, savukārt 6. panta trešā daļa nosaka šādas tiesības: tiesības tikt informētam par apsūdzību; tiesības uz attiecīgu laiku un līdzekļiem, lai sagatavotu savu aizstāvību; tiesības aizstāvēt sevi pašam un saņemt juridisko palīdzību; tiesības noprotināt lieciniekus un tiesības uz tulka palīdzību.
10. Sk. *Clayton, R., Tomlinson, H. Fair trial rights*. New York: Oxford University Press, 2006, p.88.–89.

11. Vienkāršotās kriminālprocesa formas, kuras aptver lietas izskatīšanu tiesā un kurās tiesa veic tiesu un mutisku pierādījumu pārbaudi ir process neatliekamības kārtībā (KPL 36. nodaļa) un saīsinātais process (KPL 37.nodaļa).
12. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 18731/91 *John Murray v United Kingdom*, para. 45. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 19187/91 *Saunders v. United Kingdom*, para. 68.
13. Sk. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009. gada 3. jūnija sprieduma lietā Nr. 2008-43-0106 „Par Civillikuma 156. panta otrās daļas vārdu „divu gadu laikā, skaitot no dienas, kad viņi uzzinājuši par apstākļiem, kas izslēdz paternitāti” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. un 96. pantam un 1975. gada 15. oktobra Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri nav dzimuši laulībā, 4. pantam” secinājumu daļas 9. punktu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 88, 2009, 5. jūnijs.
14. KPL 20. pants nosaka: “Katrai personai, par kuru izteikts pieņēmums vai apgalvojums, ka tā izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, ir tiesības uz aizstāvību, tas ir, tiesības [...] izvēlēties savu aizstāvības pozīciju.” Ņemot vērā aizstāvamās personas attieksmi pret apsūdzību, ir iespējams nodalīt četras aizstāvības pozīcijas: 1) persona atzīst savu vainu; 2) persona daļēji atzīst savu vainu; 3) persona neatzīst vainu; 4) persona atsakās paust savu attieksmi pret apsūdzību. Tātad kā aizstāvības pozīciju personai ir tiesības izvēlēties neatzīt savu vainu, kas izriet no tiesībām sevi neapsūdzēt. Plašāk Sk. Nesterova, I. Tiesību sevi neapsūdzēt saistība ar citiem kriminālprocesa pamatprincipiem. Administratīvā un Kriminālā Justīcija, 2012, Nr.2., 47.-56.lpp.
15. *Trechsel, S. Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 89.
16. *Liholaja, V. Noziedzīga nodarījuma kvalifikācija: Likums. Teorija. Prakse. Otrais papildinātais izdevums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007, 53. lpp.
17. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998.gada 8.jūlijs, nr.199/200.
18. Tiesu prakse tiesvedībā par pirmstiesas procesā slēgtu vienošanos. Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2005, 27. lpp. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/summary/2005/> [skatīts 09.01.2012.].
19. Tiesu prakse krimināllietās: notiesājoši spriedumi – atceltu attaisnojošu spriedumu vietā, attaisnojoši spriedumi – atceltu notiesājošu vietā, Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2008 - 43. lpp. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/files/docs/summaries/2007/atceltie%20spriedumi-2008.doc> [skatīts 09.01.2012.].
20. Sk. *Strada-Rozenbrga, K. Vienkāršotās procesa formas un to piemērošanas priekšnoteikumi*. Meikališa Ā., *Strada-Rozenbrga K. Kriminālprocess*. Raksti 2005-2010, Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010., 666.-667.lpp.
21. *Strada-Rozenberga, K. Kriminālprocesa vienkāršošana: izpratne, tendences, problēmas*. *Jurista Vārds*, Nr. 30, 2004, 10. augusts.
22. Piemēram, likuma “Par tiesu varu” 55. panta trešais punkts nosaka, ka par tiesneša amata kandidātu nevar būt personas, kuras sauktas pie kriminālatbildības, bet krimināllietā pret kurām izbeigta uz nereabilitējoša pamata. Par tiesu varu: LR likums. *Zinotājs*, Nr.1, 1993, 14. janvāris.
23. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 19187/91 *Saunders v. United Kingdom*, para. 68.
24. *Ashworth, A., Redmayne, M. The Criminal Process*. Third edition. Oxford: Oxford universty press, 2005, p. 23.
25. *Cape, E., Namoradze, Z., Smith, R., Spronken, T. Effective Criminal Defence in Europe*. [B. v.]: Interesentia, 2010, p. 349., 405., 459.
26. Sk. Krimināllietas Nr. 11095271709 materiālu analīzi. *Judins, A., Kronberga, I. Apcietinajums Latvijas kriminālprocesā*, 2011, 39. lpp. Pieejams: http://www.providus.lv/upload_file/Publikācijas/Kriminalt/Apcietinajums%20Latvijas%20kriminālprocesa.pdf [skatīts 16.03.2012.].
27. *Strada-Rozenberga, K. Kriminālprocesa vienkāršošana: izpratne, tendences, problēmas*. *Jurista Vārds*, Nr. 31, 2004, 17. augusts.
28. *Brants-Langeraar, C. H. Consensual Criminal Procedures: Plea and Confession Bargaining and Abbreviated Procedures to Simplify Criminal Procedure*. Pieejams: <http://www.ejcl.org/111/art111-6.pdf> [skatīts 09.01.2012.].
29. *Ashworth, A., Redmayne, M. The Criminal Process*. Third edition. Oxford: Oxford universty press, 2005, p. 290.
30. *Ibid.*, p. 284.
31. *Ibid.*, p. 53.
32. *Ibid.*
33. Sk. *Šaboha, I. Tiesu modernizācija Latvijā*. Latvijas Vēstneša portāls „Likums un Valsts”. 2012, 5. jūlijs. Pieejams: <http://www.portalslv.lv/likumi-prakse.php?id=249900> [skatīts 13.07.2012.].

Summary

The article explores provision of the right not to incriminate oneself emerging from the general rights to a fair trial when simplified forms of criminal procedure are applied.

The right to a fair trial is not fully ensured in the application of the simplified forms of criminal procedure, which do not include adjudication of a case in a court or direct and oral examination of evidence: termination of criminal proceedings, releasing a person from criminal liability and conditionally releasing from criminal liability, the injunction of a public prosecutor regarding a penalty, application of an agreement, adjudication of a case without examination of evidence. A person that agrees to apply these forms, gives up part of the rights, which results from the general principle of a fair trial – the rights to adjudication of a case in a court with direct and oral examination of evidence, the rights to defend him or herself, participation in the adjudication of a case and examination of evidence. Therefore it is important to ensure, that when decision to apply the simplified forms of criminal procedure is being made, the attitude of the person is taken into account, which manifest itself as consent to application and confession of guilt. It is important to respect the right not to incriminate oneself as a part of the general principle of a fair trial and to provide effective procedural safeguards to ensure that a person confesses guilt and expresses consent to the application of the simplified forms of criminal procedure knowingly and freely.